# DANTE'S
# GODDELIKE KOMEDIE



# DANTE'S GODDELIKE KOMEDIE

VERTAALD DOOR P. FR. C. KOPS, O. F. M.




UITGEVERIJ DE TORENTRANS
UTRECHT

# HET PARADIJS

De heerlikheid van 's werelds Oer-beweger 1
vervult der wereld ongemeten ruimten
en straalt alom, hìer meer en minder élders.[1]

De hemel, die het rijkste is aan Zijn stralen,[2] 4
bezocht ik, en ik zag er, wat te melden
noch wéet noch kàn, alwie van boven daalde:[3]

want, eens nabij het Einde van zijn wensen, 7
zinkt onze geest in zo onpeilbre diepten,
dat geen herinnering er weer kan keren.[4]

Nochtans, wat ik uit 't heilig Rijk der heemlen 10
in 't schrijn van mijn geheugen heb verzameld,
zal heden van mijn Lied[5] de stoffe wezen.

1. Het derde of laatste deel van zijn Goddelike Komedie, dat handelt over het hemels Paradijs, begint Dante met de algemene stelling, dat Gods heerlikheid het heelal vervult en dat alle dingen, naarmate zij God meer of minder gelijken, ook meer of minder van die goddelike luister de verrukkelike weerglans zijn. Bij de aanhef van zijn Paradijs spreekt Dante over God als „Het Licht" en „De Albeweger," daar licht en beweging de twee voornaamste middelen zijn, door de Dichter aangewend, om de heerlikheden van het hemels Paradijs enigermate uit te beelden. Met beweging wordt hier bedoeld muziek en dans. — De filosofiese grond, waarom Dante van God spreekt als de Albeweger is deze, dat het argument uit de beweging der dingen het eerste der metaphysiese bewijzen is voor het Godsbestaan. Reeds Aristoteles konkludeerde uit de beweging der dingen tot 'n wezen dat onbewogen en onbeweegbaar moest zijn d.i. 'n Opperwezen. Over God als de Albeweger zie nog Hand. der Apost. XVII, 28 en Boëthius' De Consolatione Philosophiae. (Over de Vertroosting door de Wijsbegeerte) In b. III, metr. 9 v. 1—3 zegt deze zelfs letterlik van God: „Gij die Zelf onbewogen, alles in beweging zet." — 2. Het Empyrëum of het eigenlik verblijf van God, engelen en zaligen. Zie Z. IV, 34. — 3. Dante wil zeggen: Niemand, die in de hemel geweest is, kan, als hij op aarde terugkeert, er zich in eigenlike zin iets van herinneren, en als hij het zich zou herinneren, kon hij toch geen woorden vinden om zich te uiten. Vgl. de opdrachtsbrief van „Het Paradijs" aan Can Grande della Scala. Verder St. Paulus II Korinth. XII, 2—4. 4. Deze terzine betekent: Wanneer het menselik verstand eens bij het toppunt zijner wensen is gekomen d.w.z. als het God als de volheid der waarheid op bovennatuurlike wijze in de hemel heeft aanschouwd, kan later ons menselik geheugen, op z'n gewone wijze werkend n.l. door middel van zin-

O goede Apollo,[6] voor dit laatste zwoegen 13
maak mij 'n vat zo brandend van uw krachten,
dat ook voor mij 't u dierbre lover[7] bloeie.

Bleek mij tot heden van Parnas één spitse 16
genoeg te zijn, tans voel ik beide toppen
mij nodig, om in 't wachtend perk te treden.[8]

Daal neder in mijn borst en wek er tonen 19
als gij ze zongt, toen ge eens de ledematen
van Marsias losscheurde uit hun omhulsel.

O hoogste kracht,[10] wilt ge u zo mild betonen, 22
dat ik het schaduw-beeld der zaalge wereld,[11]
mij flauw in 't hoofd geprent, verwoorden moge,

dan zult ge mij de u dierbre Boom[12] zien nadren 25
om van zijn groen mijzelf 'n kroon te strenglen,
die èn de stof èn gij me waardig maken.

Zó zelden, Vader,[13] plukken van zijn twijgen 28
voor hun triomf òf keizers òf poeëten —
o schande en schuld der menselike driften! —[14]

tuigelike indrukken, in eigenlike en volledige zin er zich niets meer van herinneren. — 5. N.l. het derde Lied van de Goddelike Komedie of „Het Paradijs." — 6. „Apollo": de Leider der Muzen, volgens sommigen zelfs hun vader (vgl. v. 25.) en de god der poëzie, hier beschouwd als symbool van het hoogste dichtvermogen. Zie v. 22. — 7. De laurier. Deze was Apollo's lievelingsboom, omdat zijn geliefde, de nymf Dafne, in 'n laurierboom was veranderd. Zie Ovid. Metam. I, 452 vlgg. — 8. „De Parnas" of Parnassus: 'n beroemd gebergte in Phocis ten Noorden van Delphi met twee spitsen, waarvan de ene toegewijd was aan Apollo, de andere aan Bacchus (mèt Apollo ook wel beschouwd als god der poëzie) en de Muzen. Zie Luc. Phars. V, 73. Ovid. Metam. I, 316 vlgg. — Dante wil dus zeggen: „Was mij voor 't bezingen van Hel en Vagevuur de hulp der Muzen nodig — Bacchus kan hier desnoods buiten beschouwing blijven — voor 't bezingen van 't Paradijs behoef ik de hulp van Apollo zelf. Voor de aanroeping der Muzen zie Hel XX Z. II en Vagev. Z. I. — 9. „Marsias", 'n Phrygiese satyr, ging met Apollo 'n wedstrijd aan in 't fluitspel. Overwonnen door de god, werd hem tot straf de huid afgestroopt. Zie Ovid. Metam VI, 382 vlgg. — 10. Apollo. 11. D.i. de hemel. — 12. De laurier. — 13. Apollo. — 14. Dante wil waar-

dat Delphi's blijde god[15] verheugd moet wezen, 31
als hij aanschouwt, hoezeer 't Penëies lover[16]
voor 't minst één hart nog vult met fel begeren.

'n Zwakke vonk is vaak 'n vuur geworden: 34
misschien weerklinkt na mij 'n forser bede,
zodat haar Cyrrha[17] zeker zal verhoren. —

Het Licht der wereld[18] rijst ons stervelingen 37
uit onderscheiden poorten; doch uit éne,
waar zich vier cirkels aan drie kruisen binden,

verschijnt het onder gunstiger gesternte 40
en volgt 'n beter baan, en kneedt en stempelt
nog meer naar eigen aard het was der wereld.[19]

schijnlik zeggen: De mensen houden zich tegenwoordig met zulke onbeduidende en zelfs slechte dingen bezig, dat ze geen lust en geen tijd hebben om te streven naar waarachtige roem. De keizer en de dichter worden hier genoemd als de hoogste vertegenwoordigers der mensen in 't algemeen. — 15. Apollo. — 16. „'t Penëies lover" is 't blad van de laurierboom. 't Wordt zo genoemd naar Dafne's vader: Peneus. Zie aant. bij v. 15. — 17. „Cyrrha" is 'n stad aan de voet van de Parnassus; er bevond zich 'n tempel voor Apollo. Cyrrha betekent hier dus Apollo. De Dichter bedoelt alzo met deze terzine: Mijn poging om de hemel te bezingen wordt misschien voor 'n later en groter dichter de aanleiding om het op waardiger wijze te doen. — 18. „Het Licht der wereld": de zon. — 19. Vanaf v. 37 tot en met v. 42 wordt het volgende bedoeld: Op verschillende punten van de horizon — al naar de tijd van het jaar — gaat voor de mensen de zon op. (v. 37—38) Het belangrijkste van die verschillende punten is het Lente-nachteveningspunt. De zon staat dan in de Ram, 'n gunstiger gestarnte (v. 40), omdat het dichter bij de Evenaar ligt. Zie „Het Gastmaal" tr. II, c. 4. Dan worden ook de dagen langer („volgt 'n beter baan" v. 41) en kan het zonlicht z'n bevruchtende werking beter uitoefenen op de aardbodem („het was der wereld." v. 52) Het Lente-nachteveningspunt wordt nog nader aangeduid als het punt, dat vier cirkels samenvoegt met drie kruisen. (v. 39) Hiermede wordt bedoeld de eigenaardige meetkundige figuur, gevormd door de vier grote cirkels op de globe, die elkander op het tijdstip van dag- en nachtevening (of van lentenachtevening) in één punt snijden. Deze vier cirkels zijn: de horizon (de gezichteinder van 'n willekeurige plaats), de evenaar (de aequator), de zonneweg (de ekliptika) en de z.g. aequinoktiaal koluur d.w.z. de cirkel, die door de nachteveningspunten (op 25 Maart en 21 September) om de polen wordt

Door deze poort[20] was dàar de dag gekomen, 43
hìer de avend; en het gindse halfrond praalde
in helder-wit, maar donker-zwart was 't onze,[21]

toen 'k Beatrice naar heur linkerzijde[22] 46
gekeerd zag en zo strak in 't zonlicht starend
als nooit 'n adelaar z'n blik deed rijzen.

En evenals aan de eerste straal 'n tweede 49
te ontspringen pleegt om weer omhoog te stijgen,
zoals de pelgrim die naar huis wil keren,

zo vormde van hàar blik, die plots door de ogen 52
in mijn verbeelding drong, zich ook de mìjne
en staarde ik in de zon als nooit te voren.[23]

getrokken. De aequator met de aequinoktiaal koluur vormt 'n rechthoekig kruis. De ekliptika en de horizon ieder 'n scheefhoekig kruis met de aequinoktiaal koluur. — 20. Zie v. 38. — 21. Deze terzine betekent: Terwijl Dante gereed was om op te stijgen naar het hemels Paradijs, stond de zon aan dat belangrijk gedeelte van de hemel n.l. in het Lentenachteveningspunt („deze poort"). „Dàar", d.w.z. op de top van de Louteringsberg was het dag geworden. „Hìer", d.i. op de bewoonde wereld of in Italië was het avend. Doch het was op de top van de Berg nog heel vroeg in de morgen, want bijna geheel het zuidelik halfrond zag helder wit d.w.z. de zon ging op. Vgl. Vagev. Z. II, 7—9. Volgens Vagev. Z. XXXIII, 104 stond Dante aan de uitgang van het aards Paradijs in de namiddag. (30 Maart 1300) Wat er gedurende het overige gedeelte van die dag en in de daarop volgende nacht gebeurd is, wordt niet verhaald. Omtrent de zin en ook omtrent de juiste tekst van deze terzine bestaat bij de kommentators groot verschil van gevoelen. — Met 'n enkel woord moet ik hier nog wijzen op de allegoriese of symboliese betekenis van het tijdstip, waarop Dante ten hemel stijgt. Voor Dante begint hier als 't ware in de meest eigenlike zin 'n Nieuw Leven, n.l. het leven van de hoogste en innigste Godsvereniging. Vandaar steeg hij op in de morgen. Zie Hel Z. I, 16—17. Vagev. Z. I, 13 vlgg. De zon gaat op. De zon betekent Kristus. Zie Vagev. Z. VII, 14. Evenals de lentezon de rijkste zegen betekent voor de aarde, zo stort Kristus de volheid zijner genade uit over Dante. Hij wordt deelachtig aan de volheid der drie goddelike en der vier zedelike deugden. Hierop doelt de symboliek der drie kruisen en vier cirkels. — 22. In het aards Paradijs ging Beatrice met Dante van het Westen naar het Oosten. Zie Vagev. Z. XXIX, 12. Daar zij zich op het zuidelijk halfrond bevonden, moest men zich dus naar links wenden om de zon te zien. Vgl. nog Vagev. Z. IV, 56—57. — 23. De

Veel blijft aan onze krachten hier[24] verboden, 55
wat dàar[25] vergund is, dank zij 't bloeiend Eden,
de mensheid eens tot haar verblijf beschoren.[26]

Niet lang hield ik het uit omhoog te staren, 58
maar toch zò lang, dat ik de zon zag gloeien
als ijzer, dat we in 't vuur eerst gloeiend maakten.

En plots scheen dag bij dag gevoegd te wezen, 61
of Hij, die alles kan, de hemel-ronden
'n tweede zon als sieraad had gegeven. —

Met de ogen strak gericht op de eeuwge radren,[27] 64
stond Beatrice; zèlf hield ik m'n blikken
niet meer op hèn, doch wel op hàar geslagen.

En door heur aanblik werd ik zo veranderd 67
als Glaucus, toen hij van de kruiden proefde,
die hem tot makker van de zeegôon maakten.[28]

't Ontstijgen aan ons mens-zijn weer te geven 70
vermag geen taal. Moog 't voorbeeld dus genoegen
aan wie Gods gunst de ervaring eens zal schenken. —[29]

vergelijking is deze: Evenals bij 'n zonnestraal, die op aarde teruggekaatst wordt, ook de teruggekaatste straal weer naar boven gaat (vgl. Vagev. Z. XV, 16 vlgg.), zo werd Dante's blik door de ten hemel gerichte blik van Beatrice ook naar boven gericht. De uitbreiding van de vergelijking (v. 51) vindt z'n grond hierin, dat alle vuur, ook licht en warmte, van nature terug wil naar z'n eigenlike verblijfplaats d.w.z. de z.g. vuur-sfeer. Zie Vagev. Z. XVIII, 28. — 24. „Hier" d.i. op de bewoonde wereld. — 25. „Dàar" d.w.z. in het aards Paradijs. — 26. De betekenis van deze terzine is: In 't aards Paradijs, dat de mens als z'n eigenlike verblijfplaats was aangewezen, had deze het eigenlik of waar geluk gekend, waren al z'n vermogens tot hun hoogste ontplooiing gekomen. Welnu in de tegenwoordige geestelike staat van volmaaktheid, waarvan het aards Paradijs het zinnebeeld is, vermag de mens veel meer en veel hogere dingen dan in de staat der zonde. 27. „De eeuwge radren" d.w.z. de hemel-sferen. — 28. „Glaucus": 'n visser uit Boeotië, die door het eten van 'n wonderbaar kruid in 'n zee-god werd veranderd. Zie Ovid. Metam. XIII, 920 vlgg. — 29. Bij de aanblik van Beatrice (de genade) werd Dante innerlik zo veranderd en boven zich zelf ver-

Of ik slechts was, wat Ge eens van mij het laatste 73
geschapen hebt,[30] o Liefde,[31] hemel-leidster,[32]
weet gij, wier licht[33] ten hemel mij deed varen.

Terwijl de sferen, die door U steeds wentlen, 76
o mijn Verlangen,[34] mij de ziel doorstroomden
met hun muziek, die Gij schakeert en regelt,[35]

scheen mij 'n deel der heemlen zò te branden 79
van 't zonne-vuur, dat regens noch rivieren
ooit poel of meer zo rijklik deden wassen.[36]

Het nieuw geluid en 't wijde licht-gefonkel 82
ontstak naar beider oorsprong mijn begeerte
met zulk 'n felheid als ik nooit gevoelde.

Zij, die me zag als met m'n eigen ogen[37] 85
en mijn bewogen ziel bedaren wilde,
had, eer ik vroeg, de lippen reeds geopend

en hief toen aan: „Gij maakt u zo stompzinnig 88
door valse waan, dat zich voor u omsluiert,
wat gij zoudt zien, hadt gij die waan verworpen.

heven, dat hij naar de hemel opvloog. Hoe dat „boven-het-mens-zijn-uitstijgen" gebeurde, is met geen woorden te beschrijven. Het voorbeeld van Glaucus of van Dante zelf volsta dus voor allen, voor wie zulk 'n genade misschien later door God is weggelegd. Dante kon niet alleen het „meer-dan-mens-worden" onmogelik in woorden weergeven, ook het „hoe" van z'n feitelike opstijging ontging hem. Zoals uit v. 91 zal blijken, meende hij, lichamelik tenminste, nog op aarde te zijn, ofschoon hij reeds pijlsnel naar boven vloog. — 30. Wat God het laatste schiep van de mens, was z'n ziel. Zie Gen. II, 7. — 31. „O Liefde" d.w.z. God, meer bepaald God de H. Geest, aan wie biezonder het werk van onze heiligmaking wordt toegeschreven. — 32. Zie Z. XXXIII, 145. — 33. Het „licht" betekent hier de genade. — 34. Dante noemt God hier „mijn Verlangen", omdat alle wezens bewust of onbewust naar God streven. — 35. De harmonie der sferen, waarover vroeger al gesproken werd. Zie Vagev. Z. XXX. — 36. Dante was dus blijkbaar reeds opgestegen tot de z.g. vuur-sfeer. — 37. Beatrice kende Dante's gedachten, zoals deze ze zelf kende. Ze zag die gedachten n.l. in God. Zie Z. III.

Gij waant u altijd nog op aardse bodem;[38]
maar zelfs geen bliksem, eigen sfeer[39] ontschietend,
vliegt sneller naar benêen dan gij naar boven."

Schoon mij aan de eerste twijfel[40] had ontheven
haar kort bescheid, glimlachend uitgesproken,
voelde ik mij méer verstrikt weer in 'n tweede.

En 'k zeide: „Zag ik eerst mijn groot verbazen
gestild, tans voel ik me andermaal verbijsterd,
hòe 'k door deez' lichte stoffen[41] op kan varen."

Toen, na 'n zucht van liefde en medelijden,
sloeg zij 'n blik op mij, zoals vaak moeder
het oog laat rusten op haar ijlend kindje.

En zij hief aan:[42] „Er leeft in àlle wezens
'n onderling verband; en 't is déze orde,
die gans 't heelal tot beeld maakt van de Schepper.[43]

Voor 't oog der hogre schepslen is dit alles
'n voetspoor van het eeuwig Alvermogen,
waarvoor alleen deze orde eens is geschapen.[44]

38. De waan, waarover in v. 89, bestond dus hierin, dat Dante nog altijd meende op aarde te zijn. — 39. De vuur-sfeer. Zie Vagev. Z. XVII, 28—30. 40. Zie v. 82 vlgg. en v. 91. — 41. De ether? — 42. Vanaf v. 103 totaan het einde van deze Zang geeft Beatrice 'n schildering van de wereld-orde. Met deze schildering beoogt ze 'n verklaring te geven van Dante's opstijgen, niet zozeer in stoffelike als wel in geestelike zin. — 43. De grote verscheidenheid en eenheid der dingen doet het heelal gelijken op God, oneindig verscheiden en toch absoluut één. — 44. Deze terzine betekent: De hogere wezens d.w.z. de engelen en de mensen, als begaafd met verstand, is het gegeven in deze wereld-orde 'n voetspoor of 'n flauwe afschaduwing te zien van God of het Almachtig Wezen, dat noodzakelik het laatste doel is van al het geschapene en dus ook van de genoemde ordening der dingen. Zie Prov. XVI, 4. Dat het laatste doel der Schepping God Zelf is, mag geen minderwaardig egoisme heten, maar is goddelike wezensnoodzakelikheid, en juist door het zoeken van Gods glorie vindt de mens z'n hoogste geluk.

In deze weidse harmonie der dingen
buigt ieder wezen, volgens aard en krachten,
zich naar z'n Oorsprong heen òf meer òf minder.[45]

Zo spoedt zich dan naar onderscheiden havens
langs de oceaan van 't Zijn het laagste en 't hoogste,
alnaar de drang elks wezen ingeschapen.[46]

Deze aandrift drijft de warmte en 't vuur naar boven,[47]
hij houdt het menslik hart steeds in beweging;[48]
door hèm blijft de aardbol vast aaneengesloten.[49]

Niet slechts de wezens van verstand verstoken
zien wij door deze boog[50] omhoog gedreven,
maar ook die zijn begaafd met rede en liefde.[51] —

Gods wijsheid, die de dingen aldus ordent,
houdt door haar licht in rust der heemlen hemel,[52]
waarbinnen zich beweegt de snelste Ronde.[53]

45. Als het laatste doel der wereld-orde God Zelf is, moeten alle wezens in dat orde-verband noodzakelik naar God streven, ieder op zijn wijze, alnaar z'n wezen meer of minder deelt in Gods eigenschappen. — 46. Daar alle dingen dus, naar gelang ze in wezen méer of minder op God gelijken, 'n grote onderlinge verscheidenheid moeten bezitten, hebben ze onderling ook 'n grote verscheidenheid van onmiddellike doeleinden („de onderscheiden havens" uit v. 112), waarheen de drang van hun natuur ze drijft en waaruit zelfs voornamelik de grote verscheidenheid en afwisseling in de wereldorde ontstaat. — 47. D.w.z. naar de vuur-sfeer, vlak onder de maan-hemel. 48. In het menselik hart had volgens de Middeleeuwers de voornaamste werking plaats voor het in stand houden en de voortplanting van dierlik en menselik leven. Zie Vagev. Z. XXV, 37 vlgg. — 49. De wet van de zwaartekracht? — 50. De genoemde natuurlike drang of aandrift, in alle dingen aanwezig. — 51. De mensen en de engelen. — 52. Het Empyrëum of eigenlik verblijf van God en de zaligen. — 53. „De snelste Ronde" d.i. de Kristalhemel of het Primum-Mobile. De betekenis van deze terzine is de volgende: Daar reeds in de natuurlike orde alle niet-redelike en redelike wezens naar God streven, moet dit nog meer het geval wezen in de bovennatuurlike orde, die van de natuurlike orde 'n verheffing is. Volgens de bovennatuurlike orde heeft God de mens bestemd om eens in het Empyrëum te zijn, waar hij God zal aanschouwen zoals Hij is. In die onmiddellike Godsaanschouwing zal de mens z'n eeuwig geluk en z'n eeuwige vrede vinden. Alleen door 'n boven-

En naar die hemel nu, voor òns[54] geschapen, 124
stuwt ons 't geweld tans òp dier felle koorde,[55]
die iedre pijl naar 't blijde Doel doet jagen.[56]

't Is waar: gelijk 'n kunstwerk in z'n vormen 127
vaak niet beantwoordt aan der kunst bedoelen,
omdat de stof haar smeken zelfs niet hoorde,

zo keert de mens, die vrij blijft in z'n gangen, 130
zich vaak van 's hemels weg,[57] en als bezeten
stormt hij steeds verder voort op andre paden.

En dit geschiedt, als de ingeboren driften[58] — 133
gelijk soms vuur omlaag schiet uit de wolken[59] —
door schijn-genot op 't aardse zich verslingren.[60]

Dacht ik dus goed, dan moet u tans dit stijgen 136
niet méer verbazen dan wanneer 'n stroompje
zich van de berg-top neerstort in de delling.

'n Wonder zou 't eer zijn, indien ge ontbonden 139
van iedre band, niet waart omhoog gestegen,
als kon men levend vuur beneden houden."

Toen hief zij 't schoon gelaat weer naar de hemel. 142

natuurlik genade-middel kan de mens tot zulk 'n onmiddellike aanschouwing verheven worden. Dit bovennatuurlik genade-middel noemen de theologen het „lumen gloriae": het licht der glorie. Hierop doelt v. 122. — 54. „Voor òns" d.w.z. voor de mensen en de engelen. — 55. Die drang naar God. — 56. De zin van dit vers is: De drang naar God voert ieder ding onmiddellik naar z'n eigen doel, en middellik naar z'n einddoel d.i. God, de eerste bron van alle ware vreugde en geluk. Vgl. Vagev. Z. XVI, 88—90. — 57. Zie v. 124—126. — 58. Het menselik streefvermogen. — 59. Uit z'n innerlike aard richt het vuur zich naar boven, maar krachten van buiten kunnen het in 'n andere richting drijven. — 60. Hoe de mens zowel in de natuurlike als bovennatuurlike orde van z'n eigenlik doel (God) kan afwijken, is uitvoerig behandeld in Z. XVI, Z. XVII en Z. XVIII van het Vagevuur.

O gij, die vol verlangen om te luistren 1
in klene bark mijn schip zijt nagestevend,
dat onder zang z'n weg zoekt door de golven,

keert weder naar uw pas verlaten kusten 4
en waagt u niet op zee; want mij verliezend,
mocht ge in uw hulk eens jammerlik verdolen.[1]

Het water, dat ik klief, is nooit bevaren.[2] 7
Apollo stuurt; Minerva vult de zeilen.
En 't Negen-tal wijst mij de Beer-gestarnten.[3]

Gij weinigen, die naar het brood der englen 10
dat hier ons voedt maar nooit genoeg verzadigt,[4]
vroegtijdig reeds de lippen hieldt geheven,

gij moogt gerust uw vaartuig zee doen kiezen, 13
wanneer uw boeg maar trouw mijn spoor blijft volgen,
eer achter mij het water zich weer effent.

1. Deze aanhef betekent: Gij die met weinig ontwikkelde geest („in klene bark") mijn dichtgenie („mijn schip." Vgl. Vagev. Z. I, 2.) wenst te volgen, dat de grootheid der Godsbeschouwing en Godsvereniging zal gaan bezingen, enz. — 2. De stof, die ik ga behandelen, is in eigenlike zin nog nooit zo uitvoerig en op zulk 'n verheven wijze behandeld. — 3. Vers 8 en 9 betekenen, dat alle kunsten en wetenschappen Dante bij de behandeling van z'n stof bijstand moeten verlenen. Minerva, de godin der wetenschap, blaast de wind in 't zeil d.w.z. de theologie en filosofie leveren de inhoud voor het laatste Lied. Apollo d.i. de Poëzie verschaft de onmiddellike vorm. De andere kunsten en wetenschappen voorgesteld door de Muzen („'t Negen-tal" v. 9) helpen mede, opdat de juiste richting bewaard blijve, zoals 't kompas, dat altijd naar 't Noorden wijst, de zeevaarders steeds in de goede richting houdt. Over de juiste lezing van v. 9 bestaat grote onenigheid. Sommigen menen, dat er niet van „negen" maar van „nieuwe Muzen" wordt gesproken. Het is wel wat bezwaarlijk 'n vlotte en natuurlike verklaring te geven voor deze laatste opvatting. — 4. Het brood der engelen, dat de mens „hier" d.w.z. op aarde reeds voedt, is de kennis der goddelike dingen. Vers 11 betekent, dat die kennis ons op aarde nooit genoeg bevredigt of misschien, dat ze wèl bevredigt, maar nimmer tot verzadigens toe, zodat ze tenslotte afkeer zou wekken. Over die kennis als „het brood der engelen" spreekt Dante in z'n „Gastmaal" tr. I, c. I Vgl. nog Ps. LXXVIII, 24, Eccli XXIV, 29 en Joêm VI, 35.

De helden, die naar Colchis overstaken, 16
ze stonden mìn verbaasd dan gij zult wezen,
toen zij daar Jason achter 't ploeg-vee zagen.[5]

't Onlesbaar, ingeschapen ziele-dorsten 19
naar 't God meest-eigen rijk[6] voerde ons steeds hoger,
zo snel als gij ziet draaien 's hemels ronden.

Ik staarde naar mijn Vrouwe en zìj naar boven; 22
en wèl zo vlug als wij de pijl zien treffen,
wegsnorrend en ontsnappend aan z'n koorde,[7]

vond ik mijzelf beland, waar iets heel wonders 25
m'n blikken trok. Maar zíj voor wie mijn ziele
nooit iets verbergen kon van eigen zorgen,[8]

zag even blijde als schoon mij aan en zeide: 28
„Verhef uw hart tot God in dankbre liefde,
want Hij vereende ons met Zijn eerste sterre."[9]

Het scheen me toe, dat ons 'n wolk omhulde 31
van dichte en vaste stof, zo helder glanzend
als diamant, waarin de zonne fonkelt.

En in zich òp nam ons nu de eeuwge parel,[10] 34
zoals het water met gesloten spiegel
z'n diepten opent voor de zonnestralen.

5. „De helden, die" enz. zijn de z.g. Argonauten, die met het schip Argo naar Colchis zeilden om daar het Gouden Vlies te bemachtigen. Voordat ze 't in bezit konden krijgen, moest hun aanvoerder Jason (zie Hel Z. XVIII, 86 vlgg.) het land beploegen met vuur-snuivende stieren. Zie Ovid. Metam. VII, 104—120. — 6. „'t Onlesbaar," enz. d.w.z. de ons aangeboren drang naar de hemel. Zie vorige Zang v. 124—126. Vgl. ook nog „Het Gastmaal" tr. IV, c. 12. — 7. „De beweging van de pijl wordt aangegeven in omgekeerde orde, om de snelheid der beweging sterker uit te drukken." (Philalethes) 8. Beatrice, die van Dante alles zag in het licht der Godheid. — 9. De maan. 10. Eveneens de maan.

Zo 'k lichaam was, en 't hier[11] niet wordt begrepen, 37
hoe de ene ruimte samengaat met de andre
— wat toch moet zijn, als stof in stof wil dringen —

dan moest in ons 'n sterker drift zich heffen 40
om 't Wezen eens te zien, waarin we aanschouwen,
hoe 's mensen wezen zich met God verenigt.[12]

Dàar[13] zal men zien alwat we hìer[14] geloven, 43
niet als bewezen, doch door eigen klaarte,
zoals 'n axioom[15] wordt aangenomen.

En ik tot haar! „O Vrouwe, zo godvrezend 46
als 't maar vermag, stuw ik mijn dank tot Gene,
die me ophief uit de wereld, die zal sterven. —

Doch zeg me tans: wat zijn die donkre vlekken 49
op dit gestarnte, die de mens op aarde
in fabeltjes van Kaïn nog doen spreken?"[16]

En met 'n lichte glimlach sprak mijn Vrouwe: 52
„Neemt vaak des mensen brein de weg der dwaling,
daar waar der zinnen sleutel hem niet opent,

11. „Hìer" d.i. op aarde. — 12. Vanaf v. 37 tot en met v. 42 wil Dante zeggen: „Ik zag, hoe ik — waarschijnlik met m'n stoffelik lichaam — in de zelfstandigheid van de maan binnendrong, iets wat wij op aarde niet begrijpen". (v. 37) Dit verschijnsel nu behoorde in ons mensen het verlangen levendig te maken om Hèm te zien, die 'n menselike en 'n goddelike natuur wist te verenigen en op te nemen in één goddelike persoon. Dit Wezen is Kristus, onze goddelike Verlosser. Dante gebruikt dus het binnendringen in de zelfstandigheid van de maan-stof als 'n soort illustratief bewijs om enigermate het ondoorgrondelik geheim der goddelike menswording te verklaren. — 13. „Dàar" d.w.z. in de hemel. — 14. „Hìer" d.i. op aarde. Voor dit vers vgl. nog I Korinth XIII, 12. — 15. „Axioom" of axioma: niet te bewijzen grondwaarheid zoals: twee maal twee is vier, het geheel is groter dan z'n deel enz. — 16. 'n Volksfabel hield het z.g. mannetje in de maan voor Kaïn, door God naar de maan verbannen om z'n armzalig offer van distels en doornen. Die doornen waren de z.g. maan-vlekken. Zie Hel Z. XX, 124—126.

laat der verwondring schicht u dan niet wonden, 55
wanneer ge ziet, hoe zelfs de geest nog fladdert,
waar hij de zinnen als z'n gids mag volgen.[17]

Doch zeg me tans: „Wat is uw eigen mening?" 58
En ik: „Mij schijnt van 't licht-verschil hier boven
èn ijle èn dichte stof de grond te wezen."[18]

En zij: „Hoezeer de waan uw geest verbijstert, 61
begrijpt ge vast, indien ge scherp wilt luistren,
hoe mijn betoog uw inzicht zal bestrijden.

Het achtste hemel-rond[19] sluit in z'n grenzen 64
miljoenen lichten, onderling verschillend
zowel door omvang als hoedanigheden.

Moest ijlte of dichtheid hier de grond van heten, 67
dan zou éenzelfde kracht in alle wonen,
verschillend slechts verdeeld naar méer of minder.

Alleen verscheidenheid van vorm-beginsels 70
verklaart verscheidenheid van kracht; doch àlle,
op 't éne na,[20] verwerpt ge door uw mening.[21]

17. De zin vanaf v. 53 tot en met v. 57 is: Dikwels dwaalt de menselike geest in zuiver geestelike vraagstukken. Daarover moet men in 't geheel niet verwonderd zijn, daar de mens zelfs dwaalt, waar hij de hulp der zinnen geniet, zoals hier bij Dante's dwaling omtrent de maan-vlekken. — 18. In z'n „Gastmaal" tr. II, c. 14 had Dante als z'n mening te kennen gegeven, dat de maan-vlekken veroorzaakt werden door de meer of minder dichte stoffen, waaruit deze planeet bestaat. Het schijnt echter, dat de Dichter àlle licht-verschil van de hemel-lichamen aan deze oorzaak toeschreef (zie v. 59.), daar Beatrice zijn mening zal bestrijden met argumenten, die niet alleen voor de maan in 't biezonder, maar voor alle gestarnten gelden. In ieder geval herroept Dante hier z'n vroegere mening door de mond van Beatrice. Deze plaats dient tevens tot bewijs, dat minstens „Het Paradijs" later geschreven is dan „Het Gastmaal." — 19. De hemel der vaste sterren. 20. „Op 't éne na" n.l. dìt: dat de stoffen ijl en vast waren. Zie v. 60. — 21. Van v. 64 tot en met v. 72 wordt bedoeld: De hemel-lichamen verschillen niet slechts door het quantum, maar ook door de kwaliteit van hun licht. (v. 64—66) IJlheid en vastheid van de stof kunnen alleen oorzaak zijn van

En verder:[22] ware 't ijle grond dier vlekken,
waar gij naar vraagt,[23] dan moest toch deze Sterre
òf hier en daar volkomen dichtheid missen,

òf — evenals het vet en mager wisselt
in 't dierlik lichaam — op 'n boek gelijken,
dat wisslend dunne bladen heeft en dikke.

Was 't eerste waar, dan moest dit zeker blijken
bij zon-eklips, wijl 't licht er door zou breken,
zoals we 't stéeds door ijle stof zien schijnen.[24]

Maar 't is zo niet; rest ons alleen nog 't tweede
ter onderzoek; en wordt ook dìt verworpen,
dan blijkt wel klaar de valsheid van uw mening.

Is nergens dus de Ster[25] geheel doorschijnend,
dan trekt het tegendeel[26] 'n grenslijn ergens,
waar zich het licht de doorgang ziet geweigerd.

verschil in quantum en niet van verschil in kwaliteit. (v. 67—70) Verschil van hoedanigheid in licht moet voortkomen uit verschil van innerlike krachten en deze kunnen alleen het gevolg zijn van verscheidenheid van wezensvormen of vorm-beginsels. (v. 70—71.) Daar Dante hier ijlte en vastheid van de stof ook 'n vorm-beginsel noemt (v. 72), blijkt, dat hij het woord vorm-beginsel hier niet opvat in streng scholastieke zin, doch meer in de ruime zin van oorzaak of reden in 't algemeen. — 22. Vanaf v. 73 tot en met v. 105 versterkt Beatrice haar algemeen-gehouden bewijsvoering door 'n biezondere argumentatie. Terugkomende op de maan-vlekken, zegt zij: „Wanneer ijlheid of dichtheid ook al oorzaak zou zijn van dat afwisselend licht en donker, dan kon dit slechts op twee manieren: dan moest de maan n.l. in zekere bepaalde gedeelten òf door en door ijl wezen òf, dwars op de gezichts-as van ons oog, bestaan uit wisselende dikke en dunne stof-lagen. (v. 75—78) Het eerste kan niet waar wezen, zoals blijkt bij zonsverduistering. Zie v. 79—91. Het tweede kan echter ook de reden niet zijn, zoals blijkt uit 'n licht-proef met drie spiegels. (v. 82—99) Zie verder de annotaties bij de verschillende verzen. — 23. In v. 49—50 had Dante gevraagd: „Wat zijn toch die vlekken op de maan?" — 24. Wanneer de maan bij haar stand tussen zon en aarde, hier of daar geheel poreus was, kon er nooit 'n volledige zonsverduistering plaats hebben. — 25. N.l. de maan. — 26. „Het tegendeel" d.w.z. de vaste lagen.

Van buiten komend licht keert hier dus weder 88
als 't kleuren-beeld terugspringt uit de spiegel,
waar de achterwand met blad-lood is bestreken.

Beweert ge nu, dat op die duistre plekken 91
de straal zich niet zo helder weet te spieglen,
omdat het kaats-vlak dieper is gelegen,

dan kan u van die moeilikheid ontheffen 94
de ervaring, mits ge zelf de proef wilt nemen:
ervaring toch is bron van kunst en kennis.

Neem eens drie spiegels en houd twee van deze 97
op eender afstand; en de derde, iets verder,
hervinde uw ogen tussen beide de eerste.

Kijk nu naar alle drie, en laat 'n luchter 100
ontsteken achter u, waarvan de stralen,
weerkaatst door 't drietal spiegels, tot u komen.

Ofschoon het licht-beeld, 't verst van u verwijderd, 103
zo groot niet is als dat in de andre spiegels,
zal u zijn glans toch juist dezelfde blijken.[27] —

Zoals 't geweld der hete zonnestralen 106
de sneeuw ontdoet van alle kleur en koude,
die haar als sneeuw tevoren eigen waren,

wil ik uw geest, ontdaan van alle dwaling, 109
bezielen met zo'n levend licht-gefonkel,
dat gij, bij 't zien, zult siddren van verrukking.[28]

27. Dante's bewijsvoering komt dus hierop neer: Evenals het licht in 'n verder geplaatste spiegel wel kleiner, maar niet van 'n andere aard is dan het licht, teruggekaatst in meer nabijzijnde spiegels, evenzo kunnen de veronderstelde vaste maan-lagen 'n van elders komend licht wel kleiner, doch niet ànders terugkaatsen. De maan-vlekken zijn derhalve niet te verklaren door de ijlte of dichtheid der maan-materie. Het blijft intussen 'n lastige vraag, waar Dante die donkere maan-vlekken dan eigenlik voor houdt. — 28. Vanaf v. 112 tot aan het einde van deze Zang geeft Dante 'n schildering van de

Omsloten door het rijk van de eeuwge vrede,[29] 112
kreist daar 'n sfeer[30] die in zijn wezenskrachten
het zijn omsluit van al wat hij omcirkelt.[31]

De naaste sfeer,[32] zo prachtig om te aanschouwen, 115
verdeelt dit zijn weer aan miljoenen sterren,
van hem verschillend en van hem omsloten.

werking der sferen en sterren. De bedoeling ervan is: aan te tonen, dat de ijlte en vastheid van stof onmogelik de oorzaak kan wezen van de maanvlekken, of juister, van het lichtverschil der sterren in 't algemeen, doch dat de eigenlike oorzaak ervan 'n veel diepere is. Door Gods goedheid sluiten de sferen en de sterren allerlei grote krachten in zich, die als het ware de dragers zijn van het wereld-leven. Deze krachten werken alle vanuit één princiep n.l. God zelf, of vanuit het Empyrëum, *van boven naar beneden.* 'n Hogere hemel beinvloedt dus altijd 'n lagere. (zie v. 123.) De werking der sferen en sterren komt echter niet onmiddellik uit deze stoffelike hemel-lichamen zelf voort, doch van geleigeesten d.i. van intelligenties of engelen. (v. 127—129) Iedere hemel, behalve natuurlik het Empyrëum, heeft 'n geleigeest. 'n Serafijn beweegt het Primum Mobile; 'n Cherubijn de hemel der vaste sterren enz. De hoogste engel beweegt dus de hoogste hemel, de laagste der hemelse hiërarchie de laagste sfeer. (over de engelen zie Z. XXVIII en Z. XXIX.) De engelen nu verbinden zich als 't ware op 'n geheimzinnige wijze met hun sferen en sterren en deze gemengde kracht (verbinding van geest en stof) brengt het licht-verschil der hemelen voort. (v. 130—148.) Ofschoon Dante, vooral in verband met talloze andere plaatsen uit z'n Gedicht, geenszins beschuldigd mag worden van 'n pantheïsties emanisme, kan men niet ontkennen, dat deze beschrijving biezonder sterk neo-platoniesarabies is gekleurd. Als voornaamste bron schijnt Dante wel gebruikt te hebben het dichterlik werk van de sterk platonizerende Boëthius: „De Consolatione Philosophiae" d.w.z. „Over de Vertroosting door de Wijsbegeerte." Om de aard van ons werk kunnen wij er hier niet meer over zeggen. Wie op al deze kwesties dieper in wil gaan verwijs ik naar Philalethes (fünfter unveränterter Abdruck der Berichtigten Ausgabe von 1865—'66), Dritter Theil, Das Paradies, bl. 12 vlgg. Ueber Kosmologie und Kosmogonie nach den Ansichten der Scholastiker in Dante's Zeit. Verder naar Van Delft: Dante-Verklaring met vertaalden tekst. Deel II Goddelijke Komedie, Hemel bl. 146 vlgg. Zie vooral ook de daarbij gevoegde zeer heldere nota van Dr. Ferd. Sassen over de z.g. M. E. Lichtmetaphysiek. — 29. „Het rijk van de eeuwge vrede" d.i. het Empyrëum. — 30. Het Primum Mobile. — 31. Het Primum Mobile, dat de lagere sferen omsluit, bevat alle leven dier lagere kringen als in kiem. — 32. De hemel der vaste sterren.

De zeven andre hemel-kringen[33] stuwen, 118
naar hun verschil van aard, de krachten
die in hen zijn, elk tot zijn doel en werking.[34]

Zo volgen dan de organen dezer wereld, 121
gelijk ge ziet, elkander trapsgewijze,
van bòven nemend en naarònder gevend.[35]

Beschouw mij wèl, hoe 'k over deze paden 124
ter waarheid kom, ook 't doelwit van ùw streven,
opdat ge alléen eens door de stroom moogt waden.[36]

De kracht en 't wentlen van de hemel-ronden 127
behoren, als het smeedwerk van 'n smeder,
van hemelse bewegers[37] voort te komen.

De sfeer, die van miljoenen lampen schittert, 130
neemt van de hemel-geest[38] die hem doet draaien,
de beeltnis op en wordt aldus zijn stempel.[39]

En evenals uw ziel, aan 't stof gebonden, 133
zich uitstort over alle ledematen,
geordend tot veelvuldige vermogens,

zo stort de hemel-geest in Gods gesternten 136
z'n kracht en gaven uit, verduizendvoudigd,
en blijft toch zelf zich om de Godheid wentlen.[40]

33. De hemelen der zeven planeten, n.l. Saturnus, Jupiter, Mars, de Zon, Venus, Merkurius en de Maan. — 34. De hemel der vaste sterren stort z'n kracht uit over de sterren van die sfeer. De sterren nu verbinden zich weer met de planeet-hemelen en met de planeten zelf, en door deze werken de sterren ook op de aarde en de mensen. — 35. Iedere hogere hemel, zoals al gezegd werd, beïnvloedt dus 'n lagere. — 36. Deze terzine betekent: Let goed op de gang van mijn bewijsvoering, om later ook zonder mijn bijstand u zelf te kunnen helpen. — 37. Over de hemelse geleiders of geleigeesten zie „Het Gastmaal" tr. II, c. 6 Hel Z. VII, 73 vlgg. — 38. De geleigeest van de hemel der vaste sterren: 'n Cherubijn. Hij beantwoordt aan datgene, wat in het Neo-platonisme als de wereldziel wordt aangeduid. — 39. De hemel der vaste sterren brengt als 'n zegel-stempel het ziele-beeld van de geleigeest over op de lagere sferen. — 40. Ofschoon de geleigeest zich uitstort over miljoenen

Verschil van kracht werkt in deez' licht-juwelen,[41] 139
die zij doorgloeit, elk op verscheiden wijze;
en ze is in hen, zoals in u het leven.[42]

Door 't Wezen, eeuwig blij, heur bron en ader, 142
straalt deez' gemengde kracht uit al de sterren,
zoals de vreugde licht uit levende ogen.

Van hàar, en nìet van ijle en vaste stoffen, 145
komt dus 't verschil van licht in ster naast sterre.
En zij alleen is 't ware vorm-beginsel,

dat, naar Gods gunst, verdeelt èn licht èn donker."[43] 148

sterren, blijft hij zelf toch één en gaat hij voort met zich om de Godheid te wentelen. Om deze terzine, die in de tekst zeer duister is, te begrijpen, dient hier gezegd, hoe in de 28e Zang van „Het Paradijs" Dante in het Empyrëum God zal zien als één ondeelbaar licht-punt, waarom zich negen licht-cirkels wentelen. Deze licht-cirkels zijn de negen koren der engelen. Philalethes wijst er op, hoe deze verzen bijna woordelik zijn overgenomen van Boëthius, n.l. uit „De Vertroosting door de Wijsbegeerte" b. II, metr. 9, v. 13—17, maar natuurlik in geheel andere zin. — 41. De sterren. — 42. De zin is: De verschillende geleigeesten met hun verschillende krachten en vermogens verbinden zich vanzelf op verschillende wijze met de sferen en de sterren, waarin hun krachten enigermate zijn zoals het leven in de mens. 43. De laatste twee terzinen betekenen: Deze gemengde kracht (v. 143) d.w.z. deze verenigde kracht van engel en van ster, vindt z'n laatste grond in God, de Blijde Maker (zie Vagev. Z. XVI, 89.), die de oorzaak van alle vreugde en schoonheid is. (v. 142.) Van die kracht nu, en niet van het ijle of dichte der stoffen, komt alle licht-verschil in de blijde en heerlike sterrewereld.

De Zon,[1] die eens mijn borst in liefde ontvonkte, 1
zij had mij tans, door rede en tegen-rede,
van schone waarheid 't zoet gelaat ontsluierd.[2]

En ik, bekeerd[3] en vrij van iedre twijfel, 4
had, juist zover als 't voegt,[4] het hoofd geheven,
opdat mijn woord haar beter zou bereiken,

toen zich 'n vizioen aan mij vertoonde, 7
waarbij het oog zozeer zich in moest spannen,
dat ik vergat wat ik haar zeggen wilde.[5]

Zoals ge in vensters, helder en doorschijnend, 10
of in 'n water, klaar en onbewogen,
doch niet zo diep dat zich de bodem sluiert,[6]

de lijnen van 't gelaat ziet afgetekend 13
zo wazig, dat 'n enkle bleke parel
op sneeuw-blank voorhoofd eer te zien zou wezen,

zò zag ik menig aangezicht, tot spreken 16
geneigd; en 'k viel in 't tegendeel der dwaling,
die tussen knaap en bronne eens liefde wekte.[7]

Zohaast mij de aangezichten tegenstaarden, 19
keerde ik mij om, wijl 't spiegelbeelden leken,
en 'k wilde zien, van wie ze 'n weerschijn waren.

1. Beatrice. — 2. Beatrice, door wie Dante zich eens als door 'n zon het hart verwarmd zag, had nu als 'n zon de wolken der dwaling verdreven en zijn geest verlicht, door haar positieve bewijzen en door haar weerleggingen van valse meningen en opwerpingen, en hem de waarheid doen zien omtrent het licht-verschil der sterren. Zie vorige Zang. — 3. N.l. van de dwaling nopens de maan-vlekken of het lichtverschil der sterren. — 4. Zover als de bescheidenheid het toeliet. — 5. Zie v. 5 en 6. — 6. Als het water te diep is, werkt het als 'n spiegel en geeft de beelden krachtiger weer. — 7. Zinspeling op Narcissus, die z'n beeld in het water voor 'n levend wezen aanzag en er op verliefde. Ovid. Metam. III, 417 vlgg. Hel Z. XXX, 128. Dante zag juist omgekeerd, levende wezens voor spiegelbeelden aan.

Toen ik niets zag, keek ik opnieuw naar voren, 22
recht in der zoete Leidster zonne-glansen,[8]
die lachend straalden in haar heilige ogen.[9]

En zij tot mij: „O toon u niet verwonderd, 25
als 'k glimlach om uw kinderlike mening.
Nog draagt uw voeten niet der waarheid bodem,

doch, als zo vaak, geeft ge aan de schijn u over. 28
Want wat uw oog aanschouwt, zijn echte wezens,
hier toevend om hun ontrouw aan geloften.[10]

Spreek ze aan en luister en geloof hun woorden! 31
't Waarachtig Licht, dat aller geest verzadigt,
gedoogt niet, dat hun voeten nog verdolen."[11]

En tot de geest die 't krachtigst wel tot spreken 34
genegen scheen, richtte ik het woord en zeide,
als eén, door haast te grote drift gedreven:

„O uitverkoren ziel, die in de glorie 37
van 't eeuwig leven 't zoet geluk moogt smaken,
dat, nooit geproefd, ook nimmer wordt begrepen,

8. Zie v. 1. — 9. In Dante's hemelse verbeeldingen betekent het schitterende oog de wijsheid en de glimlach de zoete overtuigings- en overredingskracht. 10. Dante treft dus in de maan-hemel de zielen aan diergenen die op een of andere wijze hun geloften verwaarloosden of verbraken. Zie v. 56—57. Onder „geloften" moet hier alleen verstaan worden wat in de taal der Kath. Kerk wordt aangeduid met het woord „votum" of belofte in strikte zin. Zie St. Thomas S. Th. 2a 2ae Quaest. LXXXVIII. Niet zonder reden ziet Dante deze zielen in de hemel van de „Maan", die in haar voortdurende wisselingen en veranderingen reeds lang gold als 'n beeld van verandering en veranderlikheid. — Zoals in Z. IV, 28 vlgg. gezegd zal worden, bewonen àlle zaligen het Empyrëum. Zij vertonen zich echter aan Dante in de verschillende lagere of hogere hemelen in zover deze de lagere of hogere graad van glorie der zalige geesten symbolizeren. *Hoe* de zaligen nu tegelijk in het Empyrëum zijn en in de andere hemel-sferen, wordt door Dante nergens gezegd of verklaard. Misschien gaf hij ons enigszins 'n aanduiding in v. 7 van deze Zang, waar hij spreekt van 'n vizioen, dat hem verscheen. — 11. Door de aanschouwing van het goddelik Waarheidslicht kunnen de zaligen niet meer dwalen. Ze zijn in de waarheid bevestigd.

hoe dankbaar zoude ik zijn, als 't u bekoorde 40
mij van uw naam en van uw lot te spreken" —
En mede hief ze al aan met stralende ogen:

„De liefde in ons sluit voor gerechte beden 43
haar deuren nooit, zomin als de andre Liefde,[12]
die wil, dat heel heur Hof op haar gelijke.[13]

'k Was in de wereld eens 'n klooster-vrouwe; 46
en als ge mij aanschouwt met sterk geheugen,
blijf 'k in mijn hemels schoon u niet verborgen,[14]

doch zult gij als Piccarda[15] mij herkennen, 49
die in de traagste dezer hemel-ronden[16]
mij zalig voel met al deze andre geesten.

Geheel ons hart, alleen in gloed te ontsteken 52
door wat behaaglik is aan de eeuwge Liefde,[17]
verheugt zich in de rang ons toegewezen.[18]

En dit ons lot, het moge laag u schijnen, 55
werd ons bedeeld, omdat we ons in geloften
onachtzaam toonden en ze deels niet hielden."[19]

En ik: „Daar blinkt om heel uw wondre wezen 58
ik weet niet wat voor goddelike luister,
die u verandert in uw aardse trekken.

12. God. — 13. God, die alle *gegronde* beden verhoort, verlangt dit ook van heel zijn „Hof" d.w.z. van alle hemelingen. — 14. De zaligen in deze Kring vertonen zich aan Dante als zachte glansen van 'n hemelse schoonheid, waarin hun aardse wezenstrekken niettemin nog te herkennen zijn. Zie v. 58—60. 15. „Piccarda" d.i. Piccarda Donati, 'n schoonzuster van Dante, 'n achternicht van Buoso Donati (zie Hel Z. XXX, 44.) en 'n zuster van Forese en Corso Donati. (Zie Vagev. Z. XXIV, 10.) Te Florence in de orde van de H. Clara getreden, werd zij door haar broer Corso en 'n troep gehuurde bandieten gewelddadig uit het klooster gesleurd en gedwongen in het huwelijk te treden. Zie verder v. 106. Deze gebeurtenissen hebben plaats gehad tussen 1283 en 1293. — 16. De Maan-hemel. — 17. God, biezonder de H. Geest, aan wie vooral de liefde en de werken der liefde worden toegeschreven. — 18. Zie v. 70 vlgg. — 19. Hier worden de geesten, waarvan sprake

Was ik dus minder vaardig in 't herkennen, 61
ik voel me door uw woorden tans geholpen,
om mij uw vroeger beeld weer voor te stellen.

Doch spreek: Gij, zielen, in deez' sfeer gelukkig, 64
verlangt ge nooit van hier naar hoger hemel,
naar meerder waarheid en naar meerder liefde?" —

Ze glimlachte eerst met de andre hemelingen 67
en zeide toen in zulk 'n zielsverrukking,
of 't vuur der Eerste Liefde[20] haar doorgloeide:

„O broeder, door de kracht der hoogste Liefde 70
is onze ziel met haar bezit[21] tevreden
en nimmer doet iets anders haar nog dorsten.

Als wij naar hoger staat begerig waren, 73
zou onze wil de wil van Hem[22] weerstreven,
die ons bescheiden heeft naar deze Starre.

was in v. 30, nader aangeduid. De ziel, die Dante toespreekt, is, zoals gezegd, Piccarda Donati, 'n kloostervrouw, die onder dwang haar kloostergeloften verbrak. In de volgende Zang zal Beatrice verklaren, *hoe* iemand niettegenstaande zulk 'n dwang 'n lager trap van hemelse glorie bereikt. Het woordje „deels" is niet zo gemakkelik te verklaren, vooral met het oog op wat Piccarda in de volgende verzen van zich zelf zal verhalen. Waarschijnlik ziet het woord op de uitgeoefende dwang, waardoor de schuld dier zielen zeker minder werd. Omdat Picarda Dante toespreekt namens de andere en nog op 'n tweede kloostervrouw wijst die haar geloften verbrak, menen de meeste kommentators, dat zich in de Maan-sfeer uitsluitend diegenen bevinden, die hun *klooster*geloften verbraken (min of meer onder dwang) en dan alleen klooster-*vrouwen*. Ik zie echter niet in, waarom het alleen vrouwen zouden zijn. In verband met Z. V, 73 vlgg. lijkt het mij ook niet onwaarschijnlik, dat hier niet alleen sprake is van verwaarloosde en gedeeltelik niet vervulde *klooster*-geloften, maar van geloften in 't algemeen. De kloostervrouwen uit deze Zang treden dan op, omdat zij de voornaamste geloften (de kloostergeloften) vertegenwoordigen. — 20. God. — 21. De graad van haar hemelse glorie. — 22. Van God, die hen verwees naar de Maan of laagste hemel-sfeer.

Dit kan niet zijn en dient door u begrepen — 76
als liefde wet is in het rijk der zaalgen,
en u voor ogen staat der liefde wezen.[23]

Juist tot het wezen van dit hemels leven 79
behoort het in de wil van God te blijven,
opdat in allen slechts eén wil zal heersen.

Dat we in dit rijk van rang tot rang verschillen, 82
behaagt dus evenzeer aan alle zaalgen
als aan de Vorst,[24] wiens wil hier de onze regelt.

Want in zijn Wil alleen is onze vrede; 85
Hij is de zee, waar alles uit moet monden,
wat God Zelf schiep of wat Natuur ooit werkte."[25]

Toen werd mij klaar, dat àl deez' hoge sferen 88
de hemel zijn, schoon niet op éne wijze
het hoogste Goed genade en liefde regent.[26]

Zoals we soms, door éne spijs verzadigd 91
en niettemin reeds naar 'n andre hunkrend,
om déze vragen en voor die bedanken,

zo deed tans ik met woorden en gebaren, 94
en 'k wenste méer te horen over 't weefsel,
waarvan de spoel nog niet aan 't einde raakte.[27]

23. Het wezen der liefde bestaat juist in eenheid van wil. — 24. God. — 25. Alles wat door God onmiddellik geschapen is, keert tot Hem weer. Vgl. Z. I, 109—141. — 26. De zin is dus: ofschoon God „het hoogste Goed" de hemelse glorie niet op gelijke wijze en in dezelfde mate mededeelt aan de zaligen, zijn àllen toch volkomen gelukkig, zijn àlle hemel-sferen werkelik „het Paradijs" of „de Hemel," omdat aller harten met Gods wil en verlangen volkomen in overeenstemming zijn. — 27. Piccarda had totnogtoe met enkele woorden gesproken over zich zelf (zie v. 46 en v. 49) en over de reden, waarom zij en die andere zielen zich in de Maan-hemel bevonden. (zie v. 56—57.) Tamelik breedvoerig had zij er daarentegen over uitgeweid, waarom de zaligen ook in de laagste sfeer volkomen gelukkig zijn. Tans wenst Dante, dat ze het weefsel waarmee ze begonnen was, zal voltooien d.w.z. dat ze haar eigen geschiedenis zal vervolgen, en nader aangeven, waarom

„Verheven deugd verhief in hoger ronde,"[28]
hernam de ziel,[29] „'n Vrouwe,[30] naar wier regel
men in uw wereld nòg zich kleedt en sluiert,

om tot de dood te rusten en te waken
nabij de Bruidegom,[31] die nimmer weigert
geloften die door liefde Hem behagen.[32]

Haast nog 'n kind ontvlood ik reeds de wereld,
om hàar te volgen en hàar kleed te dragen.
En ik beloofde 't leven van haar regel.[33]

Doch mannen, meer in kwaad dan goed bedreven,[34]
ontsleurden mij aan 't zoet en vredig klooster.
God weet, hoe 'k sinds dat uur mijn dagen leefde.[35]

Die tweede glans,[36] die aan m'n rechterzijde
zich u vertoont èn blinkt èn straalt èn fonkelt
van àl het licht uit deze hemel-cirkel:[37]

voor hàar ook geldt wat van mijzelf ik zeide;
ook zìj was kloostervrouw, ook van hàar slapen
werd weggerukt de heilige klooster-huive.

zij zich op de Maan bevindt. Anderen verstaan onder „het weefsel, dat niet ten einde kwam" haar klooster-leven zelf, dat wel begonnen, maar niet voleindigd werd. Het komt m.i. vrijwel op hetzelfde neer. Daar Piccarda, zoals gezegd, 'n schoonzuster van Dante was, is het moeilik aan te nemen, dat de Dichter haar geschiedenis niet gekend zou hebben. Hij verlangt daarom m.i. haar geschiedenis nog eens te horen in verband met haar verblijf in de Maan-hemel. — 28. We zullen niet horen in welke ronde of hemel. — 29. Piccarda Donati. Zie v. 49. — 30. „'n Vrouwe," hiermede is bedoeld de H. Clara van Assisië (1193—1223), de eerste abdis van de orde der Clarissen of tweede orde van de H. Franciskus. — 31. Kristus. — 32. Opdat 'n gelofte (votum) of belofte in strikte zin geldig zij, wordt o.m. vereist, dat de gelofte gedaan wordt uit liefde tot God. — 33. „Haar regel" d.i. haar ordensregel. Piccarda zegt hier dus zelf, dat ze Claris geweest was. — 34. Haar broer Corso met z'n helpers. — 35. Met deze woorden schijnt Dante te willen zeggen, dat haar leven sindsdien lang niet onberispelik was. Anderen hebben daaromtrent 'n juist tegenovergestelde mening. — 36. „Die tweede glans" d.w.z. die andere ziel door 'n hemelse gloed omhuld. — 37. Het licht

Maar in de boze wereld weergekomen, 115
ten spijt van eigen wil en goede zeden,
werd ze in heur hart nooit ontrouw aan de sluier.[38]

Zij is het licht van keizerin Constance, 118
die bij „de tweede Storm uit 't rijk der Zwaben"
de derde en laatste hunner heersers baarde."[39]

Zò sprak die ziel, en toen: „Ave Maria,"[40] 121
hief ze aan te zingen en verdween al zingend,
zoals iets zwaars verzinkt in diepe watren.

M'n blikken volgden haar zover ze konden, 124
doch keerden zich, zohaast ze haar verloren,
weer naar het doel, dat sterker mij bekoorde,

en gingen gans weer op in Beatrice. 127
Doch als 'n bliksem scheen ze voor mijn ogen,
zodat ik eerst haar aanblik niet verduurde.

En trager maakte 't mij om méer te vragen.... 130

van deze ziel was zo overweldigend, dat het al de licht-pracht van de Maanhemel in zich scheen te verenigen. — 38. In tegenstelling met Piccarda schijnt deze ziel na haar gewelddadige ontvoering de kloosterlike staat zeer toegenegen te zijn gebleven, al ging deze toegenegenheid niet zover, dat ze naar het klooster terugkeerde, toen zij de gelegenheid daartoe had. Zie Z. IV, 82 vlgg. — 39. Het schitterende licht, dat zich aan Piccarda's rechterzijde vertoonde, was Constance, dochter van Roger de Tweede, Koning van Puglië en Sicilië. Ze was de gemalin van keizer Hendrik de Zesde. (met hem getrouwd in 1186.) Deze Hendrik de Zesde was 'n zoon van Frederik de Eerste (Frederik Barbarossa), en Constance werd de moeder van de befaamde keizer Frederik de Tweede. (gest. 1250) Dante noemt deze drie vorsten uit het hohenstaufiese of zwabiese huis „de Stormen uit Zwaben," waarschijnlik om het geweld en de geestkracht, waarmede zij voor hun geslacht de wereldheerschapij trachtten te veroveren. Frederik de Tweede wordt de laatste der zwabiese vorsten genoemd, omdat zijn drie nakomelingen Koenraad, Manfred en Koenradijn nooit de keizerskroon droegen. Dat deze Constance vóor haar huwelik in 't klooster geweest zou zijn, schijnt 'n historiese fabel te wezen. — 40. „Ave Maria" d.w.z. „Wees gegroet, Maria." Eerste lofprijzing uit het dageliks gebed der Katholieken tot de Moeder Gods. Vgl. Z. XXIII, 88—89.

'n Vrije man zou tussen twee gerechten, 1
op eender afstand hem gelijklik lokkend,
veeleer van honger sterven dan iets eten!

Zò zou 'n lam staan tussen twee verwoede 4
en gierge wolven, éven bang voor beiden.
Zò zou 'n hond staan bij 'n tweetal hinden.

Als ik dus zweeg, toen op gelijke wijze 7
'n dubble twijfel mij de geest benauwde,
berisp noch prijs ik mij. Mòest ik niet zwijgen?[1]

Geen woord heb ik gezegd, doch mijn begeerte 10
stond mèt de vraag als op 't gelaat geschilderd
met veel meer gloed dan ik het uit zou spreken. —

Nu deed mijn Vrouwe, wat in vroeger dagen 13
ook Danîel deed, toen tomeloze woede
Nabuchodonosor 'n wreedaard maakte.[2]

1. Dante leidt deze Zang in met drie zeer sterk-hyperboliese vergelijkingen van 'n zuiver theoretiese inhoud. Deze vergelijkingen dienen om aan te duiden, hoe zijn geest geplaagd werd door twee twijfelingen (zie v. 19—21 en v. 22—23.), die hem even moeilik toeschenen, zodat hij de ene niet vóor de andere, en zodoende géen van beide tot uiting kon brengen. Het komt mij voor, dat Dante's noodzakelikheid om te zwijgen niet letterlik of in physiese zin behoeft opgevat te worden. Bijna alle uitleggers echter zijn van 'n tegenovergesteld gevoelen. Enigen, zoals Bassermann, zeggen dan ook dat Dante voor dit biezonder geval de menselike vrijheid ontkent; anderen, zoals Philalethes, trachten de passage in overeenstemming te brengen met de vrijheid van de wil, zoals die door Dante op verschillende plaatsen en herhaaldelik als 'n onomstootbare grondwaarheid wordt geleerd en verdedigd. Vgl. b.v. Vagev. Z. XVI, 67—72. — De eerste vergelijking, waarin vanzelf de eigenlike moeilikheid gelegen is, wordt al gevonden bij Plato (Phaidon Vertaling van Prof. Dr. H. Van Herwerden bl. 98—99), ofschoon in geheel andere betekenis en verband. Zo goed als zeker heeft Dante de komparatie overgenomen van St. Thomas. (Summ. Theol. 1a 2ae Qu. XIII Art. 6, 3 en ad tertium) De H. Thomas voert de vergelijking echter juist aan als 'n niet-geldende objektie tegen de menselike vrijheid, ofschoon velen menen, dat de bewijsvoering van de H. Leraar hier niet volkomen voldoet. — Volgens Bassermann kan ook nog 'n plaats uit Ovidius n.l. Metam. V, 164—167 Dante als voorbeeld gediend hebben voor zijn derde vergelijking. — 2. Na-

„Ik zie wel,” sprak ze, „hoe tans twee verlangens 16
u rukken links en rechts, zodat vol zorgen
uw geest zich bindt en niet weet los te maken.

Gij denkt: indien de goede wil blijft duren, 19
wat is dan reden, dat geweld van andren
de mate der verdienste in ons vermindert?[3]

En ook verwekt nog reden om te twijflen 22
de waan, zoals die Plato reeds verkondde,
dat zielen weder naar de sterren stijgen.[4]

Dit zijn de vragen, die met eender zwaarte 25
zich voelen doen. Ik wil de tweede twijfel,
die 't meest venijn bevat, u 't eerst verklaren.[5]

buchodonosor, koning van Babylon, had eens 'n droom gehad (zie Hel Z. XIV, 103 vlgg.), maar was de inhoud vergeten. Toen z'n droomuitleggers hun vorst die inhoud niet konden weergeven, laat staan verklaren, gebood hij ze allen, in hoogst onredelike gramschap, ter dood te brengen. De profeet Daniël (hier uit te spreken als „Daanjel.”) vermocht echter niet alleen de Koning de inhoud van z'n droom mede te delen, maar ook uit te leggen. Zie Daniël II en IV, 15 vlgg. Op gelijke wijze werden Dante's zware twijfelingen, schoon onuitgesproken, opgelost door Beatrice. — 3. De eerste twijfel van Dante was deze: Hoe konden Piccarda en Constance om het niet nakomen van hun kloostergeloften tot de laagste hemel-sfeer (de Maan-hemel) verwezen worden, daar zij tot het verlaten van de kloosterlike staat *gedwongen* waren. Zie vorige Zang v. 55—57, v. 106—107 en v. 113—114. — 4. Daar Dante in de vorige Zang vernomen heeft, dat de zielen der zaligen over de gestarnten verspreid zijn, vraagt hij zich af, of er misschien waarheid ligt in de leer van Plato (430—348 v. Kr.), die zegt, dat de zielen der mensen, als ze 'n deugdzaam leven geleid hebben, eens terugkeren naar de sterren, waar zij verbleven, vóór zij met 'n stoffelik lichaam verenigd werden. Zie Plato's „Timaeus” 41 D coll. 42 B en C. Zoals we in aant. 10 bij de vorige Zang al zeiden, bevinden de zaligen zich daadwerkelik alleen in het Empyrëum, wat Beatrice in de volgende verzen nader zal uiteenzetten. — 5. D.w.z. de tweede twijfel is veel gevaarliker dan de eerste, zoals Beatrice verderop ook zal verklaren. Het is wel eigenaardig, dat twee objektief geheel verschillende twijfelingen Dante op dezelfde wijze konden bezwaren.

De Serafijn,[6] wel 't diepst in God verzonken, 28
en Mozes,[7] Samuël en ook Johannes —
wie van de twee ge wilt — ja zelfs Maria:

geen enkle heeft z'n troon in hòger hemel 31
dan al de geesten, die zich pas vertoonden;
en géen heeft méer of mìnder lang te leven.

Neen, allen sieren zij der heemlen hemel, 34
al is de graad der zaligheid verschillend,
naarmate 't hart hun gloeit van eeuwge liefde.[8]

Ge aanschouwt ze hìer, niet wijl deez' laagste Ronde[9] 37
hun waar verblijf is, maar alleen ten teken,
dat zij het laagste hemel-loon zich wonnen. —

Aldùs behoort men tot uw geest te spreken, 40
daar deze van de zinnen moet ontvangen,
wat later tot begripsbeeld wordt verheven.[10]

6. „De Serafijn" is 'n engel van de hoogste orde. Zie Z. XXVIII en XXIX. 7. „Mozes": de grote Wetgever van de Joden; „Samuël": de bekende profeet uit de tijd van koning Saul; „en ook Johannes" d.w.z. Johannes de Doper zowel als Johannes de Evangelist. — 8. De zin vanaf v. 28 tot en met v. 36 is dus: Alle zaligen bewonen het Empyrëum („der heemlen hemel" of de hoogste hemel), al is de graad hunner zaligheid ook verschillend naarmate zij God meer of minder beminnen, en geen hunner zal langer of korter in de hemel zijn dan de zielen die Dante in de Maan-hemel aanschouwde. D.w.z. dus, dat àllen éeuwig in de hemel zullen zijn. Vers 33 is rechtstreeks gericht tegen Plato's leer, dat de zielen na langer of korter tijd, van de sterren weer naar de aarde zullen terugkeren. — 9. De Maan-hemel. — 10. Om iemand zuiver-geestelike dingen duidelik te maken, is het dienstig zich te bedienen van zinnetuiglike voorstellingen, omdat het menselik verstand op aarde zelfs niets begrijpen kan, wat het niet, tenminste enigermate, van de zintuigen heeft ontvangen. In deze laatste versregel geeft Dante heel eenvoudig de scholastieke opvatting weer, hoe ons verstand werkt via de zintuigen. Door de zinsindrukken ontvangt de verbeelding haar fantazie-beelden of z.g. phantasmata. Als zuiver geestelike potentie kan het verstand hierop niet reageren. Ons verstand zelf nu ontdoet het fantaziebeeld van zijn stoffelike hoedanigheden of abstraheert uit het phantasma het geestelik ken-beeld. In zoverre het verstand aldus handelt, heet het volgens de term der school „intellectus agens." In zoverre het verstand nu daadwerkelik geschikt ge-

Om deze reden voegen zich de Schriften 43
naar uw begrip en geven God zelfs handen
en voeten, schoon 't heel anders[11] dient begrepen.

Zo stelt u ook de Kerk als menslik wezen 46
èn Gabriël èn Michaël voor ogen[12]
en de andre, die Tobias' blindheid heelde.[13] —

Wat eens Timaeus[14] van de zielen leerde, 49
is niet gelijk aan wat we hìer aanschouwen,
daar hij, zoals hij 't zégt, ook schijnt te menen.

Hij leert, dat 's mensen ziel eens weer zal komen 52
ter eigen ster, waaruit ze eens nederdaalde
om van ons stof de wezensvorm te worden.[15]

Doch mooglik is zijn mening zelfs heel anders 55
dan hij 't in woorden zegt; en 't kon wel wezen,
dat niemand om zijn leer behoeft te lachen.

Bedoelt hij dat omhoog eens weer zal keren 58
de roem of smaad van de invloed dezer lichten,
dan treft zijn boog de waarheid nog wel even.[16]

worden is, om het aldus geabstraheerde ken-beeld in zich op te nemen, noemen wij het „intellectus possibilis." Zohaast nu ons verstand op zulk 'n zuiver geestelik ken-beeld reageert, stelt het de formele verstands- of geestelike ken-akt. — 11. N.l. in geestelike zin. — 12. Niet alleen de Bijbel, maar ook de Kath. Kerk stelt zuiver-geestelike wezens voor in stoffelike vormen of menselike gestalten n.l. in haar schilderingen of beeld-houwwerk. — Gabriël en Michaël zijn aartsengelen. — 13. Degene, die Tobias van zijn blindheid genas, is de aartsengel Raphaël. Zie Tobias XI, 13, vlgg. — 14. „Timaeus": 'n filosoof uit Locri. Hier titel van een der dialogen van Plato. — 15. Volgens Plato zijn de zielen van eeuwigheid door God geschapen en over de sterren verspreid. Eerst als de ziel van de sterren naar de aarde komt, wordt zij de wezensvorm (forma substantialis) van ons lichaam („van ons stof") d.w.z. de redelike ziel maakt ons lichaam juist tot 'n menselik lichaam. — 16. De zin van v. 55 tot en met v. 60 is deze: Maar bedoelt Plato het misschien toch nog anders dan hij het zegt, bedoelt hij n.l. dat alleen de lof of de blaam voor de goede of slechte invloed der sterren („dezer lichten") op 's mensen lot en handelingen enigszins op de sterren terugvalt, dan heeft

Doch, vals verstaan, verleidde dit gevoelen 61
schier heel de wereld, om deez' hemel-bollen
Merkuur en Mars en Jupiter te noemen.[17] —

Die andre twijfel, die uw geest verbijstert, 64
draagt minder gif en dreigt dan ook veel minder
uw voeten van mijn wegen af te leiden.

Als Gods rechtvaardigheid in 't oog der mensen 67
soms onrechtvaardig schijnt, zal deze twijfel
veeleer 't geloof dan boos geketter dienen.

Doch daar 't uw rede en oordeel is gegeven 70
in deze waarheid grondig door te dringen,
zal ik uw geest naar wens tevreden stellen.[18]

hij wel enigermate gelijk. De sterren oefenen immers volgens Dante wel degelik invloed uit op de mens, zij het niet rechtstreeks op zijn verstand en vrije wil. Zie Vagev. Z. XVI, 73 en Z. XXX, 110—111. — 17. Verkeerd begrepen, is Plato's leer echter hoogst verderfelik en werd ze zelfs aanleiding om bijna geheel de wereld, de Joden uitgezonderd, er toe te brengen de sterren als goden te beschouwen. Zie St. Augustinus De Civitate Dei (Over de Stad Gods) VII, 5 Ed. Dombart I, 292. Isidorus Hispalensis Etymologia III, 71 § 21. Migne P. L. 82, 181. — 18. De inhoud en gedachtegang vanaf v. 64 tot en met v. 72 komt m.i. hierop neer: Dante's eerste twijfel n.l. omtrent Piccarda's en Constance's verblijven in de *laagste* hemel-sfeer, ofschoon zij 't klooster slechts gedwongen verlieten, is veel minder gevaarlik dan de tweede twijfel omtrent Plato's leer, die formeel ketterij bevat. Die eerste twijfel zal zelfs Dante moeilik van het geloof of de openbaring (Beatrice zie v. 66.) afleiden. Immers het bestaan van God eenmaal aannemend, moet men ook aannemen dat Hij rechtvaardig is. Schijnen ons dus somtijds Zijn handelingen niet rechtvaardig, dan moet dit onze geest ertoe brengen voor Gods onbegrijpelike oordelen te buigen, en het zal ons geloof eer verinnigen en verdiepen dan ons op ketterse dwaalwegen voeren. De geloofswaarheid niettemin waar Dante's eerste twijfel betrekking op heeft, n.l. Gods rechtvaardigheid, is, tenminste voor dit biezonder geval, niet 'n absoluut ondoorgrondelik geloofsgeheim, zoals sommige andere, doch kan door de natuurlike rede zelfs achterhaald worden. Daarom zal Beatrice Dante op zuiver-redelike gronden aantonen, waarom Piccarda en Constance, ondanks de dwang op haar uitgeoefend, in de laagste hemel-sfeer zijn. (v. 70—72.)

Is dàar alleen geweld, waar zij die 't dulden,
in niets zich voegen naar degeen, die 't plegen,
dan stonden eens die beide vrouwen[19] schuldig.

De wil toch, die nìet wil, valt niet te dwingen,
maar doet als 't vuur, dat, duizendmaal bedwongen,
door zijn natuur steeds weer omhoog zal klimmen.

Maar geeft hij toe — 't mag veel 't mag weinig wezen —
dan zwicht hij voor geweld als bij die vrouwen,
die toch naar 't klooster konden wederkeren.[20]

Indien hun wil zo krachtig was gebleven
als die Laurentîus[21] vasthield op z'n rooster
of Mucîus voor zijn hand zo streng deed wezen,[22]

hij had ze beiden, vrìj weer, voortgedreven
naar 't pad, waarlangs men ze eerst uit 't klooster sleurde:
maar zulk 'n vaste wil is schaars te vinden.

En door deez' woorden — is hun zin begrepen
zoals 't behoort — ligt uw bezwaar vernietigd,
dat u nog vaak 'n last had kunnen wezen.

Maar voor uw ogen gaapt 'n nieuwe klove,
zo diep en nauw, dat gij door eigen krachten
niet zonder bonzend hart er uit zoudt komen.

Ik heb uw geest de waarheid reeds ontsluierd,
dat 's hemels geesten ver van logen blijven,
daar zij met de eerste Waarheid zijn verbonden.[23]

19. Piccarda en Constance. — 20. Ze werden n.l. later niet gevangen gehouden, maar konden zich vrij bewegen. — 21. „Laurentîus": de bekende romeinse diaken, onder keizer Valerianus op 'n gloeiend rooster ongeboeid doodgemarteld in 't jaar 258. Zie „Acta Sanctorum" t. XXXVI, p. 485. 22. „Mucîus" (spreek uit: Mu-sjus) d.i. Mucius Scaevola, 'n Romein die de Etrusker-koning Porsenna had willen doden, maar wiens aanslag mislukte. Om de hand, die gemist had, te straffen, hield hij ze koelbloedig in 't vuur. Monarchia II, 5. Il Convito IV 5. Valerius Maximus Memorabil. III, 3. Volgens Livius II, 12 is 't verhaal enigszins anders. — 23. „De Eerste Waar-




ST. LAURENTIUS, ZANG IV, vers 83.

En van Piccarda moest ge juist vernemen, 97
dat steeds de sluier lief bleef aan Constance.
Zo schìjnt hàar woord hier 't mìjne te weerspreken.[24]

Mijn broeder, om aan groter kwaad te ontkomen, 100
deed tegen wil en dank de mens vaak dingen,
die hij voorzeker nìet te doen behoorde.

Zò deed Alcmeon, die op 's vaders bede 103
z'n eigen moeder uit het leven rukte,
uit kinderplicht z'n kinderplicht vergetend.[25]

Bij deze daad moet gij voor ogen houden, 106
dat zich geweld en vrije wil vermengen
en zulk bedrijf niet uitgaat zonder zonde.

De wil in zìch geeft zich aan 't kwaad niet over, 109
doch stemt zòver maar toe, als hij moet duchten,
dat weigren hem nog groter kwaad berokkent.

Wat dus Piccarda van Constance u zeide,[26] 112
zag op de wil in zìch,[27] mìjn woord gold de andre;[28]
zo is er waarheid in ons beider spreken." —

heid" is God. Zie Z. III, v. 33, waarbij gezegd werd, dat de engelen en zaligen in de waarheid bevestigd zijn. — 24. De zin is: „Ik heb pas gezegd, dat Piccarda en Constance naar het klooster hadden terug moeten gaan. (v. 82—87.) En ze zouden dit ogenschijnlik ook zeker gedaan hebben, als zij de sluier nog altijd lief hadden. En nu hebt ge zelf van Piccarda kunnen horen, dat tenminste Constance de sluier werkelik nog altijd lief had. Zie Z. III, v. 117. Deze moeilikheid en schijnbare tegenspraak zal Beatrice oplossen in de volgende verzen, waar zij zal aantonen, hoe in verkeerde menselike handelingen, voortkomend uit vrees voor erger dingen, geweld en vrije wil zo dooreengemengd zijn, dat de mens voor zijn verkeerde daad als zodanig verantwoordelik blijft. In zulke daden moet men dan onderscheiden *de wil in zich*, die het kwaad eigenlik in 't geheel niet verlangt en *de betrekkelike wil*, de wil die de verkeerde daad feitelik stelt of toelaat, zij het dan ook uit vrees voor erger. — 25. „Alcmeon": zoon van koning Amphiaraos, eén der Zeven tegen Thebe (zie Hel Z. XX, 34.), doodde op zijn vaders verlangen z'n eigen moeder. Zie Vagev. Z. XII, 50—52. Ovid. Metam. o.a. III, 5. Het Gastmaal IV, 12. — 26. Piccarda had van Constance gezegd, dat zij de sluier inwendig bleef liefhebben. Zie Z. III, 117 en in deze Zang v. 98. — 27. „De wil in zìch"

Zò bruisten langs mij heen de heilge watren,[29] 115
die uit de Bron van alle waarheid[30] stroomden.
Zò werd mij de ene en de andre wens verzadigd.[31]

„O bruid van de eerste Bruigom,"[32] mijn godesse,"[33] 118
riep ik haar toe, „o gij wier hemel-woorden
als zonne en dauw mij sterker òp doen leven,

nog is mijn liefde niet van zulk 'n diepte, 121
dat ik u gunst voor gunst vermag te schenken,
maar lone u God, alwetend en almogend!

Ik zie wel: nooit wordt onze geest verzadigd, 124
als in zijn diepten niet die Waarheid[34] schittert,
waarvan géen waarheid zich weet los te maken.[35]

In Hàar rust ons verstand als 't woud-gedierte 127
in 't diepste van zijn hol; en 't kàn Haar vinden,
of ijdel was, o mens, àl uw verlangen.[36]

d.w.z. dus de wil in 't algemeen of in abstracto. — 28. „De andere" d.w.z. de andere wil, of de betrekkelike wil ten opzichte van het daadwerkelike feit, in casu het in de wereld blijven en niet-teruggaan naar het klooster. Over de betrekkelike wil begon Beatrice te spreken vanaf v. 100. — 29. „De heilge watren" d.w.z. de heilige leringen van Beatrice. — 30. God. — 31. N.l. Dante's eerste wens om meer te weten over Gods rechtvaardigheid ten opzichte van de zaligen in de Maan-hemel, en z'n tweede verlangen om te horen, *hoe* de zaligen op de Maan waren en op de andere sterren. — 32. „Eerste Bruigom" d.i. God de H. Geest. — 33. „Godesse". Aan de naam neme men geen aanstoot. In de volgende Zang (v. 123) spreekt de Dichter ook van de andere zaligen als goden. — 34. „Die Waarheid" d.i. de goddelike Waarheid of God zelf. — 35. Alle waarheid buiten de goddelike Waarheid is van deze afhankelik en ligt daarin als opgesloten. — 36. Haghebaert annoteert bij deze verzen: „Dante zegt hier, dat de mens tot het aanschouwen van het Goddelik Wezen kan komen; maar hij zegt niet, dat hij er kan komen door zijn eigen krachten. Dante schijnt hier te zeggen, dat de mens *„de natuurlike begeerte"* heeft het goddelik Wezen te aanschouwen. De godgeleerden twisten òf en in welke zin men dat gezegde mag aanvaarden." Zie de aantekening bij v. 123 van de eerste Zang.

Zo kiemt de twijfel als 'n nietig rijsje 130
nabij der waarheid voet; en 't is hem eigen,
van hoog naar hoger, ons ten top te drijven.[37]

Dit[38] spoort mij aan, dit maakt mij sterk en moedig, 133
u vol ontzag, Gebiedster, weer te vragen
naar nieuwe waarheid, voor mijn oog nog duister.

'k Wou weten, of bij ontrouw aan geloften 136
ook wordt voldaan door andre goede werken,
die op uw schaal gelijk gewicht behouden."[39]

M'n Vrouwe zag mij aan, heur oog zo schittrend, 139
zo goddlik en zo vol van liefde-vonken,
dat ik terzijde week geheel verbijsterd

en schier bezwijmde met geloken ogen. 142

37. Door die natuurlike of bovennatuurlike drang naar waarheid komt uit de waarheid zelf, als 'n scheut uit 'n boom, de twijfel op. Niet 'n ketterse twijfel, maar eerder 'n aarzelend begrijpen of 'n twijfelvol verlangen naar „het hoe" van verschillende waarheden. En deze twijfel of begeerte drijft ons van waarheid tot waarheid naar de hoogste Waarheid: God. — 38. „Dit" d.w.z. deze twijfel of dit verlangen. — 39. „Die op uw schaal" enz. d.w.z. die voor u dezelfde waarde hebben als de eerst beloofde dingen.

„Wanneer ik fonkel in 'n gloed van liefde 1
veel rijker dan ge 't ziet bij u beneden,
zodat ik uw gezichtskracht als vernietig,

verbaas u niet; mijn liefde toch ontgloeide 4
aan 't hoogste zien, dat volgens 't méer of minder
de voeten naar 't ontsluierd Heil bevleugelt.[1]

Reeds zie ik in uw geest de luister spieglen 7
van 't eeuwig Licht, waarvan alleen 't aanschouwen
voor eeuwig onze liefdegloed blijft wekken.[2]

Alwat uw hart nog lokt naar valse wegen 10
is van het eeuwig Licht alleen 'n schemer,
door velen al te vaak verkeerd begrepen.[3] —

Gij wenst te weten, of men voor geloften 13
die niet vervuld zijn, zòveel kan vergoeden,
dat zich de ziel voor wroeging weet geborgen."[4]

1. De zin vanaf v. 1 tot en met v. 6 is: „Indien ik (Beatrice) hier schitter in 'n bovenaardse liefdegloed, ligt de reden hiervan in ons „hoogste zien" d.w.z. in onze bovennatuurlike Godsaanschouwing (visio beatifica); hoe sterker deze aanschouwing is, hoe sterker onze liefde uitgaat tot „het ontsluierd Heil" d.w.z. tot God." Over deze Godsaanschouwing zie Z. XXVIII, 109—111. — 2. Ook Dante's geest wordt al enigermate bestraald door het eeuwig Licht d.i. door de goddelike Waarheid, die, eens gezien, ook eeuwig liefde wekt. — 3. De zin is: „Al het andere goed buiten God, dat u, Dante, als mens nog lokt, is van God maar 'n flauw spoor, van 't eeuwig Licht maar 'n flauwe schemering, ofschoon velen in hun kortzichtigheid de schemer vaak voor 't Licht zelf aanzien d.w.z. ofschoon ze dikwels in het aardse goed hun hoogste geluk en bevrediging menen te vinden." Zie „Gastmaal" IV, 12. Vagev. Z. XVI, 91—93. — 4. In deze terzine stelt Beatrice zelf nog eens de vraag, door Dante in Z. IV, 136 reeds gesteld n.l. „Kan 'n niet volbrachte gelofte vergoed worden door iets anders?" Om deze vraag te beantwoorden, zal Beatrice in de volgende verzen d.w.z. vanaf v. 19 tot en met v. 84 'n uitvoerige rede houden over de geloften. Eerst zal zij de voortreffelikheid van de gelofte aantonen (v. 19—v. 30), dan uit het wezen der gelofte (v. 43—45) betogen: in hoeverre 'n niet volbrachte gelofte door iets anders vervangen kan worden (v. 46—v. 62), om ten slotte de mensen aan te sporen in 't vervullen hunner geloften zo getrouw mogelik en niet lichtzinnig en onvoorzichtig te zijn in het afleggen van geloften. (v. 64—v. 84)

Gelijk deez' Zang begon, zò Beatrice;
en, als bevreesd haar rede te onderbreken,
vervolgde zij haar hemel-wijs betogen:

„Het hoogste goed uit Scheppers milde handen,
'n goed, dat 't meest beantwoordt aan Zijn liefde
en dat hij 't hoogste schat en 't meest eerbiedigt,

is vrijheid van de wil[5] in àl die schepslen —
maar ook in hen alléen — die Zijn genade
het licht der rede schonk en nòg blijft schenken.[6]

Bedenkt gij dit, dan moet u tegenstralen
de niet te schatten waarde van geloften,
waarbij de wil van God uw wil bekrachtigt.[7]

Want in 't verdrag door God en mens gesloten
wordt juist het hoogste goed[8], als ik het noemde,
door 's mensen vrije daad aan God geofferd.

Wat zoudt ge dan nog als vergoeding bieden?
Want over eens vergeven goed beschikken
is van gestolen goed 'n aalmoes reiken.[9]

Van 't kern-punt onzer zaak zijt gij tans zeker;
maar wijl de Kerk soms vrijspreekt van geloften,
wat met mijn woorden schijnt in strijd te wezen,

5. Door de vrije wil, die 't redelik verstand veronderstelt, is de mens op aarde het verhevenste schepsel, het meest aan God gelijk. En juist doordat de mens God vrijwillig dienen kan, kan God hem 't meest liefhebben. Over de vrije wil zie nog Vagev. Z. XVIII, 73. — 6. De schepselen aan wie God eens rede en vrije wil schonk en nog blijft schenken, zijn de engelen en de mensen. — 7. D.w.z. als die geloften geldig zijn. Zie Z. III aant. 32 bij v. 102. — 8. De vrije wil, zoals Dante zeide in v. 19, is het hoogste goed. Door iedere gelofte wordt die vrije wil gedeeltelik door 'n vrijwillige daad opgeofferd: 'n opoffering van het hoogste kan door niets vervangen worden. 9. N.l. de onmogelikheid om het offer van de vrije wil door iets anders te vervangen.

behoort ge iets langer aan de dis te toeven: 37
het zware voedsel toch door u genuttigd
vraagt nog 'n toespijs, die 't u laat gedijen.

Ontsluit uw brein voor wat ik u zal leren 40
en sluit het weg; want wie alleen maar luistert,
doch niet onthoudt, zal nooit 'n wijze heten.[10]

Twee dingen vormen 't wezen der gelofte: 43
het eerste is de inhoud van uw offerande,
en 't tweede de overeenkomst als zodanig.

Deez' laatste nu geldt nimmer voor ontbonden 46
tenzij volbracht;[11] en haar alleen juist golden
de woorden, die ik boven[12] heb gesproken.

10. De zin is: „Wat ge hier van mij hoort, is zo moeilik, dat ik er nog iets bij moet voegen, opdat uw verstand het tot z'n nut kan verwerken. In de nu volgende verzen zal Beatrice, zoals reeds gezegd, Dante dan leren, wat het wezen van de gelofte vormt en hoe 'n gelofte soms toch door iets anders vervangen kan worden. In v. 35 zegt Dante, dat de Kerk soms vrijspreekt van geloften en gebruikt dan het woord „dispensare." In de gedachtegang van Dante's of Beatrice's betoog, moet dit woord niet in letterlike zin verstaan worden, d.w.z. in de zin van: zonder meer van 'n gelofte vrijspreken om 'n wettige reden, doch in de betekenis van: 'n gelofte, wat z'n voorwerp betreft, veranderen. Zie v. 52—54. — 11. Beatrice leert hier, dat de eigenlike verbintenis zonder reden nooit verbroken kan worden. Sommigen menen dan ook, dat Dante geen dispensatie in eigenlike zin aannam, hoogstens 'n veranderen van de stof of het voorwerp der gelofte. Het komt me voor, dat Dante eenvoudig er buiten blijft of er dispensatie-recht bestond. De vraagstelling in Z. IV, 136 immers was alleen: „Kan 'n niet volbrachte gelofte door iets anders vervangen worden?" Uit de verzen 46—49 valt m.i. moeilik te besluiten, dat Dante het dispensatie-recht der Kerk in strikte zin niet aannam. Men kan immers zeggen, dat hij de onverbreekbaarheid van 't kontrakt alleen opvat uit de aard van de zaak, van de kant van de mens, en niet van de kant van God. Waarom ook zou God dat kontrakt niet kunnen opheffen? Tegenwoordig is het zeker de algemene leer, dat de Kerk in naam van God dispenseren kan in alle geloften zelfs in de drie plechtige kloostergeloften, van zuiverheid, armoede en gehoorzaamheid. In de tijd van Dante was het de mening der Thomisten, dat in deze laatste niet gedispenseerd kon worden. Zie St. Thomas Summ. Th. 1a 2ae, Qu. LXXXVIII, A. XI Conclus. waar de H. Leraar *expresse* alleen spreekt over de plechtige kloos-

Zo moesten ook de Joden altijd offren 49
wat ze eens beloofden, schoon, ge dient te weten,
dat soms hun offer mocht veranderd worden.[13]

Datgene, wat ik u als inhoud noemde, 52
mag echter zò wel zijn, dat gij niet zondigt,
indien ge 't voor iets anders wenst te ruilen.

Doch waag geen ruil van lasten op uw schouders 55
naar eigen inzicht, zonder dat zich draaie
zowel de zilvren als de gouden sleutel.

En oordeel iedre ruil voor onbezonnen, 58
als niet uw eerste last is in de tweede
gelijk de vier in zes ligt opgesloten.[14]

tergelofte van zuiverheid. Dante zal de thomistiese mening wel gevolgd zijn, ofschoon hij, zoals gezegd, in deze Zang niet uitdrukkelik spreekt over eigenlike dispensatie, doch alleen over verandering. Toch is de mening van St. Thomas en Dante(?) dat in de plechtige kloostergeloften geen dispensatie verleend kon worden in zoverre van belang, dat men zich afvraagt: „Hoe zijn Constance en Piccarda dan in de hemel gekomen?" Naar mijn mening zijn voor Dante de volgende gevallen mogelik geweest. Ofwel in tegenstelling met St. Thomas heeft hij voor de gelofte van zuiverheid wèl dispensatie aangenomen, ofwel zijn de beide vrouwen ter goeder trouw geweest (wat mij heel onwaarschijnlik lijkt) ofwel hebben zij op hun sterfbed vergiffenis bekomen onder belofte, bij eventuële beterschap naar 't klooster terug te keren. Ik ben bij dit vraagstuk wel wat uitvoerig geweest om reden dat alle kommentaren, die ik nasloeg, over deze kwestie wel wat gemakkelik heenglijden. Als wetenschappelike biezonderheid vermeld ik hier nog, dat de bekende theoloog Billuart in z'n traktaat de Religione Dissert. IV, art. IX *als objektie* tegen de onmogelikheid van dispensatie in de plechtige kloostergelofte van zuiverheid juist het geval aanhaalt van keizerin Constance, n.l. dat zij om met keizer Hendrik de Zevende te kunnen huwen door Paus Coelestinus de Derde gedispenseerd zou zijn in haar gelofte van zuiverheid. Deze objektie beantwoordt hij met te zeggen, dat de grote historici o.a. Baronius het feit niet aannemen; dat Constance nooit religeuse is geweest en dus ook nooit gedispenseerd kan geweest zijn. Dante heeft het verhaal blijkbaar toch als historiese werkelikheid aangenomen. — 12. Zie v. 31—33. 13. Als illustratief bewijs wordt hier aangehaald de blijvende verplichting der Joden om te offeren, ofschoon in biezondere gevallen de materie van het offer veranderd mocht worden. Voor het eerste zie Num. XXX, 3, en Deuteron. XXIII, 21 voor het tweede Levit. XXVII. — 14. Vanaf v. 52 tot en met

Is dus 'n zaak van zulk 'n zwaarte en waarde, 61
dat ze iedre weegschaal naar omlaag doet zinken,
zo kan geen ander goed haar ooit vervangen.[15]

O mensen, maakt geen spel van uw geloften! 64
Blijft ze immer trouw, maar weest ook niet kortzichtig
als Jephta bij zijn eerstelingen-offer.[16]

Het had hem meer gevoegd zijn schuld te erkennen 67
dan groter kwaad te doen door woord te houden. —
Al even dwaas deed eens de griekse heerser,

v. 60 wordt gezegd, dat de *inhoud* van 'n gelofte wel veranderd of verwisseld kan worden, maar op twee voorwaarden: 1o. het moet geschieden door het wettig kerkelik gezag. Hierop ziet de beeldspraak van de zilveren en gouden sleutel (v. 56—57), waarvan de betekenis werd uiteengezet bij v. 118 van de negende Zang uit het Vagevuur. 2o. Datgene wat voor de eerste inhoud van de gelofte in de plaats gesteld wordt, moet van meer waarde zijn dan genoemde inhoud. (v. 59—60) Deze uitspraken, zoals ze daar liggen, zijn gedeeltelik onvolledig en onjuist. 'n Hoger gelofte-goed voor 'n minder in de plaats stellen kan, op enkele bepaalde uitzonderingsgevallen na, ieder op eigen gezag. De wettige kerkelike autoriteiten hebben het recht, om biezondere redenen 'n hoger goed in 'n minder te veranderen. (Dit is eigenlik 'n soort dispenseren.) Over het eigenmachtig verruilen van gelijkwaardige goederen bestaat onder de theologen verschil van gevoelen. — 15. Volgens de voorafgaande verzen (v. 55—v. 60) mag de *inhoud* van 'n gelofte alleen veranderd worden, als men die verwisselen kan voor iets beters. Is de *inhoud* van 'n gelofte dus het hoogste wat bestaat, dan kan er nooit sprake zijn van veranderen of verwisselen. Volgens de meeste uitleggers doelt Dante hier op de plechtige kloostergelofte van zuiverheid. Naar de gedachtegang van Beatrice's betoog schijnt het mij toe, dat hier bedoeld moeten zijn de plechtige klooster-geloften in 't algemeen of nog beter die van gehoorzaamheid in 't biezonder. Immers wanneer in iedere gelofte reeds de vrije wil (volgens Dante het hoogste goed) gedeeltelik wordt opgeofferd, doch dan alleen als formeel element; in de plechtige kloostergelofte van gehoorzaamheid wordt de *gehele* vrije wil ten offer gebracht niet alleen als formeel element, maar ook als materie of inhoud. Ook de H. Thomas noemt daarom de plechtige kloostergelofte van gehoorzaamheid de grootste gelofte. (Summ. Th. 1a 2ae Qu. CLXXXVI A.VIII). — 16. Na z'n gelukkig-beeindigde tocht tegen de Ammonieten beloofde Jephta zonder verder na te denken aan God als offer het eerste wat hem bij zijn huis tegemoet zou komen. Het eerste nu wat hem tegenkwam was z'n eigen dochter Ifis. Zie Boek der Rechters XI, 30 vlgg.

die Iphigeen om 't schoon gelaat deed schreien 70
en 't nòg laat doen de wijzen en de dwazen,
die van deze offer-daad ooit horen spreken.[17]

O kristenen, bezint u bij uw daden![18] 73
Weest niet 'n veer, die danst op alle winden,
en meent niet, dat u reinigt ieder water![19]

Het Oud en Nieuw Verbond werd u geschonken. 76
De Herder van de Kerk is uw geleider.
Zij dit u dan genoeg voor 't pad naar boven![20]

Als boze lust u elders tracht te lokken, 79
weest mensen dan, geen redeloze dieren,
opdat de Joden onder u niet spotten.[21]

Doet niet gelijk het lam, dat dom en dartel 82
de moedermelk versmaadt, om langs de wegen,
naar eigen lust, al springend rond te dwalen."[22]

17. Agamemmon, koning van Mycene en opperbevelhebber der Grieken vóor Troje, had de godin Diana beloofd te offeren de schoonste vrucht uit die tijd, dat ze in Aulis waren. Door Calchas liet hij zich wijsmaken, dat z'n jonge dochter Iphigenia die schoonste vrucht was. Zie Euripides' Treurspel. Proloog, v. 89 en vlgg. — De enigszins vreemd klinkende uitdrukking „de wijzen en de dwazen" betekent misschien de kristenen en de joden enerzijds (de wijzen) en de heidenen (de dwazen) anderzijds. Zie Z. XVII, 31. Of is het misschien 'n omschrijvende uitdrukking voor „iedereen"? — 18. In dit vers neemt de dichter het motief van v. 61 weer op en waarschuwt door de mond van Beatrice tegen het lichtvaardig afleggen van geloften en tegen de al te grote gemakkelikheid om van geloften vrij te komen. (v. 73—v. 84) — 19. De zin is: Meent niet, dat ge beter wordt door het lichtzinnig afleggen van geloften. — 20. Om zalig te worden is het niet nodig allerlei geloften af te leggen; houdt u aan de Bijbel en aan de leiding der Kerk. Met de Herder der Kerk is bedoeld de Paus als hoogste vertegenwoordiger van het kerkelik gezag. — 21. Als verkeerde neigingen u dringen, om allerlei nietswaardige redenen uw geloften niet te houden, weest dan sterk, zodat ge niet tot 'n spot wordt voor de Joden onder u, die zo nauwgezet zijn in 't vervullen van hun geloften en in hun offerdienst. — 22. In de vorige terzine was spraak van boze lusten of slechte driften, in deze meer van lichtzinnigheid en overmoed om zich van gedane geloften los te maken.

Zoals ik schrijf, zo zeide 't Beatrice. — 85
Toen richtte zij heur ogen vol verlangen
daarheen waar 't wereldruim 't verblindendst schittert.[23]

Haar zwijgen en 't verandren van haar trekken 88
geboden aan mijn geest zich stil te houden,
schoon ik weer nieuwe vragen zag gerezen.

En evenals 'n pijl, z'n doel-wit treffend, 91
eer nog de boog-pees is tot rust gekomen,
zo vlogen wij reeds òp ter tweede Sterre.[24]

Daar zag ik mijn Gebiedster zo vol vreugde 94
bij 't binnenzweven van die nieuwe hemel,
dat heel de sfeer ontvonkte in hoger luister.

En als die Ster verheugd zich toonde en lachte,[25] 97
hoe moest het mij dan gaan, die van nature
ontvanklik ben voor vreugden en voor smarten! —

Zoals soms in 'n vijver, klaar en rustig, 100
het vis-volk nader schiet, wanneer in 't water
'n voorwerp zinkt, dat zij voor voedsel houden,

zo zag ik lichten nadren, zeker duizend, 103
en binnen ieder licht hoorde ik de woorden:
„Ziehier die eens de liefde in ons vermeerdert."[26]

En iedre geest, zoals ik hem zag komen, 106
liet ons de volheid zijner vreugde blijken
in 't helle bliksemlicht, dat hem ontstroomde.[27] —

23. D.w.z. naar het punt van de hemel, waar de zon stond, de bron van licht en leven. — 24. De planeet Merkurius. — 25. D.i. van hoger lichtglans fonkelde. — 26. De zielen der zaligen die zich hier als lichten vertonen, zeggen dat Dante ook eens in deze sfeer zal vertoeven. Uit Z. VI, 112—117 zal blijken, dat op Merkurius die zielen verblijven, wier zaligheid minder is om hun te grote eer- en roemzucht op deze wereld. — Op welke wijze de liefde der hemelingen groter wordt naarmate het getal der zaligen groter wordt, is verklaard in Vagev. Z. XVI, 61 vlgg. — 27. De vreugde der zaligen openbaart zich door het licht dat ze uitstralen. Zie Z. IX, 70. Hoe hoger vreugde,

Bedenk eens, lezer, welk 'n fel begeren 109
— als niet vervolgd werd, wat werd aangevangen —
uw geest zou folteren om méer te weten.

Dan wist ge door u zelf, hoe ík verlangde 112
bekend te worden met deez' zaalge geesten,
toen mij hun hemels licht in de ogen straalde.

„O uitverkoren ziel, die God de tronen[28] 115
van 't eeuwig overwinningsfeest laat schouwen,
eer nog het strijdzwaard[29] u werd afgenomen,

ons licht ontvlamt aan 't licht, dat heel de hemel 118
doorgloriet.[30] En verlangt ge iets meer te horen
van onze staat, bevredig uw begeerte."

Zo werd ik door 'n geest[31] daar toegesproken. 121
En mede klonk de stem van Beatrice:
„O spreek, spreek zonder schroom, geloof ze als goden!"....[32]

„Ik zie wel, hoe ge veilig zijt gezeteld 124
in eigen licht,[33] dat ge uitstraalt door uw ogen,
wier glans bij iedre glimlach heller schittert;

hoe rijker licht. Zie v. 130—133. — 28. De meeste teksten hebben het woord „tronen" met 'n hoofdletter en de meeste uitleggers menen, dat hier de engelen bedoeld zijn van die naam. Ik zie echter geen enkele reden, waarom Dante hier bij wijze van voorbeeld juist deze engelen zou genoemd hebben. 29. Volgens de Katholieke leer vormen de hemelingen, de zielen in het Vagevuur en de Katholieken op aarde één grote gemeenschap resp. de zegevierende, de lijdende en de strijdende Kerk. Alle deugdzame en ter goeder trouw dwalende niet-katholieken worden gerekend tot de ziel der Kerk te behoren. Dante als levende behoorde vanzelf nog tot de strijdende Kerk. 30. Met „het licht, dat heel de hemel doorgloriet," is bedoeld het z.g. „lumen gloriae" of het licht der glorie, waardoor de hemelingen in staat zijn God onmiddellik te aanschouwen, of waardoor zij in staat worden gesteld de zaligmakende aanschouwing (visio beatifica) te genieten. 't Spreekt vanzelf dat dit in werkelikheid niet iets stoffeliks is, maar 'n bovennatuurlike geestelike verheffing. — 31. Deze geest, zoals uit Z. VI, 10 zal blijken, is de ziel van de vroegere keizer Justinianus. — 32. Dante noemt de hemelingen goden, omdat ze door God onmiddellik worden verlicht en in de waarheid bevestigd zijn. Zie Z. III, 31 vlgg. — 33. De zielen in de Maan-hemel

maar 'k weet niet, wie ge zijt, noch om wat reden[34]
ge uw rang hebt, hoge geest, in deze Ronde,
die andre stralen voor de mens verbergen."[35]

Dit zeide ik met m'n ogen naar de luchter,[36]
die 't eerst mij had begroet en bij mijn spreken
plots rijker lichtte en straalde dan te voren.[37]

En evenals de zon zich zelf omsluiert
in overmaat van licht, wanneer de hitte
de tempring wegvaagt van de nevelwolken,

aldus verhulde zich door hoger vreugde
de hemelse gestalte in eigen stralen;
en zo verhuld en heel en al verborgen

sprak hij wat u de Zang, die volgt, zal zingen.

vertoonden zich aan Dante als lichtende omtrekken op 'n lichte achtergrond of als weerkaatst licht; daarbij waren hun menselike trekken nog te herkennen. Déze zielen stralen reeds 'n eigen licht uit en zijn geheel door licht omgeven. Ze vormen als 'n overgang tussen de zaligen uit de Maan-hemel en die der hogere hemelen, daar de zielen in deze laatste zich als loutere lichtvlammen vertonen. — 34. Zie Z. VI, 112 vlgg. — 35. Omdat Merkurius („deze Ronde") 't dichtst bij de zon staat, is z'n licht zelden te zien. Dit gold vooral ten tijde van Dante, toen er nog geen verrekijkers bestonden. — 36. Het licht waarin zich de ziel van Justinianus bevond. — 37. Zie aant. bij v. 107.

„Sinds Konstantijn d'n Arend oostwaarts wendde, 1
wiens pennen eerst de loop der heemlen volgden
en 't spoor van de Oude die Lavinîa huwde,

verbleef Gods vogel ruim twee honderd jaren 4
aan 't einde van Europa bij de bergen,
vanwaar de grote reis werd aangevangen.[1]

En in de schaduw van zijn heilge[2] wieken 7
bestuurde hij, van hand op hand, de wereld;
tot hij, zò wisslend, neerstreek op de mijne.

'k Wàs keizer en ik bèn Justinianus:[3] 10
door de Eerste Liefde,[4] hier mijn eeuwge vreugde,
nam 'k uit de Wet alle overdaad en feilen.[5]

1. In deze Zang zal de geest door wie Dante het eerst op de planeet Merkurius toegesproken was, (zie vorige Zang v. 115.) zich bekend maken als Justinianus (zie v. 10.) en hem de reden noemen, waarom hij zich op de planeet Merkurius bevindt. Aan 't beantwoorden van de vraag, wie hij is, knoopt de zalige geest 'n overzicht vast van de geschiedenis van 't romeinse Rijk en van het roomse keizerschap tot op Dante's tijd. Vgl. „Het Gastmaal" IV, 5. Het romeinse Rijk en het keizerschap worden gesymbolizeerd door de Arend. Deze levendige schets is als 'n korte historiese samenvatting van Dante's ideale wereld-droom: één paus, één keizer. Ook hier weder blijkt 's Dichters fundamentele misvatting n.l. dat hij het oude romeinse Rijk en keizerschap vereenzelvigde met het M. E. kristelik Imperium. De zin van deze acht eerste verzen is deze: Sinds Keizer Konstantijn de Grote de zetel van het keizerschap verlegde van Rome naar Byzantium, waar hij Konstantinopel stichtte, verbleef „Gods vogel" (de Arend, toegewijd aan Jupiter, zie Vagev. Z. XXXII, 112.) ruim 200 jaar nabij de bergen van Troje, vanwaar hij gekomen was, aangezien van daar was gekomen Aeneas („de Oude") om door z'n huwelik met Lavinus' dochter Lavinia (zie Hel Z. IV, 125—126.) de grondlegger te worden van het romeinse Rijk. Merk op, hoe Dante zegt, dat de Arend tegen 's hemels loop werd gewend d.i. niet van het Oosten naar het Westen, doch van het Westen naar het Oosten; hij wil dus zeggen, dat Konstantijn handelde tegen Gods bedoeling. Konstantinopel werd gesticht in 326, en in 527 kwam Justinianus aan de regering. Allicht heeft Dante de chronologie gevolgd van Brunetto Latini, die respektievelik verkeerd aangeeft het jaar 333 en 539. — 2. Volgens Dante was de stichting van 't romeinse Wereldrijk 'n biezonder werk van de goddelike Voorzienigheid. — 3. De geest wijst weer, juist als b.v. in Vagev.

En voor mijn geest zich tot deze arbeid zette, 13
geloofde ik maar aan eén natuur in Kristus,
en met dit waangeloof was ik tevreden.[6]

Doch 't woord van Agapito,[7] de Opperherder, 16
heeft mij aan 't waar geloof teruggeschonken,
waarvoor mijn dankbaar hart hem steeds nog zegent.

En wat hìj zeide en wat ìk toen geloofde, 19
zie 'k nu zo klaar als u in de ogen schittert
het valse en 't ware in tegenspraak besloten.[8]

Zohaast de Kerk mijn schreden weer geleidde, 22
behaagde 't God mijn geestdrift op te wekken
voor 't hoge werk;[9] en 'k wijdde 't al mijn krachten.[10]

Z. V, 88, op het voorbijgaande en het blijvende in de persoonlikheid. — 4. God, biezonder God de H. Geest. Zie Hel Z. III, 6. — 5. Keizer Justinianus is vooral beroemd door zijn kodifikatie of ordening van het romeinse recht, waardoor hij 'n 10000 boeken reduceerde tot 50, 'n geweldige arbeid. Justiniaan verklaarde zelf in z'n inleiding, dat hij het werk slechts door Gods bijstand volbrengen kon, wat Dante in v. 11 overneemt en in v. 23 zelfs nog wat sterker maakt. — 6. Ten tijde van Dante meende men nog, dat Justinianus de ketterij van Eutyches, patriarch van Konstantinopel, aangehangen had. Deze ketterij, reeds veroordeeld op het Koncilie van Chalcedon in 't jaar 451, leerde, dat in Kristus niet twee naturen waren n.l. 'n goddelike en 'n menselike, doch slechts één goddelike natuur. Vandaar heet deze ketterij het monophysitisme. Die mening omtrent Justinianus is echter vals. Wèl zijn gemalin, de beruchte Theodora, was monophysiete, niet de keizer zelf, ofschoon deze terwille van zijn gemalin de ketterij 'n tijd lang begunstigde of tenminste genegen was. Wanneer de keizer met z'n ordening van de wetten begon, is niet bekend. Het werk was voltooid in 533. — 7. „Agapito", de H. Agapitus, had vóór zijn pauskeuze, als gezant van de Gothen-koning Theodatus, het monophysitisme aan het hof van Konstantinopel krachtdadig bestreden. — 8. Justinianus wil zeggen: „In de hemelse glorie zie ik nu zò helder het geloofsgeheim van Kristus' twee naturen als gij op aarde zonder enige moeite inziet, dat van twee tegenovergestelde waarheden de ene noodzakelik vals en de andere noodzakelik waar moet zijn." — 9. De genoemde ordening van de wetten. — 10. De tijdsorde door Dante aangenomen om 'n grond te vinden voor het hoger of hemels karakter van Justinianus' werkzaamheden, is niet in overeenstemming met de feiten. Zoals gezegd, was het werk der kodifikatie beeindigd in 533 en de reis van Agapitus had eerst

Mijn Belisaar liet ik de zorg der wapens, 25
die 's Hemels rechterhand zozeer beschermde,
dat 't mij 'n wenk was hem aan 't hoofd te laten.[11] —

Uw eerste vraag[12] werd nu naar wens bevredigd; 28
doch met mijn antwoord is het zo geschapen,
dat ik nog meer u als vervolg moet geven,

opdat ge zien zoudt, om hoe schaamle reden 31
zich keren tegen 't allerheiligst Teken[13]
èn die 't weerstaan èn die 't uit baatzucht eren.[14]

Zie, welk 'n heldendeugd het roemrijk maakte 34
vanaf het uur dat Pallas is gestorven,
om voor zijn heerschappij de weg te banen.[15]

plaats in 536. (Bassermann) — 11. „Belisaar" of Belisarius: 'n neef van Justinianus en zijn trouwe en beroemde veldheer in de oorlogen tegen de Perzen, Wandalen en Gothen. In het feit, dat Belisarius zo gelukkig streed, zag Justinianus 'n wenk om zich zelf niet met de krijgszaken te bemoeien. — 12. Dante's eerste vraag tot Justinianus was geweest, hem zijn naam te noemen en z'n tweede vraag, hem te zeggen waarom hij op Merkurius verbleef. Zie Z. V, 127. — 13. De Arend. Over de goddelike zending van het romeinse Rijk: zie „Monarchia" II, 11 en „Il convito", IV, 5. — 14. De zin vanaf v. 28 tot en met v. 33 is deze: „Ik heb u gezegd, dat ik eens romeins keizer was. Maar hoe zou ik spreken van 'n romeins keizer zonder ook te spreken van die goddelike schepping: het romeinse Rijk en het Keizerschap. Hij had dit dan ook reeds heel even gedaan (zie v. 1 vlgg.), maar hij wilde er nu uitvoeriger over spreken, opdat Dante zou zien, hoe dwaas zij handelen, die deze instelling tegenwerken; hetzij de Welfen die het keizerschap bestrijden, hetzij de Gibellijnen die het verdedigen uit lagere beweegredenen, zoals partijbelang, geldzucht enz. enz. Met v. 34 begint nu het schetsmatig overzicht van de geschiedenis van het romeinsche Rijk en het keizerschap tot aan Dante's eigen tijd. — 15. Pallas, Aeneas' jeugdige bondgenoot, verslagen in 'n tweegevecht door Turnus, de Rutulen-koning. Om Pallas' dood te wreken ging Aeneas zelf met Turnus 'n tweegevecht aan en versloeg hij zijn grootste tegenstander. Zo werd Pallas' dood de aanleidende oorzaak voor de grondlegging van 't romeinse Rijk. Zie Verg. Aen. b. VIII, b. IX, b. X, 439 vlgg. en b. XII, 837 vlgg.

Gij weet, hoe de Arend eerst in Alba woonde
drie honderd volle jaren en nog langer,
totdat in 't eind er drie met drie om vochten.[16]

Gij kent zijn werk, van 't roven der Sabijnsen
totaan Lucretîa's rouw, toen hij z'n buren
door zeven koningen wist te overwinnen.[17]

Gij kent zijn werk, toen hij met dappre Romers
'n Brennus[18] en 'n Pyrrhus[19] tegenrukte
en andre koningen en staatsbestuurders.

'n Quinctîus, die z'n naam heeft naar z'n krullen,[20]
de Decii,[21] de Fabii,[22] Torquatus,[23]
bracht hij 'n roem, die 'k gaarne help bewaren.[24]

16. Nadat Aeneas in Latium geland was, had hij spoedig de stad Lavinium gesticht, vanwaar z'n zoon Ascanius dertig jaar later de stad Alba Longa stichtte. Deze laatste stad vormde met nog dertig andere steden 'n z.g. statenbond, waarvan Alba Longa het hoofd bleef tot Rome, dat voortdurend naar de hegemonie streefde, Alba Longa ten onder bracht door de bekende strijd der drie Horatiussen (Rome) tegen de drie Curiatiussen. (Alba Longa) Zie Livius I, 24 vlgg. Dat Dante de romeinse Adelaar over de drie honderd jaren in Alba Longa laat wonen en niet in Rome, is wel wat vreemd, doch laat zich allicht zo verklaren, dat de eigenlike afstammelingen van Aeneas in Alba Longa woonden. Zie Verg. Aen. I, 267 vlgg. — 17. Het tijdperk der zeven koningen van Rome wordt aangegeven door twee feiten: de z.g. Sabijnse maagdenroof onder Romulus, de eerste koning van Rome, en de zelfmoord van Lucretia, 'n edele romeinse matrone, onteerd door 'n zoon van Tarquinius Superbus, de laatste van Rome's koningen. — 18. „Brennus" eigenlik 'n titel en niet de naam van de aanvoerder der Galliërs, die in 390 v. Kr. zelfs Rome in brand stak. Hij werd teruggedreven door Camillus. — 19. „Pyrrhus", koning van Epirus, verwoed bestrijder der Romeinen. (koning 280—272 v. Kr.) Vgl. Vagev. Z. XX, 25, waar over Fabricius wordt gehandeld. — 20. „Quinctîus" met zijn volledige naam L. Quinctius Cincinnatus. Cincinnatus is eigenlik 'n bijnaam en betekent hier „onverzorgde krullekop". Volgens de overlevering werd hij vanachter de ploeg geroepen om als diktator tegen de Aequers op te trekken, die hij in zestien dagen ten onder wist te brengen. (458 v. Kr.) — 21. „De Decii" Hiervan zijn voorn. drie bekend: vader, zoon en kleinzoon, alle drie Publius Decius Mus geheten. De zoon en kleinzoon wijdden zich de dood in beslissende veldslagen voor het heil der republiek. De vader was de heldendood

Hij heeft de trots der Puniërs[25] vernederd, 49
die achter Hannibal[26] van de Alpen daalden,
waar gij, o Po, u neerstort in de diepte.

Aan Scipîo,[27] aan Pompejus[28] bracht hij lauwren, 52
ondanks hun jeugd; doch bitter deed hij schreien
de heuvel, aan wiens voet ge eens zijt geboren.[29]

Toen, in de tijd dat alle hemel-ronden 55
de wereld wilden voeren tot hun vrede,
greep Caesar 't Teken naar de wil van Rome.[30]

gestorven in de eerste Samnietiese oorlog. — 22. „De Fabii", 'n beroemd romeins geslacht, waartoe de grote bestrijder van Hannibal behoorde n.l. Q. Fabius Maximus, bijgenaamd de Draler. Zie Verg. Aen. VI, 845 vlgg. Liv. II, 48 vlgg. — 23. „Torquatus" d.i. T. Manlius Torquatus. Hij versloeg met z'n ambtgenoot, de konsul P. Decius Mus (de vader), de Latijnen bij de Vesuvius. Voor de slag liet hij z'n eigen zoon ter dood brengen, omdat hij tegen de krijgstucht gehandeld had. — 24. Door hun namen in de Godd. Komedie op te nemen. — 25. In de tekst staat „Arabieren". In Dante's tijd werden de Puniërs aldus genoemd. — 26. „Hannibal" (247 tot 183 v. Kr.) de beroemde veldheer der Karthagers en de held van de tweede puniese oorlog. Hij trok vanuit Spanje de westelike Alpen over en viel zo in Noord-Italië. Ook de Po ontspringt op de westelike Alpen n.l. op de Monte Viso. Zie Hel Z. XVI, 94. — 27. „Scipio", bedoeld is de beroemdste held van die naam uit het geslacht Cornelia n.l. P. Cornelius Scipio, bijgenaamd de Afrikaner om z'n overwinning bij Zama (202 v. Kr.) op Hannibal. Zie Hel Z. XXXI, 115—117. — 28. „Pompejus" d.i. Cn. Pompejus, bijgenaamd de Grote (106—48 v. Kr.), de bekende tijdgenoot en mededinger van Caesar. Toen hij 24 jaar was, versloeg hij Marius, toen hij 25 jaar was, hield hij al 'n triomftocht. — 29. Hier wendt Justinianus zich rechtstreeks tot Dante. — Florence, 's Dichters geboorteplaats, ligt aan de voet van 'n heuvel, waarop het stadje Fiesole is gelegen. (oudtijds Faesulae geheten.) Volgens 'n toskaanse overlevering was de beruchte romeinse samenzweerder Catilina hierheen gevlucht. De Romeinen, tegen hem uitgezonden, zouden toen Fiesole verwoest en Florence gesticht hebben. Zie Hel Z. XIII, 143 en Hel Z. XVI, 62. Histories staat vast, dat Catilina verslagen en gedood werd in de slag van Pistoja 5 Jan. âo 62 v. Kr. Zie Hel Z. XXV, 12. Dante heeft wellicht alleen aangenomen, dat Fiesole 'n broeinest was van Catilina's aanhangers, ofschoon deze er zelf niet geweest is. — 30. Deze verzen zien op het feit, dat Julius Caesar door senaatsbesluit benoemd werd als opperste legerleider tegen Gallië. Dit was in de tijd toen de sterrehe-

Hoe 't nu van Var tot Rijn manmoedig kampte, 58
dat zag de Isèr', dat zag de Sâone en Seine
en alle beken die de Rhône laven.[31]

En wat het deed, toen 't uit Ravenna stormde, 61
de Rubicon plots zag van de andre zijde, —
die grootse vlucht zou taal nog pen ooit volgen.[32]

Naar Spanje ging Gods vogel met zijn krijgers; 64
tòen naar Durazzo, en zijn klauwen slóegen
Pharsalus, dat de hete Nijl zelfs rilde.

melen hun hemelse rust en harmonie wilden mededelen aan de wereld, d.w.z. in de tijd toen God de mensen de vrede, en wel de hoogste vrede, wilde gaan schenken door de geboorte van Kristus. — 31. In deze terzine wordt het terrein van Caesars Galliese oorlogen geografies aangeduid. De Var was de oude grensrivier tussen Galliē en Italiē. De Isère en de Sâone (spreek uit: Sonne.), die vroeger de Era heette, zijn rivieren in Zuid-Frankrijk, uitlopend in de Rhône. De gegevens zijn wellicht ontleend aan Lucanus' Bellum Civile (De Burgeroorlog) l. I, 399—401. — 32. In deze en de volgende drie terzinen, dus vanaf v. 61 tot en met v. 72 worden de daden van de Arend of Gods vogel vermeld in de daden van Julius Caesar tijdens de burgeroorlogen (49—45 v. Kr.) Van uit Ravenna trok Caesar eigenmachtig de rivier de Rubicon over. Zie Hel Z. XXVIII, 100. Daar Pompejus naar Griekenland ontvluchtte, wierp hij zich eerst op diens onderbevelhebbers in Spanje (zie Vagev. Z. XVIII, 101.), streed toen bij Durazzo (het oude Dyrrhachium) tegen Pompejus in 'n onbesliste slag om hem vervolgens bij Pharsalus 'n beslissende nederlaag toe te brengen. (âo 48 v. Kr.) Pompejus vluchtte naar Egypte („de hete Nijl"), waar hij bij z'n landing vermoord werd. (v. 64—66) Pompejus volgend, trok Caesar naar Klein-Aziē of Klein-Phrygiē. (Luc. Phars. IX, 953 vlgg.) Hij betreedt het grondgebied van het oude Troje, vanwaar de Arend eens uitgevlogen was (zie v. 6) en onderwerpt dan Egypte, welks jonge koning Ptolomēus op z'n vlucht verdrinkt. „De Simoïs": trojaanse rivier, uitmondend in de Hellespont; „Antandros" was 'n oude stad op Troje's grondgebied; „Hectors tombe" is het graf van de beroemde trojaanse held, dapper en sterk, die de Grieken heel wat te doen gaf. Door Achilles verslagen, wordt hij aan z'n vader koning Priamus teruggegeven en in Troje begraven. (v. 67—69) In de laatste terzine (v. 70—72) wordt eerst melding gemaakt van de z.g. afrikaanse oorlog, waarin Caesar bij Thapsus in Afrika koning Juba van Mauretaniē versloeg, die zich met Caesars tegenstanders verbonden had. Daarna keerde hij zich weer naar het Westen d.w.z. hij trok naar Spanje, waar hij Pompejus' beide zonen in 'n hardnekkig gevecht versloeg bij het stadje Munda.

De Simoïs, Antandros zag hij dagen: 67
't land van zijn oorsprong en van Hectors tombe;
vloog toen weer òp tot Ptolomëus' schade.

Vandaar kwam hij naar Juba heengebliksemd; 70
dan wendde hij zich weder naar uw Westen,
waar hem Pompejus' krijgstrompetten riepen.

Om wat hij wrochtte door zijn nieuwe drager, 73
blaft Brutus en blaft Cassîus in de Diepte,
was Modena vol weedom en Perugîa.[33]

Daarom schreit nog Cleopatra, de droeve, 76
die voor hem vlood en spoedig door 'n adder
'n snelle en bittre dood zich heeft gekozen.

Ter Rode Zee vloog hij met Octavîanus; 79
met hem schonk hij de wereld zoveel vrede,
dat Janus zelfs z'n tempel zag gesloten.

33. In deze en de twee volgende terzinen (vanaf v. 73—v. 81) worden de glorievolle daden van de romeinse Arend vermeld onder het bestuur van Octavianus („zijn nieuwe drager"), in 't jaar 27 v. Kr. door de Senaat vereerd met de titel van „Augustus" (Eerwaardige), waardoor hij *feitelik* Rome's eerste keizer werd, ofschoon hij slechts de titel van Princeps voerde. In 42 v. Kr. versloeg Octavianus Brutus en Cassius, de moordenaars van Caesar, in de slag van Philippi, waarna beiden zelfmoord pleegden. In de Hel getuigen zij nog hiervan, niet door woorden, maar door hun machteloze woede. Zie Hel Z. XXXIV, 60 vlgg. Bij Modena versloeg Octavianus z'n voormalige medestander Marc. Antonius, terwijl hij na 'n moorddadig beleg Perugia (spreek uit: Pèroedzja.) veroverde op Marc. Antonius' broer: Lucius Antonius. (v. 73—75) Vers 76—78 verhaalt de ondergang en zelfmoord van Cleopatra (zie Hel Z. V, 63.), de beruchte koningin van Egypte en bondgenote van M. Antonius. Voor Cleopatra's dood zie Horat. Oden I, 37. Van 'n tocht naar de Rode Zee (v. 79—81) door Octavianus is niets bekend. Waarschijnlik wil Dante aangeven de *gehele* verovering van Egypte. Op het woord „Rode Zee" kan hij misschien gekomen zijn door 'n plaats uit Vergilius' Aen. VIII, 686. — Bij de geboorte van Kristus was er vrede in 't gehele romeinse Rijk, zodat, naar men zegt, de tempel van Janus, wiens heiligdom in oorlogstijd open bleef, werd gesloten.

Doch alwat de Arend die mij dringt te spreken, 82
ooit had verricht of ooit nog zou verrichten
voor 't sterflik rijk, dat hem erkent als meester,

verbleekt in glorie en wordt dof en duister, 85
wanneer gij maar met zuiver oog en harte
hem op des derden Caesars hand ziet rusten.

Want 't levend Recht, dat mij bezielt bij 't spreken, 88
schonk hem en ook de hand, waar 'k van gewaagde,
de roem, om voor Zijn wraak eens wraak te nemen.

Hoor dus verbaasd, als 'k u nog eens verkondig, 91
hoe de Adelaar met Titus kwam te wreken
het goddlik wraakgericht voor de eerste zonde.[34]

En toen de Longobard z'n tanden zette 94
in Kristus' Kerk, bracht onder de Arendsvleuglen
ter overwinning haar de grote Karel![35]

34. De zin vanaf v. 82 tot en met v. 93 is deze: Alle roemrijke daden van de romeinse Adelaar, alle grote feiten gedurende zijn heerschappij, alles wordt in de schaduw gesteld en beheerst door éen gebeurtenis. Onder de regering van de derde Caesar (tweede keizer) n.l. Tiberius (14—37 n. Kr.), 'n stiefzoon van Augustus, werd Kristus gekruisigd. Door Kristus' zoendood werd de toorn des Vaders bevredigd. Kristus' dood was 'n rechtvaardig gericht voor Adams zonde. Zie v. 90 en v. 93. Maar Kristus' dood was ook 'n misdaad, beschouwd van de kant van het joodse volk. Als 'n straf voor deze misdaad beschouwt Dante de verwoesting van Jeruzalem in 't jaar 70 door Titus, zoon van keizer Vespasianus en later zelf keizer (71—81 n. kr.). Tot uitvoerder der goddelike gerechtigheid bij dit wereld-beheersende feit was door de goddelike Voorzienigheid de romeinse Adelaar uitverkoren. — 35. Toen paus Adrianus de Eerste in 773 door de Longobarden-koning Desiderius in 't nauw gebracht werd, wendde hij zich tot Karel de Grote, die onmiddelik als verdediger van de Kerk optrad. Ofschoon eerst in 't jaar 800 paus Leo de Derde Karel de Grote tot keizer kroonde, kan Dante de onderneming van Karel in 773 toch zeer goed opvatten als 't begin van 't herstelde keizer-rijk. Opmerkenswaardig zijn hier evenwel twee dingen: 1o. dat Dante van Karel de Grote spreekt met enkele woorden, terwijl hij zo uitvoerig handelde over het oude romeinse Rijk; 2o. dat hij zonder meer maar overgaat van 't oude romeinse Keizerschap op het kristelik Imperium.

Aan u het oordeel tans omtrent de mannen, 97
door mij beschuldigd,[63] en omtrent hun feilen,
die reden zijn van al uw droeve rampen.

De een zet „de Lelies" tegen 't Wereld-vaandel, 100
en tot partij-banier verlaagt het de ander.[37]
Wie 't zwaarst misdoet, is zwaar om uit te maken.

Kies, Gibellijn, kies voor uw slinkse streken 103
'n andre vlag: slècht volger is van de Arend
die hèm en 't goddlik Recht steeds houdt gescheiden.[38]

En laat de nieuwe Karel[39] met zijn Welfen 106
hem niet bespringen doch de klauwen duchten,
die sterker leeuw[40] de huid in stukken reten.

De zonen immers boetten vele malen 109
der vadren schuld;[41] en niemand moet geloven,
dat God zijn Schild ooit ruilt voor 't Lelie-wapen.[42]

Dit klein Gestarnte[43] siert zich met de luister 112
dier goede geesten, die vol ijver waren
om eer en roem bij 't nageslacht te plukken.

36. Zie v. 31—33 van deze Zang. — 37. De Welfen zochten steun tegen de keizer bij de franse koningen. („de Lelies") Op de franse koningsvlag der Bourbons stonden gouden lelies. De Gibellijnen buitten hun keizerlike gezindheid voornamelik uit tot persoonlike voordelen. — 38. De zin is: 'n Slecht Gibellijn moet hij heten, die de Arend tot ongerechtigheden zoekt te drijven, daar God wil, dat het keizerschap alleen rechtvaardigheid zal zoeken. — 39. De meeste uitleggers zien hierin Karel de Tweede, koning van Napels, die na de dood van z'n vader, Karel de Eerste, optrad als hoofd van de Welfiese partij in Italië. — 40. Of met die „sterker leeuw" sterker tegenstanders in 't algemeen bedoeld zijn, of dat Dante 'n bepaald persoon op 't oog heeft, is onzeker. M.i. kan de Dichter hier heel goed de Paus bedoeld hebben als wereldlik vorst. — 41. Dit ziet weer op Karel de Tweede, die boette voor de fouten van z'n vader o.a. door 't verlies van Sicilië. — 42. Waarschijnlik doelt Dante hier op de pogingen van Philips de Schone om de keizerskroon te verkrijgen na de gewelddadige dood van keizer Albrecht de Eerste door z'n neef Johannes Parricida in 1308. Zie Vagev. Z. VI, 97 vlgg. — 43. Justinianus keert hier terug naar Dante's tweede vraag,

Als 't hart daarginds zich richt op zulke dingen, 115
doch zijwaarts wijkt, doet ook de ware liefde
haar levend licht niet recht ten hemel stijgen.[44]

Doch leggen wij ons loon naast onze werken: 118
daarin ligt voor 'n deel zelfs onze vreugde,
wijl loon en werken steeds elkaar gelijken.

En 't levend Recht vervult dus onze harten 121
met zulk 'n diepe rust en zoete vrede,
dat zij zich nooit naar nijd of afgunst richten.[45]

Gelijk verschil van stem de zang veredelt, 124
zo vormt het rang-verschil in onze glorie
de zoete harmonie van deze sferen.

En in de parel,[46] waar wij ons bevinden, 127
glanst ook het licht van Romeo,[47] wiens daden,
hoe schoon en groot, zo luttel dank verwierven.

Doch 't provençaals gespuis dat hem verguisde,[48] 130
verging de lach,[49] want slècht vergaat het allen,
die door 'n anders deugd zich scha bezorgen.

welke zaligen op Merkurius zijn. Zie Z. V, 27. — In „Het Gastmaal" II, 14 noemt Dante Merkurius de kleinste ster. — 44. Op de planeet Merkurius zijn degenen, die naar aardse roem streefden, maar zò, dat hun godsdienstig leven er 'n weinig onder leed. — 45. Justinianus zegt dus, dat de zielen op Merkurius tevreden zijn met hun lagere hemel-rang. Hetzelfde was ook reeds gezegd door Piccarda (Z. III, 70 vlgg.), maar Justinianus beschouwt hier de zaak uit 'n ander gezichtspunt n.l. uit het oogpunt der goddelike rechtvaardigheid, die voor de zaligen 'n biezondere reden hunner hemelse vreugde is. — 46. Evenals de Maan (zie Z. II, 34) noemt Dante ook Merkurius 'n parel om hun zachter glanzend licht in tegenstelling met het veel sterker licht der hogere sterren. — 47. Omtrent deze Romeo bestaat historie niet veel zekerheid. Geschiedkundig staat vast, dat 'n zekere Romeo de Ville-Neuve de vertrouwde en machtige minister geweest is van Berengarius de Vierde, de laatste graaf van Provence. (1209—1245) Na de dood van de graaf voerde Romeo het regentschap voor diens jongste dochter Beatrice. Hij zelf overleed in 1250. Wat Dante dus verder over deze Romeo mededeelt, schijnt op meer romantiese overleveringen te berusten of hij verwart twee verschillende personen. — 48. De hofhouding van Beren-

Raymundus Berengaar bezat vier dochters, 133
en elk werd koningin;[50] en dit bewerkte
die Romeo, 'n vreemde en laag-geboorne.

En toen venijn en nijd de meester[51] preste 136
om rekenschap te vordren van die brave,
die hem voor tien steeds vijf en zeven telde,[52]

ontliep hij 't hof, berooid en oud van jaren. 139
En wist de wereld, welk 'n hart daar klopte,
toen hij van deur tot deur z'n brood moest vragen,[53] —

zij die hem looft, zou hoger hem nog loven." 142

garius. — 49. In plaats van de goedhartige Berengarius kreeg de adel 'n nieuwe strenge meester in Karel van Anjou. — 50. Margaretha trouwde met koning Lodewijk de Negende van Frankrijk; Eleonora met koning Hendrik de Derde van Engeland; Sanctia met Richard van Cornwallis, die tot rooms koning was gekozen. Beatrice, de jongste, huwde met Karel van Anjou (vgl. Vagev. Z. XX, 61.), die koning van Napels werd. — 51. Berengarius. — 52. D.w.z. hij voerde 'n zeer voordelig bestuur en bracht altijd meer in dan verwacht werd. Vgl. Z. V, 58—60. — 53. Zoals gezegd, is van deze vrijwillige ballingschap en armoede histories niets bekend en verwart Dante misschien twee geheel verschillende personen.

„Osanna sanctus Deus Sabaoth, 1
superillustrans claritate tua
felices ignes horum malachoth!"[1]

Zo meende ik daar die geest[2] te horen zingen, 4
die, door 'n dubble stralenkrans[3] omschenen,
zich weer ging voegen bij de kring der zijnen.[4]

En hij en de andren schaarden zich ten reidans; 7
en, als 'n wolk van opgejaagde vonken,
zag ik ze omhuld door plotselinge verte. —

1. Deze latijnse woorden behalve het eerste, het vierde en het laatste die Hebreeuws zijn, deze woorden werden gezongen door Justinianus en betekenen: „Heil u, God der heerscharen, die met uw luister overschittert de zalige vlammen (d.w.z. geesten) dezer koninkrijken." (d.w.z. dezer sferen of hemelen). Deze vereniging van Latijn en Hebreeuws wijst wellicht hierop, dat het aantal zaligen in de hemel gevormd wordt door zielen uit het O. en N. Verbond. — De u's der woorden uit te spreken als œ's. De woorden „felices ignes horum" als felietsjes ienjes oroem." Het woord „Osanna" in z'n eigenlike hebreeuwse schrijfwijze is „Hosanna" of „Hosiahna" en betekent dan: „O God, help ons", „schenk ons heil" of iets dergelijks. Het woord „malachoth" ('n ongebruikelike meervoudsvorm) luidt eigenlik „mamlachoth". Ik wil er hier even op wijzen, dat men in enkele versregels van de Godd. Komedie niet de gebruikelike *elf* syllaben aantreft. De driemaal elf syllaben van iedere terzine zijn volgens de kommentators 'n aanduiding van Kristus' drie en dertig levensjaren. Gezien de minitieus-verzorgde bouw der Commedia en Dante's uiterste nauwgezetheid, heb ik nooit goed kunnen geloven, dat Dante bewust inbreuk gemaakt zou hebben op deze getalssymboliek. Veeleer zou ik geneigd zijn te denken aan korruptie van de oorspronkelike tekst. Deze terzine kan men ook aan z'n drie en dertig lettergrepen helpen, als men in plaats van „Osanna" „Hosiahna" schrijft en in plaats van „malachoth" „maiahoth." Deze laatste schrijfwijze vindt men inderdaad wel eens, maar is het zuiver Hebreeuws? — 2. Justianus. — 3. Het licht van God (zie v. 1—3.) en het licht van Justinianus verenigen zich tot 'n dubbele licht-glans of licht-kroon. Anderen menen, dat Justinianus door 'n dubbele licht-kroon omstraald werd als keizer en als wetgever. Zie echter aant. 3 bij v. 10 uit de vorige Zang. — 4. „De kring der zijnen" d.i. 'n bepaalde groep van zaligen, bij welke Justianus behoorde of misschien àl de zaligen op Merkurius. Om v. 7—9 lijkt 't eerste mij beter.

'k Zei tot mezelf, in twijfel nog verzonken:[5] 10
„Spreek, spreek dan toch en ondervraag uw Vrouwe,
die 't dorstig hart verkwikt met zoete teugen."[6]

Doch de eerbied, die mij ziel en zin vermeestert, 13
zohaast ik maar iets hoor van B of I C E,[7]
deed als in sluimer mij het hoofd reeds nijgen.

M'n Vrouwe duldde 't maar 'n korte wijle, 16
en sprak toen, met haar glimlach mij bestralend,
die zelfs in 't vuur de mens nog zou verblijen:

„Gij vraagt u zelf, naar mijn onfeilbaar weten,[8] 19
hoe 't wezen kon, dat op gerechte wijze
rechtvaardig wraakgericht eens werd getuchtigd.[9]

Terstond zal ik die geestesknoop ontwarren. 22
En gij hoor toe: want hemel-wijze lering
zult ge in mijn woorden als geschenk ontvangen:[10]

5. Voor deze twijfel zie v. 20—21 en Z. VI, 88—91. — 6. Dit vers betekent, dat Dante's kennisdorst werd verslagen door Beatrice's zoete leringen. — 7. „B of I C E" begin- en slotletters van het woord „Beatrice." Telkens als Dante maar iets van die naam hoorde, werd hij door eerbied overweldigd. — 8. Beatrice kende alle gedachten van Dante onfeilbaar zeker, omdat zij ze zag in God. Zie Z. VIII, 90. — 9. Die twijfel van Dante was: Waarom moest de kruisiging van Kristus als het werk der Joden door de Romeinen onder Titus gewroken worden, indien Kristus' dood als straf voor de zonde der wereld toch 'n rechtvaardige straf geweest was? — 10. Vanaf v. 25 totaan het einde van deze Zang is de inhoud geheel leerstellig. Beatrice behandelt hier drie belangrijke zaken. 1o. zet zij uiteen, waarom Kristus' dood rechtvaardig en onrechtvaardig was (vanaf v. 25 tot en met v. 48); 2o. leert zij, waarom God Kristus' zoendood juist koos als middel ter verlossing. (vanaf v. 58 tot en met v. 120); 3o. spreekt zij nog over Gods onmiddellike en middellike scheppingsdaden in verband met de verlossing en in verband met onze lichamelike verrijzenis (eerst vanaf v. 64 tot en met v. 81 en daarna vanaf v. 121 tot en met v. 148.) — Om Dante's twijfel omtrent de rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid van Kristus' dood geheel uit de weg te ruimen, spreekt Beatrice eerst over Adams val, over de erfzonde en de aanneming der menselike natuur door Kristus. (vanaf v. 25 tot en met v, 39.) Adam was door God geschapen in de staat van oorspronkelike gerechtigheid. (zie v. 36.) Zijn verstand was aan God ondergeschikt, de

Doordat de mens, die nimmer werd geboren,[11] 25
geen toom,[12] hoe heilzaam, voor zijn vrijheid duldde,
bracht hij zich zelf en al zijn kroost ten onder.

Zo lag het mensdom honderden van jaren 28
in grove dwaling als gebroken neder,
totdat Gods Woord[13] ter wereld neer wou dalen,

waar 't uw natuur, die van haar eigen Maker 31
zich had vervreemd, in zijn Persoon vereende
alleen door werking van zijn eeuwge Liefde.[14]

Nu hoor, wat mijn betoog u zal verklaren: 34
die mens-natuur — verenigd met haar Schepper —
was rein en goed zoals zij werd geschapen;

doch door haar eigen schuld is ze uit het Eden 37
in ballingschap gejaagd, daar zij vrijwillig
van 't pad der Waarheid week en van haar Leven.[15]

lagere zielskrachten waren onderworpen aan het verstand, het lichaam aan de ziel. Deze gaven waren niet natuurlik, doch buiten-natuurlik (de theologiese term is: praeternaturalia). Zie St. Thom. Summ. Th. P I Qu. XCV Art. I. In Adam als zedelik hoofd van het menselik geslacht stonden al zijn nakomelingen mede schuldig aan de eerste zonde, niet door persoonlike schuld, maar door schuld van hun menselike natuur. De drie bovengenoemde genade-gaven van Adam gingen dus ook verloren voor zijn nageslacht. (zie v. 28—v. 30.) — 11. D.i. Adam, niet op de gewone wijze voortgebracht uit de moederschoot, maar onmiddellik door God geschapen. Zie Genes. I, 26—27. 12. „Die toom" was Gods verbod om niet te eten van de Boom der kennis van goed en kwaad. Zie Genes. II, 17. — 13. „Gods Woord" d.i. God de Zoon, de tweede Persoon van de H. Drievuldigheid. — 14. God de Zoon nam de menselike natuur aan doordat Hij z'n eigen goddelike natuur en de menselike natuur zonder vermenging verenigde in de eenheid van z'n goddelike Persoon. Kristus' menselike ziel werd onmiddellik geschapen door de H. Geest en z'n menselik lichaam werd onmiddellik gevormd door diezelfde H. Geest („Gods eeuwge Liefde" v. 33) uit het maagdelik lichaam van Maria. Zie Luk. I, 35. — 15. De zin vanaf v. 35 tot en met v. 39 is deze: „De mens-natuur" d.i. de menselike natuur zoals zij in Adam geschapen werd, was rein en goed. Door haar eigen schuld d.w.z. door de zonde van Adam als de verantwoordelike drager der menselike natuur werd zij uit het Paradijs verjaagd, wijl zij zich van de weg der Waarheid en van haar hoogste Leven

Wordt dus de straf, op 't kruishout eens voltrokken, 40
naar de aangenomen mensheid afgemeten,
dan heeft nooit straf rechtvaardiger getroffen.

En evenzo was geen ooit òngerechter, 43
beschouwt men de Persoon, die haar verduurde
in die natuur, waarmee Hij was verenigd.[16]

Zo was één daad in haar gevolg tweeledig: 46
eén dood behaagde aan God en aan de Joden,
deed 't aardrijk beven en ontsloot de hemel.

Niet langer dus mag 't tegenspraak u schijnen, 49
wanneer gezegd wordt, dat gerechte wrake
daarna gestraft werd op gerechte wijze.[17]

Maar 'k zie uw geest door velerlei gedachten 52
opnieuw in zware twijfeling verwikkeld,
waarvan ge u wenst bevrijd met groot verlangen.

Gij zegt: „Wèl helder is 't wat ik hier hoorde, 55
doch duister blijft, waarom God déze wijze
verkozen heeft tot redding uit de zonde"[18] —

afkeerde. De woorden, waarmede God hier wordt aangeduid, zien op Joês XIV, 6: „Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven." Het spreekt vanzelf, dat God de Zoon, de Heiligheid zelf, niet de *zondige* menselike natuur kon aannemen, maar alleen de reine menselike natuur, zoals ze eerst in Adam geschapen was. — 16. De zin van deze en voorafgaande terzine is: Beschouwt men Kristus' goddelike Persoon en zelfs zijn menselike natuur in zoverre zij met zijn Persoon is verenigd, en niet formaliter van Adam afstamt, dan is iedere straf op Kristus als God en als mens toegepast in de hoogste mate onrechtvaardig. Beschouwt men echter Kristus' mensheid alleen en wel materialiter d.w.z. in zoverre zij door de stof van het goddelike lichaam afstamt van de zondige Adam, dan kan Zijn lijden en sterven beschouwd worden als 'n allerrechtvaardigste straf, niet voor Hem, maar voor ons en onze zonden. Zie St. Thom Summ. Th. P III Qu. XIV en XV. — In de volgende terzine ziet v. 48 op de hevige aardbeving bij Kristus' dood. Zie Matth. XXVII, 51. — 17. Zie Z. VI, 92—93 en de aant. bij deze verzen. — 18. „Déze wijze" enz. d.w.z. Kristus' menswording en kruisdood.

— „Dit Godsbesluit, m'n broeder, blijft verborgen
voor ieders oog, als niet ons menslik kennen
door liefdegloed tot rijpheid is gekomen.[19]

En daar dit Godsgeheim wel velen kennen,
doch enklen maar verstaan, wil 'k u ontvouwen,
waarom déez' weg[20] de waardigste moet heten.

Het hoogste Goed, alle ijverzucht verfoeiend,
is als 'n vuur en spreidt z'n eeuwge luister
door heel de schepping in miljoenen vonken.[21]

Alwat rechtstreeks vanuit de Godheid regent,
veroudert nooit, daar 't zegel niet verandert,
dat God met eigen hand heeft ingestempeld.[22]

Alwat rechtstreeks van God komt nederdalen
is waarlik vrij,[23] wijl 't nooit is onderworpen
aan de invloed en de macht van de andre zaken.[24]

't Is Gode 't meest gelijk en daarom 't liefste.
Zijn liefde toch, uit alle wezens stralend,
blinkt in zijn meest gelijkend beeld het rijkste.

19. 't Godsbesluit of 't geheim van 's mensen verlossing is vooral 'n geheim van liefde. 't Kan dus alleen verstaan worden door hen, die iets verstaan van de liefde. — 20. „Deez' weg" d.w.z. deze wijze van verlossing. — 21. God, wiens wezen goedheid is („het hoogste Goed" v. 64) heeft z'n goedheid geopenbaard in de schepping. Dichterlik noemt Dante God 'n vuur en de geschapen dingen, die Gods eeuwige luister weerspiegelen, worden door hem vonken genoemd. Vgl. Z. I, 1—3 waar God bij 'n licht vergeleken wordt. — Vanaf het volgende vers n.l. vanaf v. 67 tot en met v. 75 spreekt Beatrice over dingen, die *onmiddellik* door God geschapen zijn. Deze dingen (de engelen, de mens in zijn oorspronkelike gerechtigheid en de hemelen) zijn van de zaken, die in hun geheel niet onmiddellik door God geschapen werden, door drie eigenschappen onderscheiden: ze zijn n.l. onverganklik, vrij of onafhankelik en het meest gelijk aan God. — 22. D.w.z. wat God Zelf onmiddellik heeft geschapen. — 23. „Vrij" d.w.z. „onafhankelik of niet onderworpen aan de andre zaken." Vgl. voor deze verzen nog Ecclesiastes III, 14. — 24. „De andre zaken" d.w.z. de dingen, die niet *onmiddellik* door God zijn geschapen.

Met deze gunsten[25] is ook 't menslik schepsel[26] 76
door God bedeeld, en mist het eén dier gaven,
dan stort het neder van zijn hoge zetel.[27]

De zonde alleen sleurt 's mensen vrijheid mede 79
en maakt hem ongelijk aan de Eerste Liefde,
wijl van Haar licht schier alles is verdwenen.[28]

En tot zijn hoogheid keert de mens nooit weder, 82
als geen gerechte straf voor boze lusten
weer aanvult, wat de zonde eerst had geledigd.[29]

Toen heel de mensheid in haar eerste vader 85
gevallen was, verloor zij Edens vreugden,
doch ook de luister van haar hogre gaven.[30]

En als uw geest hier scherp weet te onderscheiden, 88
vindt hij geen enkel middel ter verlossing,
als hij niet gaat langs eén van deze wegen:

Ofwel moest God uit louter gunst vergeven, 91
òfwel de mens moest voor z'n dolle daden
uit eigen kracht alleen voldoening schenken.

Werp tans uw blik in 't peilloos-diepe duister 94
van 't eeuwig Raadsbesluit, en wend mijn woorden
al de aandacht toe van 't meest gespannen luistren.

25. N.l. onvergankelikheid, onafhankelikheid, God-gelijkheid. — 26. D.w.z. de mensheid of de menselike natuur in haar oorspronkelike gerechtigheid. In die staat was niet alleen 's mensen ziel onsterfelik, maar ook zijn lichaam. 27. De zin schijnt: wanneer één dier gaven ontbreekt, is het beeld der oorspronkelike gerechtigheid en voortreffelikheid geschonden. — 28. De zonde nam vanzelf niet weg de onsterfelikheid der ziel, maar wel de onsterfelikheid van het lichaam. De twee voornaamste gevolgen der zonde zijn echter: het verlies onzer ware vrijheid van kinderen Gods, en ons niet-meer-gelijken op God („de Eerste Liefde"), daar het licht der genade in ons wordt uitgedoofd. — 29. Over de noodzakelikheid van straf voor misdaad zie S. Thom, Summ. Theol. 1a 2dae Qu. LXXXVII art. I. — 30. Door de erfzonde verloor de mens mèt het aards paradijs ook de buiten-natuurlike gaven (praeternaturalia van Adam).

Nooit kon de mens, gebonden aan z'n perken, 97
geheel voldoen, daar hij niet zò kon dalen,
in deemoed eerst en dan in onderwerping,

als hij door zijn vergrijp eens op wou varen:[31] 100
en om die reden blijft reeds uitgesloten,
dat ooit de mens voldeed door eigen krachten.

Zo moest de Godheid langs haar eigen banen 103
't waarachtig leven in de mens herstellen:
ik zeg langs éne weg of beide samen.[32]

Doch wijl 'n goede daad te meer bevredigt, 106
naarmate wij haar rijker zien weerspieglen
de goedheid van het hart, waaraan ze ontwelde,

zo werd Gods Goedheid, die de wereld stempelt, 109
alleen bevredigd door langs beide wegen
u tot uw eerste staat weer op te heffen.

31. De mens moet er naar streven om op God te gelijken, maar door z'n zonde wilde Adam in wezen aan God gelijk worden: God beledigende hovaardij. Dus van oneindige boosheid, daar men 'n belediging afmeet naar de waardigheid van de beledigde. De orde, door Adam verstoord, moest hersteld: adaequaat. Dus door 'n vergoeding van oneindige waarde. Hiertoe is 'n eindig wezen niet in staat, daar men de vergoeding afmeet naar de aard van de vergoeder. Over 't eigenlik karakter van Adams zonde n.l. als 'n zonde van hoogmoed en ongehoorzaamheid zie St. Thom. Summ. Th. 2a 2æ Qu. CLXIII Art I en II. — 32. Vers 105 betekent, dat God twee wegen kent: barmhartigheid en gerechtigheid. Vgl. Ps. XXIV, 10. Voor de verlossing koos Hij de weg van barmhartigheid en gerechtigheid samen. Vgl. Ps. LXXXIV, 11 „Justitia et Pax osculatae sunt": „Gerechtigheid en Vrede hebben elkander omhelsd." In plaats van de mens zonder meer te vergeven, wilde God dat de mens zelf zou voldoen. Daardoor werd niet alleen Zijn rechtvaardigheidsgevoel meer bevredigd, maar 't was ook 'n groter bewijs Zijner liefde voor de mens, dat deze zelf aan z'n verlossingswerk kon meewerken. Daar de zonde van de mens evenwel van 'n oneindige boosheid was, kon er van 'n adaequate voldoening slechts sprake zijn, als God Zelf mens werd. Deze gedachten staan uitgedrukt in de verzen 103—120.

En tussen laatste nacht en eerste morgen 112
wàs nooit en zàl nooit zijn op géen dier banen
'n werk zo groot en zo vol glans en luister.[33]

Want milder was 't van God Zich zelf te schenken, 115
toen Hij de mens eens hielp zich op te richten,
dan als Hij zonder meer hem had vergeven.

Alle andre middlen schonken geen voldoening 118
aan 't Goddlik Recht, als niet de Zoon des Vaders
Zich zelf vernederd had om mens te worden.

Doch, om tans iedre wens in u te stillen, 121
wil ik 'n enkel punt u nog verklaren,
opdat ùw ogen zien zoals de mìjne.[34]

Gij zegt: „Ik zie de lucht, ik zie het water, 124
'k zie de aarde en 't vuur en al hun mengelingen
in korte tijd reeds tot bederf vervallen.

Toch werden ook die dingen eens geschapen 127
en moesten, als het waar is wat ik zeide,[35]
nooit door bederf ten ondergang geraken." —

— „M'n broeder, de englen en de heemlen-wereld, 130
waar ge in vertoeft, kunt gij geschapen heten
zoals ze zijn, in hun volkomen wezen.[36]

33. Van 't begin der wereld totaan haar einde („tussen laatste nacht en eerste morgen") was er nooit in de orde van genade en recht iets grootser dan de verlossing. — 34. Beatrice had gezegd (v. 67 vlgg.): „Alles wat onmiddellik door God wordt geschapen, is onverganklik, onafhankelik" enz. Maar Dante kan zeggen en zàl aanstonds ook zeggen: „Heel veel in de natuur zie ik, wat vergankelik is en toch door God geschapen." Hierop zal Beatrice spreken over wat *middellik* en *onmiddellik* door God werd geschapen. — 35. Zie v. 67 vlgg. — 36. De engelen, de menselike ziel, of *geheel* de mens in paradijs-staat, en de hemelen werden door God geschapen, niet alleen naar hun *„zijn"* zonder meer, maar ook in hun *„hoe-zijn"* d.w.z. naar hun volledig wezen en hun volledige natuur.

Maar de elementen,[37] die ge straks mij noemde, 133
en alle wezens, die zij samenstellen,
ontvangen door geschapen kracht hun vorming.

Geschapen is de grondstof dezer dingen;[38] 136
geschapen werd hun vorm-kracht in de starren,
die boven hen hun cirkel-rond beschrijven.

De straal en de ommegang dier heilge lampen[39] 139
wekt uit de stof die daartoe is geëigend,
de ziel van ieder dier en van de planten.[40]

Maar òns wordt 't leven rechtstreeks ingeademd 142
door 't Hoogste Goed, dat ons ontsteekt in liefde,
zodat we God steeds zoeken vol verlangen.[41]

En deze waarheid[42] kan u ook nog leren, 145
dat ge eens verrijzen zult, als ge u herinnert
hoe God het menslik lichaam Zelf formeerde,

toen Hij het aanzijn schonk aan de eerste mensen."[43] 148

37. De elementen volgens de mening in Dante's tijd waren, zoals gezegd in v. 124—125, lucht, water, aarde en vuur. — 38. Ook de elementen enz. (zie v. 134.) zijn naar hun *„zijn"* vanzelf onmiddellik door God geschapen. Ook hun vorm-kracht is geschapen, maar zij erlangen hun vorm door invloed der sterren. Over de invloed der sterren is uitvoerig gehandeld bij Zang XVI van het Vagevuur. — 39. „Dier heilge lampen" d.w.z. de sterren. Dante noemt ze „heilge" lampen, niet alleen omdat ze onmiddellik door God zijn geschapen, maar ook omdat de sterren of sferen bewogen worden door de Intelligentieën of engelen. — 40. Over het ontstaan van plant- en dier-ziel werd uitvoerig gehandeld bij Z. XXV van het Vagevuur. Voor zover ik mij herinner, spreekt Dante er nergens ex professo over, in hoever goede of boze geesten eigenlik op de mensen *kunnen inwerken* of *feitelik inwerken*. — 41. Vgl. Vagev. Z. XVI, 85 vlgg. — 42. N.l. dat God onze ziel onmiddellik voortbrengt. — 43. Zoals onze ziel, kwam ook 't lichaam van Adam en Eva onmiddellik van God en was dus, d.w.z. volgens Dante, onsterfelik. Zie v. 67 vlgg. Door de zonde ging die onsterfelikheid verloren. Zodra door Kristus voor de zonde is voldaan, schijnt het billik, dat het menselik lichaam ook zijn vroeger voorrecht herwint en dus verrijzen zal ten eeuwig leven.

De wereld — tot haar schade — placht te menen, 1
dat, dansende in de derde neven-ronde,
de schone Cypris dolle minzucht kweekte:[1]

waarom eens de Oudheid, die zolang reeds doolde,[2] 4
door offeranden en door offerzangen
niet enkel Hàar zo groot 'n eerbied toonde,

maar ook Cupido[3] en Dioon[4] vereerde: 7
deze als haar moeder, de ander als haar zoontje,
eens, naar de faam, op Dido's schoot gezeten.[5]

1. Zoals in v. 13 en 14 van deze Zang gezegd zal worden, was Dante met Beatrice van Merkurius opgestegen naar Venus. „Cypris" (v. 3) is 'n andere naam voor Venus. Van de aarde uit gerekend is de Maan de eerste, Merkurius de tweede en Venus de derde planeet. Volgens het Ptolomëiese wereldstelsel nam men voor de sterren en planeten 'n viervoudige beweging aan. Zie Dante's Gastmaal II, 6 en het werkje van mevrouw Wirix Van Mansvelt. „Dante's veelzijdigheid" bl. 57. De „derde neven-ronde" uit v. 2, met de vakterm „bij-cirkel" of „epicyclus" genoemd, is de kleine cirkel, die door Venus wordt beschreven en waarvan het middelpunt 'n grote cirkel beschrijft om de aarde. Deze cirkel heet deferent. — De heidense Oudheid (over het algemeen gesproken) was de verderfelike mening toegedaan, dat de planeet Venus in het menselik hart de zinnelike liefde opwekte. Volgens de middeleeuwse opvatting oefenden de sterren *per se* 'n gunstige invloed uit op de mensen. De zinnelike of zondige liefde moest dus niet geweten worden aan de planeet Venus, maar aan de verkeerdheid van de mens zelf. — Men heeft opgemerkt, dat Dante in z'n Goddelike Komedie alleen bij Venus melding maakt van 'n epicyclus en bij geen enkele andere planeet of ster. Nam hij alleen voor Venus 'n epicyclus aan? Ook in 't Gastmaal II, 4 spreekt hij alleen bij Venus van 'n neven-cirkel. Màar in Gastmaal II, 6 zegt hij weer in 't algemeen dat de ster haar epicyclus heeft. Misschien spreekt hij in de Godd. Komedie alleen over de bij-kring van Venus om op de intensiteit van haar invloed (altijd volgens de oude heidense opvatting), door 't vermelden van deze biezondere beweging, meer nadruk te leggen. 2. „Die zolang reeds doolde": dit ziet op het heidendom in 't algemeen of de dwaling omtrent Venus' invloed in 't biezonder. — 3. „Cupido" of Amor: zoon van Venus en Jupiter. — 4. „Dioon": omtrent Venus' geboorte bestonden twee mythen. Volgens sommigen was zij uit het schuim der zee geboren bij het eiland Cythera. Vgl. Vagev. Z. XXVII, 95. Zo werd ze blijkbaar vereenzelvigd met Aphrodite, oorspronkelik 'n aziatiese godin. Volgens anderen was zij de dochter van Dione en Jupiter. Venus werd, zoals gezegd, ook wel Cypris genoemd (v. 3) naar 't eiland Cyprus, waar de

Aan haar dus, waar ik deze zang mede open, 10
is eens de naam ontleend der schone Sterre,[6]
die wij de zon vooruìt en nà zien komen.[7]

Ik zag niet, hoe we er beiden binnenzweefden, 13
doch, toen we er waren, wist ik dit heel zeker
door 't rijker schoonheidslicht van mijn Gebiedster.[8]

Zoals wij in de vlam de vonk zien gloeien 16
en in het lied meer stemmen onderscheiden,
als ene blijft en andere gaan en komen,

zo zag 'k in 't licht van Venus nieuwe luchters[9] 19
zich meer of minder snel in 't rond bewegen,
alnaar de graad moet zijn van 't eeuwig schouwen.[10]

Nooit kwam — te zien of niet — uit koude nevel 22
de wind met zulk 'n snelheid aangevaren,
dat hij niet traagzaam scheen en als belemmerd[11]

hoofdzetel van haar eredienst was. Horatius 3de Ode v. 26 zegt: „Godesse, die op 't schone Cyprus zetelt." — 5. Volgens Verg. Aen. I, 657 vlgg. had Cupido zich in de gestalte van Ascanius, het zoontje van Aeneas, op Dido's schoot gezet om de karthaagse vorstin te ontvlammen in liefde voor Aeneas. Indien Aeneas aan de liefde van Dido beantwoord had, dan zou het er slecht uitgezien hebben met het latere romeinse Rijk. Dante haalt hier dit voorbeeld aan, om te bewijzen hoe verderfelik de invloed van Venus was volgens de opvatting der oude heidenen. — Venus zelf werd ook wel eens Dione genoemd. Sommigen (ten onrechte m.i.) menen dat met Dione hier (v. 7) Venus zelf bedoeld is. Vers 8 en allicht v. 7 moeten dan vanzelf anders vertaald worden. — 6. Vgl. Z. IV, 61 vlgg. — 7. Venus gaat als morgenster de zon vooraf, en volgt deze als avendster. — 8. Zoals we zagen, vermeerdert Beatrice's schoonheid naarmate Dante en zij hoger stijgen. — 9. Zielen van zalige geesten, door licht omhuld. — 10. Hoe klaarder en sterker de Godsaanschouwing is der hemelingen, hoe sterker hun liefde, waarvan de meerdere of mindere snelheid van hun vreugdedans de zichtbare uitdrukking is. — 11. De winden rukken zich los uit de afgekoelde lucht of koude nevels met onweer, regen enz. of zonder deze. Daarop slaan de woorden „te zien of niet". (v. 22)

in 't oog van hem die deze hemel-schijnsels
ons had zien nadren, toen zij 't dansen staakten,
dat aanvangt bij de hoge Serafijnen.[12]

En uit de schaar, die 't eerste zich vertoonde,
rees zulk 'n blij Hosanna,[13] dat mijn ziele
sinsdien nog steeds verlangt het wéer te horen.

Toen zweefde ons een[14] der geesten nòg iets nader
en sprak, alléen: „We zijn u zo genegen,
dat we allen graag voldoen aan uw verlangen.

Eén hemel-kring, eén dans, eén liefdehonger
is ons gemeen met 's hemels Vorstendommen,[15]
die ge op de wereld eens hebt toegezongen:

12. De zin van v. 26 en 27 is de volgende: Om met Dante te kunnen spreken, staakten de zaligen op Venus hun dansen. In al de negen koncentriese hemel-sferen sluit de dans der zaligen (als geluks- en vreugde-openbaring) zich aan bij de beweging dier hemel-sferen zelf. Iedere sfeer nu en de intelligentieën die deze rondwentelen en bestieren is afhankelik van 'n hogere sfeer. Zie Z. II v. 121—123. Zo zijn ten slotte acht sferen in hun wenteling en wat daarmede annex is (zoals b.v. de dans der zaligen in 'n bepaalde hemel) afhankelik van de hoogste of negende hemel-sfeer het Primum Mobile of de Kristal-hemel met diens geleiders. Door velen nu werden in de M. E. de geleiders of intelligentieën der sferen geidentificeerd met de negen koren der engelen, zodat de laagste hemel (Maan-hemel) geleid werd door de engelen, de hoogste hemel of het Primum Mobile door de Serafijnen. Deze mening werd door Dante gevolgd voor zijn Divina Commedia. Was het alleen op het gezag van verschillende grote schrijvers? Vreemd blijft immers wat hij omtrent deze zaak zegt in Gastmaal II, 6: „Of deze beweging (van acht sferen) door een of andere geest of door de beweging van het Primum Mobile veroorzaakt wordt, weet God; aan mij komt het aanmatigend voor hierover te oordelen." Volgens het Ptolomëiese stelsel zonder meer, werd de beweging der acht onderste sferen toegeschreven aan de beweging van de negende of het Primum Mobile. In het verkristelikt Ptolomëiese stelsel werd de beweging in hoogste instantie toegeschreven aan de engelen als eindige oorzaak. Volgens de aangehaalde plaats uit het Gastmaal zou Dante persoonlik liefst geen eigen meening uitspreken. — 13. Vanuit de grote schaar van zalige geesten, die Dante en Beatrice het eerst naderbij gekomen waren, steeg de jubelroep omhoog: „Hosanna", dat „Heil u o God" betekent of iets dergelijks. 14. Zoals later zal blijken, is deze geest Karel Martel (gest. 1295), 'n zoon van koning Karel de Tweede van Napels. — 15. „Vorstendommen". Zoals

„Gij geesten, die de derde hemel wentelt."[16] 37
En zo vol liefde zijn we, dat wij gaarne
om uwentwil 'n wijle rusten willen".[17]

Nadat mijn oog vol schroom zich had verheven 40
tot mijn Geleidster en vanuit håre ogen
'n blijde zekerheid reeds was verkregen,[18]

wendde ik mij weer naar 't licht, dat grote dingen 43
mij had beloofd,[19] en van ontroering bevend
vroeg ik: „Ach, zegt mij toch: wie zijt gij, zielen?"[20]

O hoeveel rijker blonk die hemel-fakkel — 46
terwijl ik tot hem sprak — alsof mijn spreken
door nieuwe vreugd zijn heil nog groter maakte![21]

„Niet lang", hernam de geest, van glorie flonkrend, 49
„ droeg mij het aardrijk, en bij langer leven
waar' heel veel kwaad, dat kòmt, dàn niet gekomen.[22]

gezegd, werden in de M. E. de intelligentieën geidentificeerd met de negen koren der engelen. Geleiders van de maan-hemel waren de Engelen, van Merkurius de Aartsengelen, van Venus de Vorstendommen; van de Zon de Machten, van Mars de Krachten, van Jupiter de Heerschappijen; van Saturnus de Tronen, van de hemel der vaste sterren de Cherubijnen en van de Kristalhemel de Serafijnen. — 16. Deze woorden zijn de begin-regels van de eerste Canzone uit het Gastmaal (II, 1) en luiden in de tekst: „Voi che, intendendo, il terzo ciel movete." In verband met Z. II, 131 moet men m.i. het wentelen der sferen door de engelen zo verstaan, dat iedere bepaalde sfeer bewogen werd door eén engel. Waarschijnlik echter wisselden de geesten van 'n bepaalde hemel elkander af bij deze hemelse arbeid. Vgl. Vondels Lucifer over het draaien van de hemel-bollen door de engelen. — 17. D.w.z. we willen gaarne onze vreugdedans onderbreken om ons met u te onderhouden en u te onderrichten. — 18. De zekerheid n.l. dat Dante zich om nadere inlichtingen tot de hemelse geesten kon wenden. — 19. Zie vers 32—33. Niet alleen deze ziel, maar ook nog 'n andere zal Dante over allerlei dingen spreken. Zie Z. IX. — 20. Eigenaardig is 't, dat niet de eerste hemelse geest, maar pas de tweede (zie Z. IX, 32—33) Dante zal zeggen, waarom zij in Venus vertoeven. Karel Martel van Napels schijnt het maar heel indirekt te kennen te geven. — 21. Groter vreugde openbaart zich in de hemel door groter lichtschittering. Zie Z. IX, 70—73. — 22. Karel Martel was de oudste zoon van Karel de Tweede van Napels. Geboren in 1271 stierf hij

De zaligheid, wier luister mij omschittert,
onttrekt mij aan uw blik en 'k blijf verborgen,
zoals de rups, omhuld door eigen spinsel.[23]

Ge hadt mij eens zeer lief en dat met reden;[24]
en leefde ik nog omlaag, ik zoude u tonen
niet enkel loof en bladren mijner liefde.[25]

De linkeroever van de Rhône-watren,
nadat die met de Sorgue zijn verenigd,
verwachtte mij als koning na mijn vader;[26]

al in 1295. In 1308 volgde niet Karel Martels zoon Karel de Tweede op, maar Karel Martels broeder Robertus: wat nadelige gevolgen had voor het Koninkrijk. Als Karel Martel was blijven leven, zou hij zijn vader opgevolgd zijn en zich 'n goed vorst getoond hebben. — 23. Zonder haar lichthulsel zou de ziel nog te herkennen zijn aan haar aardse trekken. Zie Z. III, 60 en Z. V, 124—125 aant. 33. Venus is de laatste hemel, waar de zaligen, afgezien van hun uiterlik licht-omhulsel, nog aan hun aardse trekken voor Dante te herkennen zouden zijn. In de hogere sferen, beginnende bij die van de zon, schijnen de zielen hem louter zuivere licht-vlammen toe. Op 't eerste gezicht is 't vreemd, dat de zielen in 't Empyrëum weer door Dante herkend worden aan hun menselike trekken. Het schijnt me toe, dat dit herkennen uitsluitend voortkomt van Dante's kant, daar de visio beatifica of hemelse schouwing dan in hem voltooid is. In de hogere sferen van de Zon, Mars enz. schenen de zaligen de Dichter niets dan zuivere vlammen toe om het geweldige licht dat ze uitstraalden; maar *in werkelikheid* hadden ook deze zielen nog hun menselike trekken, die Dante alleen niet herkennen kon, omdat zijn oog ook hier nog te zwak was om onmiddellik in dit geweldige licht te zien, zoals hij op Merkurius en Venus reeds niet door het uiterlik lichtomhulsel der zielen kon dringen. — 24. In z'n sterfjaar 1295 vertoefde Karel Martel enige tijd in Florence, waar de jonge beminnelike prins met Dante, naar het schijnt, vriendschap sloot. — 25. D.w.z. „Ik zou u ook de vruchten mijner vriendschap geschonken hebben." Door Karels vroegtijdige dood zag Dante alleen 't begin van 's prinsen vriendschap. — 26. Met deze terzine wordt Provence aangeduid, waar Karel Martel z'n vader Karel de Tweede van Anjou zou opgevolgd zijn. Provence was aan de franse kroon gekomen door 't huwelik van Karel de Eerste met Beatrice van Provence. Zie Vagev. Z. XX, 61—62 en Parad. VI, 133—134. De Sorgue is 'n zijrivier van de Rhône dicht bij Avignon.

ook de Ausojaanse Kaap met haar kastelen 61
bij Bari, bij Gaët' en bij Crotona,
tot daar waar Tront' en Verde in zee zich werpen.[27]

Reeds schitterde om mijn voorhoofd met zijn stralen 64
de kroon van 't land waardoor de Donau kronkelt,
nadat hij Duitslands bodem heeft verlaten.[28]

En 't schoon Trinacria, dat nevelwolken 67
— niet door Tifëus, maar door zwavelbronnen —
omhoog stuwt van Pachino tot Peloro

nabij de golf, door Eurus 't felst geslagen, 70
had nog 'n rij van koningen te wachten,
door mij van Karel en Rudolfus stammend,

als boos bestier, dat de onderworpen volkren 73
zo zwaar altijd in 't hart steekt, niet Palermo
getergd had om „Sla dood, sla dood!" te roepen.[29]

27. Door deze terzine wordt het koninkrijk Napels geografies bepaald. Evenals in Provence zou Karel Martel ook in Napels troonopvolger geweest zijn. Het zuidelik gedeelte of de zuidelike spits van Italië heette oudtijds Ausonië, volgens sommigen zo genoemd naar Ausonus, 'n zoon van Ulysses, die daar 'n griekse nederzetting zou gesticht hebben. „Bari" in Puglië, „Gaëta" in 't land van Lavoro, Crotona in Calabrië (anderen lezen „Catona" bij Reggio) zijn kuststeden. Verde en Tronto zijn twee rivieren, die 't koninkrijk Napels begrenzen in 't Noorden. Met de Verde is bedoeld de rivier de Castellano. Zie Vagev. Z. III, 131. — 28. Met v. 64—66 wordt Hongarije aangeduid. In 1290 werd Karel Martel tot koning van Hongarije gekroond, op grond dat hij 'n zoon was van Maria van Hongarije, dochter van Stefanus de Vijfde en zuster van Ladislaus de Vierde, koning van Hongarije, die zonder opvolger gestorven was. Ofschoon gekroond, zag Karel feitelik zijn tegenstander Andreas de Derde het land beheersen. Karel overleed al in 1295, Andreas in 1301. — 29. Vanaf v. 67 tot en met v. 75 wordt 'n beschrijving gegeven van 't eiland Sicilië („Trinacria" genoemd om z'n driehoekige vorm), en verder gezegd, dat Sicilië onder de nakomelingen van Karel Martel gelukkige jaren beleefd zou hebben, als het slecht bestuur van Karel de Eerste van Anjou niet op 30 Maart 1282 te Palermo het oproer had doen uitbreken, bekend onder de naam van „de siciliaanse Vespers," waardoor Napels en Sicilië verloren geraakten voor de Anjou's en overgingen aan 't huis van Arragon. — Pachino (spreek uit: Pakieno.) in 't

En had mijn broeder dit vooruit geweten, 76
de inhalige armoe van de Kastelanen
zou hij ontvlieden, om geen scha te lijden.

In waarheid toch behoort hij zelf of andren 79
te zorgen, dat zijn zwaar beladen scheepje
niet zwaarder wordt bevracht en overladen.

En als hebzuchtig zoon van milde vader 82
had hij vóór alles zulke dienaars nodig,
die niet gestaag aan volle kisten dachten."[30] —

— „Wijl ik geloof, dat gij de hoge vreugde, 85
die tot mij komt, o Vorst, vanuit uw spreken,
aanschouwt zoals ik zelf haar mag aanschouwen,

Zuiden, Peloro in 't Noorden, voorgebergten aan de oost-kust van Sicilië, begrenzende de golf van Catana. Tussen deze voorgebergten stijgt voortdurend de rook van de Etna omhoog. Volgens de mythologie spuwt de reus Tifëus, die onder de Etna begraven ligt, deze rookwolken op. Zie Ovid. Metam. V, 346 vlgg. Zie over Tifeüs of Tifon nog de Hel Z. XXXI, 124. Dante wijt deze dampen of 't roken van de Etna aan zwavelgroeven of zwavelbronnen in de aarde. Meer dan door andere winden wordt de golf van Sicilië verontrust door de Eurus, 'n hevige, verdrogende Oostenwind. Met „Karel" en „Rudolfus" in v. 72 zijn bedoeld koning Karel de Tweede, vader van Karel Martel en keizer Rudolf van Habsburg, vader van Karel Martels gemalin. — 30. Met het oog op de rampzalige gebeurtenissen van 1282 („de siciliaanse Vespers") profeteert Karel Martel vanaf v. 76 tot en met v. 84 de ongelukken die z'n broer Robertus, die in plaats van Karel Martels zoon de troon van Napels beklom, zullen treffen. Het is 'n profetie en waarschuwing tegelijk. De zaligen in de hemel kennen geen wraakzucht. Vers 76—78 ziet op het volgende: Robertus was vóor zijn troonsbestijging als gijzelaar door Karel de Tweede naar Spanje gezonden. Toen hij naar Napels terugkeerde, bracht hij verschillende arme spaanse edellieden mede, vooral uit Katalonië, die het volk uitzogen. „Hij had beter gedaan," zegt Dante (v. 79—82) „het zwaar beladen schip van staat niet verder te bezwaren, en als 'n gierige zoon van 'n goedgeefse vader had hij zich geen gierige, geldzuchtige raadslieden en medebestuurders moeten kiezen." (v. 82—84)

hier waar elk goed zijn oorsprong vindt en einde, 88
is mij die vreugd héel lief en nog veel liever,
wijl gij haar ziet juist door uw Godsaanschouwing.[31]

Gij die mij hebt verblijd, verlicht mij mede, 91
want door uw woord verviel ik weer in twijfel,
hoe zoete zaden bittre vruchten kweken."[32]

Dus ik tot hem, en hij tot mij: „Uw ogen 94
staan stràks, als 'k u de waarheid mag onthullen,
gekeerd naar wat ge vraagt, als tàns uw schouders.[33]

De Goedheid,[34] die heel 't rijk, waar ge òp moogt stijgen,[35] 97
in vrede wentelt, laat in deze starren
'n kracht als haar Voorzienigheid regeren.[36]

31. Over deze niet biezonder duidelike verzen bestaat groot verschil van gevoelen. Het schijnt me toe, dat dit de zin kan wezen: „De grote vreugde, die ik gevoel, omdat gij, Karel Martel, mij toespreekt, gevoelt gij even sterk als ik ze gevoel. En door dat meevoelen van uw kant, is die vreugde mij nog dierbaarder, vooral daar gij deze mijn vreugde ziet in God, waardoor ge dus onfeilbaar zeker weet, hoezeer ik u liefheb." Vers 88 „hier waar elk goed z'n oorsprong vindt en einde" betekent: in de hemel waar God woont, begin en einde van alle goed. — 32. Zie v. 82, waar Karel Martel gezegd heeft, dat z'n broer Robertus gierig van aard was, ofschoon hun vader Karel de Tweede als gul en vrijgevig bekend stond. — 33. De zin is: „Wat eerst áchter u lag, zal spoedig vóor u zijn; dus: wat ge eerst niet goed inzaagt, zult ge dadelik volkomen begrijpen. — 34. God. — 35. De hemel. — 36. Vanaf v. 97 tot en met v. 148 spreekt Karel Martel uitvoerig over de Goddelike Voorzienigheid in verband met Dante's twijfel, hoe goed zaad slechte vruchten kan voortbrengen. Goed en slecht moet hier niet primarië in morele, maar meer in maatschappelike zin verstaan worden. In morele zin was deze zaak al behandeld in Vagev. Z. VII, 121—123. Het eigenlik betoog van Karel Martel loopt van v. 97 tot en met v. 135. De quintessence van dit betoog komt hierop neer: Op zich zelf beschouwd, zou de Natuur, van bepaalde dingen steeds bepaalde dingen doen voortkomen, het gelijke zou steeds het gelijke voortbrengen. Wat de mensen betreft en in verband met de maatschappelike orde heeft de goddelike Voorzienigheid het echter anders beschikt. De goddelike Voorzienigheid, die èn door zich zelf èn door secundaire oorzaken het heelal bestuurt, werkt door de invloed der sterren (zie v. 97—111) zodanig, dat de kapaciteit der mensen niet naar afkomst of stand eenvormig geregeld wordt, maar in de grootste verscheidenheid van

En in de Geest, volmaakt door eigen wezen, 100
leeft niet alleen de zorg voor de åard der dingen,
maar ook voor alles, wat hun welzijn regelt.[37]

Alwat door deze Boog wordt uitgezonden 103
valt bij het voorbestemde doel steeds neder,
zoals de pijl recht naar z'n wit geschoten.[38]

Als 't nìet zo was, dan zouden deze heemlen, 106
die gij doorzweeft, geen grootse kunstgewrochten
maar droeve puinen u te aanschouwen geven.[39]

Dit kon alleen maar zijn, als dezer sferen 109
geleiders[40] onvolmaakte wezens waren,
en onvolmaakt de Maker zelf dier geesten.

Moet rijker nog deez' waarheid voor u stralen?" 112
En ik: „O neen, 't is immers tegenstrijdig,
dat in wat nodig blijkt, Natuur kan falen."[41]

En hij sprak voort:[42] „Zeg tans, of 't kwaad moest heten, 115
als ginds[43] de mens geen samenleving kende?" —
— „Gewis," zeide ik, „en 'k vraag niet eens naar reden."[44] —

begaafdheden en ambten. (v. 124—134) Vanaf v. 136 tot aan het einde van deze Zang spreekt Karel nog over de natuurlike aanleg der mensen vanuit 'n dubbel gezichtspunt: 1e. als de omstandigheden die natuurlike aanleg niet gunstig zijn en 2e. als er door de mensen geen rekening wordt gehouden met de natuurlike aanleg. — 37. De zin der terzine is deze: In God, door eigen wezen de volmaakte Geest, (v. 100) wordt niet alleen de essentie of de aard en natuur der dingen bepaald, maar worden ook hun voortbestaan, hun biezondere omstandigheden enz. geregeld. — 38. „De Boog" is de goddelike Voorzienigheid. — 39. Indien geen goddelike Voorzienigheid het heelal bestuurde en in stand hield, zou alles tot 'n chaos worden. — 40. Deze geleiders zijn de Intelligentieën of Engelen. — 41. Aristoteles heeft gezegd: „De Natuur schiet niet te kort in noodzakelike dingen." — 42. Van het eerste deel zijner rede (over Gods Voorzienigheid in 't algemeen) gaat Karel Martel nu over tot het tweede gedeelte. (over Gods Voorzienigheid in verband met de maatschappij) Dit tweede gedeelte wordt ingeleid met twee vragen. Zie v. 115—116 en v. 118—119. — 43. „Ginds" d.w.z. op aarde. — 44. Aristoteles bepaalde de mens eens als „'n maatschappelik wezen."

— „En kàn hij burger zijn, als niet uw wereld 118
verschilt van leven door verschil van ambten?
Neén, of uw Meester heeft verkeerd geschreven."[45]

Zo kwam hij trapsgewijs in zijn betogen 121
totaan 't besluit: „Verschil van werkzaamheden
veronderstelt dus ook verschil van wortel.[46] —

Deez' komt op aarde als Solon, die als Xerxes; 124
déze als Melchisedech en dìe als gene,
die vliegend door de lucht z'n zoon zag sterven.[47]

Der sferen cirkelgang is als 'n stempel 127
voor 't menslik was en doet z'n werk volkomen,
ofschoon hij nooit met stand of afkomst rekent.[48]

Vandaar dat Esau zich in kiem reeds scheidde
van Jakob;[49] en om zijn geringe vader 130
werd Romulus tot zoon van Mars verheven.[50]

Op Karel Martels vraag, of het erg zou wezen, als de mens niet in maatschappij of als burger zou kunnen leven op aarde, antwoordt Dante: „Ongetwijfeld; en de zaak is zo duidelik, dat ze geen bewijs nodig heeft." — 45. „Toegegeven de noodzakelikheid van maatschappelik leven," vervolgt Karel Martel, „is die maatschappij dan mogelik zonder verschil van ambten?" En inplaats van Dante antwoordt hij zelf: „In 't geheel niet, want uw Meester (d.i. Aristoteles in z'n werk over de Staatkunde) heeft gezegd, dat de Staat niet zonder verschil van ambten kan bestaan." — 46. „Wortel" d.i. oorsprong. Dat kan hier dan betekenen natuurlike aanleg of natuurlike bekwaamheid. — 47. In deze vier personen duidt de Dichter aan de wetgever, de vorst of de veldheer, de priester en de kunstenaar of werktuigkundige. Solon (638—558 v. Kr.): de bekende griekse wetgever. Xerxes koning van Perzië (485—465 v. Kr.) Let op de fijne keuze van deze twee personen: 'n Griek en 'n Pers. Voor Melchisedech zie Genes. XIV, 18 vlgg. Met de laatste „die vliegend" enz. is Daedalus bedoeld, de bekende bouwmeester van de beroemde doolhof op Kreta. Hij en z'n zoon vluchtten van Kreta op wassen vleugels door de lucht. Z'n zoon Icarus kwam echter te dicht bij de zon, z'n vleugels begonnen te smelten, de ongelukkige viel in zee en verdronk. Zie Ovid. Metam. b. VIII, 183 vlgg. Hel Z. XVII, 109 vlgg. Hel Z. XVIII, 112, Z. XIX, 116. — 48. Zie aant. bij v. 97. — 49. Esau en Jakob, ofschoon tweelingen, verschilden, zowel uiterlik als innerlik, reeds vanaf 't begin van hun leven. Zie Genes. XXV, 21 vlgg. — 50. Romulus of Quirinus,

Steeds zou het kind dezelfde wegen nemen, 133
die in hun leven ook z'n ouders gingen,
bleek Gods Voorzienigheid hier niet de sterkste.[51]

Wat ge in de rug hadt, hebt ge nu voor ogen.[52] 136
Maar om te zien, hoezeer me uw komst verblijdde,
behoeft ge bij dit kleed ook nog 'n mantel:[53]

Alle aanleg, die geen vriend maar tegenstander 139
ontmoet in 't Lot, zal traag en slecht gedijen,
als ieder zaad, in slechte grond gevallen.[54]

En als uw wereld ginds haar aandacht richtte 142
op wat Natuur als grondslag legt: hàar volgend,
mocht ze over goede burgers steeds beschikken.[55]

Gij echter dwingt tot pij en boetegordel 145
die was geboren om het zwaard te dragen,
en geeft 'n troon, wie meer 'n kansel voegde.[56]

Zo komt uw voet steeds op verkeerde paden." 148

de mythologiese grondlegger van Rome, had zo'n geringe of onbeduidende vader, dat men hem de krijgsgod Mars tot vader gaf. — 51. Zie aant. bij 97. 52. Nu is u duidelik, wat u eerst verborgen was, n.l. hoe uit goed zaad slecht voortkomt. Zie v. 93. — 53. Bij mijn uiteenzetting zal ik nog 'n toegift geven. 54. De zin dezer terzine is: Behalve 'n goede aanleg zijn er echter nog gelukkige of goede omstandigheden nodig, opdat die aanleg tot ontwikkeling kome. Over 't Lot zie Hel Z. VII, 67 vlgg. — 55. Behalve die gunstige omstandigheden vraagt de goede aanleg vóor alles echter, dat de mensen d.w.z. ouders en bestuurders daarmee rekening zullen houden, en de mens datgene laten worden en dat laten doen, waar z'n natuurlike aanleg hem heenroept. Voor deze passus vgl. Horatius I Epist. XIV. — 56. Sommigen menen, dat Karel Martel hier vooral het oog heeft op z'n broer Robert, die 'n goed geleerde en theoloog was, maar 'n slecht koning. Het is wel merkwaardig, dat de twee eerstvolgende grote litteraire vernuften van Italië, n.l. Boccaccio en Petrarca, omtrent koning Robertus van Napels 'n geheel andere mening hadden dan Dante.

Nadat ik onderricht was door uw Karel, 1
Clemence schoon,[1] verhaalde hij me tevens
't verraad, dat nog zijn zonen stond te wachten.[2]

„Maar zwijg," sprak hij, „en laat de jaren rollen!" 4
Zò kan ik enkel dìt u profetéren
dat op de schuld gerechte straf zal volgen.[3] —

En andermaal had zich de heilge luchter[4] 7
gewend naar 't grote Licht[5] waardoor hij schittert,
als tot het Heil, dat ieder hart bevredigt....

O gij misleide, dwaze en boze zielen, 10
die 't hart afwendt van 't Opperste aller goedren[6]
en de ogen slaat op 's werelds ijdelheden! —

En ziet, 'n ander van diezelfde lichten 13
kwam dichterbij, en door z'n hel geflonker
begreep ik, dat het mij behagen wilde.

Vast hield mijn Vrouwe 't oog op mij geslagen, 16
waardoor ik zeker wist, zoals te voren,[7]
dat blij werd toegestaan wat ik verlangde.[8]

1. „Clemence," daarmede is bedoeld de gemalin van Karel Martel. Het feit, dat deze vorstin evenals haar gemaal in 1295 gestorven is, maakt deze onverwachte aanspraak wel wat vreemd. Niettemin moet Karels gemalin wel bedoeld zijn. De verklaring van sommige uitleggers, dat een van Karels dochters gemeend zou zijn, is om verschillende redenen geheel onaannemelik. 2. Met dit verraad wordt bedoeld, dat in 1309 niet een van Karels zonen, maar z'n broer Robertus tot de troon van Napels werd geroepen. — 3. Karel gelast Dante, er niet verder over te spreken en de tijd z'n gang te laten gaan. „Ik kan u (Clemence) dan ook alleen maar zeggen," vervolgt Dante, „dat de misdaad, aan uw nageslacht begaan, zich eens zal wreken." Dante treedt hier nu eens wèrkelik op als 'n echte profeet, want eerst na zijn dood in 1326 kwamen de rampen voorgoed los over het huis van Anjou onder Roberts kleindochter Johanna. Toch waren er ook reeds tijdens Dante's leven ongelukken en rampen geweest, b.v. de nederlaag bij Montecatini in 1315, toen twee broers van Robertus sneuvelden. — 4. Karel Martel. — 5. God. — 6. Eveneens God. — 7. Zie Z. VIII, 40 vlgg. — 8. N.l. dat de Dichter met een der zaligen mocht spreken.

Ik sprak: „Bevredig spoedig mijn begeerte, 19
o vrome ziel, en laat me blijde ervaren,
dat in ùw geest mìjn geest zich zelf kan spieglen."[9]

Toen kwam — als een wie 't weldoen is 'n weelde — 22
't mij niet bekende licht vanuit de verte,
waar 't eerst in zong,[10] nòg nader bij en zeide:

„In dat gedeelte van het boze Itaalje, 25
dat is gelegen tussen het Rialto
en 't bron-gebied van Pîava en van Brenta,

verheft zich voor het oog 'n kleine heuvel, 28
van waar 'n „Pektoorts" werd omlaaggeslingerd,
die heel de streek met grote schrik vervulde.[11]

En hij[12] en ik ontsproten aan eén wortel; 31
Cunizza was mijn naam, en 'k woon niet hoger,
wijl deze Ster mij ginds te zeer bekoorde.[13]

9. D.w.z. doe mij spoedig blijken, dat gij met mijn gedachten en wensen bekend zijt. — 10. Zie Z. VIII, 28 vlg. — 11. Vanaf v. 25 tot en met v. 30 wordt geografies de ligging aangegeven van het slot Romano, het stamslot van de beruchte tieran Ezzelino de Derde, die wij reeds aantroffen in de Hel in de bloedstroom der tierannen. Zie Hel Z. XII, 110. Het kasteel Romano ligt op 'n lage heuvel bij Bassano aan de voet van de Alpen. „Het Rialto" is het grootste eiland van de eilanden-stad Venetië. Rialto staat dus hier voor de stad Venetië zelf. De noordelike Piava en de zuideliker Brenta, waaraan Padua is gelegen (zie Hel Z. XV, 7.), lopen uit in de Adriatiese zee. Ezzelino wordt aangeduid als 'n „Pektoorts", omdat hij over z'n land oorlog en verwoesting bracht. Misschien ook omdat volgens de sage z'n moeder vóor z'n geboorte gedroomd had, dat zij 'n toorts ter wereld bracht. 12. Ezzelino de Derde. — 13. „Cunizza" (spreek uit: Koenietsa.), 'n dochter van Ezzelino de Tweede. Zij schijnt 'n zeer romantiese vrouw geweest te zijn, verwikkeld in allerlei liefdesgeschiedenissen, o.a. met de bekende troubadour Sordello. (zie Vagev. Z. VI) Ze is bovendien driemaal getrouwd geweest, maar schijnt op 't laatst van haar leven tot godsdienst en deugd weergekeerd te zijn. Het schijnt wel zeker, dat Dante deze zuster en broer naast elkaar stelt in verband met Vagev. Z. VII, 121—123 en Parad. VIII, 127 vlgg. 't Is wel eigenaardig, zoals we reeds opmerkten bij Z. VIII, 45 aant. 20, dat hier pas gezegd wordt, wat voor zielen op Venus vertoeven n.l. die te veel aan aardse liefde hebben toegegeven.

Maar ik vergeef mijzelf uit ganser harte 34
de oorzaak van dit mijn lot en ken geen kwelling:
wat licht uw volk niet weinig zal verbazen.[14] —

Dit glanzende juweel in onze hemel, 37
dat naast mij toeft, liet op de wereld achter
'n glorievolle naam, die niet zal sterven,

eer vijfmaal zich 'n eeuwkring heeft voltrokken.[15] 40
Zie toe dan, of de mens naar roem moet streven,
opdat 'n tweede op 't eerste leven[16] volge!

Doch hieraan denkt niet eens het volk van beden, 43
dat Etsch en Tagliamento houdt omsloten;
en 't toont zich nooit bedrukt, hoezeer vernederd.[17]

14. De zin van deze terzine is: „Dat ik tengevolge van àl te aardse liefde niet in 'n hoger hemel vertoef (zie v. 32.), vergeef ik mij zelf, en ik gevoel er geen spijt of wroeging over, wat in de hemel vanzelf 'n onmogelikheid is, ofschoon minder ontwikkelden dit laatste misschien niet goed begrijpen." Alle kommentators, voor zover ik weet, verklaren v. 35 en 36 op deze wijze. Maar ook voor minder ontwikkelden moet het m.i. zò duidelik zijn, dat in de hemel van eigenlik verdriet of pijnlik berouw geen spraak kan wezen, dat ik v. 35 en 36 liever anders verklaren zou n.l.: „Ik ken geen kwelling" d.i. „ik ben in de hemel, wat de mensen, die mijn ver van onberispelik leven eens kenden, allicht sterk verbazen zal." — 15. Dit „lichtende juweel" (v. 37), de zalige naast Cunizza, is, zoals in v. 95 gezegd zal worden, de franse troubadour Folco, later bisschop van Toulouse. „Zijn roem," zegt Dante, zal minstens nog vijfhonderd jaar duren. Enigen menen, dat met deze vijfhonderd jaar 'n onbepaald maar lang tijdperk wordt aangeduid. Anderen denken, dat Dante Folco onsterfelike roem toekent d.w.z. 'n roem die zal duren tot het einde der wereld. Inderdaad dachten velen in Dante's tijd, dat de wereld na vijf honderd jaar zou vergaan. — 16. Het „eerste leven" is 't gewone aardse leven van de mens; „het tweede" is het voortbestaan van z'n roem na de dood. Deze gedachte aan de voortreffelikheid van de roem moest de mens steeds bezig houden en zelfs aansporen tot voortreffelikheid van leven en tot 'n ernstige levensopvatting; maar in de streken van Italië, waarvan Folco dadelik spreken zal (van v. 43 tot en met v. 60) hebben de mensen geen tijd voor zulke gedachten en schoon door tierannen en oorlog en strijd geslagen en vernederd, blijven zij lichtzinnig en zonder ernst. — 17. De landstreken, die Folco hier op 't oog heeft, vormen de noord-oostelike hoek van Boven-Italië, vooral befaamd door de goede en kwade daden van 't geslacht Romano.

Doch 't water, dat Vicenza's grond dooradert, 46
zal Padua straks ruilen voor moerassen,
dewijl 't 'n broeinest is van plichtverzakers.[18]

En waar Cagnan en Sile stroomt te samen, 49
speelt eén zo trots de meester, dat in stilte
het net reeds wordt geknoopt om hem te vangen.[19]

Ook Feltro nog zal treuren om de zonde 52
van zijn ontaarde Herder: zulk 'n gruwel
als nooit 'n man in Malta's kerker voerde.

Hoe wijd en diep behoorde 't vat te wezen, 55
dat 't bloed der Ferrarezen kon bevatten!
En moe zou zijn wie, ons voor ons, moest wegen

wat eenmaal plengen zal deez' hoofse priester, 58
om maar 'n goed partijgenoot te heten.
Doch zulk onthaal behoort tot hun manieren.[20]

18. Deze verzen zien op het volgende: De stad Vicenza (spreek uit: Vietsjenza.) had eerst gestaan onder Padua. Maar toen in 1312 keizer Hendrik de Zevende Vicenza aan 't bestuur van Can Grande della Scala overdroeg, stond Vicenza op tegen de Paduanen en 'n langdurige oorlog volgde, die Can Grande eerst in 1317 ten gunste van Vicenza besliste. Als een der middelen om Padua schade te doen, kozen de inwoners van Vicenza het volgende: De rivier de Bacchiglione (zie Hel Z. XV, 113 vlgg.), die van Vicenza naar Padua liep, werd in z'n loop gewijzigd, zodat hij zuidwaarts ging en doodliep in 't moerasland. 't Verlies van deze stroom was voor Padua van grote gevolgen. Hierop ziet v. 46—48. — 19. De Cagnan (spreek uit: Canjan.) of Cagnano, tegenwoordig Botteniga, en de Sile zijn twee riviertjes, die bij Treviso samenstromen. Heer van Treviso was in 1300 Riccardo da Cammino, 'n zoon van „de goede Gerard." (zie Vagev. Z. XVI, 124—133.) Maar Riccardo zou de trotse zoon geweest zijn van 'n bescheiden vader, waarom hij in 1312 bij het dam- of schaakspel verraderlik werd vermoord. De ongunstige mening van Dante omtrent Riccardo wordt door velen niet gedeeld. — 20. De verzen 52—59 zien op de volgende gebeurtenissen: In 't stadje Feltro of Feltre, eveneens behorend tot het gebied van de Mark van Treviso, regeerde als wereldlik en kerkelik vorst de franciskaan(?) Alessandro Novello. In 't jaar 1314 vluchtten vele Gibellijnen, schuldig aan 'n samenzwering in de stad Ferrara tegen het welfies bestuur aldaar, naar Feltro. Allessandro Novello ontving ze vriendelik, maar liet ze verraderlik gevangen

Omhoog zijn Spiegels — en gij noemt ze Tronen — 61
waaruit ons God als Rechter tegenschittert,
zodat er waarheid is in onze woorden."[21]

Hier zweeg de ziel en scheen van andre dingen 64
geheel vervuld, toen haar zoals te voren
het dansend koor der zaalgen weer omringde.[22]

En 't andre licht,[23] waarvan zij had gesproken, 67
werd in zijn glans en schittring voor mijn ogen
'n pracht-robijn,[24] waarin de zonne fonkelt.

Daarboven uit zich vreugde in lichtgeschitter 70
zoals in glimlach hier; doch daarbeneden
wordt iedre schim door smart nog meer verduisterd.[25]

nemen en leverde ze over aan Ferrara, waar de samenzweerders allen terechtgesteld werden. „Deze snode en smadelike handelwijze was geheel volgens het karakter van de inwoners van Feltro en Treviso, waar Alessandro van daan was," merkt Dante snijdend op. (v. 69) Let ook op het sarkastiese „*hoofse* priester." Het verraad van Alexander was iets zo snoods, dat geen man ooit de kerker van Malta of Masta binnentrad met erger misdaad beladen. (v. 53) Malta of Masta was 'n plaatsje bij 't meer van Bolsena, waar 'n gevangenis-toren stond van dezelfde naam, volgens sommigen speciaal voor geesteliken die zich aan biezondere misdrijven schuldig gemaakt hadden. — 21. De Serafijnen, de Cherubijnen en de Tronen vormen de drie hoogste trappen van de hemelse hiërarchie of de negen koren der engelen. Volgens Gregorius de Grote zijn de Serafijnen voornamelik gelukkig in de beschouwing van Gods liefde, de Cherubijnen in de beschouwing van Gods waarheid of wijsheid, de Tronen in de beschouwing van Gods gerechtigheid. „Voor de zaligen," zegt Cunizza, „zijn de Tronen als spiegels, waarin zij Gods gerechtigheid zien." Als de zaligen dus over de misdrijven der mensen oordelen, is hun oordeel onfeilbaar, daar zij het zien in God. Terwijl men uit verschillende verzen in „Het Paradijs" zou besluiten, dat de zaligen alles onmiddellik in God zien, schijnt hier van 'n meer middellike kennis sprake te zijn. Van katholiek theologies standpunt moet vastgehouden worden aan 'n onmiddellike Godskennis of Godsaanschouwing in de hemel. Men kan echter zeggen, dat, ofschoon de zaligen essentieel alles in God zien onmiddellik, deze tweede kennis, door middel van de engelen, de eerste niet uitsluit. — 22. Zie Z. VIII, 28 vlg. — 23. Folco. Zie v. 37. — 24. Robijn: roodkleurige edelsteen. Rood is de symboliese kleur van de liefde. — 25. „Daarboven": de hemel; „hier": de aarde; „daarbeneden": de hel.

„God ziet het àl," sprak ik, „en in Zijn wezen, 73
o zaalge geest, ligt dùs uw blik verzonken,
dat ge iedre wens der Godheid wel moet kennen.

Uw stem dan, die de hemel steeds doorjubelt 76
tesamen met de zang dier vlammen-geesten,
die zich 'n feestkleed maken van zes vleuglen,[26]

waarom voldoet zij niet aan mijn verlangen? 79
Ik zou gewis niet wachten op uw bede,
ware ìk in ù en gìj in mìj veranderd."[27]

„Het grootste bekken,[28] dat de golven vullen," 82
aldus begon die tweede geest te spreken,
„behalve de oceaan,[29] die de aarde omgordelt,

trekt zonwaarts tussen niet-bevriende kusten 85
zò ver, dat wat zich eerst als einder toonde,
voor hem de plaats wordt van zijn middag-cirkel.[30]

26. De „vlammen-geesten" zijn de Serafijnen volgens de beschrijving van Isaias VI, 1—3. Met twee vleugelen bedekken zij hun gelaat, met twee de voeten, en met twee vliegen zij. — 27. Vers 73—81. Met deze verzen schijnt Dante te willen zeggen, dat hij alles nog niet zo zuiver in God zag als Folco, daar hij nog niet was opgestegen tot de onmiddellike aanschouwing van God. Het talmen van Folco om z'n naam te noemen moet vanzelf 'n reden gehad hebben, die hij, Folco, blijkbaar beter zag dan Dante. — Vanaf v. 82 tot en met v. 93 laat Dante Folco 'n uitvoerige beschrijving geven van Marseille, zijn geboorteplaats. — 28. De Middellandse Zee. — 29. De grote oceaan, die naar de mening in Dante's tijd de bewoonde aarde omgaf. — 30. Deze min of meer duistere terzine betekent: Het water van de Middellandse Zee komt van het Westen door de straat van Gibraltar binnenstromen tussen Afrika en Europa, op wier kusten Mahomedanen en Kristenen wonen, elkaars grote tegenstanders in de Middeleeuwen. Naar Dante's mening bedroeg de afstand tussen het westelik en oostelik einde van de Middellandse Zee of van Gibraltar tot Palestina en Syrië 90°. In werkelikheid is het echter maar 41°. Als dus het water bij Gibraltar binnenkomt is de kust van Palestina horizon, maar wordt aan 't eind de meridiaan voor dat voortstromende en ten slotte bij Palestina komende water. Deze voorstelling berust van zelf op de vroeger-besproken voorstelling, dat de Ganges en Cadix de horizon vormen voor Jerusalem en omgekeerd. Vgl. Hel Z. XX, 120 vlgg. Vagev. Z. II, 1 vlgg. Vagev. Z. XXVII, 1 vlgg. —

Van deze zee was ik 'n kustbewoner, 88
juist midden tussen de Ebro en de Magra,
die kort maar scheidt Toskane en 't Genuese.[31]

Haast even ver zien de avend en de morgen 91
Buggèa en de stad van mijn geboorte,[32]
wier burger-bloed haar haven eens deed roken.[33]

De lieden, wie mijn naam bekend was, noemden 94
mij Folco,[34] en deez' hemel draagt mijn stempel,
zoals ik vroeger eens de zijne voerde."[35]

Niet heter toch gloeide eertijds Belus' dochter,[36] 97
toen ze èn Sichëus èn Crëusa kwelde,
dan ik, zolang 't nog paste bij mijn lokken.[37]

31. Marseille ligt ongeveer op 't midden van 'n lijn, getrokken van de Ebro, Spanje's hoofdrivier, uitmondend in de Middellandse Zee, en het riviertje de Magra (vroeger Macra), dat voor 'n klein gedeelte de grens van Toskane en 't gebied van Genua vormt en dat bij Lerici (zie Vagev. Z. III, 49.) ook uitloopt in de Middellandse Zee. — 32. De ligging van Marseille wordt nu dáardoor nog nader aangeduid, dat het ongeveer onder gelijke meridiaan ligt met de stad Buggèa (spreek uit: Boedzèa.), het tegenwoordige Bougie in de franse kolonie Algerie, wat tamelik juist is, omdat Marseille onder de 23e graad Oosterlengte, Bougie onder $22^{1}/_{2}$ graad is gelegen. — 33. Dit ziet op de zeeslag, die de inwoners van Marseille, verenigd met de aanhangers van Pompejus, leverden in de nabijheid van hun stad tegen Brutus, die het opperbevel had over de zeemachten van Caesar. Zie Caesars Gedenkschriften van de Burgeroorlog, b. II hfdst 4—6. Verder Vagev. Z. XVIII, 102 en Luc. Pharsal. III, 558 vlgg. — 34. Folco of Folchetto, zoon van 'n Genuees koopman, omstreeks de helft van de twaalfde eeuw in Marseille geboren, beroemd minnezanger (zie Dante's De Vulgari Eloquio II, 6.), later monnik geworden en verheven tot bisschop van Toulouse. Hij is bekend als 'n hevig bestrijder van de Albigenzen. Volgens de geest en gebruiken dier tijden zou hij met ongehoorde gestrengheid tegen de Albigenzen opgetreden zijn. Hij stierf in 1213. Over de reden, waarom de zalige er hier blijkbaar zo'n nadruk op legt, Folco en niet Folchetto te heten, zie Bassermann in z'n annotatie op dit vers. — 35. Folco wil zeggen: „Deelde eens in het aardse leven deze ster (Venus) mij haar licht mede (schoon ik het verkeerd gebruikte.) tans verhoog ik het licht dezer ster nog door mijn glorieschittering. Zie v. 69 en ook Z. IV, 58. — 36. Vanaf v. 97 tot en met v. 102 vergelijkt Folco zijn aardse liefde met die van verschillende bekende personen. „Belus dochter" is koningin Dido van Carthago, die door haar liefde

Niet heter brandde Phyllis, droef bedrogen
door Demofon;[38] niet feller gloeide Alcides,
toen Iole zijn hartstocht had ontstoken.[39] —

Hier weet men van geen rouw, alleen van vreugde;
hier juicht men, niet om schuld die is vergeten,
maar om Gods macht die 't àl ten goede regelt.

Hier wordt de kunst gezien, die alle liefde
verheft en adelt; hier zien we al het goede,
dat de aarde toestroomt uit de hoge sterren.[40]

Maar tot bevrediging van al uw wensen,
die zijn geboren in deez' hemel-ronde,[41]
betaamt het mij wat langer nog te spreken.

Gij wenst te weten, wie het licht ommantelt,
dat aan m'n zijde hier zo heerlik fonkelt
gelijk 'n zonnestraal in helder water.

voor Aeneas de schim van haar overleden gemaal Sichëus bedroefde en die van Aeneas' vrouw Creüsa. Zie Verg. Aen. I, 621; II, 651 vlgg. en Ovid. Heldinnebrieven VII, 21; Hel Z. V, 62; Parad. Z. VIII, 9. — 37. „Zolang 't" enz. d.w.z. in m'n jeugd-jaren. — 38. „Phyllis," de dochter van de Thraciese koning Sithon, bedrogen door Theseus' zoon Demophon, verhing zich en veranderde in 'n amandelboom. Zie Ovid. Ars Amatoria (Kunst der liefde) II, 353 en Heldinnebrieven II, 1. In de tekst wordt Phyllis niet genoemd met haar eigenlike naam, maar met 'n bijnaam n.l. de Rhodopese of het meisje van de Rhodope. De Rhodope is 'n berg in Thracië. Nabij deze berg was Phyllis geboren. — 39. „Alcides" of Herkules vatte zulk 'n liefde op voor Iole, dochter van koning Eurytus van Oechalië, dat zijn vrouw Deianira hem door haar ijverzucht de dood bezorgde. Zie Ovid. Heldinnebrieven IX en Ars Amatoria III, 155. Vgl. nog Hel Z. XII, 68. — 40. De zin vanaf v. 103 tot en met 108 is deze: „In de hemel treuren wij niet om de misslagen onzer liefde, herinneren wij ons onze schuld, niet als iets onaangenaams, maar alleen als 'n aanleiding tot Gods barmhartigheid; en wij juichen er om Zijn Voorzienigheid, die alles ten goede keerde; daar zien wij, hoe Gods Wijsheid en Liefde („de kunst") alle liefde reinigt en veredelt, en hoe, ondanks 's mensen afwijkingen, de sterren de wereld eigenlik ten goede beïnvloeden, ook in de wisselvalligheden en hachelikheden der geheimvolle menselike liefde." — 41. O.a. Dante's verlangen om hier nog meer namen van zaligen te horen.

Weet: in dit licht smaakt Rahab[42] 's Heren vrede. 115
En tot de rang van onze Ster verheven,
draagt zij van haar het hoogste schoonheidsstempel.

In deze hemel, waar de schaduw eindigt, 118
die de aarde werpt,[43] trad zij als eerste binnen,
toen Kristus' zegestoet ten hemel ijlde.

Op een der sterren moet ze dan ook pralen 121
als zege-palm van Kristus' eind-viktorie,
die Hij zich won met Zijn doorboorde handen.[44]

Zij toch heeft de eerste zegepraal begunstigd, 124
door Josue behaald in Palestina,
dat weinig zorg meer baart aan 't hof van Rome.[45]

42. „Rahab": 'n publiek vrouwspersoon te Jericho, bekend om haar hulp, verleend aan de verspieders van Josue. Zie Josue II, 1—21. Hebr. XI, 31. Jakob. II, 25. — 43. Volgens het Ptolomëiese wereldstelsel, raakte de schaduw-kegel der aarde nog de baan van Venus. De allegoriese zin hier is 'n dubbele: 1o. In de Maan, Merkurius en Venus zijn die zielen, wier leven in deze wereld nog met zoveel van het aardse vermengd was, dat de lagere hemel-glorie alleen hun deel werd. 2o. In zoverre het Paradijs de vereniging van de ziel met God verbeeldt, verbeelden de Maan, Merkurius en Venus de laagste trappen dier vereniging, waar het aardse zich nog doet gelden. In de hogere hemelen, als verbeeldingen van hogere Godsvereniging, houdt al het aardse op. — 44. De zin vanaf v. 119 tot en met v. 123 is: Rahab (zij behoort ook tot de stamboom van Kristus' menselike afkomst) verdiende het eerst met Kristus ten hemel te stijgen, daar zij het eerst Josue hielp om 't beloofde Land te veroveren. In een der hemelen (het is duidelik genoeg, waarom in de planeet Venus.) moest zij blijven als 'n bewijs van Kristus' overwinning bevochten aan het kruis (zie v. 123.), waardoor Hij niet alleen verloste die in Hem geloofden, toen Hij gekomen was, maar ook die in Hem geloofden, toen Hij nog komen moest. Zie Z. XXXII, 19—27. — 45. Volgens Philalethes was sinds paus Gregorius de Tiende (1271—1276) de belangstelling der pausen voor het Heilig Land niet biezonder groot meer. In 1291 viel Acre, het laatste steunpunt der kristenen in 't Oosten, in de handen der Muzelmannen. Men moet echter in aanmerking nemen, dat de gebeurtenissen in Italië en overig Europa de volle aandacht der pausen vorderden.

Uw stad, waarvan het zaad heeft uitgeworpen
die 't eerst zijn schouders keerde naar zijn Schepper,
en door wiens nijd zovele tranen stromen,

zij kweekt en strooit alom het boos gebloemte,
dat dolen doet de lammren en de schapen,
daar 't zelfs de herder in 'n wolf verkeerde.[46]

Om 't geld zijn Schrift en Vaders tans vergeten!
Zoals ons uit de randen wel kan blijken,
wordt in de Dekretalen slechts gelezen.[47]

Van deze dromen paus en kardinalen.
Geen hunner die zich Nazareth herinnert,
waar de engel Gabriël eens nederdaalde.[48]

46. Deze twee terzinen betekenen: Uw stad: Florence is gesticht door Lucifer, die 't eerst zich van God afwendde (v. 128) en tegen Hem opstond. Zie Hel XXXIV, 35 Vagev. Z. XII, 25—27. Zij, Florence, maakt en verspreidt als machtige handelstad de bekende florentijnse goudgulden, waarop de lelie staat. (v. 130) Het geld bederft de leken en de geesteliken, jazelfs de paus („de herder") wordt er door veranderd in 'n roofgierige wolf. (v. 132)
47. De zin der terzine is deze: De studie van de H. Schrift en de Kerkvaders en grote Leraren d.w.z. de studie van de eigenlike theologie wordt verwaarloosd voor 't bestuderen van de Dekretalen. Hieronder verstaat men verzamelingen van pauselike besluiten en verordeningen die 'n deel zijn van de bronnen van het kerkelik Recht. Zie Wetzer und Welte Kirchenlexicon in voce „Dekretalen." Men bestudeerde vooral de Dekretalen, omdat men door die studie tot rijke kerkelike bedieningen kon geraken. Dante keurde het gebruik der Dekretalen op zich zelf niet af, maar alleen het misbruik. Zie Z. X, 102 vlgg. Dat de Dekretalen druk bestudeerd werden, kon men zien aan de randen der handschriften, die sterk beduimeld of met glossen en aantekeningen overladen waren — 48. Nazareth, waar door de aartsengel Gabriël Maria haar goddelik moederschap werd aangekondigd (zie Luk. I, 26 vlgg.), staat hier in plaats van Palestina of het Heilig Land in 't algemeen.

Doch 't Vatikaan en de andre heilige oorden 139
van Rome, die de doden-akkers waren
der heldenschaar, die Petrus' voetspoor volgde,

ze zullen spoedig vrij van echtbreuk wezen."[49] 142

49. De zonde wordt in Bijbel-taal overspel genoemd. Hier wordt door Dante heel zeker gezinspeeld op paus Bonifacius de achtste, die 'n groot jurist was. Volgens Dante zal Bonifacius zich vanzelf vooral uit minderwaardige motieven met de studie van het Recht en van de Dekretalen bezig gehouden hebben. Vgl. Hel Z. XIX, 106 vlgg. *Hoe* en *in* of *door* wie Dante zich verbetering denkt, is moeilik te zeggen.

Zijn Zoon aanschouwend in de gloed der Liefde, 1
die ze eeuwig ademen als eén beginsel,
schiep 't eerste en nimmer uit te spreken Wezen

alwat in geest en ruimte wordt bewogen, 4
met zulk 'n orde en pracht, dat zonder vreugde
niet wezen zal alwie het mag aanschouwen.[1]

Hef, lezer, dan met mij naar 's hemels ronden[2] 7
uw blikken op, en wel naar dat gedeelte,
waar twee bewegingen elkander kruisen.[3]

En schenk van daar uw liefdevol bewondren 10
aan 't werk des Meesters, die het draagt in 't harte
en nooit er Zich van afwend met zijn ogen.

1. Van Venus zal Dante nu opstijgen naar de Zon. Met de Zon begint de tweede afdeling van het Paradijs. Zie de aantekening 33 bij v. 33 van Z. V. Volgens het Ptolomëiese wereld-stelsel is hij de vierde of de middelste in de rij der vroeger alleen bekende zeven planeten. De zon is biezonder voor de aarde de belangrijkste planeet. In geestelike zin is hij tevens het zinnebeeld van God en van Kristus. Vandaar begint Dante deze Zang met de Godheid in verband met de schepping en 't heelal. De schepping nu als 'n werk, dat alleen kan voortkomen van 'n oneindig of goddelik Wezen, behoort aan de gehele H. Drievuldigheid. Niettemin wordt de schepping als 'n uiting van macht biezonder toegeschreven aan God de Vader. Met „het eerste en nimmer uit te spreken Wezen" bedoelt Dante dus wel het goddelik Wezen, maar biezonder God de Vader. God de Vader schiep dus de wereld, maar *door* de Zoon, die vooral de Wijsheid genoemd wordt, en *in* de H. Geest, die wij vooral de Liefde noemen. Volgens de katholieke geloofsleer in betrekking tot het geheim der H. Drievuldigheid, brengt de Vader de Zoon voort, terwijl de Vader en de Zoon Beiden als eén beginsel de H. Geest voortbrengen. Vandaar de tweede versregel „die ze eeuwig ademen als eén beginsel." Het woord „ademen" ziet op het karakter der voortbrenging van de H. Geest. De Vader en de Zoon beminnen elkander, en hun wederkerige Liefde is de H. Geest. Zie St. Thomas Summ. Th. P I Qu. XXVII vlgg. „Verhandeling over de Drievuldigheid." Met v. 4 wordt bedoeld: alles wat direkt en indirekt geschapen werd, zowel in de geestelike als in de stoffelike orde. — 2. De hemel-sferen. — 3. Met het punt „waar twee bewegingen elkander kruisen" is bedoeld het punt, waar Equator en Diereriem elkander snijden.

Zie hoe van daar zich heft de schuine cirkel,[4] 13
die met zich voert de stralende planeten,
om de aarde, die hem roept, zijn dienst te wijden.[5]

En was geen schuine baan hun toegewezen, 16
veel krachten aan de hemel waren ijdel,
en dood schier alle krachten hierbeneden.[6]

En als hun weg iets méer of mìnder helde, 19
dan was er hierbeneden en daarboven
veel onvolmaakt in 't samenstel der wereld.[7]

Rust nog 'n weinig op uw bank, o lezer, 22
om te overpeinzen wat als voor-proef diende,
wanneer ge liever blij dan moe wilt wezen.

Ik diende u op; neem voortaan zelf de spijzen, 25
want al mijn aandacht vordert tans de stoffe,
die mij gekozen heeft tot haar beschrijver.[8] —

De hoogste dienaar, aan Natuur gegeven, 28
hij die de wereld merkt met kracht-van-boven
en met z'n licht de gang der tijden regelt,

4. „De schuine cirkel" is de Zodiak of Dierenriem, aldus genoemd, omdat hij staat op het vlak van de Equator met 'n hoek van $23^1/_2{}^0$. — 5. De planeten hebben, behalve de dagelikse algemene hemel-beweging, nog 'n jaarlikse beweging, parallel lopend met de Zodiak. Zie aant. 1 bij v. 3 van Zang VIII. Door die beweging voldoet de Diereriem aan de verschillende behoeften van de aarde. Vgl. „Het Gastmaal" II, 15. Vagev. Z. XVI, 67; Parad. Z. VIII, 127 vlgg. en v. 16—18 van deze Zang. — 6. Zoals gezegd, vormt de Zodiak 'n hoek van $23^1/_2{}^0$ met de Equator. Liep de Diereriem niet schuin, dan zou er geen verschil van jaargetijden zijn. — 7. Liep de Diereriem maar iets méer of mìnder schuin, dan zou de warmte en de koude op aarde heel onregelmatig verdeeld zijn. — 8. De betekenis van v. 22 tot en met v. 27 schijnt te zijn: „Overweeg tans op uw gemak en uitvoerig wat ik u omtrent Gods wijsheid in de schepping zo juist met enkele woorden heb aangegeven. Als ge niet 'n tijd rustig nadenkt, zult ge vermoeid blijven door uw inspanning om mijn enkele woorden zo vlug te verwerken. (v. 22—24) Ik droeg u de spijs als het ware aan, gij moet er u zelf nu van bedienen d.w.z. gij moet op de aangehaalde waarheden omtrent de schepping zelf wat dieper ingaan; mijn taak is het, verder te gaan met mijn gedicht. (v. 25—27)

verhief zich door dat punt der hemel-cirkels, 31
dat juist nog is vermeld, langs die spiralen,
waarin hij dag op dag steeds vroeger schittert..[9]

En 'k wàs in hem![10] Doch van die vlucht naar boven 34
bespeurde ik niets, zomin als we ooit bemerken,
hoe in ons brein gedachten boven komen.

't Is Beatrice, die mij op deed varen 37
van goed tot beter,[11] en in zulk 'n ijlen,
dat door geen tijd haar daad zich liet bepalen.

O welk 'n gloed toch moest in alles wonen, 40
wat glanst en schittert in de Zonne-hemel,
wijl 't zich door licht en niet door kleur vertoonde.[12]

Al riep ik kunst èn kracht èn geest te samen, 43
geen woorden zijn in staat om 't uit te beelden,
geloven kunt ge 't, en te zien verlangen.

Zweeft onze fantazie voor zulke toppen 46
te laag, gewis het zou geen wonder heten:
geen oog is ooit de zon voorbijgevlogen.[13] —

9. De zin vanaf v. 28 tot en met v. 23 is de volgende: Met „de hoogste dienaar" enz. wordt de zon bedoeld. Naar de opvattingen van Dante's tijd verlicht deze niet alleen de aarde en de planeten, maar ook de vaste sterren en hij brengt daarom als het ware al de invloed der sterren op de aarde over. (v. 29) Ook is hij voor de mensen de tijdmeter. (v. 30) Zie Gen. I, 14. Op het ogenblik, dat Dante's wonderbare tocht begon, stond de Zon in het teken van de Ram (zie Hel I, 38 vlgg.) d.i. in het punt, waarover gesproken werd in v. 8—9 van deze Zang en wel in het lente-eveningspunt. Vanaf dat punt verschijnt de zon steeds noordeliker en komt daarom iedere dag vroeger voor ons op. (v. 33) Deze beweging noemt Dante 'n schroef- of spiraal-beweging. (v. 32) — 10. D.i. in de Zon. — 11. „Van goed tot beter" d.w.z. van 'n lager tot 'n hoger planeet, waar hoger hemel-glorie schittert. — 12. „De zaligen in de zon waren omgeven van zulk 'n helder licht, dat er geen verschil van kleuren meer bestond, doch alles straalde in het zuiverste wit of de hoogste helderheid." (Philalethes) — 13. Voor het menselik oog bestaat er niets dat helderder is dan 't licht van de aardse zon. Hoe moeten de zaligen hier dan schitteren, omgeven door het licht van de aardse zon en 't hoge geestelike licht van de eeuwige zaligheid.

Hier was de vierde schaar der hemelingen[14]
rondom de Vader, die haar eeuwig spijzigt
met de oorsprong van zijn Woord en van zijn Liefde.[15]

En Beatrice hief weer aan te spreken:
„O dank der englen Zon,[16] daar zijn genade
u tot deze aardse zon heeft opgeheven."

Nooit voelde 'n sterflik hart zich zò genegen
tot godsvrucht; nimmer was 't zò vol verlangen
om zich in louter dank aan God te schenken,

als ik daar was, toen ik die woorden hoorde;
en zò ging 'k op in liefde tot mijn Maker,
dat Beatrice's beeld zelfs scheen verduisterd.

Doch dit misviel haar niet, o neen, zij lachte;
en zulk 'n licht blonk in haar lachende ogen,
dat voor mijn geest ook ander schoon weer straalde.[17]

14. D.w.z. de zaligen die op de vierde plaats komen in de rangorde der hemelse glorie. Zoals aanstonds zal blijken, bevinden zich in de zon de godgeleerden, kerkelike schrijvers, leden van de twee grote kloosterorden in de M. E.: dominikanen en franciskanen. — 15. God de Vader openbaart de zaligen, hoe Hij de Zoon voortbrengt en hoe van Hem en de Zoon de H. Geest voortkomt. Natuurlik begrijpen ook de zaligen het geheim van de H. Drieeenheid niet volkomen. De zaligen, die wij in de vierde hemel-kring aantreffen, zijn vooral godgeleerden, kerkelike schrijvers of God biezonder toegewijde personen; geen wonder dus, dat God hier aan deze zaligen vooral het geheim van de H. Drievuldigheid openbaart, de eerste en diepste waarheid van het geloof en de theologie. — 16. „Der englen Zon" d.i. God. Om deze benaming menen enkele kommentators, dat met „de vierde schaar" (v. 49—50) geen zaligen, maar engelen bedoeld zijn. Het lijkt me zo goed als onmogelik, dat Dante in v. 49—50 met „de vierde schaar" engelen zou bedoeld hebben. Hij spreekt hier echter van „der englen Zon", omdat in Z. XXVIII van het Paradijs God gezien wordt als 'n alles verblindend Licht-punt, waaromheen de negen koren der engelen zich wentelen en waaraan alles in de hemel, en biezonder de engelen als de eerst-geboornen Gods, hun licht en luister ontlenen. Hacke Van Mijnden annoteert nog, dat Dante God „de Zon der engelen" noemt, omdat Hij de bron van licht en leven is in de geestelike wereld, zoals de stoffelike zon dat is voor de aarde. — 17. Dante was zozeer opgegaan in liefde tot God, dat hij alles wat hem omgaf en zelfs Bea-

'k Zag meerdre lichten, die 't van 't zonlicht wonnen,
om ons als middelpunt tot krans zich winden:
en schoner was hun zang dan hun gefonkel.

Zo zien we vaak de dochter van Latone
omgord, wanneer de lucht, door damp verzadigd,
haar stralen stuit, die zò haar gordel vormen.[18]

't Paleis der heemlen, waar 'k uit nederdaalde,
bezit 'n schat van flonkrende edelstenen[19]
zo groot, dat nooit 'n hand ze omlaag kon dragen.

Eén dier juwelen is de zang der lichten.
Wie naar omhoog wil zonder snelle vleugels
ziet uit naar tijdingen van stomme lippen. —

Nadat al jubelend die helle zonnen
drie malen om ons heen gewenteld waren,
als sterren draaiend om hun vaste polen,

zag ik ze zwijgend stilstaan zoals vrouwen,
die van de dans niet scheiden, doch slechts luistren,
tot weer de nieuwe dans-wijs heeft geklonken.

En binnen eén dier zonnen[20] hoorde ik spreken:
„Gods gratielicht, dat eerst de ware liefde
ontstak en dan mèt haar steeds rijker schittert,[21]

trice was vergeten; deze toonde zich daarover niet ontstemd, maar zij glimlachte er zelfs om, en zo verrukkelik was die glimlach, dat de dichter z'n aandacht weer aan andere dingen kon geven; en zo vielen hem mèt Beatrice eensklaps meerdere wonder-schone lichten in 't oog, die rondom hem en Beatrice als middelpunt 'n schitterende lichtkrans vormden. — 18. De dochter van Latone is de Maan. Zie Vagev. Z. XX, 131 en Parad. Z. XXIX, 1. De gordel van de Maan is de halo of lichtkrans, soms zichtbaar om dit hemellichaam; deze halo ontstaat door de dampen die de Maan omringen. — 19. Deze flonkerende edelstenen zijn alle schone dingen die zich in de hemel bevinden. (zie v. 73) Zij vormen samen zulk 'n buitengewone en grote schat, dat men ze niet buiten de hemel kan dragen d.w.z. er zijn in de hemel zo vele en zo schone dingen, dat er buiten de hemel niet eens op de juiste wijze over gesproken kan worden, daar ze buiten de hemel zelfs niet te begrijpen of te vatten zijn. — 20. Zie v. 99. — 21. Volgens Philalethes wijst Dante

dàt licht omstraalt uw geest zo rijk, zo blijde, 85
dat 't u omhoog drijft langs deez' hemel-ladder,
waar niemand afdaalt zonder weer te stijgen.[22]

Alwie uw dorstig hart 'n dronk zou weigren 88
van 's hemels wijn, zou wezen als het water,
dat, opgehouden, niet naar zee kon ijlen.[23]

Gij wenst te weten, uit wat keur-gebloemte 91
de krans bestaat, die als in liefde omstrengelt
de schone Vrouw, die u ten hemel voerde:

'k Was eén der schaapjes van de heilge kudde 94
die Sint Dominikus geleidt langs wegen,[24]
waar vette weide wacht hen die niet dolen.[25]

ons door v. 83 en 84 op het onderscheid tussen de *voorkomende genade*, die, rechtstreeks alleen van God komend, in ons de liefde voor 't goede ontsteekt, en de *vervolmakende genade* die *met* of *door* onze vrijwillige medewerking ons deel wordt. Vele vertalers en uitleggers lezen en verklaren deze regels anders. 22. Deze passage zal op de eerste plaats wel allegories bedoeld zijn. Dus: hij die ooit de innigste Godsaanschouwing en Godsvereniging gesmaakt heeft, kan als 't ware niet meer tot lagere dingen afdalen zonder eens tot God terug te keren. Ook kan Dante hier te verstaan geven, dat hij er redeliker wijze van overtuigd is, eens in de hemel te komen. Of bedoelt de Dichter misschien dat hij, die eenmaal God op bovennatuurlike wijze van aanschijn tot aanschijn gezien heeft, noodzakelikerwijze in de genade blijft bevestigd? Vgl. Z. XXII, 106 vlg. Voor de beeldspraak van 's hemels trappen vgl. Z. XXI, 28. — 23. De betekenis van deze terzine is de volgende: De biezondere genade, waardoor Dante uitblinkt n.l. die genade, waardoor hij, ofschoon nog in leven zijnde, reeds de hemel mag betreden, maakt de zaligen zo noodzakelik geneigd om zijn waarheidsdorst te lessen door hun hemelse onderrichtingen („'s hemels wijn") als alle water noodzakeliker wijze naar de zee stroomt. — 24. De ziel, die spreekt, maakt zich bekend als 'n lid van de grote kloosterorde, gesticht door de H. Dominikus in 't jaar 1216. De twaalfde zang van het Paradijs is grotendeels gewijd aan de machtige figuur van Dominikus. — 25. Deze versregel betekent: Als men niet afdwaalt van Dominikus' kloosterregel, maar deze stipt onderhoudt, dan zal men grote vorderingen maken in deugd en volmaaktheid. Zie volgende Zang v. 25 en v. 139.

Die 't naaste schittert aan mijn rechterzijde 97
was broeder mij en meester; 't is Albertus
van Keulen;[26] ik ben Thomas van Aquine.[27]

En wenst ge u zekerheid omtrent al de andren, 100
laat dan mijn woord de gids zijn voor uw ogen
bij 't opzien naar deez' hemelse guirlande.[28]

Aan 't volgend vlammend licht ontstraalt de vreugde 103
van Gratianus, die de beide Rechten
tot zulk 'n steun was, dat de Hemel juichte.[29]

Naast hem versiert ons feestkoor met zijn stralen 106
die Petrus, die weleer met 't arme vrouwtje
de Kerk zijn wijsheid bood als offergave.[30]

26. „Albertus van Keulen" of Albertus de Grote, mede-ordeling en leermeester van Thomas van Aquine. Geboren in 't jaar 1193 uit 'n adellik geslacht in het zwabiese stadje Lauingen, stierf hij in 1280 te Keulen, waar hij begraven ligt. Om zijn langdurig verblijf aldaar wordt hij ook genoemd Albertus van Keulen. Hij was 'n man van buitengewoon universele kennis. Vandaar zijn eretitel „doctor universalis." Het schijnt mij toe, dat Dante het veelzijdig wetenschappelik materiaal van zijn Divina Commedia vooral ontleend heeft aan de werken van Albertus Magnus. — 27. „Thomas van Aquine" uit de adellike familie der Aquino's te Roccasicca in het Napelse. (1224—1274) Over z'n dood zie Vagev. Z. XX, 69 vlgg. Ofschoon, zoals ik zeide, Dante zijn wetenschappelik apparaat *materialiter* waarschijnlik voor het grootste gedeelte ontleende aan Albertus Magnus, staat hij als theoloog en filosoof *formaliter* het meest onder de invloed van St. Thomas en volgt hij de grote lijnen van de thomistiese school. Niettemin zou men hem volgens mijn bescheiden mening meer 'n electicus kunnen noemen. De twee voornaamste werken van de H. Thomas zijn de Summa Theologica Tripartita, meestal kortweg de Summa of Summa Theologica genoemd, en de Summa contra Gentiles. — 28. „Deez' hemelse guirlande" d.i. de krans van zaligen. — 29. Gratianus: 'n Camaldulenser monnik uit het klooster te Bologna. Hij is de schrijver van het beroemde werk, dat bekend staat als „Decretum Gratiani" en geschreven werd tussen 1139 en 1150. Dit Decretum (in drie delen) is grotendeels 'n verzameling van de Dekretalen (zie Z. IX, 134.) en heeft de bedoeling scherp de grenzen aan te geven tussen het wereldlik en kerkelik Recht. (zie v. 104.) Uit v. 105 blijkt genoegzaam, dat Dante er zeer mee ingenomen was. Gratianus schijnt z'n werk oorspronkelik betiteld te hebben: „Concordantia discordantium canonum" d.w.z.: Overeenkomst van niet overeenkomende canones." — 30. „Die Petrus" enz. Hier-

Het vijfde licht, van onze krans het schoonste, 109
ontstroomt 'n liefde, die de ganse wereld
begerig maakt om nieuws er van te horen.

Daar is de grote geest, zò wijs bevonden, 112
dat, als de heilge Schriften waarheid spreken,
geen tweede ooit rees tot zulk 'n wijsheidsschouwing.[31]

Beschouw daarnaast het flonkren van de luchter, 115
die, nog in 't aardse stof, het diepst doorschouwde
natuur en werkzaamheid der englen-koren.[32]

In 't andre kleine licht blinkt van geneugte 118
die pleiter voor 't Geloof uit de eerste tijden,
wiens werk zelfs Augustinus zich benutte.[33]

mede is bedoeld Petrus Lombardus, in 1164 gestorven als bisschop van Parijs; bekend als „Magister Sententiarum" naar zijn beroemd werk „Libri Sententiarum" d.i. de Boeken der Sententies, 'n godgeleerd verzamelwerk met uitspraken van oudere theologen. Met dat werk, waarop men zeer vele kommentaren schreef, werd hij de grondlegger van de middeleeuwse scholastiek. In de Inleiding draagt Petrus zijn werk op aan God en Kerk, met 'n zinspeling op het arme vrouwtje uit het Evangelie van Mark. XII, 41 vlgg., dat haar geringe aalmoes wierp in de offerkist van de Tempel. — 31. Met het vijfde licht is bedoeld koning Salomon, schrijver van het Boek der Spreuken, de Prediker en Het Hooglied. Wegens de afgoderij, waartoe deze vorst verviel in het laatst van z'n leven, was het in de M. E. 'n bekende strijdvraag of Salomon gezaligd was of verworpen. Volgens de Bijbel (v. 112—114) en wel III Koning. hfst. III, 12 was nooit iemand tot hoger wijsheid verheven dan Salomon. Hoe dat te verstaan is, zal St. Thomas nader verklaren in de dertiende Zang. — 32. Met deze zalige is bedoeld Dionysius, de Areopagiet, door de H. Paulus tot het kristendom bekeerd. Eerste bisschop van Athene, door Paus Clemens de Eerste naar Galliё gezonden en als Martelaar te Parijs gestorven. In de M. E. geldt hij als de schrijver van 'n werk over de engelen: „De Coelesti Hiërarchiä (Over de Hemelse Hiërarchie). Het werk, sterk beïnvloed door 't Neo-Platonisme, was van grote invloed op de middeleeuwse mystiek. — 33. Dit kleine licht is Paulus Orosius, 'n Spanjaard, tijdgenoot van Augustinus. Op aandringen van deze schreef hij 'n proeve van 'n beknopte wereldgeschiedenis „tegen de heidenen." Augustinus bediende zich van dit werk voor z'n eigen grote wereldgeschiedenis „De Civitate Dei" d.i. „Over de Stad Gods." —

En als ge tans uw geestesblik laat stijgen
van licht tot licht, aldoor mijn lofspraak volgend,
dan zal de dorst naar 't achtste licht u prikklen.

Daar smaakt door Godsaanschouwing alle jubel
de vrome ziel,[34] die 't schijn-schoon dezer wereld
onthult voor ieder die met aandacht luistert.

Het lichaam waar zij eens uit werd verdreven
rust in Cieldaur'; maar zelf vloog zij uit lijden
en ballingschap omhoog naar deze vrede.[35]

Beschouw nog 't vlammend licht der vuurge zielen
van Isidoor, van Beda en Richardo,
die meer dan mens was in zijn Godsbespiegling.[36]

En 't licht, van waar 'k uw blik tot mij zie keren,
omhult de geest, voor wie in droef gemijmer
de dood niet vlug genoeg scheen aan te zweven.

34. In 't achtste licht is Anicius Manlius Torquatus Severinus Boëthius geb. ± 480 gest. 525. Hij is de laatste drager der antieke kultuur en geldt als bemiddelaar tussen diezelfde kultuur en de kristelike wereldbeschouwing. Zijn voornaamste werk is „Over de Vertroosting door de Wijsbegeerte," 'n sterk platonies gekleurd wijsgerig dichtwerk, waaraan Dante veel ontleend heeft. Het hoofd-thema van Boëthius' gedicht, geschreven in zijn gevangenschap, is de bedrieglikheid der wereld. — 35. Beschuldigd van verraad en samenzwering met Byzantium, werd hij door Theodorik, de Gothenkoning, te Pavia gekerkerd en ter dood gebracht. Zijn lichaam werd te Pavia begraven in de kerk, die genoemd wordt Cieldaur'. (spreek uit: Tsjèldâur'.) of Cieldauro. Dit betekent „gouden hemel." — 36. „Isidoor": Isidorus, bisschop van Sevilla (gest. 636), overwinnaar van het Arianisme in Spanje, schrijver van verschillende werken, waaronder vooral bekend zijn de „Libri Etymologiarum" en 'n verzameling van kerkelike wetten, waaruit later door veelvuldige vervalsing de beruchte Pseudo-Isidoriese Dekretalen ontstaan zijn. „Beda" gewoonlik genoemd „Venerabilis Beda" d.i. Eerbiedwaardige Beda", ofschoon hij door de Kerk heilig is verklaard. Hij was 'n monnik uit het engelse graafschap Durham, leefde van 674 tot 735 en maakte zich beroemd als schrijver van verschillende werken. — „Richardo" d.i. Richardus a Sancto Victore, geboortig uit Schotland, prior van het stift Sint Victor bij Parijs gest. 1173. Hij was 'n leerling van Hugo a Sancto Victore (zie Z. XII, 133.) en een der grootste figuren van de middeleeuwse mystiek. (v. 132)

Dat is het eeuwig, stralend licht van Siger, 136
die in „de Straat der Voorraadsmagazijnen"
door zijn geleerdheid haat en nijd verwekte."[37] —

En evenals 'n uurwerk, dat in de ochtend — 139
wanneer Gods Bruid[38] ontwaakt en door de Metten[39]
het hart van haar Geliefde komt bestormen —

ons roept en door het kunstig spel der radren 142
ting-tang, ting-tang laat horen zo welluidend,
dat 't vroom gemoed als trilt van liefdevlagen,

37. Het tiende licht, waarover gesproken wordt vanaf v. 133 tot en met v. 138 is Siger van Brabant die omstreeks 1270 te Parijs hoogleraar was in de filosofie en theologie aan de Universiteit in de Rue de Fouarre d.i. in de straat, waar de grote stedelike voorraadsmagazijnen waren. Siger was de leider van het Averroisme. (over 't Averroisme zie Vagev. Z. XXV, 61.) Na 'n leven van strijd begaf hij zich naar het pauselik hof van Martinus de Vierde (over deze paus zie Vagev. XXIV, 22.) te Orviëto, waar Siger door een van z'n leerlingen in 'n vlaag van waanzin werd gedood. (1282) Om welke reden hij naar 't pauselik hof ging is onzeker. Waarschijnlik wel om zich te verantwoorden omtrent z'n leer. De verzen 134—135 zijn zeer duister en men weet niet precies wat Dante er mee bedoelt. Misschien wil Dante te kennen geven, dat Siger levensmoede was om al z'n strijd en aanvallen van tegenstanders en benijders. Zoals we zeiden, was Siger te Parijs de leider van het Averroisme, dat door de Kerk en ook door Dante zelf verworpen is. Waarom plaatst Dante Siger dan in de hemel? Deze vraag heeft tot heel veel geschrijf aanleiding gegeven en feitelik weet men het nog niet zeker. Misschien was Dante er niet genoeg mede op de hoogte hoe ver Siger gegaan was. Er werden zoveel stellingen van geleerden veroordeeld, niet altijd door de hoogste instantie in de Kerk, maar b.v. door de Universiteiten, biezonder door die van Parijs, welke in theologiese en filosofiese vraagstukken 'n buitengewoon groot gezag bezat. Waren er zelfs geen stellingen van St. Thomas veroordeeld? Mogelik heeft Siger zich op het einde van z'n leven bekeerd en was hij aan het pauselik hof geroepen voor z'n meerdere veiligheid. Ook zou het kunnen zijn, dat we hier te doen hebben met eenzelfde geval als in Vagev. Z. III, 103 vlgg. Vgl. ook nog de aantekening bij v. 112 van de Zevende Zang van het Vagevuur. Over „Het Siger-vraagstuk" schreef uitvoerig Dr. J. Hoogveld in Van Onzen Tijd jrg. XIX bl. 140, 157, 170. — 38. De Kerk. — 39. „De Metten" d.w.z. het nacht- of vroegochtendgebed der Kerk.

aldus zag ik het hemels rad[40] zich wentlen 145
en hoorde ik stem bij stemme samenvloeien
zo zuiver en zo zoet als slechts kan wezen

daar waar geluk en blijdschap eeuwig duren. 148

40. N.l. de krans van zaligen.

## HET PARADIJS — ZANG XI

O zinneloos gezwoeg der stervelingen, 1
hoe diep-gebrekkig blijven uw betogen,
die steeds uw wieken naar beneden trekken![1]

Déez' ploos de Rechten[2] na, dìe de Aforismen;[3] 4
de een aasde op 't priesterschap,[4] en de ander poogde
door drogreên of geweld zich macht te winnen.

Die zocht in roof gewin, en deez' in handel; 7
'n derde bleef verstrikt in zinnelusten;
'n vierde gaf de ledig-gang zich over.

En ìk, ontrukt aan al die aardse zorgen, 10
ìk werd in 't Paradijs met Beatrice
ontvangen en verwelkomd als 'n koning! —

Toen ieder uit die krans van schone lichten 13
opnieuw gekomen was, waar eerst hij toefde,
bleef alles stil als kaarsen op hun luchter.[5]

En in de vlam, die 't eerste had gesproken,[6] 16
hoorde ik, terwijl de gloed steeds hoger straalde,
als met 'n glimlach spreken deze woorden:

„Zoals 'k mijzelf ontvonk aan de eeuwge Zonne,[7] 19
zo zie ik ook door in Zìjn licht te staren
al uw gedachten en van waar ze komen.

1. Vanuit de hemel ziet Dante medelijdend neer op het rusteloos gedoe en gezwoeg van de mensen op aarde; al hun kunstige of ingewikkelde redeneringen zijn er slechts op gericht om aards bezit en aards genot te bemachtigen en goed te praten. — 2. „De Rechten" d.w.z. het wereldlik en kerkelik Recht. Hier betekent „de Rechten" vanzelf de rechts-studie in 't algemeen. — 3. „De Aforismen" d.w.z. de zeven boeken met geneeskundige aforismen of sententies van Hippocrates, de beroemde griekse geneesheer uit Cos, geboren 460 v. Kr. Zie Vagev. Z. XXIX, 136 vlg. Aforismen wordt hier dus genomen voor de studie van de geneeskunde. — 4. D.w.z. velen zoeken de priesterlike waardigheid alleen om aardse voordelen. — 5. Deze terzine betekent, dat de krans van de twaalf hemelingen z'n dans beëindigd had en ieder van hen weer stond op dezelfde plaats als toen de dans begon. 6. Die gloed is de H. Thomas van Aquine. Zie Z. X, 82. — 7. D.i. God.

Gij twijfelt — en verlangt dat, meér geëigend 22
naar uw begrip, en breder dus en klaarder,
ik tans herhaal, wat ik het eerste u zeide:

„„waar vette weide wacht'" alsook de woorden, 25
die 'k later volgen liet: „„Er rees geen tweede.'"[8]
En hier[9] is onderscheiden wèl van node.

De Wijsheid,[10] — die de wereld houdt in handen 28
en wier beleid geen oog vermag te peilen,
daar 't reeds bezweek, eer 't nog zijn grond ontwaarde,[11] —

verlangde, dat de Bruid tot haar Geliefde[12] 31
zou gaan met vast gemoed en Hem nog trouwer,
de Bruid van Hem, die onder luide kreten

haar huwde met Zijn bloed, 't gebenedijde![13] — 34
En voor Gods Kerk bestemde Zij twee vorsten,[14]
om links en rechts te dienen als geleiders.[15]

8. In Z. X, 94—96 had de H. Thomas gezegd, dat hij een der schaapjes was uit de kudde, die de H. Dominikus leidt langs wegen „waar vette weide wacht hen die niet dolen." En verderop n.l. in v. 114 van dezelfde zang had hij ook nog gesproken over Salomon en van hem gezegd, dat „geen tweede ooit rees tot zulk 'n wijsheidsschouwing." Dante had die woorden blijkbaar niet volkomen begrepen, en hij verkeerde dan ook nog in twijfel omtrent hun volledige betekenis en verlangde daarom 'n nadere en uitvoeriger toelichting over die twee uitspraken, waarvan vooral de laatste, zoals de H. Thomas zelf zegt, scherp onderscheiden vraagt. De woorden „waar vette weide wacht" enz. zal de engelachtige Leraar Dante in deze zelfde Zang verklaren door hem te spreken over St. Franciskus en de aanvang van diens orde en vervolgens (n.l. vanaf v. 120) over de verslapping in z'n eigen orde; terwijl in de volgende of twaalfde Zang de H. Bonaventura Thomas' woorden als het ware zal bevestigen en nog klaarder toelichten door te spreken over de H. Dominikus en diens orde, en vervolgens over de onregelmatigheden en twisten bij z'n eigen ordebroeders, de franciskanen. — Over het andere gezegde, dat er „geen tweede ooit rees" enz. zal de H. Thomas zelf weer nadere uitleg geven in Z. XIII, 37 vlgg. — 9. „Hier" d.i. bij dit laatste woord „Er rees geen tweede". — 10. „De Wijsheid d.i. Gods Voorzienigheid. — 11. Zij bestuurt de wereld met zulk 'n beleid, dat geen verstand van mens of engel de diepte ervan kan peilen. — 12. „De Geliefde" d.w.z. de Bruidegom of Kristus. De Bruid in v. 31 en 33 is de Kerk. — 13. 't Mystieke

De een[16] was geheel 'n Serafijn van liefde; 37
en door z'n wijsheid was de tweede[17] op aarde
'n weerglans van het licht der Cherubijnen.

Ik spreek van eén,[18] want hij die eén wil loven — 40
wie van de twee dan ook — spreekt over beiden,
wijl beider werken steeds eén doel[19] zich kozen.

Juist tussen de Tupino-stroom en 't beekje, 43
dat dalwaarts stroomt van Sint Ubaldus' heuvel,
glooit van 'n hoge berg 'n vruchtbre helling.[20]

Van daar voelt koude en zonnegloed Perugîa 46
door Porta Sol'; en achter 't berg-gevaarte
treurt onder 't dienstjuk Gualdo en Nocera.

huwelik tussen Kristus en de Kerk werd voltrokken aan het kruis door het storten van Zijn goddelik bloed. Over Kristus' woorden aan het kruis en over zijn luide roep zie Matth. XXVII, vooral v. 50; Mark. XV, vooral v. 37 en Luk. XXIII, vooral v. 46. — 14. „Zij": de Wijsheid uit v. 28. „Twee vorsten" n.l. Dominikus en Franciskus. — 15. Terwijl Dominikus vooral geroepen was om het geloofsleven der Kerk te bewaren en te versterken, moest Franciskus vooral het liefdeleven der Kerk opnieuw ontvlammen door zo volmaakt mogelike navolging van Kristus' leven en deugden. — 16. Franciskus. — 17. Dominikus. — Aan de Serafijnen wordt vooral de liefde, aan de Cherubijnen biezonder de wijsheid toegeschreven. — 18. N.l. van Franciskus. 19. Het geluk der mensen en de eer van God. — 20. Vanaf v. 40 tot en met v. 48 geeft Dante 'n omschrijvende geografiese aanduiding van Assisië. Franciskus' geboortestadje is n.l. gelegen op de westelike helling van de grauwe Subasio. (de hoge berg uit v. 45) Ten Zuiden van de Subasio loopt de rivier Tupino (spreek uit: Toepieno.) en ten Noorden de beek Chiascio, die ontspringt op de hoogten van Gubbio en neerdaalt langs de heuvel, waar de H. Ubaldus, bisschop van Gubbio (gest. 1160), zich eens als kluizenaar had gevestigd. Ten Noord-Westen van de Subasio ligt het hooggelegen Perugia (spreek uit: Peroedzja.), 'n stad, die van de noord-oostelike kant door de z.g. „Porta Sole" of Zonnepoort (v. 46—47) deelde in de hitte of koude van de Subasio. Achter deze Berg in 't Noord-Oosten liggen de steden Gualdo (spreek uit: Gwaldo.) en Nocera (spreek uit Notsjèra.), die zuchtten onder 't juk van koning Robertus van Napels. Van v. 47—48 bestaan ook andere lezingen.

En op die helling, waar hij minder steigert,
rees voor de wereld eens 'n zon, zo gloeiend
als ge uit de Ganges de aardse soms ziet stijgen.[21]

O hij die van dit oord verlangt te spreken,
zegg' niet Ascesi,[22] 't zou te schamel klinken;
„Zonsopgang'" en niet anders moet het heten!

Maar even was die zon nog aan de hemel,
of reeds begon hij van z'n gloed en stralen
'n weinig aan het aardrijk mee te delen.

De zoon toch wekte al spoedig vaders woede
terwille van 'n vrouw,[23] voor wie niet éne,
zo min als voor de dood, z'n deur graag opent.

Hàar koos hij vóor zijn geestelike rechter[24]
et coram patre[25] tot zijn bruid en gade;
en daagliks werd voor haar zijn liefde sterker.

Zij, sinds haar eerste Bruigom[26] was gestorven,
bleef ruim elf honderd jaar[27] veracht, vergeten,
en tot Zìjn komst,[28] van aanzoek steeds verstoken.

Wat hielp de maar, dat zij gelukkig leefde
bij Amyclas,[29] toen deze eens werd geroepen
door hèm,[30] die heel het wereldrond deed beven.

21. Franciskus wordt vergeleken bij 'n zon, zo schoon, zo gloeiend als de aardse zon soms opstijgt uit de Ganges. — 22. „Ascesi" (spreek uit: Asjesi.") zo heette Assisië in de volksmond. Als vervoegingsvorm van het werkwoord „ascendere", d.i. „opgaan" is het klaarblijkelik 'n woordspeling. Eenvoudig „opgang" te heten is niet genoeg, 't moet „Zònsopgang" heten. — 23. De Armoede. — 24. De bisschop van Assisië. — 25. „Et coram patre" dit betekent: „en in tegenwoordigheid van z'n vader": Peter Bernardone. Zie v. 89. De verzen 61—62 zien op het bekende rechtsgeding tussen Franciskus en diens vader voor de bisschop der stad, bij welke gelegenheid Franciskus z'n klederen aan z'n vader teruggaf en de bisschop de edelmoedige jonge man met zijn mantel bedekte. Dit gebeurde in 1206. — 26. Kristus. — 27. Franciskus is geboren in 1180. — 28. Franciskus. — 29. „Amyclas" of Amycletes: 'n arme schipper. — 30. Julius Caesar.

Wat baatte 't al, dat zij zo trouw als moedig
met Kristus Zelf de kruis-boom heeft beklommen
daar waar Maria ònder 't kruis bleef toeven.[31]

Doch laat ik langer niet in raadslen spreken:
beschouw voortaan als deze twee Gelieven
Franciskus en Vrouwe Armoede in mijn verzen.

Hun eensgezindheid en hun stralend wezen
hun zoete blik en wonderbare liefde,
ze moesten hemelse gepeinzen wekken,

zodat Bernardus,[32] om zijn deugd eerwaardig,
zich 't eerst ontschoeide[33] en ijlde naar hun vrede
en traag zich zelf nog scheen bij zulk 'n haasten.

O schatten nooit gekend, o hoogste weelde!
Daar gaan blootvoets Egidìus en Sylvester[34]
uit liefde tot de Bruid[35] des Bruigoms[36] wegen!

Daar trekt hij voort die Vader en die Meester
met zijn geliefde Vrouwe en met zijn zonen,
die allen reeds het arme koord omstrengelt.

31. In deze en voorafgaande terzine (v. 67—73) zegt Dante, dat nòch de natuurlike nòch de bovennatuurlike voortreffelikheid der armoede in staat was minnaars Haar toe te voeren. De natuurlike voortreffelikheden of voordelen der armoede demonstreert hij door 't bekende verhaal van de arme schipper Amycletes of Amyclas, die bij al z'n armoede onbezorgd en tevreden werd aangetroffen door Julius Caesar, toen deze hem eens verzocht hem van Durazzo over te zetten naar Italië. (Lucanus Pharsalia V, 527—531 en Het Gastmaal IV, 13.) — De bovennatuurlike voortreffelikheid van de armoede toont de Dichter ons aan, door er op te wijzen, dat, waar Maria slechts aan de voet van het kruis bleef staan, de Armoede met Kristus zelf het Kruis besteeg. Kristus immers stierf op het kruis zonder zelfs z'n klederen te mogen behouden. Vgl. Franciskus' sterven v. 115—117. — 32. „Bernardus" d.i. Bernardus van Quintavalle, 'n aanzienlik burger van Assisië en Franciskus' eerste leerling en volger. (1208) — 33. Franciskus en zijn volgelingen liepen blootvoets. — 34. „Egidius," 'n leek en „Sylvester" 'n priester behoorden tot Franciskus' eerste twaalf leerlingen. — 35. De Armoede. 36. Franciskus.

En 't oog sloeg hij niet neer, wijl hij zich schaamde 88
de zoon te zijn van Peter Bernardone,
noch wijl hij zo verachtlik scheen aan allen.

Maar koninklik bracht hij voor Innocentîus 91
zijn harde regel, en ontving van deze
het eerste zegel op zijn heilige orde.[37]

En toen steeds dichter drom van arme broeders 94
het pad hield van de man, wiens wondre leven
men waardiger in 't hemelrijk zou roemen,[38]

heeft paus Honorius door licht van boven 97
het heilig streven van die grote herder[39]
de luister van 'n tweede kroon geschonken.[40]

Omdat hij naar de marteldood eens dorstte, 100
verkondde hij zelfs aan de trotse Sultan
de leer van Kristus en Diens eerste volgers.[41]

Doch 't volk was daar niet rijp nog voor bekering. 103
Zo trok hij dan, om niet voor niets te blijven,
terug naar de oogst op de italîaanse velden.[42]

37. In 1209 begaf Franciskus zich met z'n twaalf broeders naar Paus Innocentius de Derde, van wie hij 'n voorlopige goedkeuring verkreeg voor z'n instelling en levensregel. 'n Religieuze orde in de eigenlike zin van het woord was Franciskus' schepping nog niet. — 38. Deze versregel lijkt niet al te helder. Dacht Dante er niet meer aan, dat Franciskus' lof op 't ogenblik al in de hemel bezongen werd en wel door de mond van de H. Thomas? Of bedoelt deze Heilige zelf hier te zeggen, dat z'n enkele prijzende woorden niet als 'n lofzang opgevat mogen worden, maar dat Franciskus eerst waardig bezongen zou worden in de hoogste hemel, het Empyrëum? — 39. Franciskus. — 40. Nadat het aantal broeders in de loop der jaren al groter en groter geworden was, begaf Franciskus zich in 1213 opnieuw tot de Paus, en wel tot Honorius de Derde, die, verlicht door God, de orde nu formeel en definitief bekrachtigde. — 41. D.w.z. de leer van Kristus en van de Apostelen verkondigde. — 42. Ook uit verlangen naar de marteldood had Franciskus zich in 1219 naar het leger van de kruisvaarders begeven, dat Damiate belegerde, en was van daar de Nijl overgestoken om de Sultan van Egypte, Malekal Kamel, te bekeren. Ofschoon beleefd en welwillend ontvangen, vermocht Franciskus nòch de Sultan nòch diens omgeving tot be-



ST. FRANCISCUS, Zang XI, vers 107.

Hoog op de rots, die Tiber scheidt en Arno, 106
schonk Kristus hem het allerlaatste zegel,
dat sinds, twee jaren nog, zijn leden droegen.[43]

En toen 't de Gever van zo grote gaven 109
behaagde hem naar 't hoogste loon te roepen,
dat hij verdiend had door zich klein te maken,

liet hij zijn broeders, als zijn wettige erven, 112
de zorgen voor zijn allerliefste Vrouwe[44]
met streng gebod Haar altijd lief te hebben.

En uit hàar schoot verlangde weer te keren 115
die luistervolle ziel naar 't rijk hierboven,
geen ander doodsbed voor zijn lichaam wensend.[45]

Bedenk nu wie 't eens was, die hem als waardig 118
gezel terzijde stond om Petrus' scheepje
in volle zee recht naar het doel te varen.[46]

kering te brengen; en om geen tijd en moeite te verliezen, keerde hij naar Italië terug. We kunnen aannemen, dat hij door goddelike openbaring wist, niet geroepen te zijn tot het eigenlik martelaarschap. In v. 100 vlgg. wijkt Dante, wat Franciskus' levensverhaal betreft, af van de chronologiese orde. De goedkeuring van de regel immers door Paus Honorius de Derde (v. 97 tot 100) vond eerst plaats in 1223, en in 1219 was hij al naar het Oosten vertrokken. Dante doet dit òfwel omdat hem de chronologiese orde der feiten niet voldoende bekend was, òfwel omdat hij eerst de feiten die bij elkaar horen (zie v. 91—93 en v. 97—99) wilde afhandelen. — 43. Hier spreekt Dante over de stigmatizatie van de H. Franciskus, d.i. het indrukken van de vijf heilige wondtekenen door Kristus in Franciskus' lichaam. Deze geheel biezondere genade ontving Franciskus in het jaar 1224 in het Casentino-dal en wel op de berg Verna of Alverna, tussen de Arno en de Tiber nabij het plaatsje Bibbiena. — 44. De armoede. — 45. Toen Franciskus voelde, dat hij ging sterven, liet hij zich ontkleden en naakt op de grond neerleggen. Zo stierf hij, inderdaad rustende in de schoot van zijn geliefde Vrouwe, de Armoede, 4 Okt. 1226. Verhevener en karakteristieker kan men zich het heengaan niet denken van deze laatste geestelike ridder der Middeleeuwen. — 46. Met deze woorden begint St. Thomas te spreken over de H. Dominikus, om dan na enkele verzen over te gaan tot het hekelen van de verslapping bij z'n eigen ordegenoten.

En dit nu was de stichter van onze orde: 121
alwie zijn leven richt naar zijn bevelen,
kan zien, wat rijke vracht werd opgenomen.

Helaas, zijn kudde toonde op nieuwe spijze 124
zich zo belust, dat zij — hoe kon het anders! —
al ras ging zwerven over vreemde weiden.[47]

Hoe verder hem zijn schaapjes langs de wegen 127
ontlopen, om vereenzaamd rond te dolen,
hoe armer zij aan melk ter schutskooi keren.[48]

Wèl zijn er nog, die bij de herder blijven, 130
beducht voor onheil, doch ze zijn niet velen;
en luttel stof genoegt voor hun habijten.[49]

Indien mijn woorden niet te duister blijken, 133
wanneer uw oor aandachtig heeft geluisterd,
en als uw geest zich alles nog herinnert,

dan is uw wens ten dele[50] nu bevredigd, 136
daar gij de boom aanschouwt die wordt versplinterd,[51]
en ge ook de les begrijpt van wat ik zeide:

„,Waar vette weide wacht hen die niet dolen.'"[52] 139

47. De H. Thomas wil waarschijnlik zeggen, dat de monniken niet stipt meer waren in het onderhouden van de regel en de voorschriften, gegeven door de H. Dominikus, en zich veel liever bezig hielden met allerlei dingen die buiten hun regel of eigenlike werkkring lagen. — 48. D.w.z. hoe armer aan deugd en genade zij in hun klooster terugkomen. — 49. Dit is natuurlik te verstaan met het gebruikelike korreltje zout. Ofwel de H. Thomas stelt het ordesideaal zó hoog, dat het inderdaad maar door enkelen in zulk 'n verheven graad nagestreefd en beoefend kan worden, ofwel Dante trekt hier de zwaarste registers open voor zijn dichterlike boet-predikatie. Poëzie is zeer zeker 'n hoge, zo niet de hoogste vorm van geschiedenis, maar alleen voor diegenen die èn poëzie èn geschiedenis weten te verstaan. — 50. Dante's tweede twijfel n.l. nopens Salomon zal pas in de dertiende Zang opgelost worden. Vgl. v. 22—26 van deze Zang. — 51. Dit vers is vrij duister. Waarschijnlik wordt met de boom bedoeld de orde of de regel van de H. Dominikus. Daar verschillende monniken niet leven volgens het verlangen van de H. Ordestichter, zullen zij de gehele ondergang der regel of orde ten slotte bewerken. — 52. Zie Z. X, 96.

Zodra 't gezegend licht had aangeheven 1
zijn laatste woord, begon ook om ons beiden
het hemels molen-rad opnieuw te wentlen.[1]

En 't was z'n cirkel nog niet rondgevaren, 4
toen 't door 'n tweede rad[2] reeds werd omsloten
en dans aan dans en zang aan zang zich paarde:

gezang, zeg ik, dat door zijn zoete klanken 7
zo verre 't won van Muzen en Sirenen
als licht het wint van zijn weerkaatste stralen.

Gelijk zich soms — als Juno wenkt haar bode[3] — 10
twee bogen over de ijle wolken spannen
in zelfde ronding en met eender kleuren,

waarvan de wijdste voortkomt van de kleinste[4] — 13
zò ging 't ook met de stem dier droeve zwerfster,
door min verteerd als damp door zonnehitte[5] —

1. Deze terzine betekent: Zodra de heilige vlam, waarin zich de ziel bevond van de H. Thomas, zijn laatste woord (zie het laatste vers van de vorige Zang.) begon te spreken, begon ook de krans van zaligen („het hemels molen-rad") weer om Dante en Beatrice rond te draaien. Door het woord „molenrad" te gebruiken, wil Dante te kennen geven, dat de schaar dier hemelingen zich om hem en Beatrice *horizontaal* bewoog zoals blijken kan uit Het Gastmaal III, 5. — 2. 'n Tweede krans van zaligen. — 3. De bode of dienstmaagd van Juno is Iris of de regenboog. Zie Ovid. Metam. I, 270 en XI, 589 vlgg. — 4. Ten tijde van Dante meende men, dat de grootste of buitenste regenboog ontstond door weerspiegeling van de kleinste of binnenste. — 5. Deze arme zwerfster is de echo. De nympf Echo, verteerd door liefde tot Narcissus, die haar liefde versmaadde, veranderde in 'n luchtstroom, die het gesproken woord weerkaatste: Ovid. Metam. III, 356—394. Daar de weerspiegeling niet zo helder is als het spiegelend lichaam zelf, wil Dante hier misschien te kennen geven, dat de tweede krans van zalige geesten vanuit 'n bepaald gezichtspunt niet zo voortreffelik is als de eerste, of dat die tweede krans zich op 'n veel groter afstand vertoonde dan de eerste schaar van zaligen.

gelijk die bogen, die nog steeds beloven,[6]
om Gods verbond met Noë, dat de wereld
nooit meer ten onder gaan zal in de golven,[7]

zo dansten om ons heen die twee guirlanden
van onvergankelike hemel-rozen;
en dùs omgaf de grootste krans hier de andere.[8]

En toen de dans en de andre hemelvreugde,
waar blijde en mild de stralen en gezangen
van licht tot licht elkander tegenvlogen,

als door één wil en wenk nu bleven rusten —
zoals ook de ogen door één wil gedreven,
te samen opengaan en zich weer sluiten —

ontsteeg aan 't hart van eén dier nieuwe zonnen[9]
'n stem, die mij, terwijl ik roerloos staarde,
de naald[10] gelijken deed, die wijst naar 't Noorden.

„De liefde, die mij schoonheid schenkt en luister,"
zei 't licht,[11] „noopt mij van de andre Gids[12] te spreken,
om wie zo schoon de mijne werd gehuldigd.[13]

6. D.w.z. aan de mensen op aarde. — 7. Uit Gen. IX, 15 weten wij, dat God 'n verbond sloot met Noë, waarbij Hij de regenboog als teken of onderpand stelde, dat de aarde nooit meer door 'n watervloed verdelgd zou worden. — 8. Dante wil met deze uitvoerige vergelijkingen dus zeggen: Evenals twee prachtige regenbogen, waarvan de buitenste 'n weerspiegeling is van de binnenste, twee bogen, die ons aan Gods belofte doen denken, aldus omgaven ons die twee schitterende kransen van hemelingen, die onze gedachten vanzelf ook tot God verhieven. — 9. D.w.z. 'n licht uit de tweede krans van zaligen. — 10. „De naald" enz. d.i. de magneetnaald of 't kompas, dat onveranderlik en strak naar 't Noorden wijst. — 11. „Zei 't licht" d.w.z. het nieuwe licht uit de tweede krans van zaligen. In dit licht, zoals blijken zal uit v. 127, bevindt zich de ziel van de franciskaan de H. Bonaventura, die de lof zal verkondigen van de H. Dominikus, om daarna de tekortkomingen van z'n eigen ordebroeders te berispen, zoals de H. Thomas ook gedaan had in de vorige Zang met zijn ordebroeders, nadat hij eerst de lof had gezongen van de H. Franciskus. — 12. De H. Dominikus. — 13. Vgl. de vorige Zang v. 40 vlgg.

Wie de een vermeldt, moet ook van de ander spreken: 34
zodat, gelijk ze voor eén doelwit streden,
eenzelfde roem hun beider deel moet wezen.

Het leger Christi,[14] dat aan nieuwe wapens 37
zoveel steeds eiste,[15] volgde traag en weiflend
en met gedunde rijen 't heilig vaandel,[16]

toen Hij, die heerst in eeuwigheid als keizer,[17] 40
zijn krijgsmacht in 't gevaar ter hulpe snelde
niet om verdienste, doch alleen uit liefde.

En, als gezegd,[18] zond Hij zijn Bruid op aarde 43
twee kampioenen,[19] die door woord en werken
't verstrooide volk opnieuw bijeenvergaarden.

Daar waar de zoete Zefier pleegt te rijzen,[20] 46
om overal te ontplooien 't jonge lover,
dat weer Europe in 't lentekleed doet prijken;

niet ver van 't woest gebeuk der wilde golven,[21] 49
waarachter vaak, als hoog hun kruinen steigren,
de zonne zich verschuilt voor aller ogen,[22]

daar ligt het hoog-gezegend Callagora,[23] 52
beveiligd onder 't rijksschild, groot en machtig,
waarop de leeuw: verdrukt en zegepralend.[24]

14. „Het leger Christi" d.i. het leger van Kristus, d.i. de kristenheid of de strijdende kerk. — 15. Telkens als het leger Gods, de Kristenheid, de wapenen van geloof en deugd verloren had, kostte de herbewapening schatten van goddelike genade. — 16. Het kruis. — 17. „Hij, die enz." d.i. God. Vgl. Hel Z. I, 124. — 18. Zie Z. XI, 35. — 19. St. Franciskus en St. Dominikus. — 20. D.w.z. in Spanje, waar het zoele Westewindje waait, dat in 't voorjaar (Dante stelde de aanvang van z'n tocht in Maart 1300) het lentegroen doet ontluiken. — 21. N.l. de golven van de atlantiese Oceaan. 22. Van v. 50 en 51 bestaan verschillende vertalingen en verklaringen. De hier gegeven vertaling sluit zich aan bij de verklaring van Streckfusz, Bertrand en enkele anderen. De meer gevolgde verklaring van Philalethes, Bassermann en 'n groot aantal anderen, schijnen mij nog altijd erg ingewikkeld en min of meer gewrongen. — 23. „Callagora" d.i. de stad Callagora, tegen-

Daar werd geboren de verheven strijder 55
voor 't kristelik Geloof, van liefde gloeiend,
streng voor z'n vijand,[25] teder voor de zijnen.

En in de schoot der moeder nauw geschapen, 58
was reeds zijn ziel zo vol van kracht en leven,
dat zij de moeder profetesse maakte.[26]

Toen hij en 't waar geloof verenigd waren 61
door 't geestlik huwlik in het heilig doopsel,
waarin ze elkander 't hoogste heil verpandden,[27]

zag zij die in zìjn naam het ja-woord zeide,[28] 64
in droomgezicht de wonderbare vruchten,
die hìj eens dragen moest en ook zijn erven.[29]

Opdat men uit zijn naam zijn aard zou kennen, 67
schonk hem, die reeds geheel aan God behoorde,
'n hemelgeest de naam van „Kind des Heren."'[30]

woordig Calahorra of Calaguera geheten. — 24. Callagora lag in het koninkrijk Oud-Kastilië en stond onder de bescherming van de machtige middeleeuwse vorsten van Kastilië en Leon. Dezen hadden als wapen 'n schild met vier kwartieren, waarop in het bovenste en onderste kwartier van de ene zijde 'n leeuw stond en 'n toren of kasteel, terwijl het in de twee kwartieren aan de andere zijde juist omgekeerd was. Aan de ene kant van het wapenschild zag men dus de leeuw bòven en aan de andere kant ònder de toren of kasteel. Hierop doelt dus v. 54. — 25. De ketters. — 26. De moeder van de H. Dominikus zou volgens de legende in haar zwangerschap 'n voorspellende droom gehad hebben. Ze zou n.l. hebben gedroomd, dat ze 'n witzwarte hond ter wereld bracht met 'n brandende fakkel in z'n bek. De hond is het symbool van de waakzaamheid. (Dominikus als bewaker van het waar geloof) De brandende fakkel is het zinnebeeld van wetenschap en wijsheid. Het wit en zwart zou zien op de kleuren van het dominikaans habijt. — 27. Toen de H. Dominikus in het doopsel de genade van het waar geloof ontving, beloofde hìj het geloof altijd ongeschonden te bewaren en het geloof beloofde hèm het eeuwig leven. — 28. N.l. Dominikus' meter of doopmoeder. — 29. Volgens 'n andere legende had Dominikus' meter gedroomd, dat zij de dopeling zag met 'n ster op het voorhoofd en achter in de hals, waardoor te kennen werd gegeven, dat St. Dominikus door z'n wijsheid en wetenschap de gehele wereld, het Oosten en het Westen, zou verlichten. 30. Om ook door z'n naam te doen blijken, wat de H. Ordestichter metter-

Zo dan werd hij Dominikus geheten; 70
en hovenier wens ìk hem hier te noemen,
wijl Kristus voor Zijn hof hem koos als helper.

Wèl bleek hij Kristus' bode en vriend te wezen, 73
want de eerste liefde, die in hem ontbloeide,
gold de eerste raad door Kristus Zelf gegeven.[31]

Meermalen heeft de voedster hem gevonden, 76
heel stil en wakker op het vloerkleed zittend,
als zeide hij: „„Hiervoor ben ik gekomen.''[32]

O zeker mag zijn vader Felix[33] heten. 79
O gij, zijn moeder, heet terecht Johanna,[34]
als we op de ware zin dier namen letten.

Nìet om de wereld, waar ze tàns voor zwoegen 82
in 't spoor van de Ostiër en van Taddëus,[35]
doch om zijn honger naar de spijs van boven,[36]

daad en innerlik reeds was, daalde 'n geest uit de hemel ('n engel of eenvoudig de geest van voorzegging?) om hem 'n naam te geven, en wel, zoals v. 70 zegt, de naam „Dominikus" wat betekent: „aan de Heer toebehorend." — 31. Wellicht is de bedoeling van deze verzen (in verband met de volgende), dat Dominikus reeds in z'n allereerste jeugd als 't ware in liefde ontvlamde voor de evangeliese raden (vgl. Matth. XIX, 21.), daar hij alle aardse gemakken en genoegens en goederen verachtte en als in evangeliese armoede God en God alleen wilde bezitten. — 32. „Hiervoor" enz. d.w.z. voor deze verstervingen, ingekeerdheid tot God enz. — 33. „Felix" betekent „gelukkig." — 34. „Johanna" d.w.z. „begenadigde." — 35. Met „de Ostiër" is bedoeld kardinaal Hendrik van Susa, bisschop van Ostië en schrijver van 'n bekend kommentaar op de Dekretalen, waarover gesproken werd in Z. IX, 134. Met „Taddeo" is waarschijnlik bedoeld Taddeo of Taddëus de' Pepoli, in Dante's tijd professor in het wereldlik recht aan de universiteit van Bologna. Dante wil met v. 82 en 83 dus zeggen, dat velen zich op het kerkelik en wereldlik Recht toeleggen met de bedoeling aardse ere-ambten en aardse goederen te bemachtigen. — 36. „De spijs van boven" d.i. het woord Gods of de hemelse dingen. Vgl. Vagev. Z. XI, 13.

werd hij in korte tijd 'n grote wijze, 85
en ving toen aan de Wijnberg[37] af te zoeken,
die onder boze meesters[38] ras verwildert.

En aan de Stoel,[39] die voor Gods armen vroeger 88
veel milder was dan nu — nìet door zijn wezen, —
maar door wie hem bezet houdt en bezoedelt,[40]

vroeg hij niet, twee of drie voor zes te geven, 91
ook niet de gunst van de eerst-beschikbare ambten,
„,non decimas quae pauperum sunt Dei,'"[41] —

o neen, hij vroeg, om tegen 's werelds dwaling 94
te mogen strijden en voor 't zaad[42] te zorgen,
dat vier en twintig rozen[43] hier doet stralen.

Met wetenschap en wilskracht nu gewapend, 97
schoot hij vooruit, gewijd tot Gods apostel,[44]
zoals 'n stroom, die welt uit mahctige ader.

37. „De Wijnberg" of „de Wijngaard" is de Kerk. — 38. „De meesters" zijn de pausen. (Bonifacius de Achtste) — 39. D.w.z. „de pauselike Stoel." — 40. De ziel, die hier spreekt, n.l. de H. Bonaventura, wil zeggen: „De pauselike Stoel is op 't ogenblik niet zo mild meer voor de armen als vroeger. Dit ligt niet aan de pauselike Stoel zelf, maar aan degene die hem bekleedt. Dante dacht hier op de eerste plaats weer aan Bonifacius de Achtste. — 41. „Non decimas quae pauperum sunt Dei." (spreek uit: „non dètsjiemas kwè pauperoem soent Dèi.") Deze woorden betekenen: „niet de tienden, die het deel zijn van Gods armen." De zin van de gehele terzine is: Dominikus vroeg niet, zoals vele andere kerkelike overheidspersonen, dispensatie om 'n verplichte uitkering aan de armen, aan kerken enz. tot 'n minder bedrag terug te brengen (v. 91.); hij vroeg niet om de eerste openstaande bisschopszetel of andere nog te vergeven kerkelike ambten of beneficieën; hij vroeg ook niet, om op onwettige wijze, of om geheel voor zich alleen te behouden de z.g. tienden d.w.z. een van ouds bestaande kerkelike belasting, waarvan eén vierde bestemd was voor de bisschop, eén vierde voor de parochie-geestelike, eén vierde voor de kerk en eén vierde voor de armen. — 42. „'t Zaad" d.w.z. 't zaad van het heilig geloof. — 43. Deze vier en twintig rozen zijn de vier en twintig zaligen, die Dante en Beatrice als twee kransen van hemelse lichten zingend en dansend omringen. Zie v. 1—21 van deze Zang. — 44. Toegerust met kennis en wilskracht trok Dominikus evenals de Apostelen op ter verdediging van 't heilig geloof.

En daár stoof tegen 't kreupelhout der ketters 100
het heftigst òp de storm-vaart zijner golven,
waar zich de tegenstand het felste weerde.

Aan hem ontsprongen ook verscheiden stroompjes[45] 103
zò mild de katholieke hof[46] besproeiend,
dat forser leven klom in boom en struiken.

Als zo nu 't éne rad[47] was van de wagen, 106
waarop de heilge Kerk haar recht beschermde
en stand hield tegen muitende onderdanen,[48]

dan moet wel zonne-klaar zijn voor uw ogen 109
de uitnemendheid van 't andre,[49] waarvan Thomas[50]
zo hofflik sprak, eer ìk was hier gekomen.

Maar 't spoor, dat de omtrek van dìt wiel[51] eens groefde, 112
ligt tans van iedereen geheel verlaten,
zodat waar wijnsteen zat, nu schimmel woekert.[52]

De zonen, die zo trouw in Vaders sporen 115
de voeten hielden, zijn reeds zo verbasterd,
dat zij die voorgaan botsen op die volgen.[53]

45. N.l. vele andere geleerden en heiligen, die Dominikus' orde voortbracht. 46. D.i. de Katholieke Kerk. — 47. Dit éne wiel is de H. Dominikus, het andere de H. Franciskus. — 48. Dante noemt de vijanden, die „de Kerk-op haar-strijdwagen" (de strijdende Kerk) bekampt haar burgers of onderdanen, omdat alle ketters of gedoopten *per se* aan de rechtsmacht der Kerk onderworpen blijven. — 49. „Van 't andre" d.i. van het tweede wiel. (de H. Franciskus) — 50. D.i. Thomas van Aquine. — 51. Franciskus. — 52. Hier gaat de H. Bonaventura over tot het berispen van die franciskanen, die zich niet hielden aan de voorschriften en de regel van hun heilige Vader. Het verwaarlozen van de weg door de H. Franciskus aangegeven, vergelijkt de serafijnse Leraar bij 't verkeerd behandelen van wijn. Als wijn goed behandeld wordt, vormt zich op de wanden van het vat de geurige wijnsteen, maar wordt de wijn verkeerd behandeld, dan ontstaat de schimmel. — 53. De zin van deze terzine schijnt te zijn: De franciskanen, die eens in gesloten gelederen zo nauwkeurig en ordelik de voetstappen van hun geestelike Vader volgden, lopen nu als 'n ongeordende troep door elkaar, zo zelfs dat de ene partij recht tegen de andere inloopt. Hij zinspeelt hier reeds op

En ach reeds spoedig blijkt het slecht bebouwen 118
aan de oogst, wanneer zich 't onkruid moet beklagen,
wijl 't van de voorraadschuur wordt uitgesloten.[54]

Wèl geef ik toe, dat wie het Boek der Orde 121
wil naslaan, enkle bladen er zal vinden,
waar hij dan leest: „,Nog ben ik zoals vroeger.'"[55]

Doch 't is niet van Casal noch Aquasparta, 124
dat komen de onderhouders van de regel,
die déez' te ruim en dìe te nauw wil maken.[56]

Ik ben het leven[57] van Bonaventura 127
uit Bagnoregio, die in de ere-ambten
àl 't aardse steeds ter linkerzijde plaatste.[58]

de twisten en tegenstrijdige meningen in de orde. Vgl. v. 126. — 54. De heilige Leraar zinspeelt hier op Matth. XIII, 30, waar gesproken wordt over het koren en het onkruid ten tijde van de oogst, wanneer de tarwe in de voorraadschuur gebracht, maar 't onkruid verbrand wordt. Dit ziet op 't laatste Oordeel (in Dante's tijd spoedig verwacht), als de braven in de hemel (de voorraadschuur) opgenomen worden, maar de bozen niet. Met „het onkruid" (v. 119) bedoelt de H. Bonaventura de slechte franciskanen. — 55. De orde der franciskanen wordt vergeleken bij 'n boek, geschreven door St. Franciskus. Er zijn nog wel enkele bladen in te vinden, die bleven zoals ze Franciskus geschreven had, doch heel veel bladen waren door z'n volgelingen veranderd. — 56. Bonaventura doelt hier op de twisten in de Orde omtrent het vraagstuk van de kloosterlike armoede. Hij noemt in dit verband twee personen: Casal (spreek uit: Kazal.) die volgens Dante de armoede te streng, en Aquasparta (spreek uit: Akwasparta.) die de armoede te mild opvatte. Casal, d.i. Ubertino di Casale in Monferrato, kan inderdaad gelden als 'n hoofdvertegenwoordiger der Armoede-extremisten. Zijn drijven is door de Pausen verworpen. Van Paus Joês XXII kreeg hij later verlof om benedictijn te worden. Mattheus ab Aquasparta d.i. van Aquasparta, 'n plaatsje bij Todi en Terni, die in 1287 generaal der Orde werd (de twaalfde), had 'n veel milder opvatting over de Armoede. Hij was maar heel kort bekleed met het generalaat, werd kardinaal en zag zich als zodanig belast met 'n vrede-zending naar Florence, die echter mislukte. Hij behoorde waarschijnlik tot die richting in de Orde waaruit de Minderbroeders-Konventuëlen zijn voortgekomen. — 57. D.i. de ziel. — 58. Bonaventura uit Bagnoregio (spreek uit: Banjoredzjo.), tegenwoordig Bagnorea genoemd, 'n plaatsje bij Orviëto. Deze heilige man heette eigenlik Johannes di Fi-

Hier zijn Illuminate en Augustino, 130
die onder de eerste barrevoeters waren,
wier harten God zich wijdden door de gordel.[59]

Bij hen bevindt zich Hugo van Sint Viktor,[60] 133
Petrus Comestor[61] en de spanjaard Peter,
wiens roem nog leeft in tweemaal zes geschriften.[62]

Metropoliet Chrysostomos[63] en Nathan, 136
de Ziener,[64] en Anselmus[65] en Donatus,
die 't schrijven van 'n spraakleer niet versmaadde.[66]

danza (1221—1274); generaal en tweede grondlegger der franciskanenorde, later ook kardinaal, schrijver van velerlei beroemde werken. Hij wordt beschouwd als de grootste „theologus mysticus" uit de tijd van de Scholastiek en daarom bijgenaamd „Doctor Seraficus" d.i. de serafijnse Leraar. — 59. Zie Z. XI, 87—88. Illuminato en Augustino behoorden tot de eerste volgelingen van de H. Franciskus. Illuminato vergezelde z'n heilige Vader op diens reis naar het Oosten; Augustino was, nog tijdens Franciskus' leven, provinciaal in het land Lavoro. Hij stierf bijna gelijktijdig met de heilige Orde-stichter. — 60. Hugo van Sint Viktor: augustijner kanunnik te Parijs, soms „de tweede Augustinus" genoemd (1097—1141) schrijver van beroemde theologiese werken. Hij is vooral mystiek georiënteerd. 61. „Petrus Comestor" („Piëtro Mangiadore" in de tekst) d.w.z. „de Boekenverslinder." Z'n eigenlike naam schijnt niet bekend te zijn. — 62. „De Spanjaard Peter" d.i. Peter Jaspano (eigenlik geboortig uit Lissabon) de latere Paus Johannes XXII (gest. 1277.) Zijn werk over de Logica of Redeneerkunde in twaalf boeken en getiteld „Summae Logicales" was zeer beroemd. — 63. Johannes Chrysostomos, aartsbisschop en metropolitaan van Constantinopel (344 of 364—407), de grote griekse kerkvader, vooral bekend om z'n moedig optreden tegen keizerin Theodora en om z'n grote welsprekendheid. Chrysostomos betekent „Gulden Mond." — 64. „Nathan de Ziener": de bekende profeet, die koning David berispte om z'n doodslag en overspel. Zie II Koning. XII. — 65. „Anselmus": aartsbisschop van Kantelberg (1033 of 1034—1109) wordt beschouwd als voorloper van de Scholastiek. Vooral bekend om z'n ontologies Godsbewijs. — 66. Donatus d.i. Aelius Donatus, beroemd taalgeleerde te Rome in de vijfde eeuw na Kr., leermeester van de H. Hieronymus. Hij schreef drie verhandelingen over de grammatica of spraakkunst. De grammatica was de eerste of laagste der zeven z.g. vrije kunsten, in de M. E. bekend als het z.g. Trivium en Quadrivium. Het Trivium omvatte: grammatica, dialectica en rhetorica. Het Quadrivium: arithmetica, geometria, musica en astronomia.

Rabaan[67] is hier, en aan m'n zijde schittert 139
abt Joachim, de vrome Calabrezer,
eens met de geest der profetie begiftigd.[68]

Om zulk 'n hemels paladijn[69] te loven, 142
werd ik bewogen door de warme liefde
en 't klare woord van Thomas, onze broeder;

en niet slechts ìk, maar ook mijn kringgenoten."[70] 145

67. „Rabaan" d.i. Rabanus Maurus (766—856), de beroemde abt van het klooster te Fulda en aartsbisschop van Mainz. Hij was een der grootste en beroemdste geleerden van z'n tijd. — 68. „Abt Joachim" (1130—1202), 'n cisterciënser monnik. Hij stichtte het klooster van Fiore in Calabrië, waar hij 'n strenger regel invoerde. Hij hield zich vooral bezig met Bijbel-studieën. Zo schreef hij 'n concordans op het O. en N. Testament en verklaarde ook de Apocalyps. Z'n werk heeft dikwels 'n profetiese toon. Of hij inderdaad 'n profeet geweest is, werd nooit beslissend uitgemaakt. In de volksmond was hij het zeker en Dante schijnt hem eveneens als profeet beschouwd te hebben, ofschoon de H. Thomas Joachim krachtdadig bestreed. Over Joachims veel bestreden figuur zie Dr. Ferd. Sassen „Het Gioacchino-vraagstuk der Divina Commedia" in „De Beiaard" Jrg. VI, dl. 2 1921 blz. 204—221. — 69. St. Dominikus. — 70. D.w.z. de twaalf hemelingen uit de tweede lichtkrans, waartoe ook de H. Bonaventura behoorde.

## ZANG XIII

O wie begrijpen wil, wat ik aanschouwde, 1
verbeelde zich[1] — en blijve zijn verbeelding,
zolang ik spreek, als was ze uit steen gehouwen —

de vijftien starren, die van alle kanten 4
de lucht doorflonkren met zo klare luister,
dat ze overwinnen alle nevel-dampen;

hij denke zich de Wagen,[2] die de ruimte 7
van onze kim bij nacht en dag doorwandelt
en dus niet ondergaat bij 't dissel-wenden;[3]

hij denke zich het mondstuk van de Horen,[4] 10
dat wij totaan de top van de as zien reiken,
waarom zich wentelt de eerste hemel-ronde;[5]

dàn zie hij al die sterren als twee kronen — 13
zo schoon als Minos' dochter[6] zich een maakte
in 't uur toen zij de kou des doods gevoelde —

1. Om de lezer door 'n beeld duidelik te maken, op welke wijze de twee koncentriese licht-kransen, beide uit twaalf zalige geesten bestaande, (zie Z. X, 64—65 en Z. XII, 5.) om hemzelf en Beatrice heenwentelen, vergelijkt Dante beide kransen van zaligen bij twee koncentriese sterre-kreitsen, elk van twaalf sterren. Deze cirkels, alleen in de verbeelding bestaande, worden gevormd door de vijftien sterren van de eerste grootte (de nieuwere sterrekunde telt er negentien [?]), door de zeven sterren uit het sterrebeeld de Wagen of de Grote Beer en door de twee sterren, die de staart vormen van de Kleine Beer. — 2. De Grote Beer. — 3. De zin is dus, dat de Grote Beer bij dag en nacht boven onze horizon blijft. — 4. D.i. de Kleine Beer, die enigermate op 'n drinkhoorn gelijkt, waarbij de twee sterren uit de staart de monding of het mondstuk vormen. — 5. De twee sterren uit de staart van de Kleine Beer bevinden zich bij de noordelike pool of het noordelik punt van de wereld-as, waarom „de eerste hemel-ronde" d.i. het „Primum Mobile" zich wentelt. Het Primum Mobile of de negende koncentriese hemel wordt hier genomen voor alle negen koncentriese sferen of de gehele hemel. — 6. De twee nieuwe, alleen in de verbeelding bestaande koncentriese sterre-kringen, gelijken in vorm en pracht op het sterrebeeld, bekend als „de noordelike kroon" of „kroon van Ariadne." (dochter van koning Minos de Tweede en Pasiphäé.) Volgens de mythologie was dit sterrebeeld niets anders dan de bruidskroon van Ariadne bij haar dood door haar brui-

twee kronen, waarvan de ene blinkt om de andre, 16
terwijl ze beide wentlen op zo'n wijze,
dat déez' begint, waar die zijn kring voleindde:[7]

en als 'n schim en schaduw zal hij schouwen 19
van 't ware sterrebeeld en 't dubbel dansen,
dat om het punt zich draaide, waar ik toefde.

Want wat wij kennen, blijft van dit zo verre 22
als Chîana's lome vaart zich ziet verwonnen
door 't vliegend wentlen van de hoogste hemel.[8]

Geen Bacchus, geen Apol werd daar bezongen, 25
maar drie Personen in één goddlik Wezen
en God en mens in eén Persoon verbonden.[9] —

degom Bacchus als sterrebeeld aan de hemel geplaatst. Zie Ovid. Metam. VIII, 117 vlgg. — 7. D.w.z. als de binnenste krans (die van St. Thomas) z'n kring beëindigt, begint de buitenste (die van St. Bonaventura) te wentelen. Zie Z. XII, 1—6. — 8. De zin vanaf v. 19 tot en met v. 24 is: Wanneer iemand, om zich de dans der lichten rondom Dante en Beatrice beter voor te stellen, zich de twee sterre-kransen verbeeldt, zoals ze juist door de Dichter beschreven zijn, heeft hij toch maar 'n flauw beeld van de werkelikheid, want de dingen in de hemel overtreffen ons aards voorstellingsvermogen zozeer als de snelste hemelsfeer, die de andere mede rondstuwt n.l. het Primum Mobile, de allertraagst voortvloeiende stroom de Chiana (spreek uit: Kjana.) overtreft. De Chiana, die tegenwoordig niet meer bestaat, was 'n rivier in Toskane bij Arezzo. — 9. De zin van deze terzine schijnt te zijn: Door de zalige geesten werd daar niet bezongen de lof van Bacchus of Apollo (op te vatten als de personifikaties van de aardse vreugde en het aardse goed in 't algemeen), maar de lof van de H. Drievuldigheid, de Vader, de Zoon en de H. Geest alsmede de lof van Kristus, die in zijn goddelike Persoon (de tweede van de H. Drievuldigheid) èn de goddelike èn de menselike natuur verenigt. De namen van Bacchus en Apollo doen op 't eerste gezicht vreemd aan. Als er alleen melding gemaakt was van Bacchus, zou men hier 'n tegenstelling kunnen zien in verband met v. 14 van deze Zang, waar gezinspeeld wordt op Ariadne's bruidskrans, door Bacchus als sterrebeeld aan de hemel gezet. Nu evenwel èn Bacchus èn Apollo genoemd worden, dunkt mij dat deze namen zijn op te vatten, niet letterlik, maar als personifikaties van de vreugde en 't goede in 't algemeen in tegenstelling met de hoogste Vreugde en het hoogste Goed in zich n.l. de drie-

Nadat gezang en dans ten einde waren 28
en zich tot ons weer wendden 's hemels lichten,
die iedre nieuwe taak gelukkig maakte,[10]

verbrak de vlam,[11] waaruit het wondre leven 31
van de arme Gods[12] ons tegen had geklonken,
het zwijgen van deze eensgezinde geesten

en sprak: „Nu de eerste garf is leeggekomen, 34
nu 't graan geborgen is, vraagt zoet verlangen,
om ook de tweede schoof voor u te dorsen.[13]

Gij meent, dat in de borst, waaruit de ribbe 37
genomen is, om 't schoon gelaat te vormen,
welks mond zo duur te staan kwam aan de wereld,[14]

alsook in 't Hart, dat met 'n lans doorstoken 40
voldeed voor hen, die éer of làter kwamen,
zodat de weegschaal rees met àller zonde,[15]

enige God. Deze verklaring lijkt me nog aannemeliker, omdat in de tekst niet het woord „Apollo" gebruikt wordt, maar „Paean." Paean nu is 'n bijnaam van Apollo als god van de geneeskunde of brenger van 'n goed, dat geldt als het hoogste aardse goed. — 10. De zaligen zijn er even verheugd over Gods lof te zingen, als aan de mens 'n dienst te bewijzen. — 11. St. Thomas. Zie Z. X, 99. — 12. St. Franciskus. — 13. De zin is deze: „Nadat ik uw twijfel opgelost heb omtrent de woorden „waar vette weide wacht" enz. (zie Z. X, 96; Z. XI, 25 en 139.) zal ik tans uw tweede twijfel wegnemen omtrent de woorden „geen tweede ooit rees" enz. (zie Z. X, 114 en Z. XI, 26.) Dante twijfelde aan Thomas' gezegde, dat Salomon de wijste mens geweest was, omdat hij meende, dat Adam en Kristus de twee wijste mannen geweest waren. (v. 37—45). Aan deze mening van Dante verbindt St. Thomas weer 'n kort, sterk neoplatonies-gekleurd betoog in aansluiting met wat gezegd werd in Z. I, 103 vlgg.; Z. II, 112 vlgg. en Z. VII, 67 vlgg. In dit betoog spreekt de H. Leraar weer over middellike en onmiddellike voortbrenging door God, en ontvouwt daarin, dat Dante's mening omtrent de wijsheid van Adam en Kristus juist is. (zie v. 52—85.) Niettemin is het woord van de H. Leraar zelf omtrent Salomons wijsheid eveneens waar, zoals nader ontwikkeld zal worden in v. 91 vlgg. — 14. In deze terzine wordt gesproken over Adam. In verband met diens hoogheid is het zijdelings ver-

gij meent, dat door de Kracht, die beiden maakte, 43
in beiden zoveel licht werd uitgegoten
als ooit de mens-natuur maar kon bevatten.[16]

En zò verbaast u wat ik zei hierboven, 46
toen ik verhaalde, dat er nooit 'n tweede
verrees als hìj, door 't vijfde licht omsloten.[17]

Richt op mijn antwoord tans uw scherpste blikken: 49
want wat gìj dacht en wat ìk zei, zal blijken
het middelpunt te zijn van éne cirkel.[18]

Dat wat niet sterft en dat wat wèl kan sterven, 52
is louter weerglans van het Woord des Vaders,
dat Deze voortbrengt in zijn eeuwge Liefde.

Want 't levend Licht, dat aan z'n Bron ontwellend, 55
maar zonder van die Licht-bron Zich te scheiden
noch van de Liefde: Derde in 't goddlik Wezen,

weerkaatst uit zuivre liefdedrang Zijn stralen 58
in negen englenkreitsen als in spiegels,
en blijft toch eeuwig éen en onveranderd.[19]

melden van zijn val door Eva van 'n treffende tegenstelling. Over de schepping van Eva zie Gen. II, 18 vlgg. — 15. In deze terzine is sprake van Kristus, wiens verlossingswerk en verlossingsdood zowel vooruit- als terugwerkende kracht bezit en zowel hùn ten goede kwam, die voór Hem levend, aan de *komende* Kristus, alsook hùn, die nà Hem levend, in de *gekomen* Kristus geloofd hebben. (v. 41) Bassermann. Vgl. nog Parad. Z. XIX, 105; Z. XX, 105 en Z. XXXII, 22 vlgg. — 16. De zin van deze terzine is: God („de kracht" enz. v. 43.), die Adam en Kristus schiep als mens, schonk èn Adam èn Kristus, ieder in zijn mate, op de hoogste wijze die kennis en wijsheid, waarvoor de menselike natuur vatbaar was. Zie St. Thomas Summ. Th. resp. P I Qu. LXXXIV Art. III en P III Qu. IX—XII. — 17. De geest, zo wijs als geen ooit rees en besloten in het vijfde licht, was koning Salomon. Zie Z. X, 109 vlgg. — 18. De zin schijnt te zijn: „Wat gìj denkt omtrent Adam en Kristus, en wat ìk zeide over Salomon, is éen en dezelfde waarheid, zoals er maar eén middelpunt is in 'n cirkel." — 19. De zin vanaf v. 52 tot en met v. 60 schijnt te zijn: De gehele schepping (alle onvergankelike en vergankelike dingen), alles is slechts 'n afstraling of weerglans van Gods Gedachte

Dan daalt dit Licht, voltooiend, steeds voltooiend, 61
totaan der schepping laatste mooglikheden,
en brengt daar wezens voort van duur kortstondig.[20]

Met deze nu bedoel ik al de dingen, 64
die mèt of zònder zaad in 't leven treden
door 't wentlen van de grote hemel-lichten.[21]

Het was dier dingen en de hand, die 't stempelt, 67
zijn niet hetzelfde steeds, en daarom fonkelt
Gods beeld nu méer dan minder in die wezens.[22]

Zo komt dat vaak dezelfde soort van bomen 70
nù prijkt met beter, dàn met slechter vruchten,
en gij, o mens, niet eender wordt geboren.

of van de tweede Persoon der Drie-eenheid „het Woord des Vaders," de Logos, aan wie in 't biezonder ook bij het scheppingswerk de wijsheid wordt toegeschreven. Die eeuwige Wijsheid of het eeuwig Licht, nlet uit noodzaak, doch uit goedheid, stort zich als het ware uit d.w.z. openbaart zich in de schepping en wel op de eerste plaats in de zuiver-geestelike wezens of de negen koren der engelen, die dus op de hoogste trap van de schepping staan. (v. 58—60) Ofschoon de Godheid, of de goddelike Wijsheid, als 't ware buiten Zichzelf treedt in de schepping d.w.z. zich daarin openbaart, blijft zij, de tweede Persoon van de H. Drievuldigheid, in de eenheid van het goddelik Wezen, eén en onverdeeld met God de Vader („z'n Bron" v. 55) en God de H. Geest. („de Liefde" v. 57) Verschillende malen laat Dante blijken, dat hij alle gedachten aan pantheïsme of neo-platonies emanisme zo nadrukkelik mogelik verwerpt. — 20. In deze terzine wordt gezegd, hoe Gods scheppingskracht van de hoogste schepselen (de engelen) afdaalt tot de laagste stoffelike wezens, waartoe de mensen (naar het lichaam zie v. 66 en v. 72) de dieren, de planten en levenloze dingen (v. 66) gerekend worden. Het italiaanse woord „potenza" (zie v. 62) is waarschijnlik 'n vertaling van de latijnse scholastieke vak-term „potentia" welk woord men in de Nederlandse taal wel het best zal kunnen weergeven door het woord „mooglikheid." — 21. Hier is dus sprake van de dingen, die niet onmiddellik door God geschapen worden, maar ontstaan onder en door invloed van de sterren. Zie Z. VII, 124 vlgg. — 22. De zin is: Het was (de grondstof) der dingen en de hand, die het stempelt (de invloed der sterren) verkeren niet altijd in dezelfde goede konditie; daarom bieden de toevallige dingen op meer of minder volkomen wijze 'n weerglans van het goddelik Licht.

Indien het was geheel volmaakt mocht heten, 73
de hemel in zijn hoogste kracht zich toonde,
rijk straalde uit ieder ding Gods merk en zegel.

Natuur[23] nochtans geeft deze nooit volkomen, 76
wijl ze als de kunstnaar is, wiens handen beven,
al schijnt hij in zijn kunst haast alvermogend.

Doch waar de liefdegloed van 't Opperwezen 79
diens stralend scheppingsbeeld ontwerpt en zegelt,
daar is men van volkomenheid verzekerd.

Zò werd in Edens tuin de stof veredeld 82
tot menslik lichaam in zijn hoogste luister;
zò werd de schoot der Moedermaagd gezegend.[24]

Uw inzicht[25] dien ik dan ook gul te loven: 85
want nimmer wàs noch zàl de mensheid wezen
zo wonder-wijs als in die twee personen.[26]

Indien ik tans niet verder ging met spreken, 88
mocht gij terecht de vraag weer laten horen:
„„Hoe rees dan ooit als Salomon geen tweede?"'

Opdat dan blijk', wat nog niet ìs gebleken, 91
bedenk, wìe hij eens was en wàt te vragen
hem dreef, toen werd gezegd: „„Noem uw begeerte!"'[27]

23. „Natuur" d.w.z. niet de onmiddellike scheppingskracht, maar de middellike d.i. de kracht of de invloed der sterren. — 24. De zin van deze twee terzinen is: Waar de goddelike Liefdekracht *onmiddellik* iets schept, is het geschapene altijd volmaakt. Daarom was Adams lichaam en ziel, en lichaam en ziel van Kristus volmaakt, omdat ze *onmiddellik* van God voortkwamen. Voor v. 90 vgl. Matth. I, 18 „werd zij zwanger bevonden van de H. Geest" en Luk. I, 35 „De H. Geest zal over u neerdalen en de kracht van de Allerhoogste zal u overschaduwen." Vers 79—81 worden ook anders vertaald en verklaard. — 25. „Uw inzicht" n.l. dat Adam en Kristus de twee wijste mensen geweest zijn. — 26. Adam en Kristus. — 27. In v. 91—93 wordt Dante door St. Thomas eraan herinnerd, dat Salomon koning was en dat hij, toen God hem gebood te vragen, wat hij verlangde (III Koning. III, 5) die wijsheid vroeg, welke 'n goed en volmaakt koning nodig heeft om zijn

Niet zò sprak ik, of ieder kàn begrijpen, 94
dat hij, die wijsheid vroeg, dit vroeg als koning,
om ook als koning eens z'n volk te leiden.

Nìet hoeveel geesten 's hemels radren wentlen 97
vroeg hij; ook niet of noodzaak wordt geboren
uit noodzaak met toevalligheid verenigd;

nìet: si est dare primum motum esse; 100
noch of men op 'n middellijn kan maken
'n driehoek, waar we 'n rechte hoek in missen.[28]

Let ge op het laatste[29] en 't eerste wat ik zeide,[30] 103
dan blijkt het kòningswijsheid juist te wezen,
waarop de pijl van mijn bedoelen mikte.

volk naar behoren te besturen. Vgl. deze twee terzinen om hun tegengestelde orde met de twee terzinen van v. 103—108. Dat Salomon inderdaad slechts wijsheid aan God vroeg om 'n goed koning te zijn, blijkt uit hetzelfde hoofdstuk van het derde Boek der Koningen v. 9. — 28. Vanaf v. 99 tot en met v. 102 somt Dante enkele wetenschappelike vraagstukken op, waarvoor in zijn tijd waarschijnlik grote belangstelling bestond. Natuurlik bedoelt de Dichter niet, dat Salomon zelf deze vragen had kunnen stellen. Hij geeft ze alleen bijwijze van voorbeelden. De vraagstukken-in-zich zelf veroordeelt hij niet, zoals enkelen menen. Hij keurt alleen af, dat velen vele dingen wensen te weten, waar ze in hun staat of stand weinig of geen nut van hebben. In deze passage van de Goddelike Komedie vinden wij 'n klein stukje van de geest, die ons later uit de Navolging van Kristus zal toespreken. Over de hier vermelde vraagstukken valt in 't kort het volgende te zeggen: De eerste vraag, waarover gesproken werd, was: „Hoe groot is precies het getal der engelen of Intelligenties?" (v. 97) Deze vraag behandelt Dante zelf uitvoerig in „Het Gastmaal" II, 5. De tweede vraag is, of in 'n syllogisme of sluitrede, waarvan een der praemissen 'n noodzakelike en de andere 'n toevallige waarheid bevat, 'n noodzakelike konkluzie volgt; wat Aristoteles ontkent, maar Plato bevestigt. De derde vraag was: si est dare primum motum (spreek uit: primoem motoem.) esse. Deze woorden betekenen: „Kan er 'n éerste beweging bestaan?" D. w. z. kan er 'n beweging bestaan, die niet door 'n andere veroorzaakt is? M. a. w. is het mogelik 'n oneindige reeks van toevalligheden aan te nemen? De laatste vraag was, of men op de middellijn van 'n cirkel 'n niet-rechthoekige driehoek kan beschrijven, waarvan ook 't derde hoekpunt op de cirkel ligt. — 29. N.l. wat Salomon wèl en wat hij nìet vroeg. (v. 95 vlgg.) — 30. N.l. „nooit rees" enz. Zie Z. X, 114

En is het woordje ,,,rees'''[31] u klaar en helder, 106
dan zult ge zien, dat dit op vorsten doelde,
die vele zijn, al zijn de goede zelden.

Aanvaard mijn woord, aanvaard mijn onderscheiden: 109
mijn woord, niet strijdig meer met uwe mening
van de eerste Vader[32] en ons aller Vreugde.[33]

En dit zij aan uw voet 'n loden kogel, 112
die traag u voort doet gaan — zoals vermoeiden —
naar ieder ,,,ja''' of ,,,neen,''' voor 't oog nog duister.[34]

Want in der dwazen kring zit hij het laagste, 115
die ,,,ja''' en ,,,neen''' zegt zonder te onderscheiden,
hetzij bij de ene stap, hetzij bij de andre.

'n Haastig oordeel doet u vaak verdolen 118
van 't pad der waarheid naar verkeerde wegen:
en dàn houdt koppigheid de geest gekluisterd.

Nog erger dan vergeefs vaart weg van de oever — 121
wijl hij niet keert als hij is uitgevaren —
die waarheid vissen wil maar zonder kunde.[35]

31. Door 't enigszins plechtige ,,rees'' te gebruiken had St. Thomas al te kennen gegeven, dat hij 'n voornaam persoon bedoelde en geen gewoon mens. Anders zou hij gezegd hebben: ,,Er was'' of ,,er leefde geen tweede als hij.'' — 32. Adam. — 33. ,,Ons aller Vreugde'': Kristus, die ons van de zonde verlost heeft. — 34. De zin van deze terzine is: Laat ,,dit'' d. w. z. dit onderscheid maken u steeds en overal aanmanen om voorzichtig te zijn in uw oordeelvellingen, wanneer 'n zaak u niet heel duidelik is. — 35. Deze terzine betekent: Hij die de waarheid wil navorsen, maar niet weet te onderscheiden of, beter gezegd, niet bekend is met de regels van de logika of redeneerkunde, hij zal niet slechts vergeefse arbeid verrichten, doch het zal hem nog slechter vergaan, daar hij niet eenvoudig even onwetend zal blijven als te voren, maar z'n geest meestal ook nog met dwaling besmetten zal. In de volgende twee terzinen wordt deze stelling toegelicht door 't voorbeeld van enkele wijsgerige dwaalgeesten en enkele ketters.

Parmenides[36] bewijst dit aan de wereld, 124
Melissus,[37] Bryssus[38] en nog meer vernuften,
die, uitgegaan, niet wisten wáar ze gingen.

Zó deed Sabèll,'[39] Arius[40] en die dwazen, 127
die eens als degens waren voor de Schriften
en Waarheids aangezicht onkenbaar maakten.[41]

Zij nìemand in zijn oordeel ooit vermetel 130
zoals de man, die 't koren op 'n akker
te schatten weet, voordat het rijp mag heten.

Want zag ik niet, hoe eerst in heel de winter 133
de dorenstruik niets droeg dan harde stekels
en later tòch zijn kruin met rozen sierde?

Ook zag ik wel, hoe op het wijde watei 136
'n schip de ganse reis voorspoedig zeilde
en toch verging bij de ingang van de haven.

36. „Parmenides, geb. pl.m. 510 v. Kr. was een der eerste wijsgeren uit de z.g. eleatiese School. — 37. „Melissus" van Samos (geb. in de 5de eeuw v. Kr.) was de laatste der eleatiese wijsgeren. Elea was 'n stad in Z. Italië. De filosofen van deze school namen slechts 'n onveranderlike werkelikheid aan en beschouwden alle veranderingen als schijn. Ze huldigden dus 'n fenomalisties pantheisme. Zie J. D. J. Aengenent, Handboek voor de Geschiedenis der Wijsbegeerte bl. 17 vlgg. Ze werden bestreden door Aristoteles, die vooral hun bewijsvoering berispte. Op. Oĩã. (Parijs 1629) Phys. I c. 2. — 38. „Bryssus" of Brysoon, 'n mathematikus die beweerde de quadratuur van de cirkel gevonden te hebben. Ook zijn bewijsvoering heeft Aristoteles als sofisties gehekeld. O.c. De Soph. El. c. XI. — 39. „Sabell' d.i. Sabellius geb. pl.m. 260 n. Kr. leerde ketterij aangaande de H. Drievuldigheid. — 40. „Arius" (256—336 n. Kr.), afkomstig uit Libye, priester in Alexandrië. Hij is de grondlegger van de wijd verbreide ketterij van het Arianisme. Arius ontkende de godheid van Kristus. — 41. In z'n werk „Summa contra Gentiles" weerlegt de H. Thomas beide dwaalleringen en toont hij aan, dat Sabellius en Arius de plaatsen uit de H. Schrift, waarop zij zich beriepen, verkeerd verstonden of er verkeerde gevolgtrekkingen uit afleidden.

Laat „,vrouwe Berte"' en „,heer Martien"' nooit menen, 139
als ze een zien offren en 'n ander stelen,
dat ze ook in 't boek van Gods geheimen lezen:

want deez' kan opstaan en die ander vallen."[42] 142

42. Nadat de H. Thomas vanaf v. 121 tot en met v. 129 heeft uiteengezet, dat velen, die de waarheid zoeken, of tenminste zeggen de waarheid te zoeken, deze niet vinden, omdat ze niet zoeken zoals het behoort, d. w. z. omdat zij zich begeven op de wegen van valse redenering, richt hij vanaf v. 130 tot en met v. 142 meer tot de gewone mensen 'n vermaning om niet vermetel te zijn in hun oordeel over de naaste. Als wijsgeren en geleerden dwaalden, dan kunnen de gewone mensen nog veel eerder dwalen. Als personifikatie van het gewone volk noemt hij enigszins ironies „vrouwe Berte" en „heer Martien." St. Thomas sluit deze Zang met de vermaning om niet lichtvaardig over onze evenmens te oordelen, waarschijnlik naar aanleiding van de heftige disputen over het àl of niet zalig zijn van Salomon. Vgl. Z. X, 109—111.

Alnaar men stoot van buiten of van binnen, 1
beweegt zich 't water in 'n ronde schotel
òf naar de rand òf omgekeerd naar 't midden.[1]

Zo was het beeld, dat ik opeens aanschouwde 4
in mijn verbeelding, toen 't verheerlikt Leven
van Thomas[2] heel en al had uitgesproken.

En juist dìt beeld was in mijn geest gerezen, 7
wijl éerst de Zaalge[3] sprak en tòen mijn Vrouwe,
aan wie 't geviel aldùs het woord te nemen:

„Mijn vriend[4] begeert, al hoort ge hem niet spreken 10
nòch met de stem nòch zelfs maar in gedachte,[5]
'n nieuwe waarheid in haar grond te kennen.

Verhaal hem dus of 't licht, dat hier uw wezen 13
gelijk 'n roze[6] ombloeit, u bìj zal blijven,
in eeuwigheid zo stralend-schoon als heden.

En àls het blijft, verklaar hem ook hoe later, 16
nadat ge uw aards omhulsel hebt hernomen,
uw oog het kan verdragen zonder schade."[7]

Gelijk weleens, geprikkeld en gedreven 19
van blijder lust, zij die ten rei zich scharen,
de stem verheffen en de pas versnellen,

1. Dante en Beatrice stonden nog steeds in 't middelpunt van de twee koncentriese cirkels van zaligen, als verhaald is in Z. XI en XII. Nadat de H. Thomas uitgesproken was (v. 5—6), nam Beatrice 't woord. (v. 8—9) Dit spreken vanuit de omtrek naar 't middelpunt en omgekeerd bracht Dante op de vergelijking, uitgedrukt in v. 1—3. — 2. D.w.z. zijn verheerlikte ziel. — 3. St. Thomas. — 4. Dante. — 5. De zaligen kennen zelfs onze meest innerlike gedachten en gevoelens. — 6. Zie Z. XII, 19. — 7. In v. 13—19 stelt Beatrice namens Dante twee vragen: 1o of 't licht, dat de zaligen omgeeft, eeuwig zal blijven en 2o of dat licht na de verrijzenis 't lichamelik oog niet zal hinderen. — Ofschoon Dante er nergens uitdrukkelik over spreekt, moeten wij aannemen, dat hij evenals in Hel en Vagevuur ook in de Hemel de zielen 'n soort van etheries lichaam toekent. Dit is eenvoudig 'n eis van aanschouwlikheid. Met betrekking tot de werkelike aard-

zo toonden, op die vlugge en lieve bede[8] 22
'n nieuwe vreugde beide heilge cirkels[9]
èn in de dans èn in de wondre liedren.

Wie zich beklaagt, daar hij niet zonder sterven 25
eens boven[10] leven zal, hij schouwde er nimmer
't verkwikkend bad van de eeuwge vreugde-regen.

Die Eén en Twee en Drie, die eeuwig levend 28
in Drie en Twee en Eén héerst zonder einde,[11]
omperkt van niets, doch alles Zelf omperkend,[12]

drie malen was Hij eerst door elk dier geesten 31
bezongen op zo zachte en zoete wijze,
dat iedre deugd volmaakt beloond zou wezen.[13] —

In 't schoonste licht[14] nu van de kleinste cirkel[15] 34
hoorde ik 'n stem zo zacht als die van de Engel
wellicht tot Jezus' moeder,[16] en ze zeide:[17]

se lichamen, die de zaligen eens zullen hernemen, moeten deze schim-lichamen eenvoudig als niet-bestaande beschouwd worden. — 8. Zie v. 10 vlgg. Zodra St. Thomas zweeg, was Beatrice gereed om Dante van dienst te wezen. — 9. De twee kransen van zaligen onder leiding van St. Thomas en St. Bonaventura. — 10. In de hemel. — 11. Zinspeling op het slot der kerkelike gebeden: „Gij die leeft en heerst in de eenheid van de H. Geest, God in alle eeuwen der eeuwen." 't Woord „Eén" ziet op de eenheid van 't goddelik Wezen; „Twee" op de goddelike en menselike natuur van Kristus; „Drie" op de drie goddelike personen in de H. Drievuldigheid. — 12. Géen geschapen wezen kan 't goddelik Wezen bevatten, omdat Dit in eigenlike zin alleen oneindig is; maar al het geschapene wordt in Gods wezen juist door zijn oneindigheid eminenter omvat. Vgl. nog Vagev. Z. XI, 2. — 13. Vóor Dante op z'n vraag antwoord bekwam, werd God ter ere van de H. Drievuldigheid driemalen door iedere zalige afzonderlik toegezongen op zo schone wijze, dat die hemelse muziek alleen reeds voor elke deugd 'n waardige beloning zou wezen. — 14. Volgens sommigen Petrus Lombardus (zie Z. X, 106—108.); zo goed als zeker echter: Salomon. Zie Z. X, 109. — 15. De binnenste krans van zaligen. Zie Z. XII, 1—5. — 16. De aartsengel Gabriël, toen hij Maria het goddelik moederschap aankondigde. Luk. I, 28 vlgg. — 17. In de volgende verzen geeft Salomon antwoord op Dante's vragen uit v. 13—18.

„Hoelang het feest van 't Paradijs moog duren, 37
steeds zal het heilig vuur van onze liefde
ons met dit kleed van vlammend licht omhullen.

De glans van 't kleed volgt trouw de gloed van 't harte, 40
de gloed de aanschouwing, en zò hoog stijgt deze
als ons Genade ontheft aan eigen krachten.[18]

Zohaast ons weer bekleedt ons aards omhulsel, 43
doch hemels dan en heilig, zijn wij allen,
als weer volkomen mens, voor God nòg schoner.[19]

18. Vanaf v. 37 tot en met v. 39 zegt Salomon dus, dat het licht, waarvan de zaligen zijn omstraald, eeuwig zal blijven en dat het niets anders is dan 'n uiting van de gloed hunner liefde (v. 37—39), waaraan het steeds evenredig is zoals deze aan hun hemelse kennis van God (visio beatifica), die op hàar beurt zo groot is, als Gods genade haar boven ons natuurlik kenvermogen verheft. (v. 40—42) — 19. Heeft Salomon in v. 37—39 gezegd, dat het licht rondom de zaligen steeds blijven zal, in deze terzine begint hij uiteen te zetten, dat het nog schoner zal worden (v. 51) na de lichamelike verrijzenis. Door 't verrijzen van hun aards lichaam hervinden de zaligen hun volmaakt menselik wezen, dat uit ziel en lichaam bestaat (vgl. Hel Z. VI, 106—108.) en worden ze dus aan God nog aangenamer. In de nu volgende twee terzinen wordt dan uiteengezet wat de gevolgen zijn van de verrijzenis voor de gelukzaligen. Eerst wordt gezegd, dat het lumen gloriae (zie aant. 53 van Z. I.) zal toenemen (v. 46—48); als gevolg daarvan de goddelike kennis (visio beatifica v. 49); als gevolg daarvan de liefde (zie Z. XXVIII, 106—107.) en als gevolg daarvan de glans van het licht, dat de zaligen omhult. (zie v. 40.) Daar nu nòch het lumen gloriae, nòch de visio beatifica essentialiter d.i. naar hun wezen, absoluut gesproken, vermeerderd kan worden, kan er in deze verzen (v. 46—52) slechts sprake zijn van 'n akcidentele vermeerdering der eeuwige zaligheid en wel in zoverre ook het lichaam na de verrijzenis daaraan deelneemt. Zie St. Thomas Summ. Th. 1a. 2dae Qu. IV, Art. 5 ad 5um. — Ten slotte wijs ik hier nog op 'n moeilikheid in de dichterlike kompozitie of liever in de dichterlike voorstellingswijze: Waar blijft Dante n.l. na de verrijzenis der werkelike lichamen met het etheries licht, dat de zaligen nu reeds omgeeft? M.i. wordt dit eens eenvoudig vervangen door het wezenlike korporele licht, dat de verheerlikte lichamen eens zullen uitstralen. Nog beter misschien is het te zeggen, dat hij dit etheries licht eenvoudig identificeert met het latere korporele licht.

Daardoor zal groeien, wat de hoogste Gever, 46
schoon onverdiend, ons schenkt van 't licht der heemlen:
licht, dat de Schepper zichtbaar maakt voor 't schepsel.[20]

Daardoor zal groeien 't zaligmakend schouwen, 49
de gloed, die aan dat schouwen komt te ontvlammen,
de glans, die van die gloed weer wordt geboren.[21]

Doch evenals 'n kool in brand gevlogen, 52
door eigen licht de gloed der vlam vermeestert
en als 'n witte kern in 't vuur blijft gloeien,

zo zal ons stof, dat nu nog rust in de aarde, 55
door eigen helderheid de glans verwinnen,
die allen reeds zo luisterrijk ommantelt.[22]

Toch zal die zee van licht ons niet vermoeien, 58
wijl onze organen eens de kracht bezitten
om op te nemen àl wat kan verheugen."[23]

En 't was, of „Amen!" riepen beide koren 61
zo blijde en snel, dat ze ons de zielsbegeerte
naar hun gestorven lichaam daardoor toonden:[24]

20. Dit licht is dus het lumen gloriae. — 21. De gloed (v. 50) is de liefde (zie v. 38.), de glans (v. 51) het licht dat de zaligen omhult. (zie v. 39) — 22. Vanaf v. 52 tot en met v. 57 wordt gezegd, dat het herrezen en verheerlikt lichaam („ons stof" v. 55) zelf nog schitterender zal wezen dan het licht dat hetzelf uitstraalt. De vergelijking van de vlammende kool is waarschijnlik ontleend aan St. Bonaventura Sent. IV Dist. XLIX, P. II, Sect. II Art. II Qu. 1. Concl. — 23. In deze terzine beantwoordt Salomon de vraag uit v. 16—18. Tevens geeft hij ook de reden aan waarom àl dat licht de organen van het lichaam (speciaal de ogen) niet vermoeien zal. Zie Summ. Th. Suppl. ad P III Qu. LXXXII, Art. 1. — 24. „De beide koren" d.w.z. de twee kransen van zaligen onder leiding van St. Thomas en St. Bonaventura riepen zo snel en blijde „Amen!" d.i. „Zo zij het!", dat Dante daaruit duidelik kon opmaken, hoe de zaligen naar de hereniging met hun lichaam verlangden. Zie Summ. Th. 1a 2dae Qu. IV Art. 5 ad 4um.

niet om henzelf misschien, doch om hun moeder 64
en vader en om allen, die ze eens minden,[25]
voordat ze omhoog als eeuwge vlammen gloeiden.

En zie, rondom het licht dat mij omgloorde,[26] 67
verrees in eender glans 'n blijde klaarte
als aan de kim bij 't rijzen van de morgen.

En evenals bij 't ingaan van de schemer 70
er hier en ginds iets flikkert aan de hemel
en we even vragen: „Zijn dit reeds de sterren?,"

zo schenen nieuwe wezens op te dagen 73
en als 'n derde krans van licht te vormen
rondom de beide, die mij reeds omgaven.[27]

O heilge Geest, het was ùw lichtgefonkel, 76
dat plots en gloeiend oprees voor mijn ogen,
die, overweldigd, het niet dragen konden![28]

Doch Beatrice zag mij aan en lachte 79
zo stralend-schoon, dat ook dìt schoon moet blijven
bij wat mijn geest[29] niet volgen kon naar de aarde.

25. Met deze terzine wil de Dichter misschien te kennen geven, dat de hemelse zaligheid geen beletsel is voor de liefde tot de evennaaste. Daarom zegt hij, dat de zaligen misschien nog meer naar de verrijzenis der lichamen verlangen om ànderen dan om zichzelf. Immers indien hun vader, moeder enz. al in de hemel zijn, zullen zij door de hereniging met hun lichaam nog gelukkiger worden. Zie v. 43—45. En indien ze nog op aarde mochten zijn of in het Vagevuur, zullen zij op de dag van de verrijzenis aan de hemelse zaligheid deelachtig worden. — 26. Het licht van de twee kransen van zaligen. — 27. Om de twee kransen van zaligen verschijnt 'n derde. De betekenis van dit verschijnen, onmiddellik voor Dante en Beatrice de zon verlaten, is niet heel helder. — 28. „Het glanzen van die zielen is als 'n weerglans van de H. Geest aan wie [in 't biezonder] onze heiligmaking toegeschreven wordt." (Haghebaert) — 29. „Mijn geest" d.i. mijn geheugen. Vgl. Z, I, 9.

Toen aan mijn oog 't vermogen was hergeven 82
om òp te zien, zag ik mij met mijn Vrouwe
en haar alléen tot hoger heil[30] gestegen.

En 'k wist reeds, dat ik hoger was gevlogen 85
door 't vurig schittren van de schone Sterre,
die mij veel roder leek dan ooit te voren.[31]

Met heel mijn ziel en met die taal van 't harte, 88
die één in allen is, dankte ik mijn Schepper
zoals voor 't nieuwe gunstbewijs betaamde.

En nog was in mijn hart de gloed van 't offer 91
niet heel en al gedoofd, toen 'k reeds ontwaarde,
hoe 't met genadig oog was aangenomen:

want lichten zag ik fonklen in twee stralen 94
met zoveel goud en purper, dat ik zeide:
„O Helios, hoe siert gij dit Gestarnte!"[32]

Gelijk van kleiner en van groter sterren 97
de Melkweg schittert tussen 's werelds polen
in schoonheid die der wijzen twijfel wekte,[33]

zò, rijk aan sterren, vormden beide stralen 100
op 't hart van Mars het eerbiedwaardig Teken
zoals quadranten in 'n cirkel maken.

30. De hemel van Mars. (zie v. 86.) — 31. Vgl. Vagev. II, 14 en Gastm. II, 14. — 32. Tegen de rode achtergrond van Mars ziet Dante twee gouden lichtstralen in de vorm van 'n grieks kruis. (v. 101—102) De twee stralen worden hoofdzakelik gevormd door zich bewegende lichten. Dit zijn, zoals we later zullen horen, de zielen van goede koningen, heilige strijders voor Geloof en Kerk, en martelaren. „Helios" is de zon. Volgens de M. E. ontleenden alle sterren en planeten hun licht en luister aan de zon. Symbolies betekent Helios ook God zelf. Gelijk de zon de planeet, zo verlicht God allen die daar verblijven. — 33. In Oudheid en M. E. hadden de geleerden veel moeite met het verklaren van de Melkweg. Dante verklaarde 't verschijnsel door 'n opeenhoping van kleiner en groter sterren. (Gastm. II, 15) Voor de mythologiese verklaring van de Melkweg zie Hel Z. XVII, 108.

Hier zwicht de fantazie voor mijn geheugen, 103
want op de gouden kruisboom straalde Kristus
veel schoner dan 'k in beelden uit kan drukken.[34]

Maar wie z'n kruis opneemt om Hèm te volgen, 106
zal 't mij vergeven, als mijn lippen zwijgen,
ziet hij daar zelf eens Kristus in Zijn luister.[35]

Langs de armen en van boven naar beneden 109
bewogen lichten zich, die helder blonken,
wanneer ze elkaar ontmoetten en weer scheidden.[36]

Zo zien we hier,[37] krioelend door elkander, 112
èn vlug èn traag, doch steeds van aanblik wisslend,
ontelbre grote en kleine stofjes dansen

in 't zonnelicht, dat als in gouden strepen 115
de schaduw breekt, die soms de mensen maken
met veel beleid, om 't felle licht te weren.

Zoals viool en harp door 't samentrillen 118
van vele snaren zoet geluid doen horen
zelfs voor de man, die nimmer noten leerde,

zo daalde er uit de lichten die daar blonken, 121
langs 't kruis 'n wondre zang die mij verrukte,
al bleef de zin van 't lied mij ook versluierd.

34. Van 't licht-kruis („het eerbiedwaardig Teken" v. 101) straalde Kristus' beeltenis, waarschijnlik gevormd door alle of tenminste zeer vele van die lichtende zielen. De pracht van dit alles was zo groot, dat Dante er wel 'n vage herinnering van behield, maar zijn fantazie kon geen beelden vinden om er enigermate 'n voorstelling van te geven. — 35. Als men zelf eens Kristus aan dat kruis ziet schitteren, als men zelf eens in de hemel is, zal men begrijpen, dat zulk 'n pracht niet door aardse verbeelding is weer te geven. — 36. Bij 't ontmoeten en passeren schitteren de zaligen op biezonder heldere wijze om hun onderlinge vreugde en liefde uit te drukken. Vgl. Z. IX, 70 — 37. Op aarde.

Wèl bleek 't 'n zegelied, dat ik daar hoorde,
want „Rijs en overwin!"[38] zo klonk mij tegen
als een die spreken hoort, maar 't niet kan volgen.

En zò verliefde ik op die zoete klanken,
dat ik totaan dit uur geen dingen kende,
die ooit mij bonden met zo zoete banden.

Misschien dunkt u mijn woord hier te vermetel,
als telde ik 't schoon dier hemelse ogen minder,
in wier aanschouwing mijn verlangens zwegen.

Doch wie bedenkt, dat aller schoonheid zegels[39]
hun levend licht naar boven sterker maken
en zich mijn oog nog niet naar 't hare wendde,

hij kan 't vergeven waar 'k mij van beschuldig;
en tevens zien dat ik toch waarheid zeide,
omdat ik nooit verwierp het schoon dier ogen,

wier gloed àl rijker fonkelt onder 't stijgen.[40]

38. Volgens sommigen zijn deze woorden 'n zinspeling op de martelaren-hymne, die in de Paas-tijd wordt gezongen n.l. „Gij overwint in uw martelaren.... Ere zij de Vader en de Zoon, die uit de doden opstond"; volgens anderen zijn de woorden ontleend aan 'n kerkelik loflied op Kristus, dat verloren is geraakt. — 39. „Aller schoonheid zegels" d.w.z. de hemel-sferen of de sterren, die in aansluiting met verschillende plaatsen uit de Commedia zegels of stempels genoemd worden, omdat zij het was der wereld al zijn schone vormen inprenten. — 40. De zin vanaf v. 127 tot en met v. 139 is deze: Dante zegt, dat hem nooit iets schoner toegeschenen heeft dan de lofzang der hemelingen op Mars. (v. 127—129) Doet hij daarmede niet te kort aan de schoonheid van Beatrice, speciaal aan de schoonheid van haar ogen? (v. 130—132) Neen. Want hoe hoger hemel, hoe hoger schoonheid deze geeft. (v. 133—134) Ook de schoonheid van Beatrice was op Mars dus groter dan op de Zon. (zie v. 139.) Maar Dante werd door het stralende licht-kruis op Mars en de zang der hemelingen aldaar zo in beslag genomen, dat hij niet dadelik opzag naar Beatrice, 'n nalatigheid waarvoor hij verontschuldiging vraagt. (v. 135—136) Had hij dadelik opgezien naar Beatrice, dan zou hij zeker niet gezegd hebben, dat de zang der zaligen op Mars het schoonste was wat hij ooit ontmoette. — Sommige uitleggers (m.i. zonder goede gronden) zien in „de zegels", van v. 133 de ogen van Beatrice.

Grootmoedigheid — waarin steeds glanst en schittert 1
de liefde, die ons 't goede pad leert volgen,
zoals uit zelfzucht loert de slechte liefde —

gebood die zoete lier tans om te zwijgen 4
en deed de godgewijde snaren rusten,
die spant en viert de Rechterhand der heemlen.[1]

Hoe zouden doof zijn voor gegronde beden 7
de zielen, die eenparig 't zingen staakten,
opdat ik moed zou vatten om te spreken.[2]

O wèl verdienen smarten zonder einde 10
zij die, uit zucht naar dingen die niet duren,
zich zelf beroven van zo groot 'n liefde![3]

Zoals in schone en rustige avend-stonden 13
van tijd tot tijd 'n vuur[4] flitst langs de hemel,
dat de ogen wekt uit hun verzonken dromen,

1. Zoals in v. 8 en 9 gezegd wordt, staakten de zalige geesten op Mars hun gezang om Dante gelegenheid te geven hun 'n vraag te stellen. Dit zwijgen was dus 'n gevolg van hun edelmoedigheid of onbaatzuchtigheid, waarvan ten slotte alle goede liefde de hoogste openbaring is, zoals in zelfzucht alleen verkeerde of slechte liefde is te vinden. — De „zoete lier" (v. 4) is het stralende licht-kruis uit Z. XIV, 94 vlgg. „De godgewijde snaren" zijn de zaligen zelf. „De Rechterhand der heemlen" of de Opperkunstenaar is God, die de zaligen beweegt tot dans en zang. Over de echte en valse liefde zie Vagev. XVII, 92 vlgg. — 2. Wanneer de zaligen, òngevraagd reeds, zo bereid waren om Dante terwille te zijn, hoeveel te meer zullen zij dan luisteren naar werkelik geuite beden, die inderdaad verhoring verdienen. — 3. De zin van deze terzine is: Zij die voor 'n tijdelik goed het eeuwig goed hebben versmaad (als voorbeeld wordt gegeven de eeuwige onbaatzuchtige liefde der zaligen voor hun naaste.) en wel door de dood onherroepelik hebben versmaad, verdienen daarom ook onherroepelik, dus voor eeuwig, van het eeuwig goed beroofd te worden. Dit is de z.g. poena damni of de straf van schade. En omdat zij in plaats van het oneindig, ongeschapen Goed het eindig, geschapen goed hebben gesteld, worden zij volgens de eis van de metafiesiese en morele orde ook *door* het geschapen goed gepijnigd. (poena sensus of straf van pijn) en dat *eeuwig*, omdat die verkeerde doelstelling ook onherroepelik is. Vgl. nog St. Thomas Summ. Th. Suppl. ad P III Qu. XCIX Art. 1. — 4. 'n Meteoor?

alsof 't 'n ster was, die van plaats verwisselt, 16
schoon in die streek der lucht waar 't vuur ontvlamde,
geen star verdwijnt en 't licht[5] maar even flikkert,

zo schoot opeens van de arm ter rechterzijde 19
totaan de voet van 't kruis 'n licht[6] naar onder
uit 't sterrebeeld,[7] dat daar z'n glans verspreidde.

Men zag 't juweel niet aan zijn koord ontglippen, 22
maar door het licht-kruis naar beneden dalen,
gelijk soms door albast 'n lichtschijn schittert.[8]

Zò ijlde ook eens Anchises' schim vol liefde — 25
als ge onze hoogste Muze moet geloven —
toen hij z'n zoon ontwaarde in de onderwereld.[9]

„O sanguis meus, o super infusa 28
gratia Dei, sicut tibi, cui
bis unquam coeli janua reclusa?"[10]

Aldus dat licht, waarheen ik 't eerst mij richtte; 31
toen hief ik de ogen weder naar mijn Vrouwe[11]
en stond om links en rechts geheel verbijsterd.[12]

5. 't Vuur van v. 14 en 17. — 6. Dit licht omhult een van Dante's voorvaderen n.l. Cacciaguida. (zie v. 94 en 135.) — 7. Het licht-kruis op Mars. 8. Het licht van Cacciaguida („'t juweel") bleef binnen de omranding van het kruis. — 9. „Anchises": vader van Aeneas; „onze hoogste Muze" staat in plaats van „onze grootste Dichter" n.l. Vergilius. Voor de ontmoeting tussen Anchises en Aeneas in de onderwereld zie Verg. Aen. VI, 684 vlgg. 10. De u's en i's in deze latijnse woorden uit te spreken als oe en ie; gratia uit te spreken als gråatsia; „cui" als koewi; „caeli" als tsjèlie." De woorden betekenen: „O gij mijn bloed; o goddelike genade, over hem uitgestort: voor wie werd, zoals voor u, de deur des hemels tweemaal ontsloten?" Met deze woorden kondigt Cacciaguida Dante aan, dat hij eens voor goed onder de zaligen zal worden opgenomen. Dante laat zijn voorvader Latijn spreken, waarschijnlik om aan te duiden, dat in Cacciaguida's tijd het Latijn als algemeen-beschaafde omgangstaal nog niet verdrongen was door het Italiaans. Vgl. Z. XVI, 33. — 11. Dante ziet nu op Mars voor 't eerst naar Beatrice. Vgl. einde van de vorige Zang. We mogen hieruit opmaken, dat alles wat de Dichter gezien en gehoord heeft sinds zijn aankomst op Mars,

De lach toch in haar ogen was zo strelend, 34
alsof ik met de mìjne plotsling peilde
de grond van mijn genade en van mijn Eden.[13]

Toen sprak de geest, mijn oog en oor verblijdend, 37
na de eerste woorden,[14] ook van andre dingen,
die 'k niet begreep; zò diep was 't wat hij zeide.[15]

En niet uit vrije keus sprak hij zo duister, 40
o neen, hij moest zo doen, want zijn gedachte
vloog ieder sterflik doelwit[16] ver te boven.

En toen de boog van 't vlammend zielsbeminnen 43
opnieuw ontspannen was en 't woord weer daalde
tot waar de grens begint van òns begrijpen,

was 't allereerste dat ik van hem hoorde: 46
„Gezegend Gij, die Eén zijt en Drievoudig
en voor mijn nazaat U zo mild betoonde."[17]

En dan tot mij: „Het lang en zoet verlangen, 49
gewekt door in het grote Boek te lezen,
waarin nòch wit nòch 't zwart ooit wordt veranderd,

'n uiterst vlug verloop heeft gehad. — 12. De schoonheid van Cacciaguida en Beatrice was verbijsterend. — 13. Dante wil zeggen: „De schoonheid van Beatrice was zo groot, dat ik meende reeds het toppunt te zien van mijn genade en zaligheid." — 14. Zie v. 28—30. — 15. De zin vanaf v. 38 tot en met v. 45 schijnt te zijn: Na de begroeting van Dante (v. 28—30) wendde Cacciaguida, meegesleept door z'n liefde en dankbaarheid, zich tot God en sprak daarbij van zulke verheven dingen, dat Dante er niets van begreep. Cacciaguida mòest zich wel op zo verheven wijze uiten, omdat de verhevenste liefde er hem toe dreef. Toen de liefdevervoering voorbij was, sprak hij weer overeenkomstig Dante's menselik begripsvermogen. Cacciaguida's liefdeverrukking wordt vergeleken bij 'n boog en z'n woorden bij pijlen. — 16. „Doelwit". Deze beeldspraak wordt gebruikt in aansluiting met de volgende verzen. — 17. 't Eerste wat Dante weer verstond, was 'n dankbetuiging van Cacciaguida tot God, omdat Deze aan Dante („mijn nazaat") de genade verleend had vòor zijn dood de hemel te betreden.

hebt gìj, m'n zoon, gestild op deze Sterre,
waar 'k u begroeten mag, dank zij de Vrouwe,
die tot deez' hemel-vlucht u vleuglen leende.[18]

Gij meent, dat uw gedachten tot mij komen
uit 't eerste Zijn, zoals — kent ge eens haar wezen —
in de eenheid vijf en zes ligt opgesloten.[19]

Ge vraagt dus niet, wie 'k ben en om wat reden
ik u verschijn veel vroliker en blijder
dan ieder ander van deez' blijde geesten.

Wáar is 't wat gij gelooft, wijl hier[20] de hoogste
en laagste in rang steeds schouwen in de Spiegel,[21]
die, vóor gij denkt, reeds uw gedachte ontsluiert.

Maar tot nog rijker vreugd dier hoge liefde,
waardoor ik wakker blijf in eeuwig schouwen
en die mijn hart vervult van zoet begeren,

laat vrij èn blij èn kloek uw stem weerklinken,
opdat uw wil mij blijke en uw verlangen,
waarop reeds lang het antwoord is gegeven."[22]

18. In deze twee terzinen (v. 49—54) zegt Cacciaguida: „In 't grote Boek" d.i. volgens sommigen in 't Boek des levens (Openb. III, 5 en XX, 12 en 15) of volgens anderen en beter in 't boek der Voorbeschikking, „in dat boek, waarin nooit 'n letter bijgevoegd of uitgewist wordt (v. 51) heb ik gelezen dat ik u, Dante, nog voor uw sterven hier zou ontmoeten. Daarom was in mij 'n verlangen („zoet": omdat het eens zeker vervuld zou worden en geen afbreuk deed aan mijn geluk) naar die ontmoeting. Aan dat verlangen is tans op deze Ster (Mars) voldaan, daar Beatrice u tot deze hoogte deed opstijgen." — 19. Cacciaguida bedoelt: „Gelijk men uit de kennis van de eenheid of 't getal éen, tot de kennis van alle andere getallen komt, zo moet ik naar uw mening in mijn aanschouwen van het Eerste Zijn d.i. God ook de gedachten der stervelingen kennen, die in Gods wezen als 't ware besloten zijn en staan voorafgebeeld." — 20. D.i. de hemel. — 21. Gods wezen. — 22. De zin vanaf v. 64 tot en met v. 69 is: „Ofschoon mijn antwoord op uw vraag vaststaat, omdat ik deze al ken in God, wil ik ze toch horen om mij verkwikt te gevoelen door uw vertrouwen."

Ik wendde mij tot Haar, die mij reeds hoorde, 70
eer ik nog sprak, en met 'n lachje wenkte,
waardoor mijn wil zijn vlucht nog groeien voelde.

Toen hief ik aan: „Sinds Zich aan u vertoonde 73
het Opperste Evenwicht, wordt in u allen
èn geest èn hart in evenwicht gehouden.

Want de eeuwige Zon, die door Zijn licht en warmte 76
u hier verkwikt, is zo gelijk in beide,
dat geen gelijkenis dit zou verklaren.[23]

Maar geest en hart zijn in de stervelingen 79
om reden, die uw blikken klaar aanschouwen,
niet op gelijke wijs ter vlucht bevederd.[24]

Als sterveling heb ik dus nog te dragen 82
deze ongelijkheid; en zò kan mijn liefde
voor 't vaderlik onthaal slechts zwijgend danken.[25]

O blinkende topaas,[26] 't hoog-heilig Teken[27] 85
als pronksteen ingezet, ik smeek u dringend,
door 't noemen van uw naam mijn dorst[28] te lessen."—

23. Met v. 73—78 wordt bedoeld: Sinds de absolute Eenheid d.i. God in wie alle eigenschappen en volmaaktheden, die wij in Hem onderscheiden, volkomen gelijk en in oneindige harmonie zijn en waarom Hij „de Eerste Gelijkheid" of „het Opperste Evenwicht" kan genoemd worden, sinds God Zich aan u in de hemel openbaarde, zijn uw verstand en wil in volkomen evenwicht, daar de eeuwige Zon (God), waarin licht en warmte volmaakt gelijk zijn, u op gelijke wijze in Zijn licht en warmte (kennis en liefde) doet delen. — 24. Bij de mensen op aarde zijn verstand en wil, kennis en liefde geenszins in evenwicht om reden, dat dit evenwicht verstoord is door de erfzonde. — 25. Dante had zijn voorvader in de meest uitgelezen bewoordingen willen begroeten, maar hij was er niet toe in staat. — 26. De topaas is 'n edelsteen, die voorkomt in twee kleuren: goudkleurig en met 'n blauwachtige kleur. In de M. E. gold hij om deze twee kleuren als het symbool van de liefde tot God en de evennaaste. 'n Topaas noemt Dante Cacciaguida om zijn liefde tot de Dichter zelf en om zijn liefde tot God. (zie v. 38—49.) — 27. 't Stralende lichtkruis. — 28. Kennisdorst.

— „O gij mijn loot, waarin ik mij verblijdde,
duurde ook het wachten lang, ik was uw wortel,"[29]
aldus begon de geest mij toe te spreken.

En toen: „Naar wien uw maagschap wordt geheten:
hij die reeds honderd jaren en nog langer
de Berg omdoolt in de eerste van zijn Kringen,[30]

mìjn zoon was 't en ùw overgrootvâar tevens;[31]
wèl voegt het u, zijn lange dag van boete
te korten door gebed en goede werken.[32]—

Florence, door zijn „„oude muur"' omgeven,
waar nòg de klok de „„terts"' en „„noon"' laat horen,
het leefde kuis en sober en in vrede.[33]

29. D.i. uw voorvader. — 30. Dante's familie heette de Alighiëri's naar 's Dichters overgrootvader Alighiëro (I) gest. 1201. Vgl. echter v. 137—138. Meer dan honderd jaar verblijft Alighiero (I) reeds in de eerste Kring van 't eigenlike Vagevuur, waar de hovaardigen worden gestraft. Zie Vagev. Z. X, Z. XI en Z. XII. Over deze Alighiëro (I) en diens hoogmoed is verder niets bekend. Alighiëro's sterfjaar 1201 komt niet uit met de datum van de Commedia-reis, ook al stelt men deze, zoals sommigen doen, in 't jaar 1301. Waarschijnlik moet Alighiëro's dood enige jaren vroeger gesteld worden, daar in de oorkonden die inderdaad als sterfjaar 1201 opgeven, blijkbaar fouten of onjuistheden zijn ingeslopen. — 31. Philalethes geeft hier Dante's stamboom als volgt: Cacciaguida (1106—1147): bètovergrootvader; Alighiëro (I) gest. 1201(?): overgrootvader; Bellincione (gest. 1266): grootvader; Alighiëro (II): vader, getrouwd eerst met Lassa de' Cialuffi, bij wie hij 'n zoon kreeg: Francesco; daarna getrouwd met Bella Donati, de moeder van Dante. (1265—1321) De naam Dante is 'n afkorting van Durante. — 32. Over de hulp der levenden aan de zielen in 't Vagevuur zie o.m. Vagev. Z. VI, 26 vlgg. — 33. V. 97—135 geeft, nìet zonder overdrijving, 'n schildering van „de goede oude tijd." De „oude muur" (v. 97) is de eerst gebouwde muur in de M. E. In 1173 en 1299 werd de stad opnieuw uitgelegd en ommuurd. Op de plaats van de „oude muur" bevond zich in Dante's tijd nog steeds de oude abdij der Benediktijnen, kortweg Badìa genoemd. Dante's stadgenoten richtten hun dagelikse bezigheden naar 't luiden van de kloosterklok zoals deze de uren van de kerkelike getijden aangaf. De „terts" en „noon" zijn de latijnse namen van twee der vier z.g. „kleine uren" van 't kerkelik officie en zij werden resp. gebeden 's morgens om negen en 's middags om drie uur.

Geen pronk van snoeren en geen praal van kronen; 100
geen wuft-geschoeide vrouwen[34] en geen gordels,
die méer dan, wie ze droegen, de ogen lokten.

Geen dochter wekte reeds bij haar geboorte 103
des vaders angst, omdat nog niet als regel
bruidsgift en huwelikstijd hun maat verloren.[35]

Nog zag men geen paleizen zonder mensen[36] 106
en geen Sardanapálus, om te tonen,
wat zich in binnenkamers af kan spelen.[37]

Nog had uw Uccellato niet vernederd 109
de Montemaal; en de éerste eens in het stijgen,
is hij straks bij de val vast nìet de tweede.[38]

Bellincîon' Bert'[39] zag ik 'n gordel dragen 112
van leer en been, en van haar spiegel komen
zag ik zijn vrouw met ongeverfde wangen.

34. In de tekst staat „donne contigiate". De „contigië" waren 'n soort kousschoenen d.w.z. 't waren eigenlik heel lange kousen met leren zolen of soms ook geheel met opengewerkt leer bedekt, zodat de vorm van voet en been sterk uitkwam. — 35. In Dante's tijd werden de meisjes buitengewoon vroeg uitgehuwlikt en moesten 'n buitensporig grote bruidsgift meebrengen. — 36. De huizen en paleizen waren nog niet overdreven ruim. — 37. Vers 107—108 betekenen, dat de kamers nog niet opgevuld waren met allerlei dingen, die de wellust opwekten. Sardanapalus, de voorlaatste koning der Assyriërs (669—626 v. Kr.) geldt als 't toonbeeld van wellust en verwijfdheid. Zie Diodorus II, 23. — 38. De zin van v. 109—111 is deze: Vanaf de berg „Uccellato" (spreek uit: Oetsjellato.), eigenlik 'n afkorting van Uccellatoio, had men 'n prachtig uitzicht op Florence. Evenzo van de berg „Malo" of de „Montemalo" (tegenwoordig de berg „Mario") op Rome. In Cacciaguida's tijd was de aanblik van de Montemalo op Rome grootser dan die van de Uccellato op Florence. In Dante's tijd was Florence echter Rome voorgekomen. Evenals echter Florence Rome bij beider opkomst overwon, zo zal het Rome ook vóor zijn bij beider ondergang. — 39. „Bellincîon (spreek uit: Bellientsjoon.) Bert' of Berti": uit het beroemde geslacht der Ravignani's (zie Z. XVI, 97.) en vader van „de goede Waldrada". (Hel Z. XVI, 37)

En die van Nerli zag 'k en die van Vecchîo[40] 115
tevreden met hun harde dierehuiden,
en druk bij klos en spoel zag ik hun vrouwen.

Gelukkigen! — Want èlke vrouw was zeker 118
van eigen graf, en nog geen enkle schreide
door Frankrijks schuld op haar vereenzaamd leger.[41]

Vol tederheid zat de ene naast het wiegje 121
en suste 't wichtje met die lieve woordjes,
die 't eerst der oudrenhart zo zoet verkwikken.

'n Ander, die het garen wond op 't rokken, 124
verhaalde aan 't huisgezin in schone sprookjes
van Rome en Fîesole en van de Trojers.[42]

'n Lapo Santarello of Cîanghella 127
had tòen gegolden voor 'n zelfde wonder
als tàns 'n Cincinnatus of Cornelîa.[43]

Aan zulk 'n schoon en rustig samenwonen, 130
aan zulk 'n veilge kring van trouwe burgers,
aan zulk 'n zoet tehuis heeft mij geschonken

40. „Die van Nerli" en „die van Vecchîo" (spreek uit: Vekjo.): oude aanzienlijke Welf-geslachten. — 41. In Dante's tijd trokken vele zakenmensen naar 't buitenland, vooral Frankrijk. Maanden, jaren dikwels bleven hun vrouwen in Florence alleen achter. Of als ze meegingen, stierven ze vaak in d'n vreemde. — 42. 'n Oude florentijnse overlevering verbond de namen van Fîesole (spreek uit: Fjèsolé.), Rome en Troje met de grondlegging van Florence. — 43. „Lapo Santarello" en „Cîanghella" (spreek uit: Tsjanghella.): aanzienlik man en vrouw uit Dante's tijd, maar beiden berucht om hun ondeugd. „Cincinnatus" (zie Z. VI. 46.) bleef in z'n hoge waardigheid van romeins dictator hoogst eenvoudig. „Cornelia", dochter van Scipio Africanus en moeder der Gracchen, was 'n voorbeeld van vrouwelike deugd en moederliefde. Cacciaguida wil dus zeggen, dat 'n slechte man en 'n slechte vrouw in zijn tijd 'n even groot wonder zou geweest zijn als in Dante's tijd, 'n deugdzame man en vrouw.

Maria, toen haar hulp werd afgebeden;[44] 133
en in uw oude doopkapel[45] gewerd me
de naam van Cacciaguida en van kristen.[46]

Moronte was mijn broer en Elisëo;[47] 136
vanuit de Po-vallei koos ik mijn gade:
door hàar werd uw geslacht zijn naam geschonken.[48]

Het vaan van Keizer Koenraad[49] volgde ik later; 139
en hij vereerde mij het zwaard der ridders:[50]
zozeer won ik zijn hart door wakkre daden.

Met hem mocht ik de leugen-leer[51] bekampen, 142
wier volgers door de schuldige Opperherder
uw rechten schenden, wijl ze uw erfgoed stalen.[52]

44. In de M. E. werd bij de geboorte van 'n mens de bijstand van Maria, de moeder Gods, ingeroepen. Vgl. Vagev. Z. XX, 19—21. — 45. De beroemde doopkapel van St. Johannes op 't dom-plein te Florence. — 46. Cacciaguida was dus 'n doop-naam. — 47. Cacciaguida zegt, dat hij twee broers had Moronte of Moronto en Elisëo. Eliseo zou de stamvader geweest zijn van 't beroemde geslacht der Elisëi's. Sommigen verstaan dit vers zò, dat Cacciaguida van éen broer spreekt n.l. Moronte en dat deze afstamde uit de reeds lang bestaande Elisëi's. De zin van 't vers blijft onzeker. — 48. Cacciaguida's vrouw was 'n dame van de familie der Aldighiëri's uit Parma of Ferrara. Zie nog v. 91 vlg. — 49. N.l. keizer Koenraad de Derde. In 1147 volgde Cacciaguida hem op de tweede kruistocht, gepredikt door de H. Bernardus van Clairvaux. — 50. Cacciaguida werd dus in de adelstand verheven. Vgl. de aanhef van de volgende Zang. — 51. Cacciaguida zegt uitdrukkelik dat hij tegen de *dwaalleer* vocht: om te kennen te geven dat hij was uitgetrokken met 'n hoger doel n.l. tot verdediging van 't H. Geloof. Daarom kon hij ook zeggen, dat hij bij z'n dood van kruisvaarder als martelaar onmiddellik naar de hemel was gegaan. (v. 148) — 52. Volgens de opvatting der M. E. was Palestina en de H. Plaatsen het wettig bezit van de Kristenheid. Door Cacciaguida verwijt Dante de pausen en vooral Bonifacius de Achtste zorgeloosheid omtrent het H. Land. (Zie Z. IX, 136 vlgg.) Deze beschuldiging blijft vanzelf geheel voor rekening van Dante.

Daar werd ik door dat goddeloos gepeupel
ontrukt aan die bedriegelike wereld,
wier liefde en gunst zovelen nog bezoedelt,

en kwam als martelaar tot deze vrede."[53]

53. D.i. de vrede van de hemel.

O adeldom van 't bloed, wat zijt ge armzalig![1] 1
En wekt ge toch de hoogmoed hierbeneden,[2]
waar onze wil zo zwak is en zo wankel,

niet langer mag ik dit 'n wonder noemen, 4
wijl 'k dàar waar onze neigingen nòoit dwalen —
in 't hemelrijk — me er zelf nog trots op voelde.

Wèl zijt ge 'n mantel, ras te kort van onder! 7
Want als we hem niet dag aan dag verlengen,
blijft staag de Tijd hem met z'n schaar bestormen. —

Naar 't hoofs gebruik, dat eerst ontstond in Rome, 10
schoon tans niet zo geliefd meer bij zijn burgers,
was 't deftige „U" het eerste mijner woorden.[3]

'n Weinig van ons af stond Beatrice; 13
en om heur lachje leek ze op hàar die kuchte
bij de eerst beschreven misstap van Ginevra.[4]

1. In Z. XV, 140 had Dante van Cacciaguida gehoord, dat hij van adel was. Ofschoon in de hemel, gevoelde Dante 'n aanvechting van adeltrots. (v. 5—6) Hierom berispt hij zichzelf door er op te wijzen, dat de geboorte-adel z'n glans verliest, als deze niet telkens door edele daden als 't ware wordt hernieuwd. Voor Dante's opvatting omtrent adel zie „Het Gastm. IV, 3 vlgg. — 2. Op aarde. — 3. Dante had Cacciaguida eerst met „tu" aangesproken. (zie Z. XV, 85.) Nu hij hoorde, dat deze van adel was, spreekt hij hem aan met „voi". 't Gebruik van 't meervoudige „voi" voor 't enkelvoudige „tu" als teken van eerbied bestond in Dante's tijd nog in heel Italië. Alleen in Rome begon 't gebruik af te nemen, ofschoon 't juist daar in de 3de eeuw n. Kr. ontstaan was. De taalkundige ontwikkeling van de aanspreekvormen voor de 2de pers. enkelv. is in 't oud Italiaans en in 't nieuw Nederlands niet hetzelfde. Door de gegeven vertaling meende ik Dante's bedoeling het best te benaderen. — 4. Daar Dante en Cacciaguida vooral over aardse dingen spraken, stond Beatrice (als symbool van de theologie enz.) 'n weinig terzijde. Zij glimlachte om te kennen te geven, dat ze Dante's kleine zwakheid wel bemerkt had; zo kuchte eens (in de roman van Lancelot; zie Hel Z. V, 128 vlgg.) de hofdame Branguina om Ginevra te waarschuwen, toen deze door haar vragen haar gemoedsgesteltenis verried aan Lancelot.

Ik hief reeds aan: „U is voor mij 'n vader, 16
U geeft mij moed om onbezorgd te spreken,
U wekt mijn sterkst gevoel van eigenwaarde.[5]

Uit zòveel beekjes stroomt 'n zoete weelde 19
in mijn gemoed, dat ik van vreugde jubel,
wijl 'k zoveel kan verdragen zonder breken.[6]

En nu, beminde vader, laat mij horen, 22
hoe eens ùw oudren heetten en wat jaren
verliepen sinds de tijd van uw geboorte.

Ook zeg mij nog: „Hoe groot was bij uw leven 25
de schaapskooi van Sint Jan?"[7] en „Welke mannen
bekleedden toen de hoogste waardigheden?"[8] —

Gelijk 'n kool, die gloeit, nog meer gaat gloeien 28
bij 't blazen van de wind, zag ik de zaalge[9]
zijn vlam verheldren bij dit heus begroeten.

En evenals zijn lichtgloed rijker straalde, 31
klonk ook zijn stem veel zachter tans en zoeter,
al was 't niet in de taal van onze dagen.[10]

5. Dit vers is niet heel duidelik. Misschien bedoelt Dante, dat Cacciaguida's mededeling omtrent Dante's adellike afkomst diens gevoel van eigenwaarde heeft versterkt in die zin, dat de Dichter zich meer bewust gevoelt van de adellike spreuk: „Noblesse oblige". — 6. De verzen van deze terzine worden ook anders opgevat. — 7. „De schaapskooi van Sint Jan": Florence. Johannes de Doper was de patroon-heilige van Florence. Zie Hel Z. XIII, 143—144 en Par. Z. XXV, 5 — 8. Dante stelde Cacciaguida dus vier vragen: 1o wie zijn voorouders waren; 2o in welk jaar van de kristelike tijdrekening hij was geboren; 3o hoe groot Florence was in zijn tijd en 4o wie toen de aanzienlikste families waren. — 9. Cacciaguida. — 10. In Dante's tijd begonnen ook de hogere standen in plaats van Latijn het algemeen-beschaafd Italiaans te spreken. Cacciaguida antwoordde dus zo goed als zeker in 't Latijn. Vgl. Z. XV, 28—30 en Z. XVII, 34.

Hij zeide: „Sinds het uur, dat „Ave"[11] hoorde
tot dat waarop mijn moeder — tans gezaligd[12] —
van mij, die ze in haar schoot droeg, werd ontbonden,

herrees, vijf honderd drie en vijftig malen,
ten eigen Leeuw[13] dit flonker-hel gestarnte[14]
om aan diens voet weer feller op te vlammen.[15]

Zoals mijn vadren, werd ook ik geboren
daar waar uw rossen bij het jaarliks rennen
het eind der zesde stadswijk binnenstormen.[16]

11. „Ave," betekent „Wees gegroet." Begin-woord van de groetenis des Engels. Zie Luk. I, 28. De zin is dus: Vanaf Kristus' menswording enz. — 12. Vgl. Dante's woord over z'n eigen moeder: Hel Z.VIII, 45. — 13. Het Sterrebeeld de Leeuw. — 14. Mars. — 15. Cacciaguida bedoelt dus, dat tussen Kristus' menswording en z'n eigen geboorte Mars 553 (anderen lezen 580.) malen zijn gewone omloop volbracht. In aansluiting met „Het Gastmaal" II, 15 is die omloop (foutief) op twee jaren te stellen, zodat Cacciaguida zegt in 1106 geboren te zijn. — In de M. E. dacht men zich de planeten in verbinding met verwante sterrebeelden. Mars als 'n „hete en droge" planeet (Z. XIV, 86) behoorde bij de Leeuw, die op zijn beurt behoorde tot de z.g. „hete en droge" sterrebeelden. De nabijheid van de Leeuw maakte het licht en de invloed van Mars dus sterker. — 16. Deze terzine is 'n topografies-omschrijvende aanduiding van Cacciaguida's geboortehuis. In Dante's tijd was Florence in zes wijken verdeeld. De zesde wijk bestond uit twee delen: Sesto di S. Pancrazio en Sesto di Porta S. Piero. Waar nu bij de jaarlikse wedrennen op de feestdag van Johannes de Doper (24 Julie) de renners het laatste gedeelte van de zesde wijk binnenrenden (het eindpunt was de Porta S. Piero.), lag Cacciaguida's geboortehuis. Als dit huis wordt tegenwoordig beschouwd het huis in de Via degli Speziali no. 3 waar de hier verklaarde terzine op de voorgevel prijkt en dat gelegen is vlak bij Piazza Vittorio Emmanuel d.i. de Mercato Vecchio (Oude Markt), het centrum der oude stad. Met de topografiese aanduiding van v. 40—42 wil Dante ongetwijfeld te kennen geven, dat zijn voorvaderen woonden in het oudste gedeelte van de stad, waar de voornaamste families woonden en de kern der oorspronkelike romeinse bevolking, waartoe Dante zijn geslacht terugvoerde. Zie XV, 74 vlgg. — Ook het z.g. Dantehuis of Dante's geboortehuis(?) bevindt zich vlak bij de Oude Markt (tegenwoordig Piazza Vittorio Emmanuel) n.l. op de Piazza S. Martino; het is 'n hoekhuis van Via Dante Alighieri en Via S. Margherita. Voor de topografie van het oude Florence zie K. Witte Danteforschungen d. II bl. 1 vlgg.;

Dit zij genoeg te horen van mijn ouders, 43
want wie ze waren en van wàar ze kwamen,
wordt beter hier verzwegen dan besproken.[17]

Wat in die tijden tussen Mars en Doper 46
de wapens voeren mocht, bedroeg 'n vijfde
der weerbren, die vandaag de stad bewonen.[18]

Doch 't bloed der burgers — tans 'n samenraapsel 49
uit Campi, uit Certald' en uit Fighine[19] —
was toen nog zuiver, ook in de allerarmsten.

Veel beter zou 't u zijn, genoemde steden 52
als buur te hebben, en totaan Galuzzo
en Trespiaan[20] uw grenzen uit te strekken

dan hen te omsluìten en de stank te dulden 55
van de aguglîoonse boer en die uit Signa,
die nu reeds loert, wie hij voor geld kan kopen.[21]

Dami en Barbadoro: Firenze di Dante (1921) en Parrini: Le epigrafi Dantesche di Firenze. (1928) — 17. Waarom Cacciaguida over z'n voorvaderen nietswil meedelen, is niet duidelik. Was er inderdaad niet veel goeds van te zeggen? Misschien wilde hij Dante zijdelings 'n wenk geven bescheiden te zijn. Zie aant. I van deze Zang. — 18. „Tussen Mars en Doper" d.i. tussen het standbeeld van Mars op de Ponte Vecchio („de Oude Brug", zie Hel Z. XIII, 144 vlgg.) en de doopkapel van Sint Jan op 't domplein d.w.z. dus in het oudste gedeelte van de stad. In 't jaar 1300 bedroeg het aantal weerbare mannen te Florence ± 30000. — 19. Campi, Certaldo (spreek uit: Tsjertaldo.) en Fighine: plaatsjes in de buurt van Florence; ze werden door de Florentijnen onderworpen, terwijl de bewoners naar de stad gevoerd werden. Certaldo was de geboorteplaats van Boccaccio, de eerste italiaanse officiële Commedia-verklaarder. — 20. Galuzzo (spreek uit: Galoetso.) en Trespiano: eveneens plaatsjes nabij Florence en eveneens later bij haar gebied gevoegd. — 21. „De aguglîoonse boer" (spreek uit: agoeljoonse.): Balbo van Aguglione, 'n magistraat te Florence en vervalser van gemeentebescheiden. (vgl. Vagev. Z. XII, 105.) Ook behoorde hij tot de rechters, die Dante bij tweede vonnis tot de brandstapel veroordeelden. De boer uit „Signa" (spreek uit: „Sienja.") is Bonifazio da Signa, eveneens magistraat te Florence en berucht wegens omkoopbaarheid. Waarom Dante deze mannen voor boer uitmaakt, is me niet bekend. Misschien om hun geringe geboorteplaats?

En hadden zij niet, die het verst verdoolden,[22] 58
de keizer zo stiefmoederlik bejegend,
doch zacht, zoals 'n moeder 't kindje koestert:

alwat tans in Florence ruilt en sjachert, 61
zou zijn teruggekeerd naar Semifonte,
waar eens hun vaderen de poort bewaakten.[23]

Op Montemurlo huisden nog de Guidi's, 64
de Cerchi's in het kerspel van Acone,
de Buondelmonti's in het dal van Greve.[24]

Steeds was 'n stroom van allerhande lieden 67
naar onze stad[25] 'n bron van droeve rampen,
als voor de maag 'n mengelmoes van spijzen.

22. De pauselike Kurie of de italiaanse geestelikheid in 't algemeen. De meesten der geestelikheid waren anti-keizerlik. Daar Dante's voorvaderen Welfen waren, is deze uitspraak van Cacciaguida wel opmerkenswaardig.
23. „Semifonte" of „Sommofonte": stad met kasteel ten Z.W. van Florence, door de Florentijnen aô 1202 ingenomen en verwoest. Wie bedoeld zijn met die florentijnse wisselaars en zakenmensen, eens uit Semifonte gekomen en blijkbaar van heel geringe afkomst, is onzeker. De tekst van v. 63 wordt ook anders opgevat. — 24. „Montemurlo" (spreek uit: Montemoerlo.): kasteel, toebehorende aan de Guidi's (spreek uit: Gwiedie's.) die het in 1209 (of 1219?) aan Florence verkochten. In de tekst staat eigenlik niet „de Guidi's" maar „de Graven". Met deze zijn bedoeld: de graven Guidi. De graven Guidi komen herhaaldelik voor in Dante's Gedicht, maar over hun genealogie verkeert men nog altijd in 't onzekere. Zie K. Witte Danteforschungen D. II bl. 194—236. „Dante und die Grafen Guidi." — De Cerchi's (spreek uit: Tsjerki's.), de leidende familie der Witten of Gibellijnen, kwamen oorspronkelik uit het kerspel van Acona, dat verschillende kleine plaatsen omvatte. Over de Cerchi's en de Witten zie Hel Z. VI, 65; Hel Z. XXIV, 150. Over de Buondelmonti's (spreek uit: Bwondelmonti's.) zie aant. bij v. 140—144 van deze Zang. —Vanaf v. 61 tot en met v. 66 schijnt de zin te wezen: Had de pauselike Kurie de Keizer en de Gibellijnen wat méer, en het grotendeels welfies-gezinde Florence maar wat minder begunstigd! Dan zou Florence weliswaar niet zovele veroveringen gemaakt hebben, maar ook niet zovele uiteenlopende elementen in zich hebben opgenomen. En in dat laatste juist zag Dante, niet zonder reden, 'n voorname oorzaak van de onheilvolle burgertwisten van z'n vaderstad. — 25. Florence.

De blinde stier valt schieliker ter aarde
dan 't blinde lam. En treft éen enkle degen
niet dikwels méer en beter dan vìjf zwaarden?[26]

Indien ge op Luni let en Urbisaglîa,
hoe beide steden jammerlik verzonken,
en hoe hen Chîusi volgt en Sinigaglia,[27]

zal 't u nòch vreemd nòch hard zijn om te horen,
dat ook geslachten kwijnen en verdwijnen,
daar zelfs de steden aan hun einde komen.

Alwat ge 't uwe heet, moet eenmaal sterven,
zoals gij zelf; doch dingen, die lang duren,
zìet gij niet sterven door uw korte leven.[28]

En evenals de maan-sfeer door haar wentlen
het strand begolft en blootlegt, zonder ruste,[29]
zo handelt de Fortuin ook met Florence.[30]

Beschouw het daarom geenszins als 'n wonder
wat ik verhaal van de oude Florentijnen,
wier glorie wegzonk in der tijden donker.

'k Zag de Ughi's, Catellini's en Filippi's
nog even groot — schoon aller roem reeds taande —
als de Albericchi's, Greci's en Ormanni's.[31]

26. De vergelijking is wat vreemd. De stier betekent het later-grotere Florence; het lam is het oude en kleinere Florence. 'n Kleine staat gaat dikwels niet zo gauw te gronde als 'n grote; 'n kleine verdedigt zich vaak beter dan 'n grote. — 27. „Urbisaglia" (spreek uit: Oerbisaalja.), „Luni" (spreek uit: Loeni.); „Sinigaglia" (spreek uit: Sinigaalja.); „Chîusi" (spreek uit: Kjoezi.): vier italiaanse steden, waarvan de eerste twee in Dante's tijd reeds waren ten ondergegaan, terwijl de beide laatste in dezelfde tijd dezelfde weg opgingen. — 28. De zin is: Alles vergaat; maar omdat het menselik leven zo kort duurt, zou men kunnen menen, dat sommige dingen, die van nature lang duren, nooit sterven. — 29. Dit ziet op de vloed en de eb, veroorzaakt, naar men meende, door de invloed van de maan. — 30. Over de Fortuin zie Hel Z. VII, 78 vlgg. — 31. Met v. 88 begint het antwoord op Dante's vierde vraag uit v. 26—27 van deze Zang. „De Ughi's" (spreek uit: Oeghi's.), „Ca-

'k Zag even hoog in eer als oud van jaren 91
de Ardinghi's, Soldanîeri's en Bosticchi's,
het huis Sanella met het huis dell' Arca.[32]

En op de plecht, waar ook in deze tijden 94
zo'n berg van nieuw verraad ligt opgestapeld,
dat dra het schip in 't water moet verdwijnen,

zag ik de Ravignans, waaruit als wortel 97
graaf Guido stamt, en wie in later jaren
de naam droeg van de grote Bellincîone.[33]

Reeds toonde die van Pressa zich 'n meester 100
in 't staatsbestier; en reeds droeg Galigaîo
de gouden knop en handgreep aan zijn degen.[34]

tellini's," „Filippi's," „de Albericchi's" (spreek uit: Alberiekki's.), „Greci's" (spreek uit: Grètsji's.), en „Ormanni's": aanzienlike florentijnse families uit Cacciaguida's tijd. — 32. De hier genoemde namen behoren eveneens tot de oude voorname geslachten uit Florence. „Soldanîeri's" (zie Hel Z. XXXII, 12.) spreek uit: Soldaanjèri's. „Bosticchi's" spreek uit: Bostiekki's — 33. Vanaf v. 94 tot en met v. 99 is de zin wellicht deze: Op „de plecht" d.w.z. in de zesde stadswijk bij Porta S. Piero wonen tegenwoordig de Cerchi's. (zie v. 65.) Ofschoon Dante tot hun partij behoord had, verwijt hij ze toch, dat ze door hun zelfzuchtig en onverstandig drijven de Zwarten aan 't bewind geholpen hadden. Hij noemt dit alles zelfs 'n nieuw soort van verraad aan 't vaderland. Anderen menen dat niet alleen de Cerchi's maar ook de Donati's hier bedoeld zijn, wijl ook dezen hun paleizen hadden bij de Porta S. Piero. Niet zonder reden noemt Dante dan de eindeloze twisten tussen deze twee families (de Witten en Zwarten) 'n verraad aan Florence. (v. 94—96) Waar in Dante's tijd de Cerchi's woonden, daar woonden in Cacciaguida's tijd de Ravignans (spreek uit: Ravienjans.) of Ravignani's. Uit deze oudadellike familie stamde niet alleen Bellincione Berti (Z. XV, 112) maar ook graaf Guido. (v. 97—98) Wie hiermede bedoeld wordt, is onzeker. Zie aant. 24 bij v. 64 van deze Zang. — 34. In Cacciaguida's tijd schijnen verschillende leden van het adellik huis della Pressa op uitnemende wijze verschillende staatsambten bekleed te hebben. In diezelfde tijd mocht reeds de familie Galigaio (spreek uit: Galigajo.) de kentekenen van het ridderschap dragen n.l. 'n vergulde knop en handgreep aan de degen.

Groot zag 'k „de bonte Zuil"[35], groot de Sacchetti's, 103
de Galli's en „die blozen om de schepel,"
de Gîuocchi's en Fifanti's en Barucci's.[36]

De boom, waar de Calfucci's aan ontsproten, 106
verhief ook reeds zijn kruin;[37] en de Arrigucci's
en Sizîi's troonden reeds op 't eer-gestoelte.[38]

Hoe hoog zag 'k hèn, wier eigen hoogmoed later 109
ze omlaag wierp![39] En de gouden kogels pronkten
bij al de weidse daden van Florence.[40]

Groot waren nog de vadren van die fuivers, 112
die bij het leegstaan van uw bisschopszetel
zich in 't kapittel haast te bersten smullen.[41]

35. „Groot was „de bonte Zuil" d.w.z. beroemd was reeds het wapenschild der Pigli's of Billi's. Over deze „zuil" of „paal" op het schild dier familie zie Bassermann. Parad. Anhang bl. 399 vlg. — 36. De Sacchetti's (spreek uit: Sakketti's.), de Galli's, de Gîuocchi's (spreek uit: Dzjwokki's.), de Fifanti's en Barucci's (spreek uit: Baroetsji's.) zijn beroemde adelgeslachten.— Met hen „die blozen om de schepel" worden de Chiaramontesi's bedoeld. 'n Lid dezer familie had de gemeentelike korenmaat vervalst. Zie Vagev. Z. XII, 105. — 37. De Calfucci's (spreek uit: Calfoetsji's.) stamden volgens sommigen af van de Donati's. — 38. De familie der Arrigucci's (spreek uit: Arrigoetsji's.) en die der Sizîi's (spreek uit: Sietsji's.) hadden in Cacciaguida's tijd het hoogste ambt bekleed in de stad n.l. het toenmalige konsulaat. — 39. N.l. de Abbati's. Volgens anderen de Uberti's. — 40. „De gouden kogels" voerden in hun wapen de Lamberti's. Aan alle grote werken en gebeurtenissen te Florence hadden de Lamberti's hun deel. — 41. De zin van deze terzine is: Gedurende de tijd, dat de bisschoppelike stoel van Florence openstond (v. 113) hadden enkele adellike families (de Bisdomini's, Tosinghi's en Cortigiani's) het recht op de inkomsten van de bisschop. Dit recht hadden zij zich misschien verworven door hun bemoeiingen bij de oprichting van de bisschoppelike stoel te Florence. In Cacciaguida's tijd gedroegen die families zich nog onberispelik, maar in Dante's tijd schijnen zij die inkomsten in braspartijen opgemaakt te hebben. Spottend spreekt Dante van hun bijeenkomsten als van het bisschoppelik kapittel. 't Kapittel is de vergadering van de bisschop met z'n diocesane raadsheren (kanunniken) of het Kollege dier mannen zelf of, zoals hier, de zaal waar zij vergaderden.

't Laatdunkend ras,[42] dat zich tot draak vermonstert 115
voor wie 't ontvliedt, doch mak wordt als 'n schaapje
voor wie 't z'n tanden zien laat of.... z'n buidel,

groeide ook reeds op, doch uit zo minne klanten, 118
dat Ubertien Donaat[43] niet bijster lachte,
toen hem 'n zwagerin eraan verwantte.

Reeds daalde uit Fîesole 'n Caponsacco 121
naar de Oude Markt;[44] en tot de keur der burgers
behoorde Gîuda reeds en Infangato.[45]

Als echt, schoon ongelooflik, mag ik melden, 124
dat binnen 't oude stadsgedeelte voerde
'n poort, die naar de Pera's was geheten.[46]

Alwie het schone wapenbord mag dragen 127
van de edele Baron, wiens naam en deugden
de feestdag van Sint Thomas helpt bewaren,

verkreeg z'n gunsten en z'n adelbrieven 130
van hèm, schoon met het volk zich tans verbroedert
hij die 't blazoen in gouden rand doet prijken.[47]

42. De Adimari's, volgens Dante, van geringe afkomst. Anderen menen, dat de Cavicciuli's bedoeld zijn, 'n zijtak van de Adimari's. — 43. „Ubertien Donaat" of Ubertino Donato: 'n familielid van de beruchte Corso Donato. (zie Vagev. Z. XXIV, 82 vlgg.) 'n Zuster van Ubertino's vrouw huwde met een der Adimari's of Cavicciuli's. — 44. „Caponsacco" uit Fîesole (spreek uit: Fjèsolé.): adellik geslacht, dat woonde op de Oude Markt (Mercato Vecchio), het centrum der stad. — 45. „Giuda" (spreek uit: Dzjoeda.) en „Infangato": adellike families. — 46. De zin van deze terzine is: Een der poorten naar de oude binnenstad, n.l. de Porta Peruzza of della Pera, verkreeg die naam ter ere van 'n betrekkelik nieuwe adellike familie die der Peruzzi of della Pera. „Pera" betekent „peer". De stamvader dier familie zou 'n gewoon fruithandelaar geweest zijn. Wat Cacciaguida hier verhaalt, strekt tot bewijs, hoe ruim in zijn tijd de opvattingen waren en welke eensgezindheid er toen nog bestond. — 47. De inhoud vanaf v. 127 tot en met v. 132, deels histories, deels legendaries, komt hierop neer: De „edele Baron" is Baron Hugo van Brandenburg of juister Markgraaf Hugo van Toskane, gest. 21 Dec. 1001 (?), keizerlik vikarius van keizer Otto de Derde. Hij was

Reeds leefden Gualterott' en Importuno;
en in hun wijk zou 't nu veel kalmer wezen,
wanneer „de nieuwe buur" er maar niet woonde.[48]

Nog hoog in ere stond met àl de zijnen
het huis,[49] waaruit uw jammer werd geboren,
toen zijn gerechte toorn met doodslag dreigde

en aan uw blij bestaan 'n einde maakte. —
Wèl was 't 'n onheilsdaad, o Buondelmonte,[50]
uw bruid te ontvluchten op 't gestook van andren![51]

Hoevelen zouden lachen, die nu schreien,
had God u maar in de Ema-vloed gelaten,
toen gij voor de eerste maal ter stad kwaamt rijden.[52]

Maar 't stond beschikt, dat aan 't verminkt Gesteente,
die wachter bij de Brug, z'n schuld zou boeten
uw schone stad bij 't einde van zijn vrede.[53]

'n groot begunstiger van kerken en kloosters, vooral van de Abdij der Benediktijnen (zie Z. XV, 98.), waar zijn sterfdag, feestdag van de apostel Thomas (21 Dec.), jaarliks met groote luister werd herdacht. Ook zou hij velen te Florence in de adelstand verheven hebben met het recht zijn eigen wapenschild te voeren, zij het dan ook met enige wijziging. Tot diegenen, welke hij in de adelstand verhief, behoorde o.a. 'n voorvader van Gianno della Bella. Gianno della Bella zelf ging op 't einde van de 13de eeuw over tot de volkspartij en werd een der befaamdste leiders. Hij had nog altijd hetzelfde wapen als Hugo, maar met toevoeging van 'n gouden omranding. — 48. „Gualterott'" (Gualterotto) spreek uit: Gwalterott. „Importuno" spreek uit: Iemportoeno. Deze adellike geslachten woonden nabij het Borgo San Apostolo. Met „de nieuwe buur" is bedoeld de twistzieke familie der Buondelmonti's. — 49. „Het huis" enz.: de adellike familie der Amadëi's. — 50. „Buondelmonte" spreek uit: Bwondelmonte. — 51. V. 137—141 zien op de gebeurtenissen, reeds vermeld bij v. 106 van Hel Z. XXVIII: „Jong edelman uit het huis der Buondelmonte's verliet zijn verloofde en bruid van de familie der Amadëi's voor 'n dame uit het geslacht der Donati's. De jongeman werd door de verontwaardigde Amadëi's en hun aanhangers vermoord aan de voet van het standbeeld van Mars op „de oude Brug" ao. 1215. Dit was 't begin van de eigenlike grote en bloedige twisten in Florence. — 52. Om van hun stamslot Montebuoni naar Florence te komen, moesten de Buondelmonte's 't riviertje de Ema overtrekken. „Waren ze maar verdronken", zegt Dante, „dat zou

Met deez' geslachten, en nog andre tevens, 148
zag ik Florence in zulk 'n rust en liefde,
dat niemand weten zou, waarom te wenen.

Met deez' geslachten was het volk dier dagen 151
zo rijk aan recht en roem, dat ik de Lelie[54]
nooit omgekeerd zag op de spits der lansen,

noch roodgekleurd door 't bloed van burgertwisten."[55] 154

beter geweest zijn voor Florence". — 53. „'t Verminkt Gesteente" enz. is 't verminkte standbeeld van Mars op „de oude Brug". Zie einde van aant. 51. Dante ziet in de burgertwisten dus ook 'n goddelike straf voor allerlei zonden. — 54. 't Vaandel van Florence, waarop 'n Lelie stond. — 55. Als teken van overwinning werd 'n vijandelik vaandel omgekeerd op de punt van de speren gehangen. De zin van v. 152—154 is dus, dat Cacciaguida het florentijnse vaandel nooit buitgemaakt zag door vijanden noch bevlekt met bloed van twistende burgers. Vers 154 wordt ook anders verklaard.

Gelijk tot Clymené kwam om te horen, 1
of waarheid school in wat ze van hem zeiden,
hij die nog vaders streng maakt voor hun zonen,[1]

zò stond ik daar, zò werd mijn angst begrepen 4
door Beatrice en door het hemels schijnsel,[2]
dat juist om mij van plaats eerst was verwisseld.[3]

Mijn Vrouwe hief dus aan: „Laat uw begeerte 7
naar buiten gloeien en aan ons zich tonen,
getekend met uw diepste ziele-stempel.

Niet wijl ons kennen toeneemt door uw spreken, 10
doch wèl, opdat ge uw dorst leert openbaren,
als vreemden eens uw beker zullen mengen."[4] —

„O dierbre stam, hoe hoog zijt ge opgeklommen:[5] 13
want even helder als wij zien op aarde,
dat nooit 'n driehoek heeft twee stompe hoeken,

zo ziet gij hier alwat wij „toeval" heten, 16
eer 't nog bestaat, door naar het Punt[6] te schouwen,
waar zich als „heden" alle tijden melden.[7]

1. Toen Phaëton had gehoord, dat Apollo niet z'n vader zou zijn, ging hij bij z'n moeder Clymené om inlichting. Deze stelde hem gerust en ried hem aan, om z'n vader 't besturen van de zonnewagen te vragen. Ovid. Metam. I, 747 en II, 35 vlgg. Apollo stond het verzoek toe, maar Phaëton verongelukte. Zie Hel Z. XVII, 107. Door de toespelingen in de vorige Zang op de rampen van Florence, denkt Dante aan de rampen die hem persoonlik voorzegd zijn en voelt zich gedrongen aan Beatrice en Cacciaguida inlichtingen te vragen. — 2. Cacciaguida. — 3. Zie Z. XV, 19—20. — 4. Als balling zal Dante om allerlei gunsten moeten vragen. — 5. Dante begint z'n voorvader toe te spreken. — 6. Dit „Punt" is God. In Z. XXVIII, 16 zal Dante God zien als 'n ondeelbaar klein en toch overweldigend lichtpunt. — 7. De zin vanaf v. 13 tot en met v. 18 is: Zoals wij op aarde noodzakelike waarheden kennen, die ons verstand niet te boven gaan, zo zien de gelukzaligen zelfs toevallige dingen en gebeurtenissen, nog voor ze bestaan, in God voor wiens kennis in eeuwigheid alles tegenwoordig is. Zie Summ.

Toen ik nog aan Vergilìus' zijde toefde,
de Berg beklimmend, die de zielen loutert,[8]
en dalend naar het donkre land der doden,[9]

zijn mij gezegd omtrent mijn volgend leven
veel harde woorden,[10] schoon ik voor de slagen
van 't Lot gelijk 'n teerling hoop te wezen.[11]

Toch zou mijn hart zich eerst bevredigd voelen,
als 't horen mocht wàt mij zo dreigend nadert;
want flauwer treft de pijl, die we aan zien komen."

Zò zeide ik tot het licht, dat mij daareven
zijn woord had toegestierd; zò openbaarde
mìjn wens zich naar de wens van Beatrice.

Nìet in orakels als de dwaze volkren
misleidden, eer aan 't kruishout werd gespijkerd
het goddlik Lam, dat wegneemt àller zonden,[12]

doch in korrekt Latijn en heldre woorden
klonk 't antwoord van die liefdevolle vader,
verborgen en toch zichtbaar in z'n vreugde:[13]

„Het toeval, dat beperkt blijft en besloten
in 't kader van uw stoffelike wereld,
staat helder afgebeeld in de alziende Ogen.

Geen noodzaak wordt het echter om die reden:
zomin als om het oog, waarin 't zich spiegelt,
'n schip zich met de golven mee laat glijden.[14]

Th. P I Qu. XIV Art. 13. — 8. 't Vagevuur. — 9. De Hel. — 10. Zie Hel Z. X, 19 vlgg.; Z. XV, 61 vlgg.; Vagev. Z. VIII, 133 vlgg.; Z. XI, 139—141. — 11. 'n Teerling of dobbelsteen ligt biezonder vast. — 12. De orakels en profetieën der heidense godheden vóor Kristus waren meestal dubbelzinnig en tweeslachtig. — 13. Ofschoon de zaligen in 'n lichtgloed verborgen waren, toonden zij toch hun hoger vreugde, hoger liefde enz. door feller lichtgeschitter. Zie Z. IX, 70. — 14. Door „toeval" moeten hier verstaan worden de toevallige, stoffelike, vergankelike dingen in tegenstelling met de geestelike, noodzakelike of onvergankelike dingen. Zie Z. VII, 67 vlgg. en v.

Zoals naar 't oor de zoete akkoorden dalen
van orgelspel, zo daalt uit goddlik weten
mijn kennis van de toekomst die u nadert.[15]

Gelijk Hippolytus vlood uit Athene
om zijn ontaarde en valse tweede moeder,
zo zult ook gij eens vlieden uit Florence.[16]

Dat wordt begeerd, daarover wordt gekonkeld,
dat wordt al ras 'n daad bij die 't beramen
daar waar ze Kristus dag aan dag verkopen.[17]

De roep der schuld volgt hier als naar gewoonte
wie overwonnen wordt, ofschoon de wrake
de waarheid, die háar roept, eens zelf ontsluiert.[18]

Alwat ge liefhebt, moet ge eens achterlaten;
en dit is de eerste pijl, die bits en vinnig
u van verbannings boog komt tegenjagen.

Ervaren zult ge ook, hoe 'n vreemde tafel
u 't brood verzout, en hoe de voeten foltert
het op- en neergaan langs een anders trappen.

124 vlgg. Voor Gods kennis dier toevallige dingen zie Summ. Th. l. c. — 15. „Hoe treurig ook in zich de dingen zijn, die Cacciaguida in God voorziet met betrekking tot Dante's toekomst, toch aanvaardt hij ze als iets goeds, gezien in 't licht van Gods algemeen wereldplan." (Philalethes) — 16. Hippolytus, zoon van Athene's koning Theseus, was door z'n stiefmoeder Phedra vals beschuldigd; daarom werd hij door z'n vader uit Athene verbannen; zo zou Dante om valse beschuldigingen uit Florence verbannen worden. — 17. Volgens Dante zouden Corso Donato en Bonifacius de Achtste al in 1300 te Rome z'n ongeluk en verbanning voorbereid hebben. Tevens beschuldigt hij die Paus hier weer van simonie. (v. 51) Voor dit laatste zie Hel Z. XIX. — 18. Zoals meestal gebeurt, zal men Dante als de overwonnen partij de schuld van alles toeschrijven, maar eens zal Gods wraak met z'n straffende hand de ware schuldigen aanwijzen. Of Dante hier in 't algemeen spreekt of be-

Doch wat het zwaarst zal wegen op uw schouders 61
is toch die bende zinneloze schurken,
waarmee ge in deze diepte neer zult ploffen.[19]

Ondankbaar, dom en slecht, gaan ze in hun woede 64
u straks te lijf; doch maar 'n weinig later
zal hèn, niet ù, het rood der schaamte kleuren.[20]

Uit heel hun doen schreeuwt eens hun beest-karakter 67
zo luide, dat ùw hoogste roem zal wezen:
u zelf geweest te zijn en niemand anders.[21]

Uw eerste toevluchtsoord en eerste schutse 70
is 't hof eens van de grote Lombardijer,
die op z'n ladder voert de heilge Vogel.[22]

Zo vriendlik zal zijn oog u tegenstralen, 73
dat tussen doen en vragen bij u tweeën
als eerste komt, wat elders komt als laatste.[23]

Daar zult ge ook zien hèm die bij zijn geboorte 76
de kracht van deze Ster zò heeft gestempeld,
dat al zijn daden grote roem zal volgen.[24]

paalde personen op 't oog heeft, is niet duidelik. — 19. Tegelijk met Dante werden ± 600 Gibellijnen verbannen o.a. de vader van Petrarca. 't Zou Dante spoedig blijken, dat er vele onbeduidende en slechte lieden onder dezen waren. — 20. Door de bannelingen werd al gauw besloten iets tegen Florence te ondernemen, Dante verzette zich tegen dit plan. Men stoorde zich echter niet aan hem, doch de onderneming werd 'n groot fiasko. — 21. Op welke daden of gebeurtenissen hier gezinspeeld wordt, is onzeker. Zéker echter is, dat Dante zich van z'n medebannelingen en van de Gibellijnen terugtrok en zich bij geen enkele andere partij meer aansloot. Hij was voortaan 'n partij op zichzelf: nòch Gibellijn nòch Welf, maar de ideale aanhanger van de meest ideale wereld-droom: 'n Paus-Keizerregering. — 22. „De grote Lombardijer" is volgens de meeste uitleggers Bartolomeo della Scala, heer van Verona van 1301 tot 1304. 't Wapen der Scala's (zeker in later tijd) was 'n zilveren ladder op 'n rood veld, bekroond met de keizerlike Adelaar. — 23. Bartolomeo was Dante zo genegen, dat het geven het vragen steeds voorkwam. — 24. — Hier is zeker sprake van Bartolomeo's jongste broer Can Grande dell Scala in wie de meeste kommentators nog altijd zien „de

Nog bleef dit alles duister voor de wereld, 79
wijl hij zo jong is; want eerst negen malen
zijn 's hemels raadren om zijn hoofd gewenteld.[25]

Doch eer de grote Hendrik[26] wordt bedrogen 82
door die Gaskonjer,[27] vonkt zijn deugd reeds sprankels,
wijl hij zich niet bekreunt om geld of zorgen.

Zo heerlik zal zijn grootheid nog eens fonklen, 85
dat zelfs zijn haters en zijn tegenstrevers
hun tongen daar niet stom bij kunnen houden.

Verlaat u dan op hem en op zijn daden! 88
Het lot van velen zal hij spoedig keren
door armen rijk en rijken arm te maken.[28]

Schrijf in uw geest wat ik u nog verkondig 91
van hem, doch zeg het nimmer!" — En... ik hoorde,
wat hij die 't zien mocht, nauwliks zou geloven.[29]

Windhond" uit Hel Z. I, 101—111. Dante zegt, dat Can Grande geboren is onder de invloed van de krachtige Ster (v. 77) waar hij en Beatrice nog altijd vertoeven n.l. Mars d.w.z. dus, dat Can Grande 'n geducht krijger zal worden. — 25. Can Grande is geboren in 1291; in 't jaar van Dante's tocht (1300) hadden de hemelen dus 9 maal hun kring voltrokken. Zoals we vroeger al opmerkten, is 't niet bepaald zeker dat Can Grande inderdaad „de Windhond" is. Bassermann (Parad. bl. 404—405) geeft zelfs 6 contra-bewijzen. Voor Dante's gedicht als zodanig is 't van betrekkelik weinig belang wie 't precies geweest is. — 26. Keizer Hendrik de Zevende van Luxemburg. (zie Z. XXVII, 63 en Z. XXX, 136—137.) — 27. Paus Clemens de Vijfde, 'n Baskiër of Gaskonjer van geboorte. (zie Hel Z. XIX, 81.) Dante verwijt hem, dat hij eerst de keizerskeus van Hendrik begunstigd, maar deze later op slinkse wijze tegengewerkt heeft op zijn tocht naar Italië en Rome. (1310—1313) Ofschoon 't histories vaststaat, dat Hendrik maar heel middelmatig begaafd was, ziet Dante hem alleen in 't ideale licht van z'n eigen dichterlik-staatkundig wereld-systeem. — 28. Dit moet m.i. verstaan worden bijwijze van voorbeeld n.l. dat hij overal algehele veranderingen zal bewerken. — 29. Deze terzine is waarschijnlik 'n dichterlike wending, om van Can Grande geen verdere voorspellingen meer te doen, die misschien niet bewaarheid zouden

Nog zeide hij: M'n zoon, dit maakt nu helder, 94
alwat u is voorspeld;[30] ziehier de lagen,
verscholen achter luttel wentelingen.[31]

Toch wil ik niet, dat ge om uw medeburgers 97
u gram maakt; want veel verder reikt uw leven
dan 't uur, waarin de straf hun ontrouw tuchtigt."[32]

Toen nu de zaalge zweeg en zò liet blijken, 100
dat hij gereed stond de inslag door te halen
van 't doek, dat ìk begonnen was te weven,[33]

nam ik het woord als hij die nog vol twijfel 103
om raad zich wendt tot éne van zijn makkers
met open oog en nobel hart en 'k zeide:

„Wèl zie ik, vader, hoe daar aan komt jagen 106
de felle tijd, om mij 'n slag te geven,
te zwaarder naar we minder hem verwachten.[34]

Daarom is voorzorg mij 'n veilig wapen, 109
opdat ik, van de zoetste plek[35] verdrongen,
ook andre niet verlieze door mijn zangen.[36]

Beneden in de wereld eindloos bitter,[37] 112
ginds op de Berg,[38] waar de ogen mijner Vrouwe
mij van zijn schone kruin naar boven hieven,[39]

worden. — 30. Zie aant. 9 van deze zang. — 31. D.w.z. na weinige omwentelingen van de hemel of na weinige jaren. — 32. Dit kan zien op de straffen van z'n partijgenoten en medeburgers, wier rampen Dante zelf al spoedig gezien heeft b.v. de ongelukkige tocht tegen Florence in 1303. 't Kan ook zien op de straffen, die Florence troffen na Dante's dood. Dan moet door zijn „leven" niet zijn lichamelik, maar zijn leven van dichterroem verstaan worden. — 33. De voorspellingen, Dante vroeger gedaan, vormden als de schering of ketting van de stof, waarvan Cacciaguida's spreken de inslag werd. — 34. Dante belicht hier op andre wijze wat in v. 27 gezegd werd. — 35. Florence. — 36. Dante bedoelt: „Ik ben al èens verbannen. In m'n verzen moet ik dus voorzichtig zijn, om ook niet uit andere plaatsen verbannen te worden. Niemand zal beweren, dat Dante zich aan z'n eigen raad biezonder nauwkeurig gehouden heeft. — 37. De Hel. — 38. Het Vagevuur. — 39. Zie

en toen in 't hemelrijk, van ster tot sterre,
vernam ik veel, dat bij 'n stout herhalen
voor velen bitter in de mond zal wezen.

Doch zou 'k me 'n laffe vriend der waarheid tonen,
dan vrees ik, o zo spoedig reeds, te sterven
voor hen die deze tijd eens de oude noemen."[40] —

De vlam, waarin mijn hier gevonden weelde[41]
zo blijde was, begon eerst hel te flonkren,
gelijk in zonnelicht 'n gulden spiegel.

Toen sprak hij: „Ieder mensehart, bezoedeld
door eigen zonden of door schuld van vreemden,
zal van uw woord de felle spits gevoelen.

Maar niettemin maak, wars van iedre logen,
uw vizioen bekend aan gans de wereld,
en laat wie schurftig is z'n wonden krabben![42]

Want moge uw woord ook velen bitter smaken
bij de eerste bete: levenskrachtig voedsel
zal 't zijn voor hen, die 't zich ten nutte maakten.

Uw dichterroep zal als de stormwind wezen,
die 't heftigst schudden doet de hoogste kruinen,
en dit zal niet uw minste glorie heten.[43]

Daarom zijn u getoond in deze Sferen
èn op de Berg èn in het Dal van jammer
de zielen, die de faam nog voort doet leven.

Z. I, 64 vlgg. — 40. In tegenstelling met v. 109—111 zegt Dante hier, dat hij geen blad voor de mond behoort te nemen, want als hij niet waarheidlievend is, zal zijn naam in de toekomst al spoedig vergeten zijn. — 41. Cacciaguida. Vgl. Z. XV, 86. — 42. Dit wil zoveel zeggen als: „Wie de schoen past, trekke hem aan!" — 43. Dante zal vooral aanzienlike personen beris-

Nooit immers weten hem, die naar u luistert, 139
vertrouwen of bevrediging te schenken
voorbeelden, die half schuilgaan in het duister,

noch argumenten, die haast niets bewijzen."[44] 142

pen. — 44. V. 139—142 betekent: Voorbeelden van weinig bekende personen zullen geen indruk maken evenmin als zwakke of onduidelike bewijzen.

Reeds vond die geest[1] zijn vreugde in eigen wezen
en ook ik zelf genoot van mijn gedachte,
ofschoon mij 't zoet door 't bitter werd getemperd.[2]

Toen sprak de Vrouwe, die tot God mij leidde:
„Verander uw gepeins; bedenk, hoe 'k zetel
bij Hem, die altijd troost, waar onrecht pijnigt."[3]

'k Zag òp, toen ik die liefdeklanken hoorde
van mijn Vertroosteres, doch schrijf niet neder,
wat liefde fonkelde in haar heilige ogen:

Nìet om mijn woord, dat ik onmachtig reken,
doch om mijn geest, die zonder hulp van boven
tot zulk 'n hoogte niet kan wederkeren.[4]

Dit weet ik nog alleen ervan te melden,
dat heel mijn hart, zolang ik Haar aanschouwde,
vrij bleef van iedre prikkel en begeerte,

wijl 't eeuwig Heil,[5] dat rechtstreeks nederstraalde
op Beatrice, door haar hemels wezen
als door Zìjn weerschijn[6] mij gelukkig maakte.

Doch door 'n blijde lach mij overwinnend,
sprak zij: „Keer u naar elders heen en luister!
Niet enkel in mijn ogen is de hemel."[7]

1. Cacciaguida. — 2. Terwijl de zalige zich blijde verdiept in dat wat hij gezegd heeft, overweegt Dante wat hij gehoord heeft: de blijde woorden over zijn toekomstige dichterroem, de dròeve over zijn naderende ballingschap. Dat de droevige gedachten 'n groot deel van zijn overpeinzing uitmaakten, bewijst de volgende terzine. — 3. „Hem" enz. God. — 4. Vgl. Z. I, 8—9, Z. XIV, 80—81 en Z. XXIII, 58—60. — 5. God. — 6. Dante zag het goddelik Wezen nog niet direkt, maar indirekt in de schoonheid van Beatrice, vooral in haar schone ogen. — 7. De zin is: 't Geluk der zaligen bestaat niet slechts in 't aanschouwen van God, en voor Dante in 't aanschouwen van Beatrice (symbool van Gods schoonheid enz.), maar ook in 't deelnemen aan 't geluk van de andere hemelingen; daarom leidt Beatrice door 'n stralende glimlach Dante's aandacht af van het uitsluitend staren in haar heerlike ogen.

Gelijk we hier[8] somtijds de ontroering lezen 22
op 't menslik aangezicht, wanneer de liefde
door haar geweld geheel de ziel vermeestert,

zag ik, toen 'k naar de heilge vlam[9] mij wendde, 25
aan 't fel geflikker als van bliksemschichten,
zijn wens, 'n wijle nog met mij te spreken.

En 't licht hief aan: „Deez' boom, die leeft van boven 28
en altijd weer van nieuwe vruchten schittert,
draagt in z'n vijfde deel van 't eeuwig lover

de geesten, die vóor zij ten hemel kwamen, 31
beneden zulk 'n grote faam genoten,
dat ze iedre Muze meer dan rijk zou maken.[10]

Op de armen van het kruis[11] richt tans uw ogen! 34
Wiens naam ik noemen ga, zal daar verschieten
zoals het snelle licht langs de onweerswolken."[12]

'k Zag hoe door 't kruis 'n vuur naar onder schichtte, 37
zohaast mij Josuë[13] werd toegeroepen;
maar 't woord klonk toch niet éer dan 't licht er flitste.

Bij 't noemen van de grote Macchabeeër[14] 40
verschoot 'n tweede vuur, dat tollend draaide;
en vreugde was de zweepslag voor zijn wentlen.[15]

8. Op aarde. — 9. Cacciaguida. — 10. In v. 28—33 wordt het hemels paradijs vergeleken bij 'n boom, die z'n levenskrachten niet van ònder, maar van bòven ontvangt n.l. uit het Empyrëum als zetel der Godheid. Deze boom dort nimmer en draagt altijd vruchten, omdat de hemelen onvergankelik zijn en steeds nieuwe zaligen opnemen. De vijfde afdeling van die boom is de hemel van Mars, waar zoals gezegd reeds, de grote krijgers en strijders voor Geloof en Kerk verblijven. Hun roem op de wereld(„beneden") was zo groot, dat iedre dichter („iedre Muze" v. 33) in hun leven genoeg stof zou vinden om hen te bezingen. — 11. 't Licht-kruis op Mars. Zie Z. XIV, 100—103. — 12. Van de armen van 't kruis zal Dante dus lichten zien dalen. — 13. Opvolger van Mozes en veroveraar van 't Beloofde Land. Zie Josuë I, 1 vlgg. en Z. IX, 124—125. — 14. D.i. Judas de Macchabeeër, de beroemde joodse krijgsheld, die z'n volk verloste uit de tierannie van Antiochus van Syrie. (175—163 v. Kr.) Zie I Macch. II, 66. — 15. Zoals we al

En toen ik „Charlemagne" en „Roeland"[16] hoorde, 43
volgde ik met strakke blik twee nieuwe lichten,
zoals het oog z'n valk naijlt naar boven.

Ook trokken naar het kruis mijn grage blikken 46
Wilhelmus en Renier; en met deez' beiden
hertog Robert Guiscard en hertog Godfried.[17]

Toen, stralend weer bij de andre blijde vlammen, 49
bleek daar de geest, die mij had toegesproken,[18]
in 's hemels koren niet de minste zanger.

Ik wendde mij opnieuw ter rechterzijde, 52
om door gebaar of woord van Beatrice
te weten wat ook hier mijn plicht zou blijken.

En zulk 'n schoonheid zag ik in haar ogen 55
en zulk 'n heil, dat al haar vroegre luister,
ook de allerlaatste nog, werd overwonnen.

En evenals de vrome ziel aan 't groeien 58
van haar geluk gestadig moet bemerken,
dat ze in de deugd op hoger winst mag roemen,

zo zag ook ik aan 't groeiend schoonheidswonder 61
van mijn Geliefde, dat zich mèt de hemel
mijn vlucht verruimd had tot 'n wijder ronde.[19]

meer opmerkten, uiten de zaligen hun vreugde door helder licht en vlugger dans. — 16. „Charlemagne" of keizer Karel de Groote. Zie Z. VI, 95. „Roeland": Roeland van Roncevaux, paladijn van genoemde Karel. Zie Hel Z. XXXI. — 17. Uit de namen van Charlemagne en Roeland blijkt dat met „Wilhelmus" en „Renier" bedoeld zijn de twee beroemde paladijnen Willem van Oranje en diens wapenbroeder Renier van Auvergne. — Robert Guiscard (spreek uit: Robèr Gwieskaar.) gest. 1085: hertog van Puglië en Calabrië, bestrijder van Moren en Saracenen en verdediger van paus Gregorius de Zevende tegen keizer Hendrik de Vierde. Zie Hel Z. XXVIII, 14. — „Hertog Godfried": Godfried van Bouillon, hertog van Lotharingen, aanvoerder van de eerste kruistocht en eerste kristen-koning van Jeruzalem. (1061—1109) — 18. Cacciaguida. — 19. Vanaf v. 55 tot en met v. 63 is de zin: De schoonheid van Beatrice was weer toegenomen. Daardoor wist

En evenals in weinig tijds verandert
de kleur op 't aangezicht van blanke vrouwen,
als hun ontnomen wordt de last der schaamte,

die kleurverwisseling kwam mij voor ogen,
toen 'k omgezwenkt was in 't getemperd stralen
der zesde Star, die ons had opgenomen.[20]

En in het licht van 't Jupiter-gesternte
zag ik de liefdevonken,[21] die daar gloeien,
voor 't oog de tekens onzer taal verbeelden.[22]

Als vogels van 'n verre kust gekomen
en blijde om 't nieuwe land en 't nieuwe voedsel
nu eens 'n rij en dan 'n cirkel vormen,

zo zongen in die lichten heilge wezens,
die lustig door de wijde ruimten zwierden
en daar òf D, òf I òf L beschreven.[23]

Eerst dansten ze op de maatslag hunner zangen;
dan vormden zij één van die lettertekens
en stonden even stil en zwegen allen.

O hoge Muze,[24] gij die grote geesten
èn roem bereidt èn onverganklik leven,
als zij mèt u de staten en de steden,

Dante, dat hij 'n wijder en dus hoger hemel-sfeer had bereikt. — 20. Dante was van de vijfde op de zesde planeet gekomen d.i. van Mars op Jupiter. Was 't licht van Mars gloeiend-rood (zie Z. XIV, 85—87.), Jupiters licht was melk-wit. Zie 't Gastm. II, 14. — 21. De zalige geesten. — 22. De zaligen op Jupiter verenigden zich, om letters van licht te vormen. — 23. Zoals in v. 91—93 gezegd zal worden, schreven de zalige lichten-op-Jupiter 'n spreuk in de ruimte, waarvan 't eerste woord was: „Diligite", wat „Bemint" betekent. — 24. In de tekst staat eigenlik „Pegaséa". Pegasea, van 't woord Pegasús ('t gevleugelde ros van de Parnas), betekent òf de Muze in 't algemeen òf Calliope, de Muze van de epiese poëzie (zie Vagev. Z. I, 9.), òf Urania, de Muze van de sterrekunde, in 't biezonder. Uit v. 83—84 schijnt te blijken, dat Calliope bedoeld is.

bestraal mijn geest, opdat mijn woord die tekens 85
herbeelden moog, zoals ik ze eens aanschouwde,
en blinke uw macht in deez' beknopte verzen!

Ik zag dan gloeien vijf maal zeven letters, 88
vokaal en konsonant; en 'k bleef onthouden
in wat voor orde ze uitgesproken schenen.

„Diligite justitiam," zo straalde 91
het eerste tijd- en naamwoord dier figuren;
en 't laatste was „qui judicatis terram."[25]

In de M van 't vijfde woord kwam 't licht-gefonkel 94
tot rust; en daar scheen Jupiter te pralen
als zilver ingelegd met gouden vonken.

En nieuwe lichten[26] zag ik nederdalen, 97
waar de M z'n toppen heft, en daarop rusten,
God lovend, naar ik gis, door hun gezangen.[27] —

Wordt brandend hout langs brandend hout gewreven, 100
dan vliegen links en rechts ontelbre vonken,
waaruit de dwazen zich de toekomst spellen:[28]

zò schenen hier, o zeker, duizend vlammen 103
te rijzen en te stijgen méer of mìnder,
alnaar de Zon bepaalt, waaraan ze ontbranden.[29]

25. „Diligite justitiam, qui judicatis terram." Spreek uit: Diliedzjite joestitiam kwie joedikaties terram. Deze woorden, 't eerste vers uit Salomons boek „De Wijsheid" betekenen: „Bemint de gerechtigheid, gij heersers van de wereld." Op Jupiter, zoals verder blijken zal, vertoeven de rechtvaardige vorsten en heersers en nog enkele andere uitverkoren zielen, die uitmunten door hun biezondere gerechtigheid. — 26. Na de eerste schaar van zaligen zag Dante 'n tweede groep op de M van 't woord „terram" neerdalen. — 27. Dante verstond niet wat de zaligen-op-Jupiter zongen (zie Z. XIX, 98.), maar hij begreep of vermoedde dat het liederen waren op God. — 28. Dit ziet op 'n oud volksbijgeloof: hoe meer vonken, hoe meer geldstukken men eens meende te krijgen. — 29. Nadat de eerste groep van zaligen de M van 't woord „terram" gevormd had en ook de tweede groep op de M was neergedaald, (zie v. 94 en v. 97—98.), steeg

Toen ieder licht z'n plaats had ingenomen, 106
zag ik de kop en schouders van 'n Arend
te voorschijn komen uit die zee van vonken.

Hij die daar schildert kent noch gids noch meester. 109
Hij Zelf geleidt; en Hem alleen ontstromen
de krachten, die ook de aardse vogels scheppen.[30]

De nieuwe zaalgen[31] eerst, naar 't scheen, tevreden 112
toen ze uit de voet van de M 'n lelie vormden,
voltooiden nu het Beeld met enkle trekken.[32]

O schone Ster,[33] uw duizend licht-karbonkels[34] 115
bewijzen, dat gerechtigheid-op-aarde
'n vrucht is van de sfeer, waarin gij fonkelt.[35]

de eerste groep gedeeltelik naar boven: sommigen hoger, anderen minder hoog, alwaar de Zon die hen ontgloeide n.l. God, het bepaald had. Deze eerste groep van zaligen (v. 94) vormden zich tot de kop en schouders van 'n adelaar. (v. 107) 't Is me niet heel duidelik, of de licht-letters van de spreuk „Diligite" enz. (v. 91—93) eén voor eén d.i. afzonderlik verschenen en dan weer verdwenen, zodat Dante de lettertekens onthouden moest (zie v. 89—90.), of dat de spreuk in z'n geheel in licht-letters vóor hem kwam te staan. In 't laatste geval dunkt het mij bijna noodzakelik, dat *tenslotte* toch al de letters verdwenen behalve de M van 't laatste woord „terram", uit welke letter zich blijkbaar de arend vormde. Immers als de letters bleven staan, terwijl eén letter (de M) in 'n arend veranderde, kreeg men 'n onharmonies, zeer onsymmetries, jazelfs 'n vrij zonderling en onfraai licht-beeld. — 30. „Hij die" enz. is God. Over de juiste zin van v. 110—111 bestaat groot verschil van gevoelen. — 31. Over de tweede schaar van zaligen zie v. 97. — 32. Om deze terzine goed te verstaan, moet men bedenken, dat de M van 't woord „terram" de M van 't middeleeuwse schoonschrift was, waaruit zich inderdaad 'n heraldiese adelaarsfiguur kon ontwikkelen. Terwijl de eerste schaar kop en schouders vormden, maakte de tweede groep onderuit de M de staart van de heraldiese arend, die de vorm heeft van 'n omgekeerde heraldiese lelie. Verder vormde de tweede schaar aan beide kanten van de staart de twee klauwen, zodat het adelaarsbeeld geheel voltooid was. Dante laat op Jupiter de romeinse arend verschijnen 1° omdat deze 't symbool van de gerechtigheid is; 2° omdat de arend geldt als de vogel van Jupiter (zie Vagev. Z. XXXII, 12.); en 3° als 'n hulde aan z'n eigen staatkundig ideaal: eén algemene romeinse wereldheerschappij onder één keizer. — 33. De Arend. — 34. De gelukzaligen, die het arendsbeeld vormen. — 35. Zoals b.v. aan de planeet Venus

Zo smeek ik tot de Geest, aan wien uw ronde 118
zijn kracht en wentling dankt, omlaag te schouwen,
van waar de rook stijgt, die uw straal verdonkert,[36]

opdat Hij andermaal in toorn ontvlamme 121
bij 't kopen en verkopen in de Tempel,
gebouwd door martelbloed en wonderdaden.[37]

O gij, die 'k hier aanschouw, Gods legerscharen,[38] 124
bidt, bidt voor allen, die op deze wereld
door 't slechte voorbeeld van de weg verdwalen![39]

Met zwaard en degen ging men eens ten strijde, 127
doch nu: door links en rechts het Brood te roven,
dat onze goede Vader niemand weigert.[40]

Maar gij die vonnist om weer vrij te spreken, 130
bedenk, dat voor de Wijnberg, die gìj plundert,
de Apostelvorsten stìerven en nòg leven!

de liefde, aan Mars de moed der mensen wordt toegeschreven, zo ook aan Jupiters invloed hun gerechtigheid. Daarom verblijven op Jupiter de zielen der rechtvaardigen. Vgl. nog einde van aant. 32. — 36. „Uw ronde" d.i. de hemel van Jupiter. De zin van de terzine is: Dante smeekt God („de Geest" enz.) z'n aandacht te wijden aan al wat op aarde afbreuk doet aan de gerechtigheid. — 37. In deze terzine zinspeelt de Dichter eerst op Kristus, die de kopers en verkopers uit de tempel te Jeruzalem dreef. Zie Matth. XXI, 12. Dan spreekt hij over de kath. Kerk, die vooral gegroeid is door het bloed der martelaren en de macht der wonderen. — 38. De zaligen op Jupiter. — 39. D.w.z. bidt voor de mensen op de wereld, die de gerechtigheid niet meer beoefenen door het slechte voorbeeld van onwaardige geestelike voorgangers. — 40. In deze terzine verwijt Dante de paus, waarschijnlik Johannes de 22e (van 1316—1334), dat hij zijn politieke tegenstanders bestrijdt op 'n hoogst onrechtvaardige wijze en wel door misbruik te maken van geestelike straffen zoals banvonnissen en interdikten, waarbij vooral het toedienen en ontvangen van sommige sakramenten verboden was. In v. 129 doelt Dante m.i. speciaal op het H. Sakrament der altaren.

Wèl moogt ge spreken: „Zò verzucht mijn harte 133
naar hem, die wilde leven in woestijnen
en door 'n dans ten martelkroon geraakte,

dat ik nòch Paulus ken nòch 's Heren Visser."[41] 136

41. De zin vanaf v. 130 tot en met 136 is deze: „Gij (paus Johannes de 22e), die banvonnissen en interdikten schrijft alleen om ze voor geld weer ongedaan te maken, gij moet bedenken dat Petrus en Paulus („de apostelvorsten" v. 131), die gestorven zijn voor het heil der kerk, nog steeds leven en u zullen straffen. Maar gij denkt nòch aan Paulus nòch aan Petrus („'s Heren Visser v. 116), gij denkt alleen aan Johannes de Doper die in de woestijn wilde leven en om de dans van Herodias' dochter Salome martelaar werd. (zie Matth. XIV, 6—11.) Deze laatste uitval is vol bijtend sarkasme, want niet de H. Doper zelf wordt bedoeld, maar óf de florentijnse goudgulden óf de gouden munt door Johannes de 22ste geslagen. Op beide stond het beeld van St. Johannes de Doper. De gehele beschuldiging vanaf v. 129 tot en met v. 136 is uiterst kras, en men zal goed doen tegenover Dante's invektieven uiterst gereserveerd te staan. Dat Johannes de 22ste maar raak exkommuniceerde enz. is geenszins bewezen, ofschoon 't wel histories moet vaststaan, dat deze paus nogal geldzuchtig was.

Vóór mij verrees met uitgespreide vleugels
't verrukklik Beeld,[1] dat zijn vereende zielen
verblijdde door de zoetste hemelvreugde.

Ze leken op robijnen[2] in de verte,
robijnen, waar zo hel de zonne in laaide,
dat ze in mijn ogen rechtstreeks scheen weerspiegeld.

En wat ik tans voor u behoor te schetsen
is in geen taal beschreven of verkondigd
en in geen fantazie ooit opgerezen.

Want 'k zag en hoorde daar die snavel spreken;
en „Ik" en „Mijn" vernam ik telkenmale,
ofschoon hij „Wij" en „Ons" te zeggen meende.[3]

En de Arend sprak: „Wijl 'k vroom was en rechtvaardig,
werd ik tot deze heerlikheid verheven,[4]
die géen zich wint alleen door zijn verlangens.[5]

En zulk 'n roem liet ik ter wereld achter,
dat zelfs de bozen er mijn lof verkonden,
ofschoon ze mij niet volgen in mijn daden."

Zò stijgt één grote gloed uit vele kolen,
als uit deez' duizend helle liefde-sprankels
van 't schone Beeld eén stemme zich liet horen.

En ik toen weer: „O onverwelkbre rozen
van 't eeuwig bruiloftfeest, die àl uw geuren[6]
mij als één enkle geur laat tegenstromen,

1. De Arend. — 2. In aansluiting met Z. XVIII, 96 is 't woord „robijnen" wat vreemd. Misschien zijn bedoeld edelstenen in 't algemeen, of geldt als uitgangspunt van de vergelijking niet de kleur, maar de gloed. — 3. Ofschoon samengesteld uit velen, spreekt de Arend als één persoon, niet slechts om hun eensgezindheid enz. uit te drukken, maar ook omdat de romeinse Adelaar voor Dante 't symbool is van de éne grote wereld-monarchie. — 4. „Het romeinse Rijk (of ook de genoemde wereld-monarchie), waarvan de Arend het zinnebeeld is, geldt voor Dante als de grondslag van alle recht en gerechtigheid." (Witte) — 5. Dit vers wordt ook anders verstaan. — 6. Dante

verzadigt door te spreken mijn begeerte,
waarom mij jaren lang 'n honger pijnde,
die door geen aardse spijze wordt bevredigd.[7]

Zoals ik weet, is één der hemel-ronden
van Gods gerechtigheid 'n klare spiegel,
schoon ook ùw sfeer haar zien mag zonder sluier.[8]

't Is u bekend, hoe 'k steeds verlang te leren;
ook weet gij alles van de zware twijfel,[9]
die als langdurig vasten mij verteerde. —

Zoals 'n valk, wiens kap wordt afgenomen,
de kop beweegt en met de vleugels kleppert,
om ons zijn vreugde en schone vorm te tonen,

zo zag ik de Adelaar, dat kostbaar weefsel
van goddelike lof,[10] zijn blijdschap uiten
door zangen als alleen de zaalgen kennen.

Toen sprak het Beeld: „Hij die naar 's werelds grenzen
de passer trok[11] en heel die ruimte vulde
met zoveel klare en zoveel duistre dingen,

vermocht Zijn kracht zo diep toch niet te prenten
in 't was der wereld, of het Woord des Vaders
bleef boven alles eindloos hoog verheven.[12]

vergelijkt de zaligen in de lichten bij bloemen en hun stemmen bij geuren. 7. Welke die begeerte of twijfel was, wordt gezegd in v. 70—78. — 8. In Gastm. II, 6 noemt Dante de Tronen als geleiders van de derde hemel (de planeet Venus), terwijl als geleiders van de zesde sfeer (Saturnus) de Machten genoemd worden. Of de Dichter in Z. IX, 61 deze mening nòg houdt, is niet geheel duidelik. In Z. XXVIII, 104 noemt hij de Tronen uitdrukkelik als de geleiders van de zesde hemel. De zin van v. 28—30 is dus: Ofschoon Gods rechtvaardigheid vooral duidelik is voor de Tronen, de geleiders van de zesde hemel, is zij toch ook duidelik voor die zielen, die op biezondere wijze de gerechtigheid beoefend hebben en wier verblijf de planeet Jupiter is. — 9. Geen geloofstwijfel, maar 'n wetenschappelike twijfel, of nog meer 'n begeerte om 't geloof beter te kennen. Zie aant. 18 bij Z. IV, 67 vlgg. — 10. De Arend is samengesteld uit zielen die Gods lof verkondigen. — 11. Zie Boek der Spreuken VIII, 27 vlgg. — 12. De zin vanaf v. 40

Dit leert ook de eerste Trotsaard ons begrijpen,
het schoonste schepsel reeds zo vroeg gevallen,
wijl hij op 't goddlik licht niet wachten wilde.[13]

En hieruit blijkt, dat ieder eindig wezen[14]
te klein is om 't oneindig Goed te omvatten,
dat enkel met Zichzelf maar is te meten.

Daarom vermag uw geest, die van de Zonne,
die met Zijn geestlik licht 't heelal doorschittert,
'n enkle straal of weerglans is te noemen,[15]

daarom vermag uw geest door eigen krachten
zijn eerst Begin van verre alleen te aanschouwen,
en ziet hij 't nooit in heel zijn volheid pralen.[16]

De blik dus, die uw wereld werd geschonken,
dringt in 't oneindig Recht niet verder binnen,
dan gij de zee kunt peilen met uw ogen:

want ziet gij van het strand de bodem even,
in volle zee omsluiert hem de diepte,
al is daar zijn bestaan niet minder zeker.

tot en met 45 is: Hoe groot en schoon God het heelal ook schiep als zijn beeld, het blijft iets eindigs, terwijl z'n eigen goddelik Beeld, het Woord, van eeuwigheid voortgebracht door de Vader (v. 44), oneindig boven alles verheven blijft. Noch mens noch engel kan dus God volkomen begrijpen. — 13. Toen God de engelen schiep, schonk Hij ze niet aanstonds de onmiddellike Godsaanschouwing, maar moesten ze eerst 'n proeftijd doormaken. Lucifer („de eerste Trotsaard") wilde op Gods bovennatuurlike verlichting niet wachten, doch uit eigen kracht God volkomen zien en begrijpen. Dat was niet alleen 'n zonde, waarom hij verworpen werd, maar ook 'n onmogelikheid. — 14. Anderen lezen: „ieder minder wezen" n.l. minder dan Lucifer. De zin komt op 't zelfde neer. — 15. 't Menselik verstand is 'n geschapen weerglans van 't goddelik Licht, als 't ware 'n straal van de eeuwige waarheidszon: God. — 16. Met z'n natuurlik vermogen begrijpt de mens God („zijn eerst Begin") maar hoogst onvolkomen; en zelfs door de genade en de visio beatifica zal de mens God nooit volkomen begrijpen om de eenvoudige reden, dat het eindige 't oneindige nooit omvatten kan.

Er is geen licht, of 't daalt vanuit de hemel, 64
die nooit betrekt; slechts nacht is àl het andre
en schaduw of vergif van stof en zinnen.[17]

Voldoende is tans de sluier opgeheven, 67
die 't levend Recht voor de ogen hield verborgen,[18]
en die zo menigmaal, uw weetlust wekkend,

u zeggen deed:[19] „Daar wordt 'n mens geboren 70
aan de Indus-stroom; en ziet, er is niet éne
die hem verhaalt of leest of schrijft van Kristus;

en al wat hij ooit deed of ooit begeerde 73
was, naar ons menslik brein vermag te peilen,
van zonde vrij in woorden en in werken;

dan sterft hij, van geloof en doop verstoken....[20] 76
Waar is de rechter die hem zal verdoemen?
Waar is zijn schuld, wanneer hij niet geloofde?" —

Doch wie zijt gìj, die wilt ten oordeel zeetlen,[21] 79
om over duizend mijlen heen te schouwen
met ogen, die maar nauw 'n spanne reiken?

17. Alle waarheid komt alleen van God: „die hemel, die nooit betrekt" of verdonkerd wordt. Alle andere z.g. licht is blindheid van ons beperkt verstand („nacht en schaduw") of zelfbedrog („vergif") van 't bedorven vlees en de zintuigen. — 18. De grond van Dante's twijfel is nu weggenomen, daar hij inziet, dat hij met 'n eindig verstand niet alles van de oneindige God vermag te begrijpen. — 19. Vanaf dit vers tot en met v. 78 vernemen wij de twijfel, waarover in v. 25—28 en v. 31—32. — 20. „Van geloof en doop verstoken." Hoe dit verstaan moet worden, zal later blijken. — 21. Vanaf v. 79 tot en met v. 90 lost de Arend Dante's twijfel op, niet direkt, maar indirekt door er op te wijzen, dat vele geheimen van Gods rechtvaardigheid boven 's mensen beperkt begrip liggen en mòeten liggen. (v. 79—81) Als we Gods rechtvaardigheid wilden achterhalen met ons natuurlik verstand alleen, zouden wij tot de diepste twijfelingen vervallen; maar de H. Schrift, Gods onfeilbaar woord, leert ons, dat God rechtvaardig is. (v. 82 tot 83.) Maar reeds door onze natuurlike rede kunnen we zien, dat God tenminste nooit ònrechtvaardig kan zijn, omdat Hij het hoogste Goed en de opperste Gerechtigheid is en zijn Wil dus nooit met zijn Goedheid of Rechtvaardigheid in strijd kan komen. (v. 85—87) Zie Summ. Th. P. I Qu. XXI,

Hij die met u dit alles wil doorvorsen, 82
hij zou verzinken in de vreemdste twijfel,
wanneer niet boven u de Schriften stonden.

O grove geesten, aardse kudde-dieren, 85
de hoogste Wil, die goed is door zijn Wezen,
kan van Zichzelf, als hoogste Goed, nooit scheiden.

Alleen wat Hem gelijkt, is dus rechtvaardig; 88
en geen geschapen goed kan Hem verlokken,
maar alle goed kent Hem als de eerste Vader."

Zoals 'n ooievaar, wanneer z'n jongen 91
gevoederd zijn, hoog om het nest blijft cirklen,
terwijl 't verzadigd kroost staag òp blijft schouwen,

zò deed, terwijl mijn oog naar boven blikte, 94
al vleugelklappend Gods gewijde Vogel
op aandrang van zovele vrome zielen.[22]

En in z'n vlucht zong hij 'n lied en zeide: 97
„Gods recht blijft voor de sterveling verborgen
zoals mijn zang door u niet wordt begrepen."[23]

Toen stonden weder stil die heldre vlammen 100
van de eeuwge Liefde,[24] nòg het Beeld steeds vormend,
dat Rome's burgers eerbiedwaardig maakte.[25]

En de Arend sprak: „Naar deze schone wereld[26] 103
steeg nooit 'n mens, die niet geloofde in Kristus,
't zij vòor, 't zij nà Diens kruisiging en sterven.[27]

Art. 4. Ieder schepsel is zelfs in zoverre maar rechtvaardig als het met Gods wil overeenstemt, en geen enkel geschapen goed heeft Diens ongemotiveerde voorkeur, maar Hij geeft alles het zijne, omdat Hij alles Zelf geschapen heeft. (v. 88—90) — 22. Deze zielen zijn de geesten, die 't Beeld van de Arend vormen. — 23. De zielen, die de Arend vormden, zongen 'n lied, zo verheven, dat Dante de zin niet begreep. — 24. De H. Geest. Zie Z. XIV, 75. — 25. De Arend was het veldteken van de Romeinen, die hij tot ontelbare overwinningen voerde. — 26. De hemel. — 27. In v. 103 begint de Arend eigenlik met de direkte oplossing van Dante's twijfel (zie v. 70—78) door

Maar hoor, hoevelen roepen: „Kristus, Kristus!" 106
die Hem in 't oordeel minder zullen wezen
dan zij die nimmer iets van Kristus hoorden.

Deez' Kristenen zal eens de Moor verdoemen, 109
als uit elkander gaan de beide Scharen,[28]
de een eeuwig-blij, en de ander eeuwig-treurend.

Wat zal de Perzer[29] zeggen tot uw vorsten, 112
wanneer hij eens de boekrol ziet geopend,
waarin staan opgetekend àl hun zonden?

Daar zal men zien bij Albrechts euveldaden, 115
wat dra Gods veder langs 't papier doet vliegen[30]
en 't land van Praag tot woestenij zal maken.[31]

Daar zal men zien het jammer, dat de Seine 118
verduurde door de man, die 't geld vervalste
en door 'n everzwijn eens komt te sterven.[32]

te zeggen, dat voor iedereen, dus ook voor 'n deugdzaam heiden 't waar geloof en 't doopsel noodzakelik zijn om in de hemel te komen. Eerst in de volgende Zang echter, als Dante inderdaad twee heidenen in de hemel aantreft, zal hij uiteenzetten, hoe deugdzame heidenen, ofschoon ze uiterlik 't waar geloof en 't doopsel misten, toch aan beide deelachtig kunnen worden. In de nog restérende verzen van deze Zang zegt de Arend, dat het geloof wel noodzakelik is om in de hemel te komen, maar alléen niet voldoende. Dit wordt voor hem 'n aanleiding om verschillende kristelike vorsten, die niet leefden naar hun geloof, ernstig de les te lezen. — 28. N.l. op de laatste Oordeelsdag, als de goeden en de kwaden voor eeuwig gescheiden worden. Matth. XXV, 30. — 29. Wellicht noemt Dante hier juist de Perzen wegens de lof die Herodotus en Xenophon hun toekenden om hun oprechtheid en rechtvaardigheid. Zie echter ook Luk. XI, 31. — 30. Zie v. 113. Toch kan v. 116 m.i. ook anders verstaan worden. — 31. Keizer Albrecht, zoon van Rudolf van Habsburg (zie Vagev. VI, 97 vlgg.), bestreed Wenzel de Vierde, koning van Bohemen („'t land van Praag"), waar de keizer in 1304 grote verwoestingen aanrichtte. — 32. Deze verzen zien op Philips de Schone, koning van Frankrijk, die wegens geldgebrek de munt vervalste. Hij stierf in 1314 door 'n ongeval op de everjacht. Zie over hem Vagev. Z. XX, 85 vlgg.

Daar zal men zien de hoogmoed-zonder-bodem, 121
die Brit en Schot opzweept tot zulk 'n woede,
dat niets hen in de perken weet te houden.[33]

Daar blijkt de wellust eens en 't weeklik leven 124
van Spanje's vorst en van Bohemens koning,
die nimmer deugd bezat noch haar begeerde.[34]

Daar vindt ge eens bij de kreuple vorst van Salem 127
het goede door 'n I slechts weergegeven;
doch 't tegendeel zal met 'n M zelfs pralen.[35]

Daar ziet gij eens als vrek en lafaard tevens 130
de man, die 't Vuur-eiland erkent als meester,
waar eens Anchises sloot z'n lange leven.[36]

En om z'n laagheid goed in 't licht te zetten, 133
prijkt eens zijn blad met afgekorte woorden,
die u in kort bestek veel kunnen leren.[37]

33. Deze terzine ziet op de oorlog tussen Eduard de Tweede, koning van Engeland en Robert Bruce, koning van Schotland. Dante's beschuldiging hier is zeker overdreven. Zie Vagev. Z. VII, 132. — 34. Met Spanje's vorst is bedoeld Ferdinand de Vierde van Kastilië. (koning van 1295 tot 1312) Over z'n zedelik gedrag zijn de geschiedschrijvers 't niet eens. Met Bohemens koning is bedoeld Wenzel de Vierde. Voor Dante's ongunstige mening omtrent deze zie Vagev. Z. VII, 101—102. Aant. 32. — 35. Hier wordt gesproken over Karel de Tweede van Anjou, koning van Napels en titulairkoning van Jeruzalem („Salem") en bijgenaamd „de Lamme" of „Kreupele." Dante had geen goede dunk van deze vorst. „Zijn deugden," zegt de Dichter, „verhouden zich tot zijn ondeugden als eén (I) tot duizend" (M). Zie Vagev. Z. VII, 127, Vagev. Z. XX, 79—81 en Parad. Z. VI, 106—108. 36. In deze terzine wordt gesproken van Frederik van Arragon, koning van Sicilië (wegens de Etna „'t Vuur-eiland" genoemd). Zie Vagev. Z. III, 116 en Vagev. Z. VII, 119. Dante's harde oordeel (zie ook de volgende terzine.) is zeker niet voldoende gemotiveerd. — Op Sicilië stierf ook Aeneas' vader Anchises op hoge leeftijd. Zie Aen. III, 707 vlgg. — 37. Deze terzine doelt op Gods boek of boekrol uit v. 113. 't Blad, dat de zonden vermeldt van Frederik, is met afgekorte woorden beschreven, omdat z'n misdaden anders te veel plaats nodig hadden.

Daar zullen allen op de gruwlen staren 136
van oom en broeder, die twee koningskronen
en zulk 'n nobel volk te schande maakten.[38]

Der Portugezen vorst en die der Noren 139
zult ge eens daar kennen met de vorst van Rascîa,
vervalser van San Marco's schone munten.[39]

Heil Hongarije, zo 't de roede en gesel 142
niet langer dragen wil! Heil ook Novarra,
als 't zich te weer stelt met zijn hoog gebergte![40]

En elk erkenn', als pand dier laatste woorden, 145
hoe nù reeds Famagoste en Nicosìa[41]
luid jammrend klagen om hun vorstlik monster,[42]

in niets verschillend van die andre beesten."[43] 148

38. De oom van Frederik is Jakob, koning van Minorca en Majorca; z'n broer: Jakob, koning van Arragon, 't „Nobele volk" is 't spaanse volk. 39. In deze terzine duidt Dante de koningen aan, die in 1300 regeerden over Noorwegen, Portugal en Rascia. De eerste is Hakon de Zevende (1299 tot 1319). De tweede: Dionysius (1279—1325), bijgenaamd de Rechtvaardige.(!) Op welke gronden Dante deze vorsten tot de slechte koningen rekent, is niet bekend. Met de koning van Rascia, het oud-serviese koninkrijk, dat o.a. Bosnië en Dalmatië omvatte, is bedoeld koning Stephanus Urosh de Tweede (gest. 1321). Deze vorst liet venetiaanse gouden munten („San Marco's" schone munten") namaken met minder waarde-gehalte. — 40. De zin van deze terzine is niet heel duidelik. Misschien bedoelt Dante: Wat zal Hongarije gelukkig zijn, als in 1314 Karel Robert de troon bestijgt en er dan 'n einde komt aan de strijd van allerlei troon-pretendenten, die 't land 'n reeks van jaren ongelukkig maakten. Gelukkig ook Navarra, als 't kans ziet, door zijn gebergte de Fransen tegen te houden, die er voortdurend op uit waren, om Navarra in hun macht te krijgen. — 41. „Famagoste" (Famagosta) en „Nicosìa" waren de twee voornaamste steden van 't koninkrijk Cyprus. Die twee steden worden hier genoemd voor 't gehele eiland. — 42. Met dit vorstlik monster is bedoeld Hendrik de Tweede van Lusignan, die in 1300 koning van Cyprus was. — 43. De zin vanaf v. 145 tot en met v. 148 is: Wat Navarra te wachten staat van Frankrijk, als 't eens onder diens bestuur komt, is nu reeds te zien aan de gruwelen van Cyprus' koning, Hendrik de Tweede, die van afkomst ook 'n fransman was en in niets onderdoet voor de vanaf v. 115 genoemde slechte koningen („die andre beesten").

Wanneer het grote licht, dat heel de wereld 1
bestraalt, ons halfrond gaat verlaten,
en wijd en zijd de dag begint te sterven,

zien wij de lucht, die eerst de zon verlichtte, 4
plots weder glanzen door ontelbre starren,
waarin zich toch dat éne licht[1] weerspiegelt.

Dit beeld des hemels kwam mij in gedachte, 7
toen 't Teken van de wereld en haar heersers[2]
niet langer sprak met zijn gewijde snavel.

Want nu begonnen al die licht-karbonkels, 10
nog heller fonklend, liederen te zingen,
aan mijn herinnering voorgoed ontzonken.[3]

O Liefde zoet,[4] gehuld als in 'n mantel 13
van lachend licht, hoe blonkt Gij in die zielen,
alleen vervuld van heilige gedachten! —

Nadat die schone en flonkrende edelstenen, 16
waar ik de zesde Ster[5] mee zag omluisterd,
hun hemelzang beeindden en weer zwegen,

meende ik het murmlen van 'n beek te horen, 19
die van de rotsen neerschiet, fris en helder,
getuigend van zijn rijke bron daarboven.

1. De zon, waarvan volgens Dante's tijd àlle sterren hun licht ontvingen. Zie Z. XIV, 96 en Z. XXIII, 30. — 2. Volgens Dante's ideale opvatting van de wereld-monarchie moeten alle vorsten en koningen zich als vazallen of vertegenwoordigers van de Keizer scharen onder de Arend, als de enige banier of 't symbool van genoemde wereld-monarchie. — 3. Zie Z. I, 9 en Z. XIV, 80 vlg. — De vergelijking, uitgewerkt in v. 1—12, is deze: Even-als bij 't verdwijnen van het éne grote licht (de zon) ontelbre andere (de sterren) verschijnen, zo verhieven zich na de éne stem van de Licht-arend, de vele stemmen van de lichtende zielen, waarbij hun glans nog toenam, gelijk wij ook de sterren beter zien, als 't avend is. — 4. De H. Geest. Zie Z. XIV, 76. — 5. De planeet Jupiter.

En evenals in 't halsstuk van de citra[6] 22
't geluid z'n vorm erlangt, en bij de monding
der veldschalmei de lucht in klank verandert,

zò, verre van te talmen of te stokken, 25
verhief 't gefluister van de Sterren-arend
zich door de hals als door 'n ronde holte.[7]

Daar werd de klank tot stem en door de snavel 28
drong hij naar buiten in de vorm der woorden,
die 't hart, waar ik ze in grifte, zo verlangde.

„Het deel in mij, dat bij 'n sterflike arend 31
de zon ziet en verdraagt",[8] begon het Teken,
„dat deel behoort gij zelf tans aan te staren.

Want van de lichten, die mijn beeltnis vormen, 34
zijn zij de hoogste in rang en onderscheiding,
die in mijn hoofd als oog u tegenflonkren.

Hij die ge in 't midden als pupil ziet stralen, 37
was eens de Zanger, die God Zelf verlichtte
en die Zijn Ark van stad tot stad liet dragen.[9]

Nu ziet hij wat zijn zangen hem verdienden 40
— zover ze 'n vrucht zijn van z'n eigen werken —
door 't loon, geëvenredigd aan zijn liefde.[10]

6. Volgens van Poppel, (Erkl. s. 166) die verwijst naar Dante-Jahrbuch V, 105 vlgg., zou hier bedoeld zijn 'n middeleeuws muziekinstrument, op 'n guitaar gelijkend. — 7. Voor de beschrijving in deze verzen vgl. Hel Z. XXVII, 13—18. — 8. Het oog. Zie Z. I, 48. — 9. De zalige, die de appel van 't oog vormde, was koning David (zie Hel Z. IV, 58.), de dichter van de Psalmen, die als behorende tot de H. Schriften door God de H. Geest Zelf geïnspireerd zijn. Vers 39 ziet op II Koning. VI, 1—17, waar verhaald wordt, hoe David de Ark des Verbonds van Cariathiarim terugbracht naar Jeruzalem. Vgl. Vagev. Z. X, 55 vlgg. — 10. In zoverre de Psalmen door God Zelf geïnspireerd waren, brachten zij David geen persoonlike verdiensten. In zoverre hij echter met Gods ingeving had meegewerkt wèl. Dante zag dus in de hemel aan de graad van het hemelse loon, wat David persoonlik door z'n Psalmen verdiend had. Over Gods genade, naar de termen van de

En van de vijf, die mij tot wenkbrauw strekken, 43
vertroostte hij, die 't dichtste is bij de snavel,
de weduwe, die eens haar zoon beweende.[11]

Nu weet hij door de ervaring van dìt leven 46
en 't leven in de Hel, wàt moet betalen,
wie in de wereld Kristus eens niet kende.[12]

De boog, waar ik van spreek,[13] versiert naar boven 49
hij die door zijn gebeden en zijn tranen
het tijdstip van zijn sterfuur heeft verschoven.[14]

Nu ziet hij, hoe Gods oordeel nooit verandert, 52
ofschoon 'n vrome bede daarbeneden
van 't „heden" soms 'n „morgen" weet te maken.[15] —

Die volgt, ging eens met mij en met de wetten 55
— uit gòede wil, die kweekte kwàde vruchten —
naar 't griekse Rijk, om voor de Paus te wijken.[16]

School als gratia gratis data aangeduid en gratia gratum faciens, zie St. Th. Summ. Th. Ia, IIdae Qu. CXI, Art. 1. — 11. De zalige, die 't dichtst bij de snavel staat, is de heiden en romeinse keizer: Trajanus. Over hem en de arme weduwe zie Vagev. Z. X, 55 vlgg. — 12. Volgens 'n legende zou door de voorbede van paus Gregorius de Grote, de gestorven Trajaan door God in 't leven teruggeroepen zijn. Naar de fiktie van Dante (zie Hel Z. IV, 71 vlgg.) was Trajaan na z'n dood als deugdzaam heiden ook in de Limbus geweest. Hij weet dus door z'n vroeger verblijf in 't Voorgeborchte en door z'n tegenwoordig verblijf in de hemel, welke gevolgen 't heeft, in Kristus geloofd of niet geloofd te hebben. Zie Vagev. Z. X, 73—76 aant. 26 en 27. Vgl. verder deze Zang v. 83 vlgg. en aant. aldaar. — 13. De wenkbrauw van de Arend. — 14. De hier aangeduide zalige is Ezechias, koning van Juda. Toen Isaias hem op Gods bevel zijn dood aankondigde, wist hij door gebed en tranen uitstel te verkrijgen. Zie IV Koning. XX, 1 vlgg. en Isaias XXXVIII, 1 vlgg. — 15. De zin van de terzine is: Nu ziet hij in, dat, als door 'n waardig gebed op aarde iets wat „heden" gebeuren moest uitgesteld wordt tot „morgen" (v. 54), daardoor niets verandert in Gods eeuwig oordeel. Dit vraagstuk werd reeds aangeraakt in Vagev. Z. VI, 28 vlgg. aant. 16—18. Zie nog Summ. Th. IIa IIdae Qu. LXXXIII, Art. 2. — 16. De zalige, die als 't ware de top van de wenkbrauw vormt, is keizer Konstantijn de Grote. Daar deze 't niet wenselik achtte, dat de hoofden van Kerk en Staat, d.i. Keizer en Paus, in één stad verbleven, verlegde hij zijn persoon-

Nu weet hij, dat het kwade, voortgekomen
uit wat hij goeds deed, nimmer hem kan schaden,
al ging de wereld ook er door ten onder.[17] —

Die schittert, waar de boog buigt naar beneden,
was Willem, die ze na z'n dood betreuren
als Frederik en Karel bij hun leven.[18]

Nu ziet hij hier, hoezeer gerechte vorsten
de Hemel liefheeft; en hij toont dit mede
doordat zijn licht zo overheerlik fonkelt. —

Wie zou beneden, waar zovelen dwalen,[19]
geloven, dat Riphaeus, de Trojaner,
de vijfde is van deez' heldre hemel-vlammen![20]

Veel ziet hij tans in Gods genade-bronne,
wat voor het oog der wereld blijft versluierd,
al dringen ook zijn blikken niet ten bodem." —

lik verblijf tegelijk met de regering („de Arend" zie v. 55.) en wetgeving (v. 55) naar de griekse stad Byzantium, die hij naar zich zelf Konstantinopel liet noemen. „De bedoeling was goed," zegt Dante, „maar de gevolgen waren verkeerd." De keizer toch verliet niet alleen Rome, maar schonk door de z.g. „konstantijnse schenking" het wereldlik bezit van Rome en omgeving aan de Paus. Iets wat volgens Dante de Keizer niet mòcht en niet kòn doen, daar zij 'n deel vormden van het Imperium Romanum. Bovendien zag Dante, zoals bekend is, juist in het wereldlik bezit der Pausen voor 'n groot deel de oorzaken van de rampen der Kerk. Zie verder Hel Z. XIX, 115 vlgg.; Vagev. Z. XXXII, 124; Parad. Z. VI, 1 vlgg. — 17. De zin van v. 58—60 is deze, dat men niet verantwoordelik is voor de kwade gevolgen, die *per accidens* of *toevallig* voortvloeien uit 'n goede daad. Summ. Th. Ia IIdae Qu XX, Art. 5, — 18. Evenzeer als men Willem de Tweede of de Goede, koning van Napels en Sicilië, gest. 1189, na z'n dood beweende om diens deugden, evenzeer jammert men om de ondeugden van Karel II, koning van Napels (zie Z. XIX, 127.) en van Frederik II van Sicilië (zie Z. XIX, 138.) tijdens hun leven. — 19. D.w.z. op de wereld, waar zovele dwalingen zijn. 20. Als vijfde licht dat meehelpt om de wenkbrauw te vormen, wordt Riphaeus aangeduid, evenals Trajanus, 'n heiden en krijgsman, die bekend stond om z'n ongewone rechtvaardigheid. Zie Verg. Aen. l. II, 426 vlg.

Zoals de leeuwrik langs de hemel-paden 73
naar boven wiekt, eerst zingend en dan zwijgend,
door 't leste zoete lied geheel verzadigd,

zo zong en zweeg ook de Arend, 't wereld-teken 76
naar de eeuwige Wil,[21] waardoor gij alle dingen
ziet worden wat ze zijn naar aard en wezen.[22]

Al wist ik, dat mijn innerlike twijfel 79
hier was als kleuren achter glas verborgen,
toch liet die twijfel mij niet langer zwijgen.[23]

Zijn kracht ook was 't die aan mijn mond ontrukte: 82
„Wat is dit voor 'n wonder?"[24] — En ik schouwde,
hoe de Arend blonk als in verhoogde luister.

En toen, met ogen die steeds feller straalden, 85
antwoordde mij 't gebenedijde Teken,
opdat ik mij niet langer zou verbazen:[25]

„Ik zie, dat gij gelooft aan deze dingen, 88
wijl ik ze u zeg; toch is u 't „hoe" niet helder,
zodat ze, schoon geloofd, u duister blijven.

Gij doet als zij die wèl bij naam iets kennen, 91
doch niet in staat zijn 't wezen zelf te vinden,
wijst hun daarheen 'n ander niet de wegen.[26]

21. Volgens Dante was de wereld-monarchie: eén paus, eén keizer, door God gewild en van die monarchie was de romeinse Adelaar 't symbool. — 22. Deze terzine wordt ook anders opgevat. — 23. De zin van v. 79—81 is: Dante wist dat twijfel van zijn geest voor de zaligen evengoed te zien was als kleuren achter glas. Niettemin moest hij die twijfel uiten. — 24. Dante had van de Arend vernomen, dat Trajanus en Riphaeus in de hemel waren, mannen die als heidenen bekend stonden! — 25. Hieruit blijkt weer, dat Dante's twijfel niet 'n geloofstwijfel was, doch eer 'n wetenschappelike twijfel of verwondering. — 26. Alvorens Dante uiteen te zetten, op welke wijze de twee heidenen Trajanus en Riphaeus in de hemel gekomen zijn, geeft de Arend in v. 94—99 'n beknopte verklaring, hoe de hemelse zaligheid in 't algemeen de vrucht is van goddelike genade en menselike verdienste. Over het uiterst moeilik vraagstuk van genade en verdienste zie

Het rijk der heemlen wordt slechts ingenomen[27] 94
door warme liefde en levendig vertrouwen,[28]
die beiden eerst Gods hart en wil veroovren:

niet als 'n man z'n vijand overmeestert, 97
neen, zij overwinnen, wijl God zelf dit wilde
en, schoon verwonnen, zegeviert door liefde.

Het eerste licht[29] in de oog-brauw en het vijfde[30] 100
vervult u met verbazing, wijl hun luister
zelfs schittert in der engelen paleizen.[31]

Niet naar ge meent, als heiden, doch als kristen 103
verscheidden zij, gelovende in de Voeten,
die léden reeds of eens nog mòesten lijden.[32]

Want de een[33] keerde uit de Hel, waar nooit de zonde 106
de weg der deugd hervindt, tot zijn gebeente;
en 't was het loon voor levendig vertrouwen,

vertrouwen, dat z'n kracht zoekt in gebeden, 109
God vragend hem in 't leven wéer te roepen,
zodat zijn wil het goede na kon streven.[34]

Summ. Th. Ia IIdae Qu. CXII, Art. 3 en Qu. CXIV, Art. 1—10. — 27. Dit vers ziet op Matth. XI, 12. — 28. Bedoeld is: 'n bovennatuurlike liefde en vertrouwen, die 'n bovennatuurlik geloof veronderstellen. Zie v. 103—106. 29. Trajanus. — 30. Riphaeus. — 31. De hemel. — 32. Zoals we reeds opmerkten, is 't geloof volgens de kath. leer absoluut noodzakelik om in de hemel te komen; Trajanus en Riphaeus moesten dus op de een of andere wijze, en minstens implicite, aan 't geloof in Kristus deelachtig geworden zijn: Riphaeus in Kristus, die nog komen mòest; Trajanus in Kristus, die reeds gekomen wàs. Op dit laatste zien de woorden; „gelovende in de Voeten," enz. — 33. Trajanus. — 34. Zoals we reeds weten, bevonden zich de deugdzame heidenen (dus ook Trajaan) volgens Dante's fiktie in de eerste Helle-kring, die de Dichter identificeert met de oud-testamentiese Limbus en die niet behoorde tot de eigenlike Hel. Dante laat nu door 't gebed van paus Gregorius de Grote de ziel van Trajanus voor korte tijd weer op aarde met het lichaam verenigd worden, in welke tijd hij de genade van 't geloof ontvangt om bij z'n tweede sterven zalig te kunnen worden. Ook volgens Dante is verlossing uit de eigenlike Hel onmogelik. (v. 106—107) Zie nog

De glorieuze ziel, waar wij van spreken,
heeft dus voor korte tijd haar vlees hernomen
en vond 't geloof in Hem, die haar kon helpen.

En door 't geloof ontvonkte in haar de liefde
tot zulk 'n gloed, dat zij bij 't tweede sterven
verdiende om bij ons feestmaal aan te zitten.[35]

En de andre ziel[36] — door stromen van genade
uit zulk 'n diepe bron, dat nooit 'n schepsel
zijn diepte met z'n oog vermocht te naadren —

schonk heel haar hart aan 't goede daarbeneden,
waarom haar God door gunst op gunst verlichtte
en zij 't verlossingswerk mocht zien van verre.[37]

En zij gelóofde en duldde toen niet langer
de smet van 't heidendom, en zij verfoeide
alwie nog steeds zijn boze volgers waren.[38]

Ruim duizend jaren vóor 't gebod van 't doopsel[39]
gold haar als doop het drietal hemel-vrouwen,
dat zich bij 't rechter wiel aan u vertoonde.[40]

Z. XV, 10—13. Op welke wijze St. Thomas, die met het algemeen gevoelen der theologen geen Limbus of Voorgeborchte nà Kristus dood aanneemt, de moeilikheid met Trajanus oplost, zie Summ. Th. Suppl. ad P. III Qu. LXXI, Art. 5 ad 5um. — 35. D.w.z. aan de hemelse zaligheid deelachtig te worden. — 36. Riphaeus. — 37. Werd Trajaan op de voorbede en door de verdienste van 'n ander aan genade en zaligheid deelachtig, volgens Dante dankte Riphaeus z'n zaligheid onmiddellik aan de goddelike voorbeschikking of vrije genade-keus „zulk 'n diepe bron" enz. Zie Vagev. Z. XVIII, 68 vlg. Door die genade van God verkreeg hij 't geloof in de toekomstige Verlosser. — 38. De zin is: hij wierp het heidendom niet alleen af, maar hij verfoeide voortaan ook de heidenen als zodanig d.w.z. dat hij in hèn het heidendom verfoeide. — 39. Volgens sommigen is Troje verwoest 1184 v. Kr. 40. Zoals we uit Vagev. Z. XXIX, 121 vlgg. weten, verbeelden de drie Vrouwen bij 't rechter wiel van de Zegewagen der Kerk de drie goddelike deugden van geloof, hoop en liefde. Deze drie deugden vervingen volgens Dante bij Riphaeus het doopsel met water of het doopsel als sakrament. Er is bij Riphaeus dus sprake van datgene wat de theologen het doopsel

Hoe diep, o Voorbeschikking,[41] blijft uw wortel
verborgen voor het oog der stervelingen,
die nooït geheel uw diepste zìjn doorgronden![42]

En gij, o mens, wees immer ingetogen
bij 't vonnissen,[43] daar wij, die God aanschouwen,
niet eens nog kennen àl Zijn uitverkoornen.[44]

En 't is ons zoet, dat God ons zien beperkte,
wijl al ons heil daarop is aangewezen,
dat alwat Hìj begeert, ook wìj begeren". —

Zò dan, om mijn kortzichtigheid te helen,
werd mij door 't Beeld, dat 's Heren hand boetseerde,[45]
'n zachte en zoete medicijn gegeven.[46]

En evenals 'n kundig citer-speler
'n kundig zanger volgt met snaar-getokkel,
dat nog de zoetheid van de zang veredelt,

zo zag — en zie ik nog — hoe onder 't spreken
van de Arend beide heldre hemel-lichten[47]
— zoals twee ogen òp en néer bewegen[48] —

zijn woorden volgden met hun lichtgeflonker.[49]

van begeerte noemen. Zie hierover Summ. Th. P. III Qu. XLVIII, Art. 2. Dat bij Trajanus niet gesproken wordt over 't doopsel van begeerte, vindt z'n grond hierin, dat Trajanus in z'n tweede kortstondig leven mogelik of misschien zelfs waarschijnlik het doopsel als sakrament heeft ontvangen. 41. Over de Voorbeschikking zie Summ. Th. P I. Qu. XXIII. — 42. Zie Vagevuur Z. VIII, 68 vlgg. — 43. N.l. bij 't verdoemen of zaligprijzen van de evenmens. Zie einde van Z. XIII. — 44. Ofschoon de zaligen God onmiddellik zien door de visio beatifica, kennen ze Hem toch niet volkomen en kennen ze niet àlle dingen omtrent de schepselen. — 45. Zie Z. XVIII, 109 vlgg. — 46. D.w.z. 'n beter inzicht omtrent de voorwaarden en middelen van Gods kant voor de eeuwige zaligheid — 47. Trajanus en Riphaeus. — 48. Zie Z. XII, 26 vlg. — 49. De woorden van de Arend werden als 't ware begeleid en onderstreept door het méer of mìnder schitteren van de twee lichten.

Reeds hield ik de ogen weder opgeheven
en 't hart met hèn naar 't aanschijn mijner Vrouwe,[1]
zodat niets anders meer mijn aandacht wekte.

Toen, zonder glimlach, hief zij aan te spreken:
„Lachte[2] ik, ge zoudt op Semelé gelijken,
die eens door Jupiter tot as verteerde.[3]

Mijn schoonheid toch, die langs de hoge trappen
van 't eeuwige paleis,[4] zoals ge aanschouwde,
steeds klaarder blinkt alnaar we hoger varen,

is hier zo rijk, dat, werd ze niet getemperd,[5]
uw sterflik oog voor zulk 'n gloed en stralen
als loof zou zijn, dat bliksemvuur verzengde.[6]

Ter zevende planeet[7] zijn we opgestegen,
die onder 't hart van 't gloeiend Leeuw-gestarnte
'n feller lichtgloed uitschiet naar beneden.[8]

Laat tans uw geest de weg der ogen volgen
en maak ze tot twee spiegels voor de beelden,
die straks deez' grote Spiegel[9] u zal tonen". —

O hij die wist, wat vreugde er was gelegen
in 't opzien naar het aanschijn mijner Vrouwe,
schoon ik van Haar mijn blik tans elders keerde,

1. Zie v. 46—47. — 2. Zie v. 10—12. — 3. Semele, moeder van Bacchus (zie Hel Z. XXX, 1.) door Juno's boze raad, overgehaald, verzocht Jupiter dat hij zich aan haar in al zijn heerlikheid zou vertonen. Zo gebeurde, maar Semele werd door de luister en gloed van de Oppergod tot as verteerd. Ovid. Metamorph. III, 253 vlgg. — 4. De hemel. — 5. N.l. door 't wegblijven van Beatrice's heerlike glimlach. — 6. Dante was nog niet in staat de pracht van 'n nieuw gesternte en wat daarbij behoorde, te dragen. — 7. Saturnus. — 8. Saturnus bevond zich bij Dante's tocht in 't teken van de Leeuw, waardoor 't licht van de Planeet krachtiger werd. Vgl. Z. XVI, 37—39. 9. Saturnus. Vgl. Vagevuur Z. IV, 62. Aant. 17.

begrijpen zou hij, met wat zieleweelde
ik daar gehoor gaf aan mijn Hemel-leidster,
door 't ene tegen 't ander af te wegen![10]

In 't kristallijnen Licht,[11] dat de aarde omcirkelt
en nog de naam voert van de hoge heerser,
bij wiens bestier alle ondeugd lag vernietigd.[12]

zag ik in goud-kleur, waar de zonne in fonkelt,
'n ladder[13] opgericht tot zulk 'n hoogte,
dat hem mijn blik daarheen niet wist te volgen.

En langs de treden zag ik nederzweven
zovele vlammen, dat àl 't lichtgeschitter
der heemlen hier alleen scheen neergeregend.

En evenals door hun natuur gedreven
de raven 's ochends vroeg bijeen gaan vliegen
tot warming voor hun kil geworden veren

— de een vlucht van allen heen en komt niet weder,
'n tweede zoekt de plek van waar ze kwamen,
terwijl 'n derde rustloos rond blijft zwerven —

'n zelfde schouwspel toonde zich mijn ogen,
toen daar de heilge vlammen samenstroomden
op èen der treden door hen uitgekozen.[14]

10. De zin is: „Het zien en niet zien naar Beatrice (die toch zo schoon was!) naast elkaar stellende, zoudt gij begrijpen, hoe zoet het moest zijn haar te gehoorzamen. — 11. De planeet Saturnus. — 12. Saturnus, vader van Jupiter, door deze naar de aarde verdreven, waar hij koning van Latium werd. De tijd van zijn wijs bestuur noemde men „de gouden eeuw." Zie Hel Z. XIV, 96. — 13. Deze ladder is 't zinnebeeld van 't beschouwend leven. Op Saturnus vond Dante heilige kloosterlingen van beschouwende orden en andere kontemplatieven. De ladder voerde naar 't Empyrëum. Zie Z. XXII, 68. — 14. Dante had de zielen eerst van het hoogste, onzichtbare deel van de ladder zien dalen. Bij 'n bepaalde trede gekomen, bleven enkele zielen daar rondzweven, andere daalden of klommen zonder terug te komen, weer andere keerden naar die bepaalde trede terug.

En 't licht, dat ik het meest nabij zag gloren, 43
blonk plots zo fel, dat ik in stilte zeide:
„Wèl zie 'k, hoe gij uw liefde mij wilt tonen."[15]

Maar Zij,[16] van wie 'k in zwijgen en in spreken 46
't „Wanneer" en 't „Hoe" steeds wacht, bleef zelf nu zwijgen,
en 'k vroeg dus niets, schoon tegen mijn begeerte.

En wijl ze zag, waarom mijn lippen zwegen, 49
in 't zien naar Hem, wiens ogen alles schouwen,
sprak zij: „O blus de vlam van uw begeren!"[17]

En ik hief aan:[18] „Uw antwoord ben ik waardig 52
nìet om mij zelf noch ook om mijn verdienste,
doch slechts om Háar,[19] die mij vergunt te vragen.

O heilge ziel, die in uw vreugde-stralen 55
u zelf geheel verhult, o doe mij weten,
waarom ge mij zo dicht hier zijt genaderd.

En zeg, waarom in deze Kring blijft zwijgen 58
de zoete symfonie der uitverkoornen,
die toch zo vroom doorjuicht de laagre Kreitsen." —

— „Uw oor en oog zijn zwak nog als op aarde," 61
antwoordde zij, „dáarom zwijgt hier de jubel,
waarom uw Beatrice nog niet lachte.[20]

Zo verre daalde ik langs de heilge ladder, 64
slechts om u blij te maken door mijn woorden
en door het licht, dat mij zo rijk ommantelt.

15. Zoals uit v. 121—123 zal blijken, is dit licht de H. Petrus Damiani. Zoals in Z. IX, 70 gezegd werd, tonen de zaligen hun groter vreugde, hoger liefde enz. door hun verhoogd licht-geschitter. — 16. Beatrice. — 17. D.w.z. Voldoe aan uw verlangen om te spreken. — 18. Dante richt zich tot het licht, dat hem 't meest nabij was gekomen. Zie v. 43. — 19. Beatrice. — 20. Dante hoort op Saturnus geen gezang, omdat zijn ziel het nog niet dragen kan, evenmin als Beatrice's glimlach. Zie v. 4—12. De stilte in deze sfeer dunkt mij tevens 'n zinnebeeld van de rust en de vrede, die eigen is aan 't beschouwende leven.

Niet wijl ik meer u liefheb, kwam ik sneller: 67
want even grote liefde is hier in allen
en groter zelfs, naar u hun gloed kan leren.[21]

Maar de Opperliefde,[22] die tot dienaressen 70
ons maakt der Wijsheid, die bestiert de wereld,[23]
verdeelt hier, als ge ziet, ons aller werken".[24]

Ik sprak: „O hemel-licht, wel is mij helder, 73
hoe liefde zonder dwang in deez' paleizen
volstaat om aan Gods wil gevolg te geven.

Maar dìt is, wat mij zwaar schijnt om te weten: 76
waarom juist gìj alleen zijt uitverkoren
tot deze taak, uit al uw metgezellen."[25]

Ik had het laatste woord nog niet gesproken, 79
toen 't licht reeds om zich zelf begon te draaien,
terwijl het wentelde als 'n vlugge molen.[26]

Toen sprak de liefde, die daarbinnen straalde: 82
„'n Goddlik licht[27] is op mij neergeregend,
en dringt door 't licht, waarmede ik mij ommantel.[28]

Gods kracht, met mijn natuurlik zien verbonden, 85
heft mij tot hoger staat, zodat mijn ogen
het Wezen zien, waarvan 'k ben voortgekomen.

21. Zie Z. IX, 70 en v. 45 van deze Zang aant. 15. — 22. Gods liefde. — 23. „De Wijsheid" enz. d.i. de goddelike Voorzienigheid. — 24. In deze twee terzinen (v. 67—72) zegt de zalige dus, dat hìj tot Dante spreekt, nìet omdat hij hem meer liefheeft dan de andere zaligen in deze Kring, maar omdat Gods Liefde en Wijsheid het zo wil. Over de liefde der zaligen tot de evennaaste, zie Summ. Th. IIa IIdae Qu. XXVI, art. 13. — 25. In v. 73—78 zegt Dante dus, wèl in te zien, dat de zaligen in vrij-blijvende liefde Gods wil en plannen steeds ten uitvoer brengen, maar nìet te begrijpen, waarom déze juist voor dìt, en géne voor dàt wordt uitgekozen en voorbeschikt. — 26. N.l. om z'n vreugde erover te uiten, dat hij Dante mocht onderrichten. — 27. Het licht der glorie. (lumen gloriae) — 28. De vlam die de zaligen omhult.

Vandaar de vreugde, die mij hier doet blaken; 88
want, naar de aanschouwing zich in mij verheldert,
blinkt ook mijn licht met feesteliker stralen.[29]

Doch zelfs de helste vlam[30] in heel de hemel 91
en ook de Seraf, 't diepst in God verzonken,[31]
kan op uw vraag[32] geen passend antwoord geven.

Want wat gij vraagt, het ligt zo diep begraven 94
in de afgrond van Gods eeuwge raadsgeheimnis,
dat nooit der schepslen blik 't zal achterhalen.[33]

En als ge eens weerkeert naar de mensewereld, 97
verhaal het dan, opdat niet één het wage
nog af te dalen in zo duistre diepten.

De geest, hier louter licht, is rook op aarde. 100
Bedenk dus, of ge omlaag ooit zoudt begrijpen,
wat wij hier boven nog niet eens omvatten."

Zò werd mij door de zaalge[34] voorgeschreven 103
niets meer te vragen; en zijn naam te noemen
was 't éne nog, waar 'k needrig hem om smeekte. —

„Temidden van Itaaljes beide kusten, 106
niet verre van uw Stad,[35] verrijzen bergen,[36]
zo hoog, dat zelfs de donders lager rollen;

de bergrug, die ze vormen, heet Catrìa; 109
daaronder ligt 'n eenzaam heilig klooster,[37]
waarin de ziel uitsluitend God mag dienen."[38] —

29. Hier wordt nog eens herhaald wat gezegd werd in Z. XIV, 37—51. 30. De meest begenadigde ziel. — 31. „De Seraf, 't diepst" enz. d.i. de hoogst begenadigde engel van de hoogste orde. — 32. Zie v. 76—78. — 33. Wat Dante hier vroeg, behoort tot de geheimen der goddelike genadekeuze, geheimen die voor alle schepselen, zowel in de hemel als elders, volstrekt ondoorgrondelik zijn. Zie St. Thomas Summa Contra Gentiles l. III, c. 161. 34. De H. Petrus Damiani. — 35. Florence. — 36. De Apennijnen keten, die van Noord naar Zuid lopend, Italië scheidt in twee delen, parallel met de adriatiese en tyrreense zee. — 37. Dit klooster, bewoond door Camaldu-

Dùs — voor de derde maal[39] — begon te spreken 112
die zaalge geest;[40] en hij vervolgde en zeide:
„Daar wijdde ik mij geheel de dienst des Heren.

Slechts met olijfsap mengde men mijn spijzen, 115
doch vreugdevol verdroeg ik hitte en koude,
tevreden met mijn hemelse gepeinzen.

Dat klooster was heel vruchtbaar voor de hemel. 118
Helaas, tans is 't zo arm aan goede vruchten,
dat ras ervan gewaagt geheel de wereld.[41]

Dàar leefde ik eens als Petrus Damiani 121
en Petrus Zondaar, evenals in 't klooster
der Heilge Maagd, aan de Adria gelegen.[42]

Maar weinig levenstijd was mij nog over, 124
toen ik gedrongen werd de hoed te aanvaarden,
die overgaat van kwade op slechter hoofden.[43]

lenzer monniken, heette Fons Avellana, later Santa Croce. — 38. De monniken leidden 'n zuiver beschouwend leven d.i. ze hielden zich alleen bezig met enig handwerk en met gebed, en niet met zielszorg. — 39. Zie v. 61 en v. 82. — 40. De zalige die spreekt is, zoals uit v. 121 blijkt, de H. Petrus Damiani of Damianus, Camaldulenzer monnik, geboortig uit Ravenna. (gest. 1072) Hij leidde 'n uiterst verstorven en heilig leven. — 41. De zalige geest beklaagt zich over 't verval van 't kloosterleven. — 42. In deze terzine noemt de Heilige twee belangrijke kloosters, waar hij gewoond heeft, n.l. 't genoemde klooster van Fons Avellana en 't klooster van Pomposa, toegewijd aan de H. Maagd Maria en gelegen aan de adriatiese zee. De heilige kloosterling noemde zich niet alleen Petrus Damiani, maar heel dikwels eenvoudig „Petrus Zondaar", zoals hij vaak ook z'n brieven ondertekende. Van deze terzine bestaat nog 'n andere lezing en andere verklaringen. — 43. Ofschoon P. Damiani tot 'n beschouwende orde behoorde, nam hij ijverig deel aan de verbetering van kerkelike toestanden. Meerdere pausen stond hij bij in hun strijd voor het coelibaat en tegen de overmatige weelde en simonie. Op bijna 70-jarige leeftijd werd hij geroepen tot het kardinalaat. In de mond van P. Damiani is de vermelding van de hoed „de rode kardinaalshoed" 'n anachronisme, daar deze pas in gebruik kwam onder Innocentius de Vierde, omstreeks 1252. (Rensburg) Met v. 126 wil Dante, niet zonder schromelike overdrijving, zeggen, dat het kardinalaat hoe langer hoe meer geschonken werd aan mannen, die 't niet waardig waren.

Eens kwamen Kephas[44] en het Vat, verkoren 127
door God de Heilge Geest,[45] blootvoets en mager,
tevreden met de spijzen hun geschonken.

Zò log en zwaar zijn heden de prelaten, 130
dat zij van links en rechts 'n steun behoeven
en dienaars die hun lange slepen dragen.

Schuil gaan hun rossen in de wijde mantels 133
en in éen vel verschuilen zich twee beesten!
O Gods Geduld, hoe lang zult Gij 't verdragen!"[46]

'k Zag op dit woord van tree tot trede zweven 136
verscheiden lichten en ål vliegend draaien;
en nieuwe heerlikheid bracht iedre wentling.

Ze bleven staan rondom de vlam van Peter.[47] 139
En toen steeg daar 'n kreet zo luid en machtig,
dat ik het in geen beelden weer kan geven

en niets verstond, verdoofd door zulk 'n donder.[48] 142

44. „Kephas" d.i. steenrots. Bedoeld is de apostel Petrus. Zie Johannes, I, 25. 45. „Het Vat" enz. is de apostel Paulus. Zie Hand. der Apost. IX, 15 en Hel Z. II, 28. — 46. Deze heftige uitval van Dante tegen de overdaad en weelde van vele bisschoppen en prelaten in tegenstelling met de eenvoud der Apostelen is geheel naar de geest en schrijfwijze van de hartstochtelike Petrus Damiani. — 47. Petrus Damiani. — 48. De kreet der zalige geesten is 'n uiting van heilige verontwaardiging en 'n bede tot God om de zonden van onwaardige kerkelike bedienaars te straffen. Zie volgende Zang v. 7—15.

Ik keerde mij verbijsterd tot mijn Vrouwe 1
gelijk 'n knaap die daar steeds heen zal lopen,
waar hij op bijstand 't zekerst mag vertrouwen.

En Zij — als moeder die terstond wil helpen 4
het bleek en hijgend zoontje met haar woorden,
die altijd troosten — Zìj hief aan te spreken:

„Weet gij dan niet, dat we in de hemel wijlen 7
en dat de hemel heilig is in alles
en alles daar geschiedt uit heilige ijver?[1]

Hoe 't u vergaan zou zijn bij 't lied der geesten 10
en bij mijn glimlach,[2] kunt ge tans bevroeden,
nu reeds die enkle kreet u zo ontstelde!

En als gij hadt verstaan, waar deze om smeekte,[3] 13
reeds werd uw geest Gods strafgericht ontsluierd,
dat ge ook aanschouwen zult nog vóor uw sterven.[4]

Het zwaard-van-boven treft nooit overhaastig, 16
doch traagzaam evenmin, tenzij voor lieden,
die 't beiden òf met vreze òf met verlangen.[5]

Doch 'k bid u: richt tans elders weer uw ogen: 19
want wijd-vermaarde geesten zult ge aanschouwen,
indien ge doet gelijk u werd bevolen."

1. 't Luid geroep der zaligen (zie Z. XXI, 140.) kwam niet uit ongeregelde wraakzucht voort, wat in de hemel onmogelik is, maar uit ijver om Gods gekwetste eer hersteld te zien. — 2. Zie vorige Zang v. 4 en v. 58. — 3. De zin is: „Als gij de smeekbede verstaan hadt, die de vermelde kreet bevatte" enz. — 4. De kreet der zaligen was dus niet alleen 'n uiting van heilige verontwaardiging, maar tevens 'n gebed, dat Gods eer hersteld mocht worden. Doelt Beatrice hier op 'n straf in 't biezonder? M.i. spreekt ze slechts in 't algemeen. — „Vóor uw sterven" d.w.z. nog op aarde zult ge Gods straf zien neerdalen op onwaardige geesteliken. Zie einde van de vorige Zang. 5. „Het zwaard-van-boven" d.i. Gods straf komt steeds op de juiste tijd. Slechts voor die ze vrezen komt ze te vlug, voor die haar afbidden te laat.

Ik wendde de ogen dus, als 't Haar behaagde; 22
en 'k zag wel honderd zonnen,[6] die elkander
door 't onderling weerkaatsen schoner maakten.

'k Stond als 'n mens, die 't prikklen der begeerte 25
in eigen boezem smoort en niets durft vragen
uit louter vrees, dat hij te veel zou wensen.

Doch zie, de grootste en blinkendste dier parels[7] 28
bewoog zich nu naar voren, uit begeerte
om ongevraagd mijn wensen te verzaden.

En binnenin de vlam hoorde ik de woorden: 31
„Zaagt gij, als ik, hoe wij van liefde gloeien,
ge hadt uw wil en wens vast uitgesproken!

Om u door dralen langer niet te scheiden 34
van 't hoge Doel,[8] wil ik 'n antwoord geven
op wat gij wenst, al blijft ge ook nù nog zwijgen. —

De berg, Cassino[9] dragende op zijn helling, 37
zag vaak zijn top bedekt door brede scharen
van droef-misleide en kwaad-gezinde mensen.[10]

En ik heb op die berg het eerst verkondigd 40
de naam van Hem,[11] door wie het mensdom leerde
de Waarheid, die ons maakt tot uitverkoornen.[12]

6. De zaligen op Saturnus vertonen zich dus als gloeiende zonnen of lichtbollen. — 7. De Dichter noemt de zielen op Saturnus parels om de stille bekoorlikheid van 't beschouwende leven. — De zalige die hier naderzweeft is, zoals aanstonds zal blijken, de H. Benediktus van Nurcia in Umbrië (480—543), grondlegger van 't westerse monnikendom in 't algemeen en van de benediktijnerorde in 't biezonder. — 8. God. — 9. „Cassino" of „Monte Cassino", de beroemde abdij op de berg van die naam in 't land van Lavoro en in 528 of 529 door de H. Benediktus gesticht. — 10. Toen de H. Benediktus 't klooster Cassino grondvestte, bevond zich op de top van de Berg nog 'n heidense tempel, die 't volk uit de omtrek druk bezocht om er afgoderij te plegen. Zoals uit de volgende terzine blijkt, maakte de H. Ordestichter 'n einde aan die heidense eredienst. — 11. „Van Hem" d.i. van Kristus. — 12. „De Waarheid, die" enz. d.i. de waarheid van 't heilig Geloof, dat ons verheft en toegang verschaft tot de hemel.

En zoveel licht bestraalde mij van boven, 43
dat ik 't omliggend land voorgoed ontrukte
aan 't waangeloof, waardoor de wereld doolde.[13] —

Eens wijdden zich al deze stille vuren[14] 46
't beschouwend leven door die gloed van liefde,
die hemel-bloemen kweekt en hemel-vruchten.[15]

Hier is Macario,[16] hier Romoaldo;[17] 49
hier zijn mijn broeders,[18] die met ziel en zinnen
zich hechtten aan hun cel en aan hun klooster."

En ik tot hem: „De liefde, die ge in 't spreken 52
zo gul mij toont en al de tederheden,
die ik in de andre vlammen òp zie leven,

ze ontsloten mijn vertrouwen en mijn hope 55
gelijk de zon de roos, als in diens stralen
zoverre zij 't vermag, haar kelk zich opent.

Ik bid u dan, en gìj wil 't mij verzeekren, 58
o vader, of dìe gunst mij kan gebeuren,
dat ik u zien mag met ontsluierd wezen."[19]

13. De zin van de terzine is: „Door Gods genade verlicht en geholpen, maakte ik zelfs 'n einde aan 't heidendom in de gehele omtrek van de berg Cassino." 14. De zaligen op Saturnus. — 15. „Door die gloed van liefde, die" enz. d.w.z. door de bovennatuurlike liefde, die hemelse schoonheid („hemel-bloemen") en hemelse goederen („hemel-vruchten") schenkt. — 16. Welke Macario of Macarius bedoeld wordt is niet geheel zeker. In verband met de namen „Benediktus" en „Romualdus" (hoofden van kloosterorden) is waarschijnlik gemeend de egyptiese monnik van die naam (uit de vierde eeuw), die de H. Antonius Abt opvolgde als bestuurder van de thebaiese monniken en 'n eigenlike ordensregel ontwierp. — 17. „Romoaldo" of „Romualdus" uit Ravenna (956—1027), stichter van de Camaldulen. — 18. Zijn ordebroeders. — 19. D.w.z. dat Dante Benediktus eens zou mogen zien, niet omgeven met zijn lichtomhulsel, maar onmiddellik met zijn menselike trekken. Zie Z. XXXII, 35. Vgl. echter aant. 23 van Z. VIII bl. 76.

Hij toen: „Mijn broeder, uw begeerte is heilig 61
en wordt eens in de hoogste sfeer[20] bevredigd
gelijk alle andre wensen, óok de mijne.[21]

Daar is alwat het hart begeert, volkomen 64
èn rijp èn gaaf; dáar, enkel in die hemel,
blijft ieder deel altijd waar 't was te voren:

hij toch is in geen plaats en kent geen polen.[22] — 67
En onze ladder reikt totaan zìjn drempel;
daarom vliegt hij als henen uit uw ogen.

Aartsvader Jakob zag zijn hoogste treden 70
eens in 'n droom tot deze hemel stijgen,
terwijl Gods englen òp en néder zweefden.[23]

Tans echter, om die ladder te beklimmen, 73
verzet niet éen de voet meer; en mijn regel
dient tans alleen nog tot papier-verspilling.[24]

20. 't Empyrëum. — 21. „Oók de mijne", d.w.z. Benediktus' wens om Dante van dienst te zijn. — 22. De zin vanaf v. 64 tot en met v. 67 is deze: Het Empyrëum of de Licht-hemel, ofschoon uiteraard stoffelik en dus bestaande uit delen, was volgens de Scholastieken tevens zo verfijnd en geestelik, dat hij geestelike eigenschappen bezat. Ofschoon dus in de stoffelike ruimte, was hij daarin niet plaatselik, bleven al zijn delen steeds, waar ze eenmaal waren, en had hij in tegenstelling met de andere hemelen ook geen polen, waarom hij zich zelf bewoog. In deze absolute rust van 't Empyrëum komt alles eveneens tot rust, ook iedere wens; want iedere wens is daar „volmaakt èn rijp èn gaaf." *„Volmaakt":* om zijn voornaamste objekt n.l. God of de onmiddellike Godsaanschouwing; *„rijp":* om 't eenmaal vastgestelde loon voor onze verdiensten; *„gaaf":* omdat er niets meer te wensen overblijft. — 23. In deze terzine identificeert St. Benediktus de ladder van Saturnus naar 't Empyrëum met de ladder uit het vizioen van aartsvader Jakob. Gen. XXVIII, 12 vlgg. Die ladder, zoals we al zeiden en ook nog blijkt uit de volgende terzine, is tevens het symbool van 't beschouwende leven, dat de aarde rechtstreeks verbindt met de hemel. — 24. Vanaf v. 73 tot en met v. 97 beklaagt de H. Benediktus zich over het verval van zijn orde. (niet zonder Dante's gewone overdrijving.)

De muren, die weleer abdijen waren, 76
veranderden in holen; en de pijen
zijn zakken volgepropt met slechte granen.

Maar grove woeker is vast niet zo strijdig 79
met Gods gebod als de overdreven weelde,
die 't hart der monniken zo droef verbijstert.

Want alwat overblijft van 't goed der Kerke, 82
behoort aan hen, die in Gods naam iets vragen,
nìet aan verwanten of veel slechter wezens.[25]

Zo broos nochtans is alle vlees op aarde 85
dat goed begin[26] er nooit zo lang kan duren,
als de eikeboom behoeft om vrucht te dragen.

Begon Sint Pieter zonder goud of zilver,[27] 88
ìk zelf ving aan met vasten en gebeden;
en klein in kiem was, wat Franciskus stichtte.[28]

Indien ge op de oorsprong let van onze daden 91
en later ziet, waartoe ze zijn verlopen,
dan blijkt het wit in 't vuilste zwart[29] veranderd.

Maar tòch, dat op Gods wil Jordaan zich keerde,[30] 94
de Zee[31] zelfs vluchtte, was 'n groter wonder
dan straks de redding uit deez' droeve ellende."[32]

25. Wat overblijft van de inkomsten der Kerk, nodig voor de eredienst enz., behoort volgens Dante aan de armen „die in Gods naam iets vragen" (v. 83), niet aan verwanten, konkubinen enz. — 26. Vele dingen op aarde die bij hun ontstaan goed waren, zoals kerkelike stichtingen, kloosterorden enz. blijven, volgens Dante, om de menselike zwakheid betrekkelik maar voor korte tijd zo goed, als ze in 't begin waren. — 27. De apostel Petrus begon als zodanig z'n taak zónder machtige aardse hulpmiddelen. 't Vers schijnt 'n zinspeling op Petrus' woord uit de Hand. der Apost. III, 6. — 28. „Franciskus" d.i. Franciskus van Assisië, de stichter van drie grote orden, begon zijn groot werk op zeer bescheiden wijze. Zie Z. XI. — 29. „Het wit in 't vuilste zwart" d.w.z. deugd in ondeugd. — 30. Toen Josuë met de Verbondsark over de Jordaan moest trekken, liep 'n gedeelte van 't water op Gods bevel stroomopwaarts, zodat men droogvoets kon overkomen. Jos. III, 13

Zó sprak de geest en voegde zich toen weder 97
bij zijn gezellen, die in dichte drommen
zich als 'n wervelwind naar boven repten.

Mijn zoete Vrouwe drong mij door 'n teken 100
de lichten na te snellen op hun ladder:
zo werd mìjn kracht door hàar kracht overmeesterd.[33]

Nooit zaagt ge omlaag, waar 't klimmen en het dalen 103
natuurlik gaat, zich iets zo snel bewegen,
dat dit mìjn vaart in vlucht kon evenaren.

Zowaar 'k, o lezer, eens hoop weer te komen 106
naar 't hemels feest[34] — waarom ik duizend malen
mij op de borst klop, wenende om mijn zonden —

zo snel was niet uw hand teruggeweken 109
van gloeiend vuur, als ik het schoon Gestarnte,
dat op de Stier volgt,[35] zàg en bìnnenzweefde!

O Sterren, rijk aan roem, o Licht, als berstend 112
van diepe krachten, ù ben ik verschuldigd
alwat ooit aan vernuft mij werd gegeven.[36]

vlgg. — 31. De rode Zee, die zich opende voor Mozes en de Joden. Exod. XIV, 21 vlgg. Zie nog Ps. CXIII, 3 vlgg. — 32. De zin van deze terzine is: Als God de Joden hielp door buitengewone daden, dan zal Hij zijn Kerk niet minder helpen door aan het ergernisgevend leven van vele monniken 'n einde te maken. — 33. Nìet door z'n eigen natuurlike vermogens, maar door de bovennatuurlike krachten van Beatrice (de Genade) kon Dante zo snel de hemelse ladder bestijgen. — 34. Zie Z. X, 83—87. — 35. Het schoon Gestarnte of sterre-teken, dat in de Diereriem op de Stier volgt, is het Teken van de Tweelingen (Castor en Pollux). Dante maakt geen onderscheid tussen het plaatselik Teken in de Diereriem en 't Gesternte zelf op z'n eigenlike plaats in 't uitspansel. Door het sterrebeeld „De Tweelingen" betreedt Dante de achtste sfeer of de hemel van de vaste sterren. — 36. Naar de opvatting der M. E. werden onder de invloed der Tweelingen geboren: kunstenaars, geleerden, profeten enz. Zie Z. VIII, 97 vlgg. en Hel Z. XV, 55 vlg.

Met u verscheen, met u verdween ter kimme 115
die vader is van alle stofflik leven,[37]
toen mij voor 't eerst Toskane's lucht verkwikte;[38]

en later, toen de gunst mij was geschonken 118
die hemel in te gaan, waardoor gìj wentelt,[39]
mocht ik dit doen daar waar ùw stralen flonkren. —

Tans zucht mijn ziel tot u in vrome beden, 121
opdat zij door uw gunst de kracht erlange
voor de allerhoogste gang, mij tot zich trekkend.[40] —

En Beatrice sprak: „Uw hoogste Weelde[41] 124
komt gij reeds zo nabij, dat tans uw ogen
wel scherp en klaar en helder mogen wezen.

Doch eer gij als verzinkt in 't Allerhoogste,[42] 127
zie naar omlaag, zie hoeveel wereld-ruimte
diep onder u alreeds ligt weggezonken,

opdat uw hart, van jubel òver stromend, 130
de glorieuze scharen tegensnelle,
die blijde u naadren door deez' sterre-ronde."[43]

Ik blikte omlaag door alle zeven sferen,[44] 133
en toen ik de aardbol zag heel in de diepte,
zo klein en zo gering, glimlachte ik even.

37. De zon. Zie Z. X, 28 vlgg. Over de invloed van de zon bij de generatie van plant, dier en menslik lichaam zie de aantekeningen bij Z. XXV van 't Vagevuur. — 38. Volgens deze terzine stond de zon bij Dante's geboorte in het Teken van de Tweelingen. Dichters geboortedag moet dus liggen tussen half Mei en half Junie. Volgens velen is Dante geboren 27 Mei 1265. Volgens de grootste Danteloog van de wereld, de Duitser Karl Witte, echter 31 Mei van dat jaar. — 39. „Die hemel" enz.: de hemel van de vaste sterren. — 40. Dante smeekt God, om door de invloed van 't Tweelingsgesternte (zie v. 112—114.) verlicht en versterkt te worden bij 't beschrijven van 't hoogste gedeelte van 't Paradijs, 'n stof, die hem juist om z'n verhevenheid op 'n biezondere wijze aantrekt. — 41. God. — 42. Eveneens God. 43. „De glorieuze scharen" in de hemel van de vaste sterren schildert de volgende Zang. — 44. Dante bevond zich in de achtste hemel.

En loof ik hem, die al het goed der wereld
voor niets beschouwt; 'n wijze is in mijn ogen
hij die met ziel en zinnen streeft ten hemel. —

Latona's dochter[45] zag 'k in gloed ontstoken,
vrij van de vlekken, die mij oorzaak waren,
dat ik eens dacht aan ijle en dichte stoffen.[46]

En, Hyperioon,[47] hier kon ik verdragen
't licht van uw Zoon;[48] en 'k zag hoe zich bewogen
rondom hem[49] en dichtbij, Dione en Maja.[50]

En ook verscheen mij tussen Zoon en Vader[51]
de milde Jupiter; en 't werd mij helder,
hoe wij omlaag hun plaats vaak zien verandren.[52]

En alle zeven deden zij me blijken,
hoe groot ze zijn en met wat spoed ze wentlen
en welk 'n afstand alle houdt gescheiden.

45. De Maan. — 46. Zie Z. II, 49 vlgg. Waarom Dante vanuit de Tweelingen geen maanvlekken ziet, is niet heel duidelik. Men vindt ter verklaring van de reële zin wel enkele uitleggingen, maar die voldoen niet. Misschien is 't alleen symbolies bedoeld n.l. dat op de laatste toppen van het hogere leven alle stoffelike duisternis verdwijnt. — 47. „Hyperioon", een der Titanen of Reuzen. Volgens sommige mythologiese overleveringen was Apollo (de Zon) niet de zoon van Jupiter, maar van genoemde Hyperioon. — 48. Dante is nu tot zulk 'n volmaaktheid opgestegen, dat hij, evenals Beatrice (zie Z. I, 46 vlgg.), rechtstreeks in de zon kan zien. — 49. Voor deze cirkelbeweging om de zon, zie Bassermann: Paradijs Z. XXII, aant. bij v. 142 vlgg. bl. 233 en Aanhang B bl. 419. — 50. „Dione" en „Maja": de moeder van Venus (zie Z. VIII, 7.) en de moeder van Merkurius, hier hoogstwaarschijnlik opgevat als de planeten Venus en Merkurius zelf. — 51. „Zoon en Vader": de planeten Mars en Saturnus; Mars was de zoon, Saturnus de vader van Jupiter. — „De milde Jupiter": voor 't getemperd licht van Jupiter vlg. Z. XVIII, 67 en 68 en Gastm. IV, 14. — 52. Nu Dante de zeven planeten vanuit wijder en hoger hemel zag, begreep hij beter, waarom wij ze op aarde nu vóór, dan àchter de zon zien, nu dichter dan verder van deze.

En medewentlend met het Twee-gesternte, 151
zag 'k heel dat nietig stukje grond, dat velen
zo opgeblazen maakt, van zee tot bergen.[53] —

Toen zocht mijn oog opnieuw hàar hemelse ogen.[54] 154

53. Toen Dante in de Tweelingen was opgenomen, bevond dit gesternte zich in de meridiaan van Jeruzalem, volgens Dante 't middelpunt van de bewoonde aarde. Zie Z. XXVII, 78—87. Voortwentelend met de Tweelingen („het Twee-gesternte" v. 151) kon hij gemakkelik 'n overzicht krijgen op de gehele bewoonde aarde („dat nietig stukje grond" v. 152). — 54. De ogen van Beatrice. Zie v. 125.

## HET PARADIJS — ZANG XXIII

Gelijk de vogel in 't geliefde lover
gezeten blijft op 't nest der zoete kleinen,
zolang de nacht de wereld hult in donker,

maar dan — om weer naar 't lieve kroost te kijken
en uit te gaan op voedsel voor hun honger,
waarbij de zwaarste zorgen licht hem schijnen —

de tijd voorkomt en op 'n open twijgje
de zonne wacht in overgroot verlangen,
staag spiedend, of de dag nog niet wil rijzen:

zo stond hoog opgericht mijn Meesteresse,
de strakke blikken naar dàt punt der wereld,
waar zich met minder haast de zonne wentelt.[1]

Terwijl zij roerloos in de ruimte staarde,
werd ik gelijk aan een die vol begeerte
alleen door hoop zijn zielsdrang reeds verzadigt.

Doch nauwliks was 'n spanne tijds verlopen
— 'k wil zeggen: tussen wachten en aanschouwen —
toen 't hemelruim al meer en meer ontgloorde.

En Beatrice zeide: „Zie de scharen
van Kristus' zegepraal,[2] en al de vruchten
door 't wentlen van deez' sferen opgezameld."[3]

Haar aangezicht scheen mij van vuur doorblonken;
en in haar ogen lichtte zùlk 'n vreugde,
dat ik ze moet voorbijgaan zonder woorden.

1. Beatrice ziet naar dat gedeelte van de wereld of van de hemel, waar wij op aarde de zon schijnbaar langzamer zien gaan d.w.z. als hij de meridiaan nadert. Zie Vagev. Z. XXXIII, 103. Waarschijnlik wil Dante dus zeggen, dat Beatrice omhoog zag. — 2. In de hemel van de vaste sterren verschijnt Kristus met heel z'n hofstoet van zaligen. (en engelen?) — 3. Al die glorie en vreugde der zaligen d.w.z. alle bovennatuurlike goederen, zijn gaven van God, naar Dante's opvatting ons indirekt toegekomen door de invloed van de sferen of sterren. Zie Vagev. Z. XVI, 73.

Gelijk hier Trivìa[4] in haar rijkste nachten
glimlacht temidden van haar eeuwge nymfen,[5]
die 't hemelperk alom met licht bestralen,

zo zag ik boven duizenden van zonnen
'n Zon die al die andre daar ontvlamde,
gelijk hier ònze zon àl 's hemels ogen.[6]

En door het levend licht, dat hem omstraalde,
blonk zijn substantie, lichtend met 'n luister,
dat mijn gezicht de gloed niet kon verdragen.[7]

„O Beatrice, leidsvrouw zoet en teder....!"
Maar zij tot mij: „Wat u hier overweldigt
is kracht, waarmee geen kracht zich ooit kan meten.

Hier is de Macht en Wijsheid, die de banen
heropende van de aarde naar de hemel,
waar eeuwen om verzuchtten en om baden."[8]

Gelijk de vlam zich aan de wolk ontworstelt,
wijl hij te groot wordt voor die kleine ruimte
en tegen zijn natuur wegflitst naar onder,

zo werd mijn geest, door zoveel hemel-vreugden
te sterk gevoed, als aan zich zelf onttogen,
maar hòe 't geviel, ontzonk aan mijn geheugen.

4. „Trivìa": andere naam voor Luna, de maan-godin. — 5. De sterren. — 6. Dante zag Kristus dus als 'n Zon boven duizend andere zonnen, die door Hem ontgloeiden, zoals de aardse sterren („'s hemels ogen" v. 30) door de aardse zon. Voor dit laatste zie Z. XX, 6. — 7. Zoals in Z. XIV, 52—57 gezegd is, zullen de verheerlikte lichamen der zaligen in 't hen omgevende licht duidelik zichtbaar blijven. Zo bleef ook deze Zon (Kristus' verheerlikt lichaam, werkelik al in de hemel) duidelik te zien dòor het uitstralend licht van Zijn heerlikheid, al was de luister voor Dante's ogen nog te groot om het lang te verdragen. — 8. Door v. 35—39 blijkt duidelik, dat met de Zon uit v. 29 werkelik Kristus bedoeld is, die als de tweede Persoon van de H. Drievuldigheid door zijn goddelike macht en wijsheid 't middel vond, om de mens te verlossen.

„Ontsluit weer de ogen en ge zult me ontwaren, 46
zoals ik ben; want reeds is u verschenen,
wat u de kracht schenkt om mijn lach te dragen."[9]

Gelijk 'n mens, die zich 'n droom herinnert, 49
maar niet zijn inhoud en vergeefs blijft trachten
de beelden in zijn geest terug te vinden,

zo stond ik daar, toen ik haar aanbod hoorde,[10] 52
'n gunstbetoon, dat tot 'n dank verplichtte,
die eeuwig blijft in 't boek van mijn geheugen.

Al zongen met mij samen al de tongen, 55
die door Polymnîa en haar schone zusters
in overvloed de zoetste melk eens dronken,[11]

nog zou mijn zang, de heilge lach bezingend 58
en 't licht, dat van haar heilig aanschijn straalde,
niet aan het duizendste der waarheid reiken.

Zo moet het heilig Dicht, in 't schoon verbeelden 61
van 't Paradijs, zich wel 'n sprong getroosten,
als één wie plots de weg wordt afgesneden.

Doch wie bedenkt wat taak mij werd gegeven 64
en hoe ze rust op zwakke menseschouders,
zal 't nimmer laken, als ze er onder beven.

De golven, die mijn stoute kiel hier dragen, 67
zijn wis geen wegen voor 'n nietig bootje,
noch voor 'n stuurman, die zich zelf wil sparen.

9. Door 't aanschouwen van Kristus en al zijn zaligen (en engelen?) was Dante's natuurlike kracht tans tot zulk 'n bovennatuurlike sterkte gekomen, dat hij Beatrice kon zien zoals zij was. — 10. De zin vanaf v. 49—52 is: Toen Beatrice Dante verzocht haar nu te zien zoals zij was (v. 46—47), herinnerde hij zich vaag hoe zij eerst had gezegd, dat hij haar ogen en lach nog niet verdragen kon. Zie Z. XXI, 4—6. — 11. „De tongen" enz. d.w.z. de dichters. Polymnia of Polyhymnia is de Muze van 't plechtig loflied, zij die de dichters onsterfelik maakt. Haar zusters zijn de andere Muzen.

„Hoe wekt mijn blik zozeer uw welbehagen, 70
dat gij geen oog hebt voor de schone gaarde,
die zo verrukklik bloeit in Kristus' stralen?[12]

Hier prijkt de roos, waarin is vlees geworden 73
des Vaders eeuwig Woord; hier zijn de lelies,
wier geur u wijst de goede weg naar boven."[13]

Zo klonk de zoete stem van mijn Geleidster. 76
En ik, bereid om steeds haar raad te volgen,
riep andermaal mijn zwak gezicht ten strijde.

Gelijk soms 't oog, door schaduwen omtogen, 79
'n wei vol bloemen zag bij zongeschitter,
dat naar omlaag valt door gescheurde wolken,

zo zag ik hier de schaar van lichten bloeien, 82
waarop van boven stralen nederschoten,
al zag ik niet de bron, die hem besproeide.

O Liefdekracht, die met ùw merk ze zegelt, 85
gij vaart omhoog, alleen om plaats te gunnen
aan de ogen, nog te zwak voor zoveel weelde![14]

De schone Bloem,[15] wier naam ik iedre morgen 88
en avond aanroep[16], drong geheel mijn ziele
te zien naar 't grootste licht[17] van 's hemels koren.

12. „De schone gaarde, die" enz.: de hemel. — 13. „De Roos, waarin" enz.: Maria uit wie Kristus geboren is. In haar loflitanie wordt Maria genoemd „de geheimzinnige roos." Zie v. 88—89. „De lelies, wier" enz.: de heiligen, die ons door hun voorbeeld de weg naar de hemel wijzen. — 14. De zin vanaf v. 76 tot en met v. 87 is: Op 't woord van Beatrice poogt Dante andermaal z'n blik te gewennen aan de schoonheid die hem omgeeft. Omdat hij 't licht van Kristus nog niet geheel kan verdragen, is Deze omhoog gestegen (v. 86) en ziet Dante alleen nog de stralen van Kristus' verheerlikt lichaam, blinkend ìn en òver de zonnen der zaligen. — 15. Maria. Zie v. 73. — 16. Volgens aloude gewoonte onder de goede Katholieken bidden allen 's morgens bij 't opstaan en 's avonds bij 't slapengaan ook even tot Maria. Naar de mening van sommige kommentators, m.i. minder juist, zou Dante hier op 't oog hebben 't z.g. Angelus-gebed of „De Engel des Heren." Dit is 'n ge-

En niet zohaast in bei mijn ogen leefden 91
de grootte en pracht der wonderschone Sterre,[18]
die zegepraalt omhoog zoals beneden,

of midden door de hemel daalde neder 94
'n glans,[19] die als 'n diadeem van stralen
dat grootste licht omzweefde en bléef omzweven. —

Alwat we op aarde aan schone zangwijs horen, 97
waardoor het hart verrukt wordt of vertederd,
zou als gerommel zijn langs onweerswolken,

zo 't klonk naast deze lier,[20] die met zijn zangen 100
de hemelse Saffier[21] omkranst, wier luister
't saffier der heemlen schoner nog doet glanzen.

„Ik ben der englen liefde, die omcirkel 103
het hoge Heil, dat ademt uit ùw leden:
de woning eens van onze Lang-verbeide.[22]

'k Omzweef ook ù, vorstin der hemelrijken, 106
totdat ge uw Zoon straks volgt, en 't hof des Heren
nog hoger glans verleent door ùw verschijnen."[23]

woonte, ontstaan in de dertiende eeuw, om 's morgens, 's middags en 's avends de kerk-klok te luiden ter ere van Maria, en dan tot Haar 'n bepaald gebed te richten. — 17. Maria vertoonde zich dus aan Dante als de grootste onder die andere zonnen, nadat Kristus' zon verdwenen was. — 18. „Sterre": Maria. Een der vele glorie-titels der Moeder Gods is ook „Morgenster of Ster der Zee." — 19. Zoals blijken zal, is dit wonderbare licht de aartsengel Gabriël. — 20. De aartsengel Gabriël. — 21. Maria werd op aarde meestal voorgesteld in 't blauw. Vandaar de benaming „Saffier." — 22. Volgens Z. XXVIII, 16 vlgg. zal Dante God zien als 'n ondeelbaar-klein schitterend licht-punt, waar als negen licht-cirkels, de negen koren der engelen om heen wentelen. Gabriël zegt in deze terzine, dat hij de vertegenwoordiger is van de engelen, die God („het hoge Heil") omcirkelen, God, die in Maria is mens geworden en naar wiens menswording engelen en mensen hebben verlangd. — 23. 't Empyrëum („'t hof des Heren") zal door de verschijning van Maria nog groter schoonheid verkrijgen.

Zo eindigde die cirkelende zanger;
en luid weergalmen deden de andre lichten,
als uit eén mond, de zoete naam „Maria!" —

De hemelsfeer,[24] die als 'n koningsmantel
het wereldruim omgeeft en 't rijkste schittert
door de adem Gods en door z'n eigen krachten,

hield boven ons zijn eigenlike ruimte
zo ver, zo eindloos verre nog verwijderd,
dat, waar ik stond, niets straalde van zijn luister.

Ik had dus niet de macht om met mijn ogen
de omkroonde Vlam[25] te volgen naar de hoogte,
toen Zìj omhoog rees om haar Zóon te volgen.

En als 'n kindje, dat de melk verkwikte,
opnieuw naar moeders borst zijn armpjes opent,
zo rezen al die vlammen met hun spitsen

— wijl alle liefde in 't end zich toont naar buiten, —
tesaam omhoog, zodat mij àl hun liefde
en eerbied voor Maria werd ontsluierd.

En allen bleven voor mijn ogen zweven,
„Regina coeli"[26] zingende op 'n wijze,
dat in mijn geest die schoonheid nooit zal sterven.

O welk 'n overvloed ligt opgestapeld
in allen die hier zijn als voorraadschuren,[27]
wijl ze eens beneden goede bouw-grond waren!

24. Bij 't opstijgen naar 't Empyrëum moet Kristus eerst de laatste of negende koncentriese sfeer doorzweven. Dit is 't z.g. Primum Mobile of de Kristal-hemel, die 't snelst wentelt en in z'n vaart alle andere kleiner hemelen met zich mede voert. — 25. Maria. — 26. „Regina coeli": spreek uit: „Redzjina tsèlie." De woorden, die betekenen „Hemel-koningin", zijn de aanvangswoorden van 'n Maria-hymne uit de Paas-tijd. — 27. Deze voorraadschuren zijn de Apostelen en andere zaligen, die op aarde zulk 'n goede grond waren voor het zaad van de hemelse genade.

Hier leeft men, hier geniet men van de schatten,
met smart verzameld in de ballingsoorden
van Babel,[28] waar men 't aardse goud verachtte.

Hier bij de Zoon van God en van Maria,
hier bij de weidse stoet der twee Verbonden,
hier zingt en juicht om 't eeuwig zegepralen

hij die de sleutels draagt van zoveel glorie.[29]

28. „De ballingsoorden van Babel": het aardse leven. De babiloniese ballingschap der Joden (van 605 tot 537 v. Kr.) wordt toegepast op 't menselik leven op aarde. — 29. „Hij die" enz. is de H. Apostel Petrus, aan wie God de sleutelmacht geschonken heeft. Zie volgende Zang v. 34 vlgg. en Vagev. Z. IX, 76 vlgg. — Petrus wordt hier genoemd als vertegenwoordiger van alle zaligen in de hemel van de vaste sterren.

## HET PARADIJS — ZANG XXIV

„Gij allen, aan het heerlik maal gezeten 1
van 't goddlik Lam,[1] zo rijklik u daar spijzend,
dat al wat gij verlangt, stéeds wordt bevredigd,

als mijn gezel,[2] door gunst van 't Opperwezen, 4
reeds nù de kruimels van uw dis mag proeven
éer nog de Dood zijn uur heeft aangegeven,[3]

ziet neer op zijn onmetelik verlangen, 7
gunt hem 'n druppel dauw! Drenkt u niet eeuwig
de Bron, waaruit ook vloeien zijn gedachten?"[4]

Aldus mijn Leidsvrouw. En die blijde geesten 10
geleken sferen rondom vaste polen,
en schoten stralen uit gelijk kometen.

En als in 't uurwerk zò de raadren cirklen, 13
dat voor wie 't goed beschouwt, het kleinst der raadren
schijnt stil te staan en 't grootste lijkt te vliegen,

zo leerden mij der heemlen weidse koren 16
door onderscheid van dans hun zieleweelde,
alnaar zij snel of langzaam zich bewogen.[5]

Vanuit het koor dat wel het schoonste straalde,[6] 19
zag ik 'n vlam opgaan zo blijde en zalig,
dat hem in glans niet éen zelfs evenaarde.

Drie malen[7] draaide 't licht om Beatrice 22
en zong 'n lied zo goddlik zoet en teder,
dat in mijn geest zijn tonen nooit herklinken.

1. Zinspeling op Apoc. XIX, 9 en Matth. XXII, 2. Met het „heerlik maal" is dus bedoeld de hemelse zaligheid. Vanaf v. 1 tot en met v. 9 spreekt Beatrice. — 2. Dante. — 3. De Dichter mag reeds vóór zijn lichamelike dood iets zien van de hemelse vreugde. Vers 5 is 'n zinspeling op Matth. XV, 27. 4. „De Bron" enz.: God. — 5. Zoals we al meer opmerkten, is voor Dante klaarder licht en sneller dans 'n bewijs van groter vreugde bij de zaligen. 6. N.l. 't koor der Apostelen. — 7. Wellicht ter ere van de H. Drie-Eenheid.

Zo laat mijn pen die schoonheid onbeschreven; 25
want veel te grof voor zulke fijne tinten
is 's mensen fantazie, laat staan zijn spreken. —

„O heilge zuster, om uw vrome beden 28
en om uw hart, dat gloeit en vlamt van liefde,
ziet ge uit deez' schone rei[8] mij tot u zweven."

Eerst toen 't gezegend licht z'n dans beeindde, 31
ging zacht zijn adem tot mijn hoge Vrouwe
en sprak 't de woorden, die 'k zo juist u zeide.[9]

En Zij: „O eeuwig licht van Gods apostel, 34
aan wie de Heer, — die Zèlf ze bracht op aarde, —
de sleutels liet van deze wondre vreugde,[10]

beproef deez' mens met zware of lichte vragen, 37
alnaar gij wilt, opdat 't Geloof hier blijke,
waardoor gìj hebt gewandeld op de baren.[11]

Gij weet, of zijn geloof èn hoop èn liefde 40
zò zijn als 't moet, wijl dáar uw blikken rusten,
waar aller dingen vóor-beeld staat geschilderd.[12]

Maar wijl dit Rijk[13] zijn burgers heeft verkregen 43
door 't waar Geloof, zo moge 't hèm gebeuren
tot eer van dat Geloof hier tans te spreken." —

Gelijk de baccalaur,[14] zolang de meester 46
het vraagstuk stelt, stilzwijgend zich reeds wapent,
opdat hij 't straks verdedig', nìet beslechte,

8. Zie v. 19. — 9. Zie v. 28—30. — 10. Door z'n menswording bracht Gods Zoon Zelf als 't ware naar de aarde de sleutels, die de hemel weer zouden ontsluiten voor het mensdom. Over de sleutelmacht, aan Petrus verleend en in hem aan de priesters, zie Matth. XVI, 19 en Vagev. Z. IX, 76 vlgg. — 11. Dit ziet op Matth. XIV, 28 vlgg., toen Petrus Jezus op het meer Tiberias zag wandelen en over het water Hem tegemoet ging. — 12. N.l. in God. 13. De Hemel. — 14. „De baccalaur" of baccalaurëus: Het baccalaureaat was in de M. E. de laagste akademiese graad voor de theologie. Er waren twee soorten van baccalaurëi n.l. die de kursus voltooid hadden (bacca-

zo wapende ik mijzelf met mijn bewijzen, 49
terwijl Zìj sprak, om dra gereed te wezen
voor zulk 'n vrager en voor zulk belijden.

„Spreek als goed kristen en verklaar u nader: 52
Wat is 't Geloof?" — Toen hief ik hoofd en blikken
naar 't licht, waardoor dit woord scheen uitgeademd.

Nog even keek ik eerst naar Beatrice; 55
en aanstonds gaf m'n Vrouwe mij 'n teken,
om mijn gedachten-stroom vrij uit te gieten.

„Gena, die mij vergunt, dat ik getuige," 58
dus hief ik aan, „voor de Eerste van Gods strijders,[15]
vergunn' mij ook, 't nauwkeurig uit te drukken."

En ik ging voort: „Gelijk de oprechte veder 61
van uw geliefde broeder heeft beschreven,
die Rome eens bracht, mèt u, op 't pad ten hemel,[16]

is ons geloof de grond van wat we hopen 64
en argument van dingen die nìet blijken.[17]
En hierin schijnt zijn wezen mij besloten."

laurëi formati) en die de kursus nog niet voleindden (baccalaurëi cursores). Van deze laatste is hier sprake. Ze moesten nu en dan 'n soort van mondeling tentamen of examen afleggen „disputatio tentativa" genoemd. Hierbij moesten zij 'n stelling van hun meester verdedigen met diens bewijzen, geenszins de zaak naar eigen inzicht beslissen. Op dit laatste ziet v. 48. Zie Dict. de Théolog. Cath. t. VI$^{2}$ Ghez-Hizler col. 1688. — 15. De Apostel Petrus. In de tekst staat eigenlik primipilo. De primipilus was de voornaamste centurio van een romeins legioen. Ik meen het begrip primipilo naar Dante's bedoeling 't best weer te geven door „de Eerste van Gods strijders." — 16. „Van uw geliefde broeder, die" enz.: bedoeld is de Apostel Paulus, die met Petrus te Rome het kristendom verkondigde. In z'n tweede brief III, 15 spreekt Petrus over „onze geliefde broeder Paulus." — 17. Deze definitie van 't Geloof is 'n vertaling van Paulus' woorden uit z'n brief aan de Hebreeuwen XI, 1: „Fides est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium. De zin van deze bepaling is als volgt: 't Geloof is de grondslag van te verhopen goederen, 'n bewijs voor niet geziene zaken. 't Geloof geeft ons dus 'n vast vertrouwen, dat wij de te verhopen goederen zeker

Toen hoorde ik spreken: „Juìst is uw gedachte, 67
indien ge wèl verstaat, waarom mijn broeder
het tussen „„argument"' en „„grondslag"' plaatste.

En ìk hernam: „De wonder-diepe zaken 70
die hier mijn geest 'n helder inzicht gunnen,
zijn zo verborgen voor het oog op aarde,

dat ze enkel door 't geloof daar zijn te kennen, 73
't geloof, waarin het diep vertrouwen wortelt.
En om die reden wordt het „„grond"' geheten.

En daar we, zonder meer, uit ons geloven[18] 76
gevolgen of besluiten moeten trekken,
is ook de naam „„bewijs"' eraan geschonken."—

— „Werd alles," hoorde ik weder, „wat door lering 79
omlaag verkregen wordt, aldus begrepen,
geen drogrêen zouden daar hun spel nog spelen."[19]

Zò ruiste 't zacht uit deze brand van liefde, 82
en ook nog dìt weerklonk: „Allooi en zwaarte
van deze munt is tans genoeg gebleken.[20]

zullen bekomen, juist omdat wij geloven aan Gods beloften. Het Geloof doet ons die goederen zelfs reeds bezitten per anticipationem. 't Geloof schenkt ons ook 'n vaste overtuiging van niet geziene zaken, waarvan wij dus geen natuurlike overtuiging kunnen hebben. De overtuiging van 't Geloof is sterker en hechter, doordat deze steunt op de onfeilbare Openbaring van God, doordat de waarheden die wij daarom aannemen, uit de Openbaring worden bewezen. Terecht noemt Paulus dus 't Geloof 'n „grondslag" en 'n „bewijs". (v. 64—65; v. 75 en v. 78) Voor die definitie van 't Geloof en haar verklaring zie Petrus Lombardus Sent. l. III dist. 23 en St. Thomas Summ. Th. IIa IIdae Qu. 1. Art. 1, 4 en 5; Qu. IV, Art. 1. — 18. Nìet uit natuurlike, maar alleen uit bovennatuurlike waarheden. — 19. Met deze terzine schijnt Dante te willen zeggen, dat de wijze waarop Petrus Lombardus en vooral St. Thomas die bepaling van 't Geloof door St. Paulus verklaart, boven alle bedenking verheven is. Dat er vele opwerpingen tegen die definitie bestonden, kan men zien uit Thomas' Summa IIa IIdae Qu. IV Art. 1. — 20. 't Geloof wordt vergeleken bij 'n munt, die naar stof en vorm echt is. De stof (de zwaarte en 't allooi) is 't geloofsobjekt. Het stempel (v. 87) is de geloofsakt.

Doch zeg mij: „Draagt ge hem ook in uw gordel?" 85
En ik: „O ja, en wel zò gaaf en blinkend,
dat ik om 't stempel twijfel ken nòch kommer."

En uit de diepe gloed, daar 't oog bekorend, 88
klonk andermaal: „Het goed van zulk 'n waarde,
dat alle deugden 't roemen als hun bodem,[21]

hoe kwàm 't in u?" En ik: „De milde regen 91
van God de Heilge Geest, op al de bladen
van beide Testamenten neergezegen,

schonk aan mijn geest de kracht tot zulk betogen, 94
dat, bij dìt redenéren vergeleken,
elk ander als stompzinnig dient verworpen."[22]

Toen hoorde ik nog: „Hoe weet gij, dat de boeken 97
van Oud en Nieuw Verbond, waar ge uw besluiten
uit trekt, in waarheid zijn des Heren woorden?"

En ik: „'t Bewijs, dat mij die waarheid toonde, 100
dìe werken zijn 't, waarvoor Natuur nog nimmer
het ijzer smolt of op het aanbeeld beukte."[23]

Geantwoord werd: „Zeg mij, wìe u verzekert, 103
dat zij bestonden? Want zìj die 't getuigen,
behoeven als bewijs juist déze werken." —

— „Bekeerde eens zonder wondren zich de wereld 106
tot Kristus' leer, dan is dit zelf 'n wonder,
waarbij al de andre 't honderdste maar heten.[24]

21. Ook volgens de H. Thomas is 't Geloof de eerste aller deugden. Zie Summ. Th. Ia IIdae Qu. IV, Art. 7. — 22. De zin vanaf v. 91 tot en met v. 96 is: Zoals gezegd (v. 65 en v. 69), heeft het Geloof kracht van bewijs en wel zo sterk mogelik, omdat het steunt op Gods onfeilbare Openbaring. Zie aant. 17 van deze Zang. — 23. Met „de werken, waarvoor Natuur" enz. zijn bedoeld de wonderen, die ons bewijzen, dat de Openbaring werkelik van God komt en Diens woord is, waaraan we dus moeten gelooven. — 24. De zin vanaf v. 103 tot en met v. 108 is: Maar wie bewijst u die wonderen, daar ge deze alleen maar kent uit de Bijbel? We hebben hier de be-

Want arm en zonder iets zijt ge eens gekomen 109
naar de akker, om het goede zaad te zaaien,
dat, wijnstok eerst, nù distel is geworden."[25]

Ik zweeg. En 't heilig hof der hemelkoren 112
begon „U loven wij, o God!"[26] te juublen
in melodieën slechts gekend hierboven.

En die baron,[27] die mij langs alle takken 115
omhoog geleid had — aldoor vragen stellend —
zodat we reeds bij 't hoogste lover kwamen,[28]

sprak andermaal: „Gods gunst, die haar behagen 118
vond in uw ziel, ontsloot hier ook uw lippen,
opdat ze zouden spreken als betaamde.

'k Bevestig dus alwat gij hebt gesproken. — 121
Doch wàt uw hart gelooft, mij tans ontsluierd!
En ook van wàar 't geloof u is gekomen." —

kende objektie, die in de redeneerkunde genoemd wordt „petitio principii." De gewone weerlegging van deze moeilikheid is deze, dat wij de wonderen uit de Bijbel kennen, nièt in zover deze Gods woord is, maar 'n menselik, histories dokument. Dante gebruikt deze weerlegging echter niet, maar kiest 'n weerlegging of bewijsvoering, die men in de redeneerkunde noemt 'n weerlegging „ex absurdo" en die hij ontleent aan de H. Augustinus. (De Civitate Dei of Over de Stad Gods b. XXII, 4; ed. Dombart) Ook de H. Thomas voert dit argument aan in zijn Summa contra Gentiles l. I, c. 6. — De zin van v. 106—108 is dus: Als de wereld het Geloof aanvaard had zònder wonderen, dan zou dit feit zelf juist het grootste wonder zijn. — 25. De zin van deze terzine is: Alleen door Gods bovennatuurlike hulp (d.i. door wonderen enz.), niet door menselike machtsmiddelen hebt gij 't Geloof kunnen verbreiden en de Kerk kunnen grondvesten; en deze was eerst Kristus' vruchtbare wijnstok, maar is tans door de schuld der mensen, en in zoverre zij menselik is, 'n doornstruik geworden. — 26. „U loven wij, o God": aanhef van de bekende kerkelike hymne „Te Deum laudamus" door 'n vrome overlevering toegeschreven aan de H. Ambrosius en diens grote bekeerling de H. Augustinus. — 27. St. Pieter. In de M. E. werden de heiligen dikwels aangesproken met de titel van adellike heren. — 28. 'n Wel wat zonderlinge beeldspraak om uit te drukken, dat Dante's geloofsbelijdenis en geloofsverklaring zijn laatste voltooiïng naderde.

— „O vrome vader, geest, die moogt aanschouwen 124
wat ge eens zò hebt geloofd, dat jonger voeten
bij 's Heren graf door de uwe zijn verwonnen,[29]

„gij wenst," dus hief ik aan, „dat ik ontvouwe 127
wat mijn geloof behelst; en daarenboven
wilt ge ook de grond van mijn geloven horen.[30]

'k Geloof in God, het één en eeuwig Wezen, 130
dat, onbewogen Zelf, deez' wijde ronden[31]
bewegen doet door liefdes zoet begeren.[32]

Bewijzen geeft mij physica in handen 133
en metaphysica;[33] doch boven alles
wat uit dìt rijk[34] aan waarheid nederdaalde

door Mozes en de Psalmen en Profeten, 136
door de Evangelieleer en uw Geschriften,[35]
nadat de Geest op u was neergeregend.[36]

29. Toen Petrus en Johannes, na gehoord te hebben, dat Kristus verrezen was, zich naar het H. Graf spoedden (Joes. XX, 3—10), liep Johannes, die steeds als de jongste der Apostelen beschouwd wordt, het snelst en bereikte feitelik 't eerst het Graf, maar Petrus ging 't eerst binnen. Gewoonlik verklaart men dit uit de eerbied van Johannes voor Petrus. Dante (vrij gezocht m.i.) schrijft het toe aan Petrus' groter geloofskracht. Zoals in Z. XXVI gezegd zal worden, geldt Petrus steeds als vertegenwoordiger van 't Geloof, zoals Jakobus van de Hoop en Johannes van de Liefde. — 30. In de volgende verzen zal Dante dus èn de inhoud èn de gronden van zijn geloven aangeven. — 31. De hemelen. — 32. Zoals we al meer zeiden, leert Dante, dat het de liefde is en het daaruit voortvloeiende verlangen naar God, waardoor de hemelen zich wentelen, terwijl ook God Zelf, als beweger van deze liefde, de Beweger van de sferen en van 't Heelal genoemd wordt. Zie Z. I, 1 en 74 en Z. XXXIII, 145. — 33. Bewijzen voor zijn geloof in God vindt de Dichter in de natuur- en boven-natuurkunde. Wellicht doelt Dante hier op de bewijzen voor 't Godsbestaan bij Aristoteles in diens „Physica Akroasis" en „Metaphysica". Zoals wij in Z. I aant. 1 bl. 8 al opmerkten, besluit de Stagyriet in 't eerste traktaat uit de beweging der dingen tot 'n onbewogen Oerbeweger. En in z'n „Metaphysica" komt hij tot 'n Opperwezen door ontwikkeling van 't causaliteitsbegrip. — 34. De hemel. — 35. Meer nog dan door de natuurlike rede kent Dante Gods bestaan uit de Bijbel

'k Geloof in drie Personen, eeuwig levend,
éen Wezen toch, zò enkel en drievoudig,
dat „,zijn"' en „,is"' gelijklik mag gebezigd.[37]

Dit allerdiepst, dit allergoddlikst Wezen,
waarover ik tans spreek, wordt meerdre malen
door 't Evangelie-woord mij ingestempeld.[38]

Dit[39] is 't beginsel en dit is de sprankel,
diep in mijn geest 'n levend vuur geworden,
dat fonkelt, als 'n ster aan 's hemels transen." —

Gelijk de heer, die gunstig nieuws mag horen,
de bode omhelst, die 't bracht, en voor diens woorden
verheugd hem dankt, als deze is uitgesproken,

zo cirkelde om mij heen — met zang en zegen —
zohaast ik zweeg, drie malen na elkander
het Licht,[40] dat mij bevolen had te spreken:

zòzeer behaagden aan dat Licht mijn woorden.

zoowel uit het O. T. (v. 136) als uit het N. T. (v. 137). Met „uw geschriften" zijn bedoeld de brieven van Petrus en van de andere Apostelen. — 36. Op 't Pinksterfeest daalde de H. Geest in de gedaante van vurige tongen neer op de Apostelen. Zie Hand. der Apost. II, 1 vlgg. — 37. Met betrekking tot de drie Personen kan men over God spreken in 't meervoud, met betrekking tot het goddelik Wezen of de goddelike Natuur in 't enkelvoud. — 38. Op verschillende plaatsen onderricht de Schriftuur („'t Evangelie-woord" v. 134) Dante omtrent God. — 39. „Dit": 't evangelie-woord. 40. St. Pieter.

Als ooit misschien 't gewijd Gedicht[1] — waar aarde 1
en hemel beiden eens de hand aan legden,
zodat het jaren lang mij deed vermaagren —

de hardheid breekt, die grimmig houdt gesloten 4
de schone stal,[2] waar ik als lam in rustte,
de wolven hatend, die hem nòg bestormen:[3]

dan zal 'k met andre stem en andre lokken 7
als dichter tot mijn doopvont weder keren
en zal de lauwerkroon mijn slapen tooien.[4]

Daar toch vond ik 't Geloof, waardoor de zielen 10
Gods kindren worden, en waarom Sint Petrus
mij driemaal met 'n lichtkrans hield omschitterd.[5] —

Vanuit het heilig koor, waaruit reeds daagde, 13
die de eerste was van Kristus' plaatsbekleders,
kwam nu 'n ander fonklend licht ons nader.[6]

En vol van vreugde zeide mijn Geleidster: 16
„O zie toch, zie, daar komt die tweede grote,
om wie ze op aarde naar Gallicîe reizen."[7]

1. „'t Gewijd Gedicht" d.w.z. de Goddelike Komedie, waarvoor de natuurlike rede of wijsbegeerte („de aarde") en de openbaring of de godgeleerdheid („de hemel") de bouwstoffen leverden en die de Dichter door jarenlange studie en inspanning mager maakte. — 2. Florence. Zie Hel Z. XIX, 17; en Parad. Z. XV, 134. — 3. Met de wolven, die de schaapskooi nog bestormen, zijn de partijhoofden van de Zwarten bedoeld, wier bestuur, volgens Dante, nog altijd verderfelik is voor de Stad. — 4. In v. 7—11 zegt Dante, dat hij eens misschien in Florence zal terugkeren om als dichter gekroond te worden in 't beroemde Baptisterium, waar hij zelf gedoopt was en 't katholiek geloof had ontvangen. De zin van v. 7 is niet zo duidelik. Misschien wordt eenvoudig bedoeld, dat hij eens terug zal komen op zeer gevorderde leeftijd, als z'n stem verzwakt en z'n haar vergrijsd zal wezen. — 5. Zie Z. XXIV, 152. — 6. Uit het koor van zaligen, waaruit Kristus' eerste plaatsbekleder-op-aarde was te voorschijn getreden n.l. St. Petrus, verscheen nu 'n tweede licht: de apostel Jakobus, ook Jakobus de Meerdere of de Oudere genoemd. Als vertegenwoordiger van de goddelike deugd van Hoop (zie v. 32 vlgg.) zal hij Dante omtrent deze deugd ondervragen. — 7. Te Com-

Gelijk 'n duif soms neerstrijkt naast 'n makker, 19
en beiden dan hun liefde en vriendschap tonen
door kirrend om elkander heen te draaien,

zo zag ik de ene hemel-prins door de andre 22
ontvangen en begroet, terwijl ze beiden
de Spijs bezongen, die ze omhoog verzadigt.[8]

Maar toen het heus begroeten was beeindigd, 25
bleef zwijgend vóor mij staan èn de een èn de ander,
zò stralend, dat hun pracht mijn oog verblindde.

En met 'n glimlach zeide Beatrice: 28
„Verheven geest, die eens de grote schatten
beschreven hebt van onze heilge tempel,[9]

doe van de Hoop weergalmen deze ronde![10] 31
Gij weet, hoe menigmaal gij haar verbeeldde,
als Kristus aan de Drie zijn glorie toonde."[11] —

„Hef op uw hoofd en wees nu sterk en dapper: 34
want alwat komt vanuit de mensewereld
moet in de gloed van onze stralen rijpen."[12]

postella in spaans Gallicië bevinden zich relieken van Jakobus de Meerdere. In de M. E. was Compostella een van de beroemdste bedeplaatsen van de wereld. — 8. „De Spijs, die" enz. is God, — 9. Vers 29 en 30 (m.i. nogal duister) zijn volgens de meeste uitleggers 'n zinspeling op de brief van de apostel Jakobus en wel op v. 5 of m.i. beter op v. 17 van 't eerste hoofdstuk. Met „onze heilige tempel" (vgl. Z. XXVIII, 53.) is de hemel bedoeld. De zin van deze twee verzen (in verband met de volgende) is dus: „Gij die zo schoon geschreven hebt over de ware wijsheid, die uit de hemelen komt" enz. — Volgens alle Schriftuurverklaarders is de brief niet van Jakobus de Meerdere, maar van Jakobus de Mindere. — 10. De hemel van de vaste sterren. — 11. Zoals gezegd, worden Petrus, Jakobus en Johannes beschouwd als de vertegenwoordigers van Geloof, Hoop en Liefde. Als de meest bevoorrechte apostelen treffen wij alleen hen drieën steeds aan bij Kristus in heel biezondere omstandigheden, zoals bij de verheerliking op Thabor (Matth. XVII, 1 vlgg.) enz. — 12. De zin is: al het aardse, dat in de hemel komt, wordt tot 'n hoger orde verheven.

Zò sprak dit nieuwe licht[13] tot mijn vertroosting; 37
en weer hief ik mijn ogen naar de Bergen,
wier majesteit mij eerst hield neergebogen.[14]

„Wijl onze Keizer[15] in zijn goedheid wenste, 40
dat ge u beraadt met de eerste rijksvazallen[16] –
éer gij nog sterft – in één der hoogste heemlen,[17]

opdat – na 't zien der waarheid in déez' rijken[18] – 43
de Hoop, die daarbeneden wekt de liefde[19]
in u en andren sterker op zal rijzen,

zeg mij wat ze ìs; hoe met haar bloem en lover 46
uw ziel zich tooit, en hoe zij wordt verkregen!"
Zò liet het tweede licht[20] zich nogmaals horen.[21]

En Zij, de Vrome, die de pennen stierde 49
van bei m'n vleugels tot zo stoute hoogten,
voorkwam mijn antwoord al op deze wijze:[22]

„De Kerk omlaag telt onder al haar kindren 52
niet één met sterker hoop; zò staat geschreven
in 't Licht,[23] dat over al deez' geesten schittert.

13. St. Jakobus. – 14. Met de enigszins onverwachte beeldspraak „Bergen" zijn de Apostelen bedoeld. Zie Ps. CXX, 1; „Ik verhief mijn ogen tot de Bergen vanwaar mij hulpe komt." – 15. God. – 16. De Apostelen. 17. De hemel van de vaste sterren. – 18. De zin is wellicht: „Nu gij gezien hebt hoe de hemelse zaligheid (het voorwerp van de Hoop) in werkelikheid is." – 19. Is 't Geloof in de metafisiese orde de eerste deugd, de Hoop is daarin de tweede zoals in de finale orde de Liefde de eerste aller deugden is. Zie St. Thomas Summ. Th. II$^{a}$ II$^{dae}$ Qu. XVII, Art. 8. – 20. St. Jakobus. – 21. Evenals bij 't Geloof (Z. XXIV, 51–52 en 85–91.) worden hier drie vragen gesteld omtrent de Hoop. – 22. Om niet genoodzaakt te zijn zich zelf te prijzen, laat Dante Beatrice de tweede vraag beantwoorden en zeggen, dat er geen lid van de strijdende Kerk (de Kerk op aarde) gevonden wordt, die zo vast hoopt op de eeuwige zaligheid als Dante zelf. 23. „Zò staat geschreven in 't Licht" enz. d.w.z als hier te zien is in God.

Daarom is 't hem vergund vanuit Egypte 55
te reizen en Jeruzalem[24] te aanschouwen,
eer nog zijn tijd in 't aardse strijdperk eindde.

En de andre vragen[25] — nìet om méer te weten 58
gesteld, maar wèl opdat ook de aarde hore,
hoe gij die deugd nòg liefhebt in de hemel —

laat 'k over aan hemzelf, daar zij geen reden 61
voor zorg of zelfwaan zijn en Gods genade
hem helpen zal om antwoord u te geven." —

Zoals 'n leerling vlug en blij de meester 64
gehoorzaamheid betoont, opdat déez' blijke,
wat hij verzameld heeft aan kostbaar weten,

zeide ik: „De Hoop is 't wankelloos vertrouwen 67
op de eeuwge zaligheid, uit Hemels liefde
en ons voorafgaand werken voortgesproten.[26]

Van véle sterren[27] is dit licht gekomen; 70
maar 't eerst heeft in mijn hart dit heil gedruppeld
de grote Zanger van de grote Koning.[28]

„Dat op U hopen" zingt hij in zijn hymne,[29] 73
„die kennen Uwen naam!" En wie van allen,
die delen mijn Geloof, zou hem nìet kennen!

24. Het aardse leven wordt vergeleken bij Egypte, de hemel bij Jeruzalem. Zie Vagev. Z. II, 46 vlgg. — 25. De eerste en derde vraag, n.l. „wat is de hoop" en „vanwaar wordt zij verkregen." (v. 46—47) — 26. Deze bepaling of definitie van de Hoop is van Petrus Lombardus (gest. 1164), bijgenaamd de Magister Sententiarum. Sent. III, Dist. CXXVI. Vgl. verder St. Thomas Summ. Th. II$^{a}$ II$^{dae}$ Qu. XVII, Art. 2 en 5. — Die voorafgaande werken of eigen verdiensten komen toch ook weer voort uit de genade. Zie St. Thomas Summ. Th. I$^{a}$ II$^{dae}$ Qu. CIX, Art. 5 in corp. en ad. 1 en 2. 27. Zoals uit de twee volgende verzen blijkt, zijn met de „vele sterren" bedoeld verschillende heilige schrijvers of leraars. — 28. David. — 29. Ps. IX, 11.

Ook gìj hebt mij verkwikt met zoete dropplen 76
in uw Epistel,[30] en zo rijk verzadigd,
dat ze uit mìjn hart in andren overstromen."

Terwijl 'k nog sprak, daar trilde 'n hevig lichten 79
diep in het levend hart dier tweede klaarte[31]
zo snel en zo veelvuldig als 'n bliksem.

Toen zeide 't licht: „Mijn hart dat hier nog immer 82
vol liefde is voor de deugd, die bij 't verlaten
van 't worstelperk ter zegepraal mij leidde,[32]

dringt mij tot u te spreken, wijl ùw liefde 85
die deugd ook volgt; en gaarne zoude ik horen,
wat u de Hoop belooft eens aan te bieden."

En ik: „De nieuwe en oude Schriften[33] leren 88
mij 't doel der Hoop."[34] En hij: „Verklaar dit nader!"[35] —
— „Van hen, die God Zich maakte tot Zijn vrienden,

zegt Isaias,[36] dat eens elk van dezen 91
in eigen land 'n dubbel kleed[37] zal dragen:
en dit hun vaderland is 't hemels leven.

30. De brief van de apostel Jakobus. (zie v. 29 en 30 van deze Zang en aant. 9 aldaar.) We lezen in genoemde Brief: „Gelukkig de man, die de bekoring weerstaat, want.... hij zal de kroon des levens ontvangen, die God beloofd heeft aan hen, die Hem liefhebben." Werd in 't vers van Davids Psalm de grònd, hier wordt het dòel der Hoop aangegeven. Zie v. 88—89 van deze Zang. — 31. St. Jakobus. — 32. „Als eerste apostel-martelaar is Jakobus voorzeker 'n beeld van de volhardende Hoop in lijden en vervolgingen." (Philalethes) En al is voor hem de Hoop in vervulling gegaan, dit neemt niet weg, dat hij die Hoop als voorname en noodzakelike deugd voor alle mensen op aarde nog steeds liefheeft. — 33. De Boeken van O. en N. Testament — 34. Zie wat het N. T. betreft Jakobus I, 12 en voor 't O. T. vele psalmen enz. — 35. 't Laatste gedeelte van dit vers wordt door Fraticelli en anderen anders gelezen en verklaard. — 36. Is. LXI, 7. — 37. N.l. de verheerlikte ziel en 't verheerlikt lichaam in de hemel.

Ook door uw broeder[38] is in breder trekken 94
— daar waar hij spreekt van 's hemels witte kleedren —
de zin dier openbaring weergegeven."[39]

En eerst bij 't einde dezer laatste woorden 97
hoorde ik omhoog „Sperent in Te"[40] weerklinken,
waarop geantwoord werd door alle koren.

Toen blonk er tussen hen 'n licht zo helder,[41] 100
dat als de Kreeft met zulk kristal mocht pralen,
het heel 'n wintermaand geen nacht zou wezen.[42]

En als ten dans zich opmaakt, tript en wiegelt 103
'n vrolik meisje, niet om laagre lusten,
maar om de bruid 'n eer-geschenk te bieden,

zo zag ik 't vurig-vlammend licht reeds ijlen 106
naar de andre twee,[43] die in 'n kring zich draaiden
gelijk de liefdegloed dit van hen eiste.[44]

En met hun zang en dans bewoog 't zich mede; 109
en als 'n jonge bruid in roerloos zwijgen
hield Beatrice op 't licht haar blik gevestigd.

„Dit is degeen, die op het hart eens rustte 112
van onze Pelikaan,[45] en bij diens sterven
zich tot de hoogste taak zag uitverkoren."[46]

38. De apostel Johannes. — 39. Ziet op Apoc. VII, 9 vlgg. — 40. „Sperent in Te" betekent „Dat ze op U hopen!" Ps. IX, 11. — 41. Dit heldere licht is de apostel Johannes. — 42. „Daar het sterrebeeld de Kreeft in de winter 'n maand lang opkomt, als de zon ondergaat, zou het 's winters 'n maand lang vier en twintig uur dag zijn." (Philalethes) Het licht van St. Johannes schitterde dus als de zon. — 43. Het licht van Johannes wendde zich dus tot de lichten van Petrus en Jakobus. — 44. Omdat naar de graad van schouwen en genieten de beweging der zaligen sneller is, draaiden de Apostel-lichten zeer snel rond. — 45. Zie Joës XIII, 23. Volgens de sage voedt de pelikaan z'n jongen met z'n bloed, daarom gold hij in de M. E. als symbool van Kristus in 't H. Altaar-sakrament. — 46. Toen Kristus ging sterven, vertrouwde Hij Maria toe aan de zorgen van St. Jan. Joês XIX, 26.

Zò sprak mijn Meesteres; en na die woorden 115
hield zij haar oog nog steeds naar 't licht geheven
zo stil en zo vol aandacht als te voren. —

En zoals hij die even tracht te ontwaren 118
de vorm der zon, wanneer ze wordt verduisterd,
maar door te zien met blindheid wordt geslagen,

zo ging het mij bij 't laatste hemelschijnsel, 121
terwijl het sprak: „Waarom u blind te staren
om dàt te zien, wat hier niet is te vinden?[47]

Nog is mijn lichaam stof en as beneden 124
en 't zal bij de andre blijven , tot deez' scharen
het éens-bepaald getal aan zielen tellen.[48]

In 's hemels klooster[49] zijn met beìde kleedren 127
alleen die ge als twee zonnen[50] op zaagt stijgen.
Dit nu zult ge eens verkonden aan ùw wereld!"

En bij dit woord stond stil de dans der lichten[51] 130
en zweeg de zoete harmonie van klanken
die tot mij kwam door hun drievoudig zingen,

zoals, om moeheid of gevaar te ontwijken, 133
op 't fluiten van de stuurman samen rusten
de riemen, die eenparig 't water kliefden.

47. Volgens sommigen was St. Jan met lichaam en ziel in de hemel. Dante spande zich in, of hij dit lichaam zou zien. Maar zoals bij 'n zonsverduistering iemand de vorm van de zon tracht te zien, doch verblind wordt, zo verloor ook Dante 't gezicht, terwijl hij St. Jan hoorde zeggen, dat alleen Jezus en Maria met lichaam en ziel in de hemel zijn. — 48. „Tot deez' scharen" enz. d.i. tot het vooruitbepaalde aantal van zaligen vol is of totaan het laatste Oordeel. Apoc. VI, 11. — 49. Zie Vagev. Z. XV, 57. — 50. Jezus en Maria. — 51. Petrus, Jakobus, Johannes.

En ach, hoe bang was ik en hoe verbijsterd, 136
toen ik, mijn oog op Beatrice richtend,
haar niet meer zag, schoon ik nog steeds verwijlde

in haar nabijheid en in 't rijk der vreugden.[52] 139

52. Door 't overweldigend licht van St. Jan werden Dante's ogen tijdelik verblind. De verborgen zin van deze plotselinge blindheid is niet heel duidelik. Velen zien er deze verbeelding in, dat 'n al te grote belangstelling in ondergeschikte punten op de weg der volmaaktheid, de geest verhindert het essentiële te zien. Ook voor Dante bij z'n opvaart tot de Godheid was de vraag, of St. Jan al dan niet met zijn lichaam reeds in de hemel was, eigenlik van heel weinig belang.

Nog stond ik om 't gedoofd gezicht in twijfel,
toen uit de bliksem-vlam[1] die mij verblindde,
'n zacht gefluister rees, dat de aandacht wekte.

De stem nu zei: „Tot u het licht der ogen,
dat in mijn gloed verging, wordt weergegeven,
zal 't dienstig zijn, dat spreken 't zien vergoede.

O zeg me dan: Waarop richt zich uw liefde?[2]
En blijf verzekerd, dat 't gezichtsvermogen
in u gedoofd maar geenszins werd vernietigd.

De Vrouwe toch, die door deez' hemel-gaarden
u tot Geleidster is, heeft in haar ogen
de kracht die was in Anaǹias' handen."[3]

En ik: „Naar Zij verlangt, of éer of later,
koom heling voor mijn ogen, éens de poorten,
waardoor Zij kwam met vuur, dat steeds zal branden.[4] —

Het Goed[5] dat dit paleis[6] vervult van vrede,
is Alpha en Omega[7] aller schriften,
die luide of zacht mij van de liefde spreken."[8]

Dezelfde stem, die bij mijn plots verblinden
mij had ontbonden van mijn zware kommer,[9]
zocht andermaal tot spreken mij te prikklen.

1. De apostel Johannes. — 2. Johannes wil Dante ondervragen omtrent de derde goddelike deugd: de Liefde. Vroeg Petrus en Jakobus *direkt*: „Wat is 't Geloof?" en „Wat is de Hoop?", Johannes vraagt *indirekt* naar de aard der goddelike deugd van Liefde door naar haar eerste of voornaamste objekt te vragen. — 3. De terzine betekent: Beatrice zal door haar ogen uw blindheid wegnemen, zoals Sauls' blindheid genezen werd doordat Ananias hem de handen oplegde. Zie Hand. der apost. IX, 10—18. — 4. Toen Dante Beatrice voor 't eerst zag, ontvlamde in zijn ziel 'n liefde, die nooit meer sterven zou. Zie Vita Nuova (Nieuw Leven) § 1. — 5. God. — 6. De hemel. — 7. „Alpha en Omega": de eerste en de laatste letter van 't griekse alfabeth, dus: begin en einde. — 8. De zin van deze terzine is: „Alle dingen zijn als geschriften of boeken die tot inhoud hebben God Zelf en die mij, elk op hùn wijze, leren dat ik Hem moet liefhebben.". Vers 17 en 18 worden ook anders gelezen en verklaard. — 9. Zie v. 8 en 9 van deze Zang.

Zij sprak: „Nog door 'n fijner zeef, voorzeker, 22
moet uw verklaring gaan; dus wil ik horen,
wie u de boog op zulk 'n doel deed richten."[10]

En ik: „Door argumenten uit de rede 25
en door getuignis die van boven daalde,
is zulk 'n liefde mij in 't hart gestempeld.[11]

Het goede toch, zoverre 't wordt begrepen,[12] 28
wekt door zijn aard de liefde en wel te sterker,
naarmate 't meerder goed in zich verenigt.

Naar 't Wezen dus, zò rijk aan alle goedren, 31
dat alles wat we aan goeds daarbuiten vinden,
niets anders dan 'n straal is van Zijn luister,

dàarheen moet boven àl, in liefde ontstoken, 34
de geest zich richten van wie onderscheiden
de waarheid, waar ik mijn besluit op grondde.

Die waarheid werd voor mijn verstand ontsluierd, 37
door wie mij openbaarde de eerste Liefde
van alle wezens die nooit sterven zullen.[13]

10. In deze terzine wordt 'n nadere verklaring gevraagd van v. 16—18: „Hoe weet gij meer in 't biezonder, dat God het hoogste doel van uw liefde is?" 11. Vers 25—28 betekenen: „Door de natuurlike rede (v. 25) en door de openbaring (v. 26) weet ik, dat ik God boven alles moet beminnen." — 12. De zin vanaf v. 28 tot en met v. 36 is: „Men bemint het goede meer naarmate 't méer goed bevat. (v. 28—30) God, het hoogste Goed, waarvan alle geschapen goed maar 'n weerglans of straal is (v. 31—33), moet onze hoogste liefde dus wekken." Deze konkluzie volgt vanzelf uit de algemene waarheid, vervat in v. 28—30. Vgl. St. Thomas Summ. Th. P. I Qu. VI, Art. IV. 13. „Door wie.... nooit sterven zullen." De zin is: „Hij die het eerst mij leerde, dat voor mens (de menselike ziel) en engel (v. 39) God het hoogste Goed of hoogste voorwerp hunner liefde is". — Wie Dante hier bedoelt, is onzeker. Genoemd worden Dionysius, de areopagiet, Plato en Aristoteles. Omdat Dante in deze passus duidelik onderscheid maakt tussen natuurlike en bovennatuurlike bronnen, lijkt Dionysius mij reeds uitgesloten. Mij dunkt, dat Plato bedoeld wordt, daar deze juist God beschouwt als het hoogste Goed, dat dus onze hoogste liefde verdient.

Hàar leerde mij 't onfeilbaar woord des Heren,[14] 40
die sprekend van Zichzelf, tot Mozes zeide:
„Ik zal u alle goed te aanschouwen geven."'[15]

Ook gij baant mij de weg door de eerste woorden 43
van 't Evangelie, dat het diepst mysterie
van heel de wereld aan de mens verkondigt".[16]

En ik vernam: „Om menselik betogen 46
en om getuignis,[17] hiermee samenstemmend,
geef van uw liefde aan God het allerhoogste!

Maar zeg mij nog, of ge ook door andre koorden 49
tot Hem getrokken wordt, zodat mij blijke,
met hoeveel prikkels liefde u tracht te wonden."[18]

Verborgen bleef mij niet het vroom bedoelen 52
van Kristus' Adelaar,[19] ja, 'k zag zelfs beter,
waarheen hij mijn getuignis wilde voeren.[20]

Weer nam ik dus het woord: „Al deze prikkels, 55
die 't harte drijven zich naar God te keren,
zijn ook te saam gekomen voor mìjn liefde.

Want mìjn bestaan en dat der wereld-ronden, 58
de dood, die Hij[21] verdroeg om mij te redden,
en wat verhopen wie, als ik, geloven,[22]

14. Met deze woorden begint Dante te zeggen, dat ook de Openbaring God aanwijst als het hoogste Goed. — 15. Exod. XXXIII, 19. — 16. Dit ziet op de aanvang van 't Sint-Jansevangelie, waar de Apostel spreekt over de menswording van God de Zoon (zie Z. VII, 112, vlgg.), wat bij uitstek 'n geheim van liefde is. — 17. De bovennatuurlike openbaring. — 18. Met „de koorden" en „prikkels" zijn bedoeld àndere beweegredenen om God te beminnen. — 19. St. Jan, om de verheven vlucht van zijn Evangelie *met* of *als* 'n Arend voorgesteld. Vgl. Ezechiëls vizioen: Ezech. I, 10. — 20. We moeten God, als het absolute Goed, heel zeker om Hem zelf beminnen, maar we mogen en moeten Hem ook liefhebben om relatieve goederen of om de weldaden, die Hij ons bewijst. Zie St. Thomas, Summ. Th. IIa IIdae Qu. XXVII, Art. 3. — 21. Kristus of God als mens. — 22. Vers 60 betekent: het loon van de eeuwige zaligheid.

dit alles, mèt de waarheid juist besproken,[23]
heeft mij vanuit de zee der valse liefde
getrokken naar der wáre liefde kusten.

De bloemen en het groen uit heel de gaarde
van de eeuwge Hovenier[24] bemin ik enkel
naar 't goed, hun toegestroomd uit Zijn genade."[25]

Zohaast ik zweeg, weerklonk door heel de hemel
'n allerzoetst gezang; en Beatrice
zong zacht met de andren: „Heilig, heilig, heilig!" —

Zoals 'n schelle gloed de slaap doet vlieden,
doordat de kracht van ons gezichtsvermogen
zich spoedt naar 't licht, dat dringt door 't oog naar binnen,[26]

terwijl hij die ontwaakt, voor 't licht eerst huivert
— zozeer is hij verward door 't wakkerschieten —
tot de onderscheidingskracht[27] hem komt ter hulpe,

zo voelde ik alle nacht uit de ogen wijken
door 't stralend licht van Beatrice's ogen,
die duizend mijlen ver hun glans verspreidden.

Veel beter zag ik nu dan 'k zag te voren;[28]
en als verbijsterd vroeg ik Haar verklaring
omtrent 'n vierde licht, dat zich daar toonde.

23. N.l. dat God als hoogste Goed, 't meest beminnenswaardig is. Zie v. 28—36. — 24. „De bloemen en het groen" d.i. al de dingen van 't heelal („heel de gaarde"), door God („de eeuwge Hovenier") geschapen. — 25. Alle geregelde of ware liefde tot de schepselen ligt opgesloten in onze liefde tot God of is slechts 'n uitvloeisel van die liefde. Zie Summ. Th. IIa IIdae. Quest XXVI, Art. 6. — 26. In de tekst staat „dringt door de oog-vliezen." 27. „De onderscheidingskracht" d.w.z. de zintuigelike onderscheidingskracht of 't schattingsvermogen, 'n zintuigelik of organies vermogen, dat ons op zintuigelike wijze doet waarnemen, wat voordelig of nadelig is voor ons, wat we moeten zoeken of ontwijken. Zie Summ. Th. P.I, Qu. LXXVIII, Art. 4. in corpore. — 28. Het is niet toevallig, dat Dante het licht van z'n ogen hier terugkrijgt. Immers van minder belangrijke dingen n.l. of hij het lichaam van de Apostel Johannes in de hemel zou zien, (vorige Zang v. 118 vlgg.)

En mijn Geleidster: „Binnen in die stralen 82
aanschouwt in felle liefdebrand haar Schepper
de ziel, door de Eerste Kracht het eerst geschapen."[29]

Gelijk 'n boom bij 't ruisen van de winden 85
zijn takken buigt, doch spoedig weer zijn lovers
door eigen krachten weet omhoog te richten,

zo stond ik van verwondering geslagen, 88
zolang Zij sprak; doch werd mijzelf weer meester,
toen lust tot spreken mijn gemoed doorvlamde:

„O gij alleen van al wat wordt geboren, 91
als rijpe vrucht geteeld,[30] aloude Vader,
wien iedre bruid schoondochter is en dochter,[31]

'k bid u vol innigheid, met mij te spreken; 94
gij kent dit hart: 'k verspil daarom geen woorden,
opdat ik eerder hier uw stem verneme."

Soms zien we 'n dier, schoon door 'n dek verborgen 97
zó heftig woelen, dat àl zijn verlangens
te raden zijn door 't golven van 't omhulsel:

zo liet ook de eerst-geschapen ziel der wereld 100
dòor 't licht-omhulsel heen mij helder blijken,
hoezeer zij wenste mij van dienst te wezen.

En fluistrend sprak zij: „Vóor ge mij ontsluiert 103
alwat ge wenst, ken ik die wens al beter
dan gij de dingen, die u 't zekerst dunken;

heeft hij zich weer tot het wezenlike van 't geestelike leven gewend n.l. dat men God boven alles moet liefhebben. Hij krijgt niet alleen door de ogen van Beatrice het licht van z'n eigen ogen terug, maar hij ziet zelfs beter dan te voren. In allegoriese zin betekent dit, dat hij aan steeds groter en sterker genade deelachtig wordt. — 29. In 't vierde licht, dat Dante naderde (v. 81) bevond zich dus de vader van 't menselik geslacht: Adam. 30. Adam was door God geschapen als volwassen man. — 31. Iedere bruid is dochter en schoondochter van Adam, omdat iedere bruid z'n dochter (afstammelinge) en iedere bruidegom z'n zoon (afstammeling) is.

want ik aanschouw hem in de klare Spiegel, 106
die 't ware beeld vertoont van heel de schepping,
schoon niets in haar volmaakt Zìjn beeld weerspiegelt.[32]

Gij wenst bescheid omtrent het aantal eeuwen[33] 109
sinds God mij plaatste in die verheven gaarde,
waarheen deez' Vrouwe u bracht langs vele treden.[34]

En ook: hoelang mijn oog zijn schoon weerkaatste, 112
en wat de reden was van 's Hemels toornen,
en welke taal ik sprak en zelf volmaakte.

Welnu, mijn zoon, het eten van dien appel 115
was niet in zìch de grond van mijn verbanning,
neen, enkel dìt dat ik Gods wil verachtte.[35]

Waar Beatrice uw Meester[36] neer deed dalen, 118
verzuchtte ik naar de hemel vier maal duizend
en tweemaal honderd eén en vijftig jaren.[37]

Ook zag ik negen honderd dertig malen 121
de zonne gaan door al zijn sterretekens,
terwijl 'k als balling rondzwierf over de aarde.[38]

32. De zin van v. 106—108 is: („Ik ken iedere wens van u), omdat ik deze aanschouw in de klare Spiegel, die God is. In God immers zien wij volkomen het beeld van alle dingen, ofschoon de geschapen dingen zelf Gòds beeld slechts op onvolmaakte wijze weerspiegelen. — Deze terzine wordt ook anders gelezen en verklaard. — 33. Vanaf v. 109 tot en met v. 114 worden vier vragen gesteld: 1° hoeveel tijd verliep sinds Adams schepping? 2° hoe lang verbleef hij in 't aards paradijs? 3° wat was de eigenlike reden van Gods gramschap? 4° welke taal sprak Adam, waarvan hij zelf grotendeels, volgens Dante, de maker was? 't Eerst wordt de derde vraag beantwoord als de voornaamste; dan de eerste, vervolgens de vierde en de tweede. — 34. Men herinnere zich, dat Beatrice Dante in Eden gebracht had op de top van de Louteringsberg. Zie de laatste Zangen van het Vagevuur: Z. XXVII—Z. XXXIII. — 35. 't Eten van 'n vrucht kan op zich zelf geen zonde zijn; daarom alleen was 't zonde, omdat het 'n overtreden was van Gods gebod. Zie Z. VII, 25 vlgg. — 36. Vergilius. — 37. Volgens Dante verbleef Adam 4302 jaren in 't Voorgeborchte. („waar Beatrice" enz.) Zie Hel Z. II, 52 vlgg. Voor v. 119 vgl. Hel Z. IV, 52 vlgg. — 38. In deze terzine zegt Adam, dat hij na zijn verbanning uit Eden 930 jaren op

De taal die 'k eertijds sprak, was reeds verdwenen, 124
eer 't onuitvoerbaar werk werd ondernomen
door 't grote volk, waarover Nimrod heerste.[39]

Geen schepping toch, aan 't menslik brein ontsproten, 127
is lang van duur, daar 's mensen welgevallen
steeds wisslen blijft zoals de sterre-ronden.[40]

Natuur geeft aan de mens de macht tot spreken; 130
maar 't „,hoe"' laat Ze over aan uw vrije keuze,
die 't verder regelt naar omstandigheden.

Eer 'k naar de Voorhof ging van 't eeuwig jammer,[41] 133
was „,Een"' omlaag de naam voor 't hoogste Wezen,
dat mij ombundelt met deez' vreugdestralen.[42]

aarde rondzwierf. Voor de juiste tijd van zijn verblijf in 't aards paradijs zie v. 140—142 en de aant. bij deze verzen. Adam leefde dus volgens Dante 930 jaren op aarde en verbleef 4302 jaren in 't Voorgeborchte. Trekt men van deze laatste de 33 jaren van Kristus' aardse leven af, dan bestond de wereld naar Dante's opgaaf tot Kristus' geboorte 5199 jaren, 'n berekening die hij wel ontleend zal hebben aan Paulus Orosius, (Hist. L.c. 1, (Migne P. L. 31, 66, 93). Zie Z. X, 118—120, aant. 33 bl. 101. — 39. Volgens sommige oosterse sagen was Nimrod of Nemrod de bouwer van de toren van Babel. Zie Gen. X en XI en Vagev. Z. XII, 34—36. In z'n werkje „Over de Volkstaal" b. I hoofdst. 6 zegt Dante, dat Adam z'n taal van God volmaakt ontving en dat deze taal 't Hebreeuws was. Deze laatste mening wordt hier blijkbaar uitdrukkelik teruggenomen. Of Dante ook niet meer hield, dat Adam z'n taal volmaakt ontving van God (zie v. 114.), lijkt mij niet noodzakelik gevorderd door de twee volgende terzinen. In deze twee terzinen toch (v. 127—132) is m.i. meer spraak van de taal in 't algemeen. Bovendien: daar Adam naar Dante's waarschijnlike mening maar 'n zeer korte tijd verbleef in 't aards paradijs en volgens de Bijbel Adam z'n taal nogal beheerschte (zie Gen. II, 19 vlgg.), is 't bijna onmogelik dat hij z'n taal in zo korte tijd zelf kon volmaken. 't Is echter mogelijk dat hij z'n taal perfektioneerde nà zijn verbanning uit Eden. — 40. Die zich altijd rondwentelen. — 41. 't Voorgeborchte van de Hel. Zie Hel Z. IV, 42. — 42. Adam zegt, dat de naam van 't hoogste Wezen, dat hem in de hemel met vreugde vervult en met licht omhult „Eén" was d.w.z. dat God in de taal aangeduid werd als „De Ene". In verband met „Over de Volkstaal I, 4, waar Dante zegt, dat Gods eerste naam op aarde het hebreeuwse woord „El" of „Eli" geweest is, lezen velen (ook Fraticelli) hier dus, in plaats van Eén of I: El.

Doch later heette 't „„El"', en dit met reden,[43] 136
omdat der mensen taal gelijkt op 't lover:
als 't nieuwe komt, is 't oude reeds verdwenen.[44]

De Berg, die 't hoogst zich opheft uit de baren[45] 139
bewoonde ik in mijn onschuld en mijn zonde
van 't eerste uur, tot de zon — zes uren later

veranderd van kwadrant — zich keert naar 't volgend."[46] 142

Daar Dante zijn mening, dat Adams taal 't Hebreeuws geweest zou zijn, zoals gezegd, terugneemt (zie v. 124—125.), lijkt deze lezing minder gewenst. — 43. De betekenis van v. 136 is wellicht deze: De naam van God was later bij de Joden „El" („De Sterke"): want was Gods naam ten tijde van 't monotheïsme „De Ene"; ten tijde van 't polytheïsme noemden de Joden de ware God in tegenstelling met de valse goden van de heidenen niet zonder zin „El" of „De Sterke". — Zij die in v. 134 „El" lezen, lezen hier „Eli". „Eli" betekent eigenlik „Mijn God". Voor de benamingen van God in 't O. T. kan men naslaan Scholz Handb. der Theol. des A. B. I. § 25. — 44. De vergelijking van de taal met het lover is waarschijnlik ontleend aan Horatius Epist. II, 3 (De Arte Poëtica) v. 60 vlgg. — 45. De Louteringsberg (zie Vagev. passim.), op welks top Dante 't aards paradijs plaatste. Naar sommige kerkelike tradities zou 't aards paradijs werkelik op 'n berg gelegen hebben. — 46. Volgens Dante verbleef Adam in 't aards paradijs zes volle uren. Daar de Dichter aanneemt, dat Adam geschapen is in de tijd van de Lente (zie Hel Z. I, 38.) begon de dag 's morgens om zes uur. De zon voltooide dus de tweede kwartboog van z'n dag-loop 's middags om twaalf uur. Het uur, volgend op het zesde uur bij die kwadrantverwisseling van de zon, is derhalve voltooid 's middags om één uur. Adam bleef dus van 's morgens zes uur tot 's middags over twaalf in 't aards paradijs. Zoals bekend, bestaat bij de kerkelike schrijvers en Schriftenverklaarders groot verschil van gevoelen omtrent de eigenlike duur van Adams verblijf in Eden. Sommigen spreken van uren, anderen van dagen en jaren. Dat Dante hier geen gewone uren, maar langer tijdsruimten bedoeld zou hebben, die slechts in getal overeenstemmen met de zes uren van Jezus' lijden, lijkt mij nogal gezocht. Ofschoon zes gewone uren wel buitengewoon kort, en objektief mij tenminste vrij onwaarschijnlik voorkomen, dringt zich overeenkomstig de tekst toch de mening op, dat hier zes gewone dag-uren bedoeld zijn, zoals ook de in de M. E. algemeen bekende „Historia Scholastica" of „Bijbelse Geschiedenis" van Petrus Comestor dit leert. (Hist. Schol. L. Gen. c. 24, Add. 1 (Migne P.L. 198, 1075).

„Aan Vader, Zoon en Heilge geest zij ere!" 1
zo zette 't loflied in van 's hemels koren,
en 't was zo zoet, dat mij hun zang bedwelmde.

'n Glimlach van 't heelal meende ik te aanschouwen 4
want niet door de oren enkel, ook door de ogen
viel in mijn ziel deez' dronkenschap van vreugde.

O heil, o jubel nimmer uit te spreken! 7
O leven, louter vrede en niets dan liefde!
O rijkdom zonder onrust en begeerte!

Daar stonden voor mijn ogen die vier lichten[1] 10
in volle glans: en wat het eerst hier praalde[2]
begon in nog veel heller gloed te schittren,

en werd gelijk aan 't Jupiter-gesternte, 13
zo deez' planeet en Mars twee vogels waren,
die onderling verwisselden van veren.[3]

Voorzienigheid, die hier de rangen regelt 16
en elk zijn taak geeft, had de heilge koren
het zwijgen opgelegd door heel de hemel.

Toen sprak 'n stem: „Als ik van kleur verander, 19
verwonder u dan niet, want bij mijn spreken
ziet ge ook van kleur verwisslen de andre zaalgen.

Hij die omlaag mijn Zetel houdt vermeesterd, 22
mijn Zetel, zeg ik, ja, mijn eigen Zetel,
in de ogen van Gods Zoon nog altijd ledig,[4]

1. Petrus, Jakobus, Johannes en Adam — 2. St. Petrus. — 3. Het licht van Jupiter is wit (zie Z. XIV 68 ); dat van Mars rood. Zie Vagev. Z. II, 14. Als zij van kleur verwisselden, zou Jupiter zo donkerrood zien als Petrus. De zin van deze omslachtige en wel wat gekunstelde beeldspraak schijnt te zijn: Petrus begon te gelijken op 'n rechtvaardige, die op 'n ongewone wijze toornig is. Jupiter is 'n beeld van de gerechtigheid, Mars van de gramschap. Over de reden van deze verandering bij Petrus zie v. 22 — 27. — 4. In deze terzine is spraak van paus Bonifacius de Achtste. Volgens Dante onteerde hij de pauselike Stoel, ja in de ogen van Kristus stond de Zetel van zijn

hij maakte tot 'n poel van bloed en modder 25
mijn doden-hof,[5] zodat de goddeloze,[6]
die van hierboven neerviel, lacht daaronder."[7]

Met eender kleur, als 's avonds en des morgens 28
de zon, vlak over zich, 'n wolk doet gloeien,
zag 'k nu geheel de hemel overgoten.

En als 'n kuise vrouw, hoezeer verzekerd 31
van eigen deugd, alleen reeds door te luistren
naar 't kwaad van andren, stil wordt en verlegen,

aldus verschoot van aanblik Beatrice; 34
en zo moet eens de hemel zijn verduisterd,
toen de Almacht leed zijn allerbitterst lijden.[8]

Dan, met 'n stem zo nieuw en vreemd mij klinkend, 37
dat eerst de kleur niet sterker was veranderd,
ging 't heilig licht[9] met spreken voort en zeide:

„Neen, Kristus' Bruid[10] is dáarom niet geadeld 40
door 't bloed van mìj, van Linus en van Cletus,[11]
om u te helpen goud bijeen te schrapen;[12]

maar om te stijgen tot dit zegepralen[13] 43
vergoten Sixtus, Pius en Calixtus,
zoals Urbaan, hun bloed na heel veel tranen.[14]

opvolger zelfs ledig, òfwel omdat Dante Bonifacius niet als wettig paus beschouwde òfwel omdat hij volgens de Dichter door zijn gedrag het pauselik ambt geheel onwaardig was, — 5. Rome, waar St. Petrus en zovele heiligen begraven liggen. Zie Z. IX, 140 vlgg. — 6. Lucifer. — 7. „Daaronder": in de Hel. Of in Rome? — 8. Deze terzine ziet op de duisternis, die over de aarde daalde bij Kristus' dood. Matth. XXVII, 45. — 9. St. Pieter. De zin van v. 37—38 is: de kleur van 't licht, dat Petrus omgaf, was door zijn gramschap niet méer veranderd dan de klank van z'n stem. Zie v. 11—15. 10. De kerk. — 11. Linus (gest. aô 79); Cletus (gest. aô 91): de twee eerste opvolgers van Petrus en beiden martelaar. — 12. In deze terzine verwijt Petrus Bonifacius de Achtste zijn misbruik van de geestelike macht en vooral de zonde van simonie. Vgl. Hel Z. XIX, 1 — 4 en 55 — 57. — 13. De hemelse zaligheid. — 14. Het is niet zeker, of de hier genoemde pausen in-

Nooit was 't ons oogmerk, dat het kroost der Kerke 46
deels rechts van hen die onze plaats vervullen,
deels aan hun linkerzijde kwam te zeetlen;[15]

nòch dat de Sleutels, die mij God verleende, 49
als teken zouden staan op 't oorlogsvaandel,
waarmee gedoopten zelfs besprongen werden;[16]

nòch dat mijn beeld als zegelmerk zou pronken 52
op valse en voor grof geld verkochte bullen,
zodat ik vaak van gramschap gloei en fonkel.[17]

Van hier[18] ontwaren wij op alle weiden 55
roofgierge wolven in het kleed van herders.
O Godsgericht, hoe lang nog zult ge zwijgen?

Om van ons bloed te drinken staan al vaardig 58
Gaskonje naast Cahors.[19] — O blijde morgen,
dat gij zo droevige avend nog moest baren![20]

Doch 't hoog Bestier,[21] dat eens voor 't oude Rome 61
door Scipio der wereld roem bewaarde,[22]
zal — zie ik goed — u ras ter hulpe komen.[23]

derdaad allen de eigenlike marteldood zijn gestorven. — 15. Het tweede verwijt, dat Dante Petrus in de mond legt, ziet op het partijtrekken van Bonifacius voor de Welfen ten koste van de Gibellijnen. De woorden zijn blijkbaar 'n zinspeling op Matth. XXV, 33 — 16. 'n Derde grief tegen de Paus is, dat hij als wereldlik vorst niet alleen tegen ongelovigen, maar ook tegen kristenen ten strijde trekt. Zie Hel Z. XXVII, 85 vlgg. — Op 't pauselik vaandel stonden de Sleutels van Petrus afgebeeld. — 17. Als laatste reden, waarom Petrus vaak in heilige toorn ontsteekt, wordt aangegeven: de misbruiken bij pauselike stukken als bullen, privilegies, interdikten enz. Zie Z. XII, 88—93. Z. XVIII, 130 vlgg. — 18. D.i. vanuit de hemel. — 19. Met Gaskonje en Cahors worden aangeduid: paus Clemens V en Johannes XXII, resp. geboortig uit Gaskonje en Cahors. Voor Clemens V zie Hel Z. XIX, 82; Vagev. Z. XXI, 91 en Z. XXXII, 157; Parad. Z. XVIII, 32. Voor Johannes XXII zie Z. XVIII, 130. — 20. „O blijde morgen" enz. De zin is: Wat zijn de latere pausen ver afgeweken van de heiligheid der eerste! — 21. N.l. Gods Voorzienigheid. — 22. Verwijzing naar de zegepraal van Scipio Africanus op de karthaagse veldheer Hannibal in de 2de puniese oorlog, 218—201 v. Kr.

En gij, mijn zoon, die om uw aardse leden 64
eens weerkeert naar omlaag, ontsluit uw lippen
en zwijg niet, waar ook ìk niet heb gezwegen." —

Gelijk we in onze lucht bevroren dampen 67
in vlokken neer zien dwarrlen, als de horens
van 's hemels Steenbok aan de Zonne raken,[24]

zo zag ik boven ons zich de ether tooien 70
als met 'n sneeuw van glorieuze vuren,
die nog bij ons verbleven kort te voren.[25]

Mijn blik rees met die lichten mee naar boven, 73
totdat hem de al te grote tussen-ruimte
verhinderde ze langer nog te volgen.

Nu zei de Vrouwe, die niet meer mijn ogen 76
naar boven zag gericht: „Zie naar beneden,
hoe ver we al vlogen door de hemel-ronden."

Sinds 't uur, dat ik voor 't eerst naar onder blikte, 79
was reeds, naar 'k zag, geheel de boog doorvlogen
van midden 't eerste clima totaan 't einde.[26]

(zie Hel Z. XXXI, 116—117.), waarin Dante 'n Godsoordeel zag. (Monarchia, II.) — 23. Zinspeling op de grote Redder, die zal komen. Zie Vag. Z. XXXIII, 40—45. — 24. In de tijd, dat het sneeuwt, d.i. in de winter, staat de zon in het teken van de Steenbok. — 25. De glorieuze vuren zijn de zonnen der zaalgen uit Z. XXIII, 28, die weer opstijgen naar 't Empyrëum. 26. Blijkens deze terzine is de Dichter nu met het sterrebeeld van de Tweelingen voortgewenteld van Jeruzalem naar Cadix. (zie v. 83.) Naar zijn geografiese voorstelling van de aarde, is hij dus 90° naar 't Westen gedraaid, en zijn er sinds Z. XXII, 113 vlgg. zes uren verlopen. De Dichter drukt dit enigszins vreemd uit door te zeggen, dat de boog van het eerste clima vanaf 't midden tot aan 't einde doorlopen is. De oude geografen verdeelden 't noordelik halfrond, vanaf de Evenaar tot aan de Noordpool, in verscheiden breedte-gordels, ook clima's genoemd, ieder met z'n eigen klimaat. Naar de geografie van zijn tijd houdt Dante, dat Jeruzalem in 't midden ligt van de eerste clima, en bijgevolg Cadix aan 't westelik einde ervan. Zie Van Delft: Danteverklaring. De Hemel bl. 366.

'k Zag even dus Ulysses' dwaze golven[27]
links achter Cadix; rèchts zag 'k haast de kusten,[28]
waar tot 'n zoete last eens werd Europe.[29]

En meer nog had mijn oog te zien gekregen
van 't nietig stukje grond,[30] schreed niet de zonne
diep onder ons[31] reeds verder dan één teken.[32] —

Mijn minnend hart, dat zich mijn Vrouwe wijdde
in eeuwge trouw, was meer dan ooit verlangend
om andermaal op Haar mijn blik te richten.

Als ooit Natuur of Kunst iets heerliks maakte
in 't menslik lichaam of diens beeltenissen,
om door het oog de geest en 't hart te vangen,

dat alles samen ware in 't niet gezonken
bij 't goddlik schoon, dat mij nu tegenstraalde,
toen ik mij wendde naar heur lachende ogen.

En zie, de kracht die mij haar blik verleende,
ontrukte mij aan 't stralend nest van Leda[33]
en dreef me omhoog naar de allersnelste hemel.[34]

27. „De dwaze golven" van Ulysses d.w.z. de straat van Gibraltar, waardoor Ulysses op z'n roekeloze tocht z'n ondergang tegemoet ging. Zie Hel Z. XXVI, 124 vgg. — 28. Phoenicië. — 29. „Europe" of „Europa", de schone dochter van koning Agenor, werd van Phoenicië naar Kreta ontvoerd door Jupiter in de gedaante van 'n stier. Zie Ovid. Metam. II, 833 vlgg. — 30. De aardbol. Zie Z. XXII, 151. — 31. „Diep onder ons": Dante bevond zich immers in de hemel van de vaste sterren, veel hoger dan de sfeer (de vierde), waarin de zon wentelt. — 32. Dante was in 't sterrebeeld van de Tweelingen, de zon in 't teken van de Ram, waartussen zich de Stier nog bevond. De zon stond bijgevolg veel meer naar 't Westen en zodoende was 't westelik deel van de aarde reeds in donker gehuld. — 33. Het sterrebeeld van de Tweelingen. Dante noemt dit Leda's nest, omdat de Tweelingen Castor en Pollux waren voortgekomen uit het ei van Leda, bevrucht door Jupiter. Ovid. Her. XVII, 55 vlg. — 34. 't Primum Mobile.

Diens meest nabije en verstgelegen delen 100
zijn zò gelijk, dat ik niet weet te melden,
waar Beatrice mij deed binnenzweven.[35]

Doch met 'n lach zo zoet, of in hàar trekken 103
Gòds vreugde blonk, hief Zij, die mijn verlangens[36]
als open voor zich zag, reeds aan te spreken:

„De werking der Natuur, die 's werelds midden 106
in rust houdt en àl 't andre rond doet draaien,
begint van hier als van haar verste grenzen.[37]

Geen ander „,waar"' bestaat voor deze hemel 109
dan Gods verstand: daaraan ontgloeit de liefde,
die hem beweegt en 't goed dat uit hem regent.

Zoals hìj zelf omsluit al de andre ronden, 112
omgordelt hem 'n kreits van licht en liefde;
maar God alleen begrijpt dit hoge wonder![38]

35. 't Primum Mobile, ook Kristal-hemel genoemd, bezit in al z'n delen dezelfde diafane schoonheid, zodat ze nergens afzonderlik zijn te onderscheiden. — 36. Dante wenste omtrent de natuur van 't Primum Mobile onderricht te worden. — 37. Zoals we reeds weten, vindt de cirkel-beweging van de wereld, die alleen onbeweeglik is in 't middelpunt van de aarde, z'n oorsprong in 't Primum Mobile, dat in duizeling-wekkende vaart al de lagere hemelen mede trekt. Zie Z. I, 123; Z. II, 113 vlgg. en Gastm. II, 6. — 38. Het Primum Mobile, als aan de uiterste grens van de stoffelike wereld, wordt door niets plaatselik omvat noch stoffelik beïnvloed. Dit alleen kan bedoeld zijn met de woorden, dat hij geen ander „waar" kent dan Gods verstand vanwaar zijn beweging („zijn liefde" zie Z. I, 76 vlgg.) en zijn krachten uitgaan. (v. 104—111) Immers het Primum Mobile wordt niet alleen bewogen door de hoogste Intelligentieën of de Serafijnen, maar zijn beweging en kracht stromen hem bovendien nog toe van 'n hoger hemel n.l. het Empyreüm, de sfeer van louter licht en liefde. (v. 112—113) Maar deze hoogste hemel (zie Z. XXII, 64—67.) wordt als iets geesteliks gedacht en zo is het Primum Mobile alleen omringd op 'n geestelike wijze, die God alleen begrijpt. Kort en goed betekenen deze verzen dus: 't Primum Mobile wordt door niets stoffeliks omvat of beinvloed, maar alleen door geestelike krachten en in tegenstelling met de lagere hemelen is het als 't ware in onmiddellik kontakt met God.

Niets leert ons zijn beweging onderscheiden, 115
doch alles wordt gemeten naar de zìjne,
zoals het tiental door de helft en 't vijfde.[39]

En hoe de tijd in deze hemel-ronde 118
zijn wortels heeft, zoals zijn loof in de andre,[40]
blijft voortaan ook ùw geest niet meer verborgen. —

O hebzucht, die zo diep de stervelingen 121
in 't donker van uw golven onderdompelt,
dat géen de macht meer heeft om òp te blikken![41]

Wèl bloeit nog in de mensen 't goed bedoelen,[42] 124
doch 't stadig klettren van de regenvlagen
maakt alle goede vrucht onnutbaar voedsel.

Geloof en onschuld leven in uw wereld 127
alleen bij kindren nog; maar beiden vluchten,
voordat de wangen zich met dons bedekken.

Hoe menigeen, die vast, als hij nog stamelt, 130
verslindt, zodra de tong hem is ontbonden,
wat iedre dis hem schaft, op àlle dagen.[43]

39. De zin van deze terzine is: de Kristal-hemel ontvangt zijn beweging van geen enkel ander stoffelik lichaam, maar alle andere ontvangen hun beweging van hem en naar zijn bewegingen wordt alle andere gemeten zoals het tiental door vijf en twee d.w.z. zoals het meer-samengestelde wordt berekend naar 't meer-enkelvoudige. — 40. Niet alleen vindt alle beweging van 't Heelal z'n oorsprong in 't Primum Mobile, maar 't is ook, juist door zijn beweging, de oorsprong en maatstaf van alle tijd. Tijd toch is volgens Aristoteles „motus secundum prius et posterius": beweging volgens eerder en later. Door de wortels (v. 119) worden bedoeld de diepre bestaansgrond van de tijd, door 't loof zijn uiterlike openbaring in de bewegingen van zon, maan en sterren als tijdmeters voor de mensen. — 41. De hebzucht leidt de geest der stervelingen af van 't hemelse naar 't aardse. De harmonie der stoffelike wereldorde brengt Dante op de morele wanorde der maatschappij. — 42. Vanaf v. 124 tot en met v. 141 spreekt de Dichter over het zedelik verval der mensen, terwijl hij vanaf v. 142 tot en met v. 141 de komst van 'n Redder aankondigt. — 43. Die als kind vastte, zal op rijper leeftijd zich aan geen vasten- of onthoudingsgeboden van de Kerk meer storen.

Hij die naar moeders stem, als brabblend knaapje
vol liefde luistert, wenst, als hij kan spreken,
haar spoedig naar het graf te zien gedragen.[44]

Zò wordt in de eerste jeugd reeds vaal en donker
de glanzend-witte huid der schone dochter
van wie ons de avond laat en brengt de morgen.[45]

O gìj, om niet te veel verbaasd te wezen,
bedenk, dat geen gezag meer is op aarde:
zo loopt de mens verdoold op boze wegen.[46]

Maar eer uw Wintermaand valt in de Lente,
om 't honderdst deel verwaarloosd daarbeneden,[47]
zal zulk 'n donder dreunen uit deez' sferen,

44. Om bevrijd te zijn van haar vermaningen en in 't bezit te komen van haar erfenis. — 45 „De schone dochter van wie" enz. is de mensheid, die naar 't lichaam de dochter is van de zon. Zie Z. XXII, 116. De gehele terzine schijnt 'n rekapitulatie of 'n samenvatting te zijn van v. 127—135. — 46. Zoals bekend, acht Dante het voor 't geluk der mensen noodzakelik, dat er één Paus en één Keizer is, die, ieder in eigen sfeer, de wereld bestuurt. In 1300, 't jaar van Dichters gefingeerde tocht, was de keizerlike troon werkelik onbezet en zetelde op de pauselike Stoel Bonifacius de Achtste, die Dante waarschijnlik voor onwettig paus aanzag. Zie v. 24 van deze Zang. 47. Volgens de juliaansche kalender, die in Dante's tijd gevolgd werd, stelde men de duur van het jaar op 365 dagen en 6 uren. Eigenlik was het 11 minuten en 12 sekonden korter; dus ongeveer 'n klein honderdste deel van 'n dag. (v. 143) Door 't verwaarlozen van dit honderste deel moest de lente telkens iets vroeger komen en zo na verloop van vele duizenden jaren Januarie of Wintermaand zelfs buiten de winter en in de lente vallen. (v. 142) Deze tijdsaanduiding van de komst van 'n redder, waarover gesproken wordt in de laatste verzen van deze Zang, mag niet letterlik opgevat worden: 1° geeft Dante op verschillende plaatsen in z'n Gedicht te kennen, dat hij 't einde van de wereld binnen niet al te lange tijd verwacht. 2° spreekt hij (zelfs nog in deze Zang n.l. in v. 63) over de *spoedige* komst van 'n redder. Misschien heeft de Dichter hier voor allen, die het einde van de wereld niet zo spoedig verwachtten noch de *spoedige* komst van 'n redder, nog eens uitdrukkelik diens *zekere* komst willen vaststellen door 'n zeer algemene en als 't ware zeer abstrakte tijdsaanduiding. Ook is mogelik, dat Dante op deze hyperboliese wijze eenvoudig wil uitdrukken, wat hij reeds meerdere malen had gezegd n.l. dat men op de redding heel niet lang zou

dat door de storm, die zich zolang liet wachten, 145
de boeg zich toont waar thàns nog is de spiegel,
zodat de vloot weer recht vooruit zal varen,

en goede vrucht zal volgen op de bloesem."[48] 148

behoeven te wachten. — 48. Door geweldige gebeurtenissen zal, onder invloed van de vertoornde Hemel (v. 144), de zedelike omkeer der wereld eens plaats hebben. Op tweevoudige, beeldende wijze wordt deze gelukkige verandering door Dante onder woorden gebracht: 1° zal de vloot (het mensdom) weer de goede weg inslaan; 2° zullen weer in 't menselik hart op goede voornemens („bloesem") goede daden („goede vrucht") volgen. Voor dit laatste zie v. 124—126 van deze Zang.

Zo had mij dan van 't droeve menseleven
van deze tijd de werklikheid ontsluierd
Zij die mijn ziel doet zweven door de heemlen.[1] —

Gelijk wij in 'n spiegel 't beeld ontwaren
van 't licht der fakkel — achter ons ontstoken —
éer wij 't in waarheid zien of in gedachte,

en achterwaarts ons wenden om te weten,
of 't beeld[2] de waarheid spreekt, en dan aanschouwen
hoe beide[3] als toon en tekst te samen stemmen,

zo leeft in mijn geheugen wat geschiedde,
toen ik mocht schouwen in die hemelse ogen,
waar Liefde eens 't koord uit vlocht om mij te binden.[4]

Want tot mijn ogen kwam, toen ik mij keerde,
al wat zich aan ons voordoet in deez' hemel[5]
zo vaak men daar de blik in 't rond laat zweven,

en 'k zag 'n Punt,[6] waar zoveel licht uit gloeide,
dat de ogen door die felle vlam getroffen,
zich voor zijn scherpe schichten sluiten moesten.[7]

En zelfs de ster, van hier[8] gezien, de kleinste,
zou naast dit Punt, als ster gesteld bij sterre,
in grootte en omvang op de maan gelijken.[9]

1. „Zij die" enz.: Beatrice òf als Dante's werkelike geleidster door de hemelen òf als symbool van de godgeleerdheid en genade, die zijn geest steeds ten hemel heffen. Over de zedelike wanorde van de wereld zie Z. XXVII, 121—138. — 2. 't Beeld van de toorts in de spiegel. — 3. 't Beeld van de toorts en de toorts zelf. — 4. Toen Dante als negenjarige knaap de eveneens negenjarige Beatrice voor 't eerst zag, ontvlamde hij aanstonds in liefde. Zie „Nieuw Leven" § 1. — De Dichter zegt hier, dat hij vooral bekoord werd door de schoonheid van de ogen. — 5. 't Primum Mobile. — 6. Dit geheimzinnig Lichtpunt verbeeldt God. — 7. Dante zag dit Lichtpunt eerst in de ogen van Beatrice. Immers tot de onmiddellike aanschouwing van God moeten wij voorbereid worden door de genade, waarvan Beatrice 't zinnebeeld is. — 8. Vanaf de aarde. — 9. De kleinste ster zou bij ons op aarde nog groot lijken naast dit allerkleinste Licht-punt. Deze

Wel op zo'n afstand als bij zware nevel 22
'n krans van licht de zon of maan omgordelt,
die door hun stralen hem zijn kleuren geven,[10]

bewoog zich om het Punt 'n vuurge cirkel 25
zo snel, dat hij in vaart had overwonnen
de hemel, die zich 't vlugst om de andre wentelt.[11]

En de eerste was omgeven door 'n tweede, 28
dìe door 'n derde en déze door 'n vierde,
waarop 'n vijfde volgde en dan 'n zesde.

Om deze lag 'n zevende gebogen, 31
zò wijd van omtrek, dat zelfs Juno's bode
als volle cirkel hem niet had omsloten.[12]

Zò de achtste en negende ook;[13] en elk dier kreitsen 34
bewoog met minder haast zich in de rondte,
alnaar hij meer van 't Licht-punt bleef verwijderd.[14]

onbegrijpelike kleinheid verbeeldt de absolute enkelvoudigheid en ondeelbaarheid van het goddelik Wezen. — 10. Hoe dichter de lucht beneveld is, hoe enger zon of maan omgeven zijn door de lichtkrans of halo, waarmee men deze planeten somtijds omkringd ziet. Zie Seneca's Nat. Quaest.: I, 2. 11. „De hemel, die" enz.: 't Primum Mobile. — 12. Juno's bode (zie Z. XII, 12.) is Iris of de Regenboog. De zevende cirkel is zo groot, dat de regenboog, als volle cirkel gedacht, hem niet zou omvatten. — 13. „Zò de achtste en negende ook." Hiermede wordt m.i. bedoeld, dat de achtste van de zevende en de negende van de achtste cirkel op eender afstand ligt als de zevende van de zesde. (v. 31—33) Deze aanduiding geschiedt misschien bij wijze van voorbeeld, waaruit wij zelf tot de proporties van al de andere cirkels en van het geheel moeten besluiten. In verband met het feit, dat de eerste cirkel zich op betrekkelik korte afstand van 't Licht-punt bevindt (zie v. 22—27.) en dat over de onderlinge afstanden van de zes eerste kreitsen gezwegen wordt, is ook mogelik, dat alleen de drie laatste cirkels op zulke grote afstanden liggen en dat zal dan wel zijn om 'n symboliese reden. De negen licht-kreitsen immers verbeelden de negen koren der engelen, zoals uitdrukkelik gezegd zal worden in v. 98 vlgg. — 14. 'n Eigenaardigheid van deze cirkels is, dat de grootste het langzaamst en de kleinste (zie

Het helderst in zijn vuurgloed was dìe cirkel, 37
die 't nauwst rondom de zuivre Vonk[15] zich prangde:
wijl hem, naar 'k gis, de Waarheid 't rijkst doorschittert.[16] —

Mijn Vrouwe, die wel zag, hoe 'k mij verbaasde, 40
nam 't woord en sprak: „Dit Licht-punt is 't beginsel
van al wat ìs in hemel en op aarde.[17]

Beschouw die kreits, het dichtste ermee verbonden, 43
en weet dat hij met zulk 'n snelheid wentelt
door 't liefdevuur, waarin hij werd ontstoken."[18]

En ik tot haar:[19] „Bewoog zich ònze wereld 46
naar de orde, die 'k aanschouw in deze cirkels,
reeds ware ik door uw woord volmaakt bevredigd.

Maar uit de zichtbre wereld kan ik leren, 49
dat alle hemel-ronden sneller draaien,
hoe verder van het middelpunt[20] zij wentlen.

v. 44.) het snelst ronddraait. — 15. 't Licht-punt: God. — 16. Méer licht is in de hemel 'n teken van méer kennis van de Waarheid d.i. van God. 17. Uitdrukkelik wordt hier door Beatrice gezegd, dat het Lichtpunt God verbeeldt, van wie alles afhankelik is. Haar woorden zijn door Dante ontleend aan Aristoteles: Metaph. XIII, 7. — 18. Gróter snelheid is in de hemel 'n teken van gróter liefde. Uit v. 39 bleek reeds, dat Dante al enigszins de betekenis van 't licht-vizioen begrijpt en dat de kleinste cirkel het hoogste koor der engelen verbeeldt, wat hier minstens indirekt door Beatrice wordt bevestigd. — 19. Vanaf v. 46 tot en met v. 57 spreekt Dante 'n zware twijfeling uit. Hij ziet n.l. tussen de geestelike wereld (het licht-vizioen of de negen koren der engelen rondom God) en de stoffelike wereld („ònze wereld" v. 46) 'n grote tegenstelling. Hier omhoog ziet hij, hoe de kleinste cirkel het meest schittert, het snelst draait en 't dichtst is bij het Licht-punt of God. In de stoffelike wereld is juist de grootste hemel ('t Primum Mobile) de voornaamste en snelste en 't dichtst bij God. — 20. „'t Middelpunt" d.i. òf de aarde zelf òf 't middelpunt der aarde, dat volgens 't ptoloméiese wereldstelsel 't middelpunt is van 't stoffelik heelal. —

Daarom, indien mijn wens zijn rust moet vinden 52
in deze wondren-hof en englen-tempel,[21]
alleen omsloten nog van licht en liefde,[22]

verklaar mij nu, waarom niet op éen wijze 55
het vóor-beeld en het ná-beeld[23] ommewentelt,
wijl 'k er vergeefs naar zoek in mijn gepeinzen." —

— „Wanneer bij zulk 'n knoop uw vingers falen, 58
't verbaast mij niet; steeds méer werd hij verwikkeld,
wijl géen het ooit beproefde hem te ontwarren."[24]

Zò sprak mijn Meesteresse en zij vervolgde: 61
„Let op mijn woorden, als ge uw dorst wilt lessen,
en scherp de krachten van uw geestvermogen:

De ruimte van uw stoffelike sferen[25] 64
is méer of mìnder naar de maat der krachten,
die zich verspreiden over alle delen.

21. 't Primum Mobile. — 22. „Van licht en liefde" d.w.z. door 't Empyrëum, waar de engelen en zaligen God zien en beminnen. Voor 't Empyrëum zie Z. XXII, 62 vlgg. Z. XXVII, 112—114 en Z. XXX—XXXIII. — 23. Het „vóor-beeld" is: de geestelike beweging der engelen rondom God. Het „ná-beeld": de stoffelike beweging der sferen rondom het middelpunt der aarde. — 24. De moeilikheid, gelegen in de bovengenoemde tegenstelling tussen geestelike en stoffelike wereld wordt vergeleken bij 'n knoop, die men nog nooit trachtte los te maken en die daarom steeds vaster werd. 25. Vanaf v. 64 tot en met v. 78 wordt Dante's twijfel omtrent voór- en nábeeld door Beatrice opgelost. Zij zegt: „Ofschoon er tussen geestelike krachten (uit de samenhang blijkt, dat er sprake is van *geestelike* krachten) en stoffelike ruimte per se geen verhouding bestaat, zal 'n groter geestelike kracht in groter stoffelike ruimte werken of zich over groter ruimte verspreiden, mits alle delen voor zijn werking even geschikt zijn. (v. 64—69) Daarom beantwoordt de kleinste licht-cirkel, die de grootste geestelike kracht verbeeldt n.l. het hoogste koor der engelen, aan de grootste stoffelike sfeer d.i. 't Primum Mobile. (v. 70—73) Als Dante dus bij deze lichtkreitsen méer wil letten op het intensiteitsbeginsel dan op het extensiteitsprinciep, zal alle tegenstelling tussen geestelike en stoffelike wereld, tussen vóor- en nábeeld, wegvallen en zal hij hun onderlinge wonder-schone harmonie ontwaren, daar elke grotere stoffelike sfeer door 'n engel van hoger orde bewogen wordt. (v. 73—78)

'n Groter kracht gaat uit naar groter zegen; 67
en groter zegen vult 'n groter ruimte,
mits ieder deel 't gelijklik op kan nemen.

Daarom beantwoordt hier de kleinste cirkel, 70
die 't rijkste in waarheid is en 't rijkste in liefde,[26]
aan gindse sfeer, die 't weids heelal doet wentlen.[27]

Zo gij dus naar de kràcht wilt onderscheiden 73
en niet naar 't uìterlik, waaronder de englen
als cirkelronden voor uw oog verschijnen,

dan ziet gij tussen sferen en bewegers[28] 76
'n wonderbare harmonie ontbloeien,
wijl gròter steeds met gròter is verenigd."[29]

Gelijk ons luchtruim helder wordt en stralend — 79
als Boreas vanuit die wang trompettert,
vanwaar de mìnder gure winden waaien[30] —

doordat de mist, die eerst de lucht bewolkte, 82
vervluchtigt en vervliegt, en heel de hemel
glimlachend links en rechts z'n schatten opent,

zo ging 't ook mij, nadat weer mijn Geleidster 85
mij door haar helder antwoord had bevredigd,
terwijl, als sterreschijn, de waarheid lichtte.

En toen haar stem niet lánger mij verblijdde, 88
was 't, of er vonken[31] uit de cirkels sprongen,
niet anders dan ge ziet bij gloeiend ijzer.

26. Zie v. 39 en v. 45. — 27. 't Primum Mobile. — 28. De engelen. — 29. Dit vers betekent dus, zoals reeds gezegd werd, dat elke grotere stoffelike hemel 'n voornamer engel tot beweger heeft, en elke kleiner sfeer 'n engel van lager orde. — 30. Volgens Brunetto Latini (zie Hel Z. XV, 30 vlgg.) hadden de vier hoofdwinden ieder twee bijwinden, die men enigszins met het blazen van de hoofdwind uit rechter of linker wang kan vergelijken. Hier is sprake van 'n bijwind van Boreas (de Noorderwind). Bedoeld wordt dus de noordoostelike wind, die in Italië wel krachtig, maar niet guur is en helder en droog weer brengt. — 31. Hiermede worden m.i. de engelen verbeeld.

En iedre vonk verwekte nieuwe sprankels;[32] 91
en àl die vonken groeiden tot miljoenen:
méer dan 't verdubblen op de schaakbord-vakken.[33]

Van koor tot koor hoorde ik Hosanna's jagen 94
naar 't vaste Punt, dat hòudt en steeds zàl houden
hen allen, waar ze zijn en immer waren.[34]

En Zij, die in mijn geest weer zag de twijfel,[35] 97
ze sprak: „U toonden de eerste beide cirkels
de Serafijnen en de Cherubijnen.

Zo haastig volgen zij hun liefdekluisters,[36] 100
om hun gelijkheid met het Punt te tonen,
alnaar de aanschouwing hoger is in luister.[37]

De naam der andren die om hèn weer kreitsen, 103
luidt: Tronen voor het aangezicht des Heren.
Zìj zijn 't, waarmede 't eerste drie-tal eindigt.[38]

32. Iedere engel scheen tientallen van anderen op te roepen. Over 't groot getal der engelen zie Z. XXIX. 130 vlgg. — 33. Dit vers is 'n zinspeling op de bekende geschiedenis van de uitvinder van het schaakspel, de Indiëer Sessa-Ebn-Dahir. Als men op 't eerste vak van het schaakbord éen graankorrel legt, op 't tweede twee, op 't derde vier, en zovoort, telkens verdubbelend, bereikt men 'n onuitspreekbaar groot getal. — 34. De zin van deze terzine is: Vanuit al de licht-cirkels of koren der engelen stegen Hosanna's op naar het Licht-punt of God, wiens aanschouwing de engelen nooit meer verliezen kunnen. Voor de vraag, hoe deze onafgebroken aanschouwing verenigbaar is met andere werken door de engelen verricht, zie St. Thomas: Summ. Th. P. I, Q. LII en LIII en vooral P. I, Qu. CXII, Art. 1. — 35. „De twijfel" n.l. omtrent de namen en rangorde der engelen en omtrent verschillende andere vragen, waarover gehandeld wordt in de gehele volgende Zang. — 36. De licht-cirkels worden „liefdekluisters" genoemd, omdat God in zijn liefde de engelen in die licht-kreitsen als 't ware vasthoudt. Zie v. 95—96. — 37. De zin van de gehele terzine is deze: Door hun snelle beweging tonen de engelen de grootheid van hun liefde. Door die liefde zijn zij, zover het ieder hunner mogelik is, gelijk aan God. Zie I Joës: III, 2. Maar die graad van vergoddelikte en vergoddelikende liefde is weer afhankelik van de graad hunner vergoddelikte of zaligmakende aanschouwing. Deze laatste nu is wederom afhankelik van hun verdienste in statu viae of van hun proeftijd. Zie v. 112—114. — 38. De negen koren der enge-

Nog moet ge weten, dat het heil dier geesten 106
zo groot is als hun blik daalt in de Bronne,[39]
die met zijn waatren ieders dorst bevredigt.

Daardoor zult ge ook begrijpen, dat hierboven 109
der vreugde wezen ligt in de akt van 't schouwen,
en niet in die der liefde, daarop volgend.[40]

En maatstaf voor dit schouwen is verdienste, 112
'n vrucht van goede wil en van genade:[41]
zò stijgt men trap voor trap naar 't hemels leven.[42]

De tweede drie-groep, zò vol levenssappen 115
in deze nimmer eindigende lente,
dat hem geen nachtelike Ram ontbladert,[43]

len zijn in drie afzonderlike groepen verdeeld. De eerste of voornaamste groep omvat de Serafijnen, de Cherubijnen en de Tronen. Beatrice voegt aan de derde naam hier nog bij: „voor het aangezicht des Heren." Dit derde koor van engelen wordt Tronen genoemd, omdat God voornamelik door hen gerechtigheid uitoefent. Voor de verklaring der andere namen van de koren der engelen zie Philalethes: Göttl. Comöd. Parad. Ges. XXVIII, p. 348 vlgg. en Dionysius Areopagiet: „De Coelesti Hierarchia" (Over de Hemelse Rangorde), voorn. vanaf c. 7 tot en met c. 11. — 39. God, bron van alle waarheid. — 40. Volgens St. Thomas en de Thomisten is het wezen van de eeuwige zaligheid („de vreugde hierboven" v. 107—108) gelegen in 't aanschouwen van God, en niet zoals Scotus en de Scotisten leren, in 't beminnen van God. Zie Summ. Th. P. I, Qu. LXII, Art. 9. en vooral Ia IIae Qu. 3, Art. 4 en 8. — Opmerkenswaardig blijft het m.i. niettemin, dat het hoogste engelen-koor dat der Serafijnen is, dùs der liefdegeesten bij uitnemendheid. — 41. De verdiensten bij de engelen zo goed als bij de mensen ontstaat uit de samenwerking van genade en vrije wil. Waar Dante hier verder beweert, dat *de graad* van de verdiende zaligheid ook bij de engelen evenals bij de mensen het geval is, afhangt van hun verdiensten, dan is dit niet overeenkomstig de doktrien van St. Thomas. Deze leert n.l. wel, dat de beatitudo ook door de engelen wordt verdiend, maar dat het *verschil* van die verdiende beatitudo niet komt van de verschillende verdiensten van de akt, maar van de meerdere of mindere perfectio van de agens. Zie Summ. Th. P. I, Qu. LXII, Art. 4, 5 en 6 alsook P. I, Qu. LXIII, 5 ad 3ium. — 42. Dit vers betekent dus: Naar de verdienste (zie vorige aantekening.) regelt zich de aanschouwing, naar de aanschouwing de liefde en naar de liefde 't genieten. Zie nog Z. XIV, 40 vlgg. — 43. In de Herfst staat voor

stuwt eeuwig zijn Hosanna's door de hemel, 118
driestemmig klinkend in drie bruiloftsreien,
die tot de twéede drie-reeks zich verenen.

Déez hierarchie omsluit drie soort van geesten: 121
de Heerschappijen eerst en dan de Krachten.
En de orde van de Machten is de derde.[44]

De Vorstendommen en de Aartsenglen zweven, 124
àl zingend in de twee voorlaatste koren.
En 't laatste omvat de spelemeiende Englen.[45]

En al die koren 't oog naar boven richtend, 127
hun kracht naar onder, trekken, zèlf getrokken
door God, naar God weer òp de ganse wereld.[46] —

In zijn bespiegeling van 's hemels reien 130
was Dionysius eertijds zò vurig,
dat hìj ze als ìk benoemde en onderscheidde.[47]

ons halfrond het sterrebeeld van de Ram aan de nachtelike hemel. In de koude herfstnachten beginnen de bladeren te vallen. Dante wil dus zeggen, dat het in de tuin der heemlen nooit Herfst wordt en altijd Lente blijft. — 44. De tweede drie-groep of het tweede engelen-koor vormen dus: de Heerschappijen, de Krachten en de Machten. — 45. De laatste drie-groep: de Vorstendommen, de Aartsengelen en de Engelen. — 46. Zoals in Z. II, 112—148 gezegd is, wordt iedere lagere hemel beinvloed door 'n hogere, en alle negen aardse sferen door 't Empyrëum. Maar in die invloed delen de geleiders der sferen of de engelen, die al hun invloed weer hebben van God. Zo gaat in 't heelal door de engelen alles van God uit en keert alles tot Hem terug. — 47. Beatrice zegt, dat de benaming en rangorde der engelenkoren, zoals zij ze hier gaf, eveneens zo zijn gegeven door Dionysius d.w.z. Dionysius de Areopagiet. Zie Z. X, 115, Aant. 32 blz. 101. — In de M. E. werden aan deze Dionysius twee mystieke geschriften toegeschreven n.l. „De Divinis Nominibus" (Over Gods Namen) en „De Coelesti Hierarchia" (Over de Hemelse Rangorde). In dit laatste werk wordt dus gehandeld over de rangorde der engelen. De latere historiese kritiek heeft uitgemaakt, dat deze werken 'n mystifikatie of 'n falsifikatie zijn en eerst werden samengesteld in de vijfde of zesde eeuw door 'n onbekende, die we tegenwoordig aanduiden als de Pseudo-Dionysius Areopagiet. 'n Duitse vertaling en kritiese uitgave van deze Pseudo-Dionysius leverde de duitse Jezuïet Stiglmayer.

Wèl dacht in later tijd Gregorîus[48] anders;
maar toen hij de ogen opsloeg in deez' hemel,
heeft hij geglimlacht om zijn vroegre dwaling.

En was 't 'n mens, die zulk geheim onthulde,
verbaas u niet; want mèt nog meer geheimen
uit hemels bogen heeft hem dìt ontsluierd

hij die 't hierboven zag met eigen ogen."[49]

48. „Gregorius": bedoeld is paus Gregorius de Eerste of de Grote (590—604). In plaats van de Heerschappijen (vierde koor van bovenaf) stelde hij de Vorstendommen en op dézer plaats (zevende van bovenaf) de Heerschappijen. Zie Hom. in Evang. l. II, hom. 34, n. 7. (Migne P. L. 76, 1249 s.) We moeten hier nog opmerken, dat Dante zelf in Gastm. II, 6 oorspronkelik 'n geheel andere indeling gaf van de engelen-koren. Volgens velen heeft hij deze indeling in de eerste Zangen van het Paradijs Z. V, 115 en Z. IX, 61 (zie echter de aantekeningen bij deze verzen.) ook nog gevolgd. Híer echter sluit hij zich geheel aan bij Dionysius. — 49. De zin vanaf v. 136 tot en met v. 139 is: „Verwonder u er niet over, dat door 'n mens n.l. Dionysius de Areopagiet zulk 'n hemels geheim verkondigd is, want hij heeft dit waarschijnlik gehoord van zijn leermeester St. Paulus, die het zelf in de hemel gezien had. Voor dit laatste vgl. Hand. der Apost. XVII, 34; II Corinth. XII, 4 en Hel Z. II, 32.

Terwijl de beide kindren van Latone,[1] 1
door 't licht van Ram en Weegschaal nog omsluierd,
zich samen met de horizon omgorden

vanaf 't moment als 't Zenith hen doet zweven 4
in evenwicht, tot ze eigen halfrond kiezend
ook beiden weer die gordel vàn zich werpen,

zo kort[2] nu zweeg, 't gelaat door lach verhelderd, 7
mijn Beatrice, strak naar 't Licht-punt[3] starend,
dat door zijn gloed mijn oog had overweldigd.

En zij hief aan: „Wat gij nu wenst te horen[4] 10
zèg ik, doch vràag ik niet, wijl ik 't aanschouwde,
waar elk „,wanneer'" en „,waar'" te samen komen.[5]

Niet, om bij eigen rijkdom méer te voegen — 13
wat niet kan zijn — doch wèl opdat haar luister
als in weerspiegling „,Ik besta!'" mocht roepen,

ging buiten iedre grens van tijd en ruimte 16
in eigen eeuwigheid, daar Zij 't zo wilde,
ons de eeuwge Liefde in nieuwe liefden open.[6]

1. „De beide kinderen van Latone" (of Latona): Apollo en Diana d.w.z. de Zon en de Maan. Op de dag van aequinoctium staan Zon en Maan 'n enkel ogenblik tegenover elkaar aan de horizon: de Zon in het teken van de Ram, de Maan in dat van de Weegschaal. Dan zijn beiden even ver van 't Zenith of van het Toppunt van de horizon, en worden door het Zenith in evenwicht gehouden. Dit duurt maar éen ogenblik, daar ze beiden dadelik van halfrond wisselen, d.i. omdat de Zon óp- en de Maan òndergaat. 2. Dus: éen ogenblik. — 3. God. Zie Z. XXVIII 16 vlgg. — 4. N.l. onderrichting omtrent de engelen. — 5. D.i. in God, voor wiens alwetendheid alle tijd (elk ‚wanneer') en alle plaats (elk ‚waar') tegenwoordig zijn. — 6. De zin vanaf v. 13—18 is: God („de eeuwge Liefde" v. 18) schiep de wereld, niet tot vermeerdering van z'n innerlike glorie, maar om z'n goedheid uit te storten en in de schepselen, vooral de redelike schepselen, 'n uiterlik getuigenis te geven van zijn grootheid. Met „de nieuwe liefden" (v. 18) worden de engelen bedoeld. In Z. XXX, 103 en in deze Zang v. 46—47 worden de engelen „liefden" of „geesten van liefde" genoemd. Er wordt hier alleen gesproken over de engelen, omdat Z. XXVIII en Z. XXIX

Toch lag Zij eerst niet in verstarring neder; 19
want nòch 'n „,vroeger"' was er nòch 'n „,later,"'[7]
voordat Gods Geest de waatren over zweefde.[8]

Èn vorm èn stof, gescheiden of verbonden,[9] 22
ging van God uit in 't zíjn, zoals drie pijlen
wegsnorren van 'n schietboog met drie koorden.

En evenals in glas, kristal of amber 25
'n lichtstraal zò weerkaatst, dat tussen komen
en zìjn geen enkel tijd-deel is te ontwaren,

speciaal over de engelen handelen en deze als voornaamste wezens *geheel* de schepping vertegenwoordigen. — De vrije scheppingsdaad van God (v. 17) ligt buiten alle tijd en ruimte besloten in Zijn eeuwigheid: mèt de scheppingsdaad juist ontstaat eerst tijd en plaats. Zie volgende terzine. — 7. Philalethes annoteert bij deze verzen: „De eeuwigheid sluit uit zowel 't begrip „aanvang en einde" als 't begrip van opvolging. („,vroeger"' en „,later"' v. 20) Daarom kan men van God, die niet in de tijd, maar in de eeuwigheid leeft, niet zeggen, dat Hij vóor de schepping als 't ware werkloos was, daar voor Hem nòch verleden nòch toekomst bestaat, maar alleen het eeuwig heden." (Zie St. Thomas: Summ. Th. P. I, Qu. 10. — 8. Zie Gen. I, 1. Naar Dante's opvatting betekent dit vers hier eenvoudig: vóor God schiep. — 9. Vanaf v. 22 tot en met v. 36 is de zin: God heeft alle wezens tegelijk geschapen. De Dichter spreekt over 'n drievoudig zijn d.i. hij behandelt hier de drievoudige indeling der schepselen door de scholastiek naar hun wezen en bestaansorde. Hij doet dit nìet met de streng wetenschappelike termen, maar analogice. Zo noemt hij de zuivergeestelike wezens (de engelen) zuivere vorm (v. 22), omdat zij geen lichaam informeren; en zuivere dadelikheid (v. 33), omdat zij dìt, schoon niet naar hun existentie, tenminste zijn naar hun wezen. De stoffelik-geestelike wezens (de mensen) noemt hij vorm en stof (v. 22) en dadelikheid met mogelikheid verbonden (v. 35—36), omdat de ziel en het lichaam, samen voor 't begrip „,mens"' noodzakelik, uit geest en stof bestaan. De zuiver-stoffelike wezens noemt hij stof (v. 22) en zuivere mogelikheid (v. 34), omdat in deze, schoon geïnformeerd, de stof prevaleert en de abstrakte oerstof (materia prima) inderdaad zuivere potentie is. — Sommige kommentatoren menen, dat onder zuivere vorm of zuivere dadelikheid verstaan moeten worden de engelen; onder zuivere mogelikheid of zuivere stof alle aardse wezens (ook dus de mens?); en onder gemengde wezens: de onbederfelike hemelen of sterren. Deze mening lijkt mij uiterst moeilik te verdedigen.

zo straalde van hun koninklike Meester 28
gelijklik dit drievoudig zijn naar buiten,
niet onderscheiden naar begin of einde.

Gelijk geschapen is met al die wezens 31
hun orde en rang: zò zijn de top der schepping[10]
wie zuivre daadlikheid werd toegemeten.

De loutre mooglikheid is 't laagst gezeteld; 34
en daadlikheid, met mooglikheid verbonden
door onverbreekbre banden, troont in 't midden. —

Van de englen heeft Hieronymus geschreven, 37
dat zij reeds eeuwen lang geschapen waren,
vóor God in 't aanzijn riep àl de andre wezens.[11]

Nochtans, de wàarheid[12] staat op vele bladen, 40
wier schrijvers eens de Heilge Geest verlichtte.[13]
Indien ge aandachtig leest, zult gij 't ervaren.

10. Ofschoon in v. 32—36 geen plaatselike rangorde gegeven schijnt, zal toch in verband met v. 46 bij „de top der schepping" aan 't Empyrëum gedacht moeten worden. — 11. In v. 25—30 is gezegd, dat alle dingen tegelijk geschapen zijn. Dante volgt hier de mening van St. Augustinus. Deze leerde n.l. dat de z.g. onveranderlike dingen d.w.z. de anorganiese natuur, de hemelen, de sterren en de engelen tegelijk geschapen zijn in zìch; de dieren, de planten, de mensen ook tegelijk met deze, maar alleen in kiem of causaliter of potentialiter. Zie De Gen. ad litt. l. IV, c. 33; l. V, c. 24; l. VI, 1—6. (M. P. L. 14, 1093 s.); Petr. Lombardus (Sent. II, Dist. II) en St. Thom. (Summ. Th. P. I, Qu. LXXIV, Art. 2.) volgden Augustinus gedeeltelik, Dante geheel. Wat nu speciaal de engelen betreft, hield de beroemde latijnse kerkvader St. Hieronymus (± 335—420) met de griekse Vaders, dat de engelen lang vóor de stoffelike wereld geschapen waren. (Zie St. Hieronym. in Epist. ad Titum I, 2. (M. P. L. 26, 560) In de twee volgende terzinen weerlegt Dante Hieronymus door 't gezag van Bijbel en Rede. — 12. N.l. dat ook de engelen tegelijk met de andere dingen zijn geschapen. — 13. „Op vele bladen.... verlichtte" n.l. in de Bijbel. Een der belangrijkste plaatsen is b.v. „Die leeft in eeuwigheid, schiep alles tegelijk." Eccli. XVIII, 1.

En enigszins begrijpt het zelfs de Rede, 43
wijl 't haar ontgaan zou, hoe de sfeerbewegers
zolange tijden zonder sferen bleven.[14]

Nu weet gij „,waar, wanneer en hoe'" die geesten 46
van liefde zijn geschapen;[15] en zo doofden
drie vlammen[16] in het vuur van uw begeren. —

Men zou zo snel niet eens tot twintig tellen 49
als één gedeelte van Gods englenscharen
beroering bracht in 't rijk van de elementen.[17]

Doch 't deel, dat bléef, begon zijn kunstvol kreitsen, 52
zoals gij 't hier aanschouwt, met zoveel vreugde,
dat géen zijn hemeldans ooit zal beëinden.[18]

Vervloekte hoogmoed was begin van 't jammer, 55
de trots van hem,[19] die reeds uw oog aanschouwde,
begraven onder àl der wereld lasten.[20]

14. Ook de Rede kan al enigszins begrijpen, dat de engelen met de andere dingen tegelijk geschapen zijn. Daar 't immers hun taak is, de hemelen te bewegen, zouden zij heel lang werkloos gebleven zijn. Biezonder doorslaand lijkt de redenering niet. Daarom drukt Dante zich wellicht in v. 43 zo voorzichtig uit. — 15. De engelen zijn dus geschapen als zuivere geesten („hoe"); tegelijk met de andere dingen (wanneer"); en in verband met dit laatste mèt en ìn het Empyrëum. („waar") Zie v. 32. — 16. „Zo doofden" enz.: zo werden drie vragen opgelost. — 17. „Het rijk van de elementen" d.w.z. de aarde. — 'n Gedeelte van de engelen stond op tegen God onder aanvoering van Lucifer. Deze werd naar de aarde geslingerd. De zee vluchtte, de aardmassa sprong op enz. Zie Hel Z. XXXIV, 121 vlgg. Vers 49 zal misschien niet letterlik, maar hyperbolies opgevat moeten worden, ofschoon ook Petr. Lombardus en St. Thomas van 'n heel korte tijd spreken. Zie Petr. Lomb. Sent. II, Dist. 3 en St. Thomas: Summ. Th. P. I Qu. LXII, Art. 5; Qu. LXIII, Art. 6. Over de engelen, die volgens Dante's fiktie in de strijd tegen God neutraal bleven en naar 't Voorportaal van de Hel verbannen werden (zie Hel Z. III, 37 vlgg.) wordt hier terecht niet meer gerept. Zie Hel Z. III, 49—51. — 18. Dat gedeelte van de engelen, dat God getrouw bleef, werd na z'n korte proeftijd tot de bovennatuurlike zaligheid of visio beatifica verheven, of, zoals Dante 't zag in dit licht-visioen, tot het eeuwig wentelen rondom het geheimzinnig Licht-punt. — 19. Lucifer. De grond van Lucifers val en diens aanhang wàs en kòn alleen zijn

Doch die gij hier ziet, bleven steeds bescheiden, 58
wèl wetend voort te komen van de Algoede,
die hen geschapen had voor 't hoogst begrijpen.[21]

Daarom is aller blik zo hoog verheven 61
door goddlik gratie-licht en door verdiensten,
dat heel hun wil in 't goede blijft bevestigd.[22]

En twijfel nu niet meer, doch blijf verzekerd, 64
dat ieder hart, alnaar 't zich heeft geopend,
genade ontvàngen zal en ook verdienen.[23]

En heeft uw geest mijn woorden opgenomen, 67
dan kunt gij tans, al helpt u ook geen ander,
tevreden rondzien door deez' heilge koren.

Doch daar geleerd wordt in uw aardse scholen,[24] 70
dat de englen van nature zijn begiftigd
met vrije wil, begripskracht en geheugen,

de hoogmoed. Zie St. Thomas: Summ. Th. P. I, Qu. LXIII, Art. 2 en 3. 20. Zie Hel Z. XXXIV, 111. — 21. Terwijl de afgevallen engelen door eigen kracht God wilden zien, erkenden de trouw gebleven geesten, dat zij God onmiddellik enkel konden zien door Diens genade. — 22. Door de visio beatifica zijn de goede engelen per se in 't goede bevestigd. In v. 61 en 62 wordt nogmaals gezegd, dat de visio beatifica ook voor de engelen 'n vrucht is van genade en van verdienste. — 23. Onder algemene bewoordingen bekrachtigt Dante hier, naar ik meen, ten slotte ook dit nog, dat zowel voor mensen als voor engelen de hemelse zaligheid en de graad ervan afhankelik is van verdienste. — 24. Bij haar uiteenzetting van de leer over de engelen, wil Beatrice ook nog spreken over de kwestie of de engelen geheugen bezitten. (v. 71—81) Ze zegt, dat omtrent dit vraagstuk op aarde zo'n grote verwarring bestaat, omdat de filosofen en theologen geen onderscheid maken tussen de natuurlike en bovennatuurlike kennis bij de engelen en tussen hun toestand vóór en nà hun conversie d.i. tussen hun kennen vóór en nà hun verheffing tot de visio beatifica. Na hun verheffing tot de visio beatifica, zo leert Beatrice, is er bij de engelen geen spraak meer van geheugen, omdat de engelen alles wat zij in God zien, eeuwig en altijd zien zonder enige onderbreking door andere voorstellingen. Prakties stemt deze leer overeen met het gevoelen van St. Thomas, ofschoon er theoreties enig verschil bestaat. Zie Summ. Th. P I, Qu. LVIII, Art. 1. —

wil 'k langer u de waarheid niet verhelen, 73
die bij deez' leer zo dikwels wordt verduisterd,
door dubbelzinnigheid in schrift en spreken:

Sinds de englen in Gods aanschijn zich verheugden, 76
onttrokken zij ook nimmer meer hun blikken
aan dat Gelaat, waarvoor niets blijft omsluierd.

Nooit dus wordt door iets nieuws de Godsaanschouwing 79
meer afgeleid, en dus is zich bezinnen
op wat de geest ontweek, ook gans onnodig.

Zo droomt men daaromlaag met open ogen, 82
aan eigen woord of wèl of nièt gelovend;
doch 't laatste is groter schande en zwaarder zonde.[25]

Gij, mensen, gaat in uw bespiegelingen 85
niet langs éen weg: zozeer wordt gij verbijsterd
door liefde tot de schijn en diens verzinsels.

En toch verdragen wij met mindei toornen 88
dit alles hier omhoog dan als de Bijbel
verminkt wordt of terzijde ligt geschoven.

Want wie bedenkt nog, hoeveel bloed het kostte 91
Gods woord te zaaien,[26] en hoe God behagen
die zich in deemoed aan de Schriften houden!....

Doch eìgen vondsten wil tans ieder geven; 94
dìe galmen luidkeels uit uw predikanten,
en van het Evangelie wordt gezwegen.

25. Vanaf v. 82 tot en met v. 126 maakt Beatrice 'n vrij uitvoerige digressie, om 'n geduchte strafrede te houden tegen de onwaarheden, fabels enz. in de filosofiese en theologiese scholen (v. 85—93) en op de kansels. (v. 94—126) De verzen 83 en 84 betekenen: sommige leraars spreken onbewust, andere bewust onwaarheid. Dit laatste is natuurlik heel wat erger dan het eerste. — 26. Dit ziet op de martelaren voor 't geloof en Kristus' leer. —

De een zegt, dat bij des Heren droevig sterven[27]
de maan terugliep en de zon bedekte,
zodat diens licht niet doordrong naar beneden.

'n Ander, dat het licht vanzelf verdoofde,
waarom de duisternis zo goed bij de Ebro
en de Indus als bij 't joodse volk zich toonde.

Uw stad telt zoveel Lapi's niet en Bindi's
als links en rechts door 't jaar vanaf de kansel
wordt uitgestrooid aan fabels en verdichtsels.[28]

Zo keren overal de onnoozle schaapjes,
alleen met wind gevoed, vanuit de weide:
maar zulke onwetendheid weert schuld nòch schade.[29]

Neen, Kristus sprak niet tot Zijn eerste jongren:
„„Gaat uit en predikt grappen aan de wereld!'"
De wàarheid gaf Hij hun om op te bouwen.[30]

Dìe waarheid preekten zij zò luid en krachtig,
dat ze in hun strijd om 't waar geloof te ontsteken,
van 't Evangelie schild en lans zich maakten.

Tans trekt men rond met fratsen en met grollen;
en als de preek het volk maar braaf doet lachen,
dan zwelt de kap,[31] en méer wordt niet gevorderd.

27. In deze en volgende terzine geeft Beatrice 'n voorbeeld van verkeerde prediking. Zij die preekten over Kristus' dood, zwegen over de betekenis van dat sterven voor 't kristelik geloofs- en zedenleven, maar verdiepten zich in allerlei bijkomstigheden om met hun geleerdheid te pronken; zo gingen zij in d'n brede na, hoe de duisternis verklaard moest worden bij Kristus' dood. (zie Matth. XXVII, 45.) — 28. Van dergelike vertelsels of fabels op de kansel werden er jaarliks meer uitgestrooid dan er veel-gebruikelike persoonsnamen waren in Florence. Lapo is 'n afkorting van Jacopo (Jakob); Bindo van Albino of Ildebrando (Hildebrand?) — 29. De onwetendheid der gelovigen („de schaapjes") in grote punten van 't geloof kan niet verontschuldigd worden door zulke preken, omdat zij dergelike preken hun bijval betuigden. — 30. Zie I Cor. III, 11. — 31. In de M.E. behoorde bij de kleding van de mannen 'n kap of capuce, die òp- en néerge-

Doch zag het volk eerst goed, wat vogel[32] nestelt
in 't donker van die kap, o, vast zou 't weigren
de vrijspraak,[33] waar 't nog steeds z'n hoop op vestigt.

Hierdoor schoot zoveel domheid uit de bodem,
dat rijk en arm, naar geen bewijzen vragend,
aanvliegen zou op allerlei beloften.[34]

Hiermee mest Sint Antonius zijn varken;
ook anderen, veel erger nog dan zwijnen,
en waar hij mee betaalt, mist alle waarde.[35]

Doch daar wij reeds zo ver zijn afgeweken,
richt naar de rechte weg opnieuw uw ogen,
opdat we te eerder onze tocht bëenden.[36] —

Zòvelen van die geesten[37] zijn hierboven,
dat nooit 'n mens in woord of in gedachte
tot zulk 'n groot getal vermocht te komen.[38]

slagen kon worden. Ook de geesteliken, zowel de sekuliere als de reguliere, droegen zulke kappen, en deze waren zelfs groter dan die van de leken. — 32. De duivel. Zie Hel Z. XXXIV, 47. — 33. De absolutie in de biecht, aflaten, dispensaties enz. — 34. De zin is: Door dergelike misbruiken in geestelike zaken nam de domheid bij 't volk zodanig toe, dat men iedere monnik of geestelike zou geloven zonder te vragen naar zijn kerkelike machtiging. — 35. De H. Antonius d.w.z. de heilige egyptiese kluizenaar (251 —356 n. Kr.) wordt voorgesteld met 'n varken aan z'n voeten, om te verbeelden, hoe hij zijn lagere driften overwon. Om die voorstelling met 'n varken is hij misschien de patroon geworden tegen ziekten onder het vee. Met bijtende spot noemt Dante hier waarschijnlik de onwaardige geesteliken „de H. Antonius-met-het-varken!" „'t Zijn me de H. Antoniussen wel! Die heilige overwon z'n driften, zij mesten hun beestje (hun lichaam) goed en niet alleen zich zelf mesten zij, maar ook hun nog slechter vrienden of vriendinnen. (v. 125, vgl. Z. XXII, 84), terwijl zij de gelovigen voor hun stoffelike weldaden onechte geestelike goederen (munten zonder waarde v. 126) in de hand stoppen." — 36. Beatrice wijst er Dante op, dat ze tot hun eigenlik onderwerp n.l. de engelen moeten terugkeren, waardoor het einde van Dante's tocht ook bespoedigd wordt. — 37. De engelen. — 38. Nog 'n ander vraagstuk omtrent de engelen is: hun aantal.

En let ge op wat u Daniël verkondigt, 133
dan wordt u klaar, hoe onder zijn miljoenen
hun juist getal voor ieder blijft verborgen.[39]

Het eerste Licht,[40] dat neerstraalt over allen,[41] 136
weerspiegelt zich in ieder zò verschillend,
als 't glansen schiep, die leven van Zijn glansen.[42]

En wijl naar 't schouwen zich de liefde regelt, 139
zal ook in 't englendom het liefde-gloeien
bij de ene méer, bij de andre mìnder wezen.[43]

Beschouw de grootheid dan, beschouw de liefde 142
van 't eeuwig Wezen,[44] dat miljoenen wezens[45]
in 't aanzijn riep, waarin 't Zijn luister spiegelt,

schoon 't éen blijft in Zichzelf zoals te voren."[46] 145

39. De profeet Daniël, VIII, 10 zegt van God en de engelen: „Duizendmaal duizenden dienden Hem en tienduizend maal tienduizenden omringden Hem." Ofschoon het aantal engelen objektief bepaald moet zijn, wil de Profeet door deze grote cijfers te kennen geven, dat het aantal engelen voor 'n schepsel ontelbaar zijn. Zie nog Z. XXVIII, 91—93. — 40. God. 41. De engelen. — 42. Iedere engel, in tegenstelling met de mens of 'n zuiver stoffelik wezen, vormt 'n species op zich zelf. Zie St. Thomas: Summ. Th. P. I Qu. L, Art. 4. — 43. Zoals we al meermalen opmerkten, regelt de liefde der zaligen zich naar de graad van hun aanschouwing. Dit is a fortiori het geval bij de engelen, wijl hun schouwen voor ieder afzonderlik verschillend is. Zie v. 136—138. — 44. God. — 45. De engelen. — 46. Ofschoon God zichzelf als uitstort over miljoenen wezens of engelen, waarvan ieder nog wel geheel verschillend is, blijft Hij toch éen en onverdeeld in Zichzelf, zoals Hij was van eeuwigheid. Vgl. nog Z. XIII, 58—60.

Wanneer, zes duizend mijlen wel verwijderd,
de middag-stonde gloeit, doch hìer[1] de wereld
haar schaduw langs de vlakke grond laat glijden,

zien wij het midden van der heemlen diepte
zich zò verandren, dat reeds enkle starren
hun stralen langer niet naar de aarde schieten;

en als de glanzendste der Zonne-boden[2]
dan almaar dichter aanzweeft, sluit de hemel
om beurt zijn lichten weg, ook 't allerschoonste:[3]

zo zag ik nu de spelende triomfen —
rondom het Punt dat mij had overweldigd
en dat omsluit, waar 't Zelf van schijnt omsloten[4] —

al meer en meer uit mijn gezicht verdwijnen......
En toen ik nìets meer zag,[5] dreef mij de liefde
het oog weer op te slaan naar mijn Geleidster.

Zo alles, wat ik vroeger van Haar zeide,
in éen triomfgezang werd saamgedrongen,
nog zou het voor zijn taak onmachtig blijken.

1. „Hìer" d.i. in Italië. De vergelijking van v. 1—15 betekent: „Gelijk men de sterren bij 't aanlichten van de dag ziet verbleken en verdwijnen, zo zag ik allengs het licht-visioen der engelen (zie Z. XXVIII, 16 vlgg.) geheel verdwijnen." Tot begrip van de eerste terzine nog 't volgende: Volgens Gastm. III, 5 moet de gehele omvang van de aarde zijn: 20,400 italiaanse mijlen, zodat de kwadrant 5100 mijlen bedraagt. Als dus ± 6000 mijlen oostwaarts van Italië de middagzon brandt (in de tekst staat eigenlik „de zesde stonde gloeit," omdat Dante's tocht in de Lente valt, wanneer de zon 's morgens om zes uur opkomt), dan zal in Italië weldra de ochtend aanbreken en ligt de schaduwkegel van de aarde („de wereld" v. 2) bijna loodrecht westwaarts in de ruimte. — 2. „De glanzendste" enz.: de dageraad. — 3. De morgenster. — 4. God (het geheimzinnig Lichtpunt), die hier omsloten schijnt door de koren der engelen, („de spelende triomfen"), omsluit Zelf in zijn onmetelikheid àl 't geschapene, dus ook de engelen-koren en 't Empyrëum. — 5. N.l. van het licht-visioen.

De schoonheid, die ik zag, ontgaat niet enkel 19
ons menslik oog, maar ook houd ik voor zeker,
dat haar volmaakt alleen geniet haar Schepper.[6]

Hier geeft mijn fantazie zich zelf gewonnen, 22
méer dan komedie- of tragediedichter,[7]
waar hij beklimmen moest zijn steilste hoogten.

Gelijk het zwak gezicht bij 't zongeschitter, 25
zo voel ik tans, Hàar zoete lach herdenkend,
de krachten van m'n geest mijzelf ontzinken.

Sinds de eerste dag dat ik in 't aardse leven 28
haar aanschijn zag[8] totaan dìt zien hierboven,
vermocht mijn Lied haar schoonheid uit te beelden:

doch tans mag ik haar pracht niet verder schildren 31
en snel moet ik de schrijfstift nederleggen,
als wie de grenzen zijner kunst bereikte.

Zij nu, wier luister ik aan forser tonen 34
dan die van mìjn bazuin[9] moet overlaten,
nu deez' zijn zware taak dra zal voltooien,[10]

6. Zoals aanhoudend vermeld werd b.v. Z. V, 94—96; Z. VIII, 15 enz., steeg Beatrice's schoonheid van hemel tot hemel. Aangekomen in de hoogste hemel of 't Empyrëum (zie v. 38—39.), zegt Dante, dat die schoonheid elk begrip te boven gaat, dat ze in haar volkomenheid alleen genoten wordt door God. De reden daarvan is, dat Beatrice's schoonheid in 't Empyrëum verbeeldt de onmiddellike aanschouwing van het goddelik wezen, 'n aanschouwing, waaraan het redelik schepsel wel deelachtig gemaakt kan worden, maar die in haar volkomenheid natuurlik alleen gesmaakt kan worden door God zelf. Zie St. Thomas, Summ. Th. Ia IIae Qu. III, Art. 1 en Suppl. ad P. III Qu. XCII, Art. 1. — 7. Volgens de vakterminologie der M.E. onderscheidde men alle gedichten in twee hoofdsoorten: komedie's en tragoedie's. Komedie's waren geschreven in de eigen landstaal, begonnen droevig en eindigden blij; tragoedies, in 't Latijn geschreven, begonnen blijde en eindigden droevig. Vgl. Hel Z. XVI, 128. Aant. 36 bl. 126. — 8. N.l. als negenjarige knaap. Zie „Nieuw Leven" § 3. — 9. Waarschijnlik is bedoeld: „aan hoger lof dan die van mensen." Zie v. 19—21. — 10. „Nu déez'" enz. d.w.z. nu mijn bazuin d.i. mijn Dichtwerk z'n einde nadert.

Zij nu gebaarde en sprak zoals 'n leider 37
aan 't eind der reis:[11] „Vanuit de wijdste ronde[12]
zijn we in de sfeer van louter licht[13] geheven,

'n geestlik licht, dat overvloeit van liefde, 40
'n liefde tot de Algoede vol van jubel,
'n jubel àlle zoet te boven stijgend.[14]

Hier zult gij zien de beide legerscharen 43
van 't Paradijs; en de ene zult ge aanschouwen,
zoals hij wezen zal bij 't eind der dagen".[15] —

Gelijk 'n bliksemstraal, die plots de krachten 46
van ons gezicht verlamt, zodat onze ogen,
ook wat het helderst straalt, niet meer ontwaren,

zo vlamde om mij 'n levend lichtgefonkel, 49
en bleef ik door zijn blikseming omsluierd,
waarin voor de ogen alles scheen verzonken.

11. Ook de taak van Beatrice als Geleidster is in de laatste en hoogste hemel haast ten einde. — 12. 't Primum Mobile. — 13. 't Empyrëum. — 14. In deze terzine worden de drie opeenvolgende akten van de hemelse zaligheid aangegeven: God aanschouwen, liefhebben en genieten. — 15. „De beide legerscharen" d.i. zij die in hemel of op aarde streden voor God n.l. de engelen en de zaligen. Engelen en zaligen moest de Dichter volgens de eis der kunst wel zien in zichtbare gestalte. Maar bij 't laatste oordeel of „aan 't eind der dagen" zal hij de engelen zien als zuivere geesten, de zaligen evenwel zoals nu met 'n lichaam, maar dat zal dan hun werkelik lichaam zijn, waarvan hun tegenwoordig schim-lichaam reeds de zuivere weergave is. — Alvorens echter het eigenlike licht van 't Empyrëum (God) onmiddellik te zien, alvorens de zaligen en de engelen ook onmiddellik te zien, ziet hij alles eerst in 'n visioen onder andere vormen. (v. 61—90) Daarna ziet hij de zaligen en de engelen werkelik. Hierover handelen Z. XXX vanaf v. 61 totaan het einde en Z. XXXI en XXXII in hun geheel. Eerst in Z. XXXIII, 52—145 wordt Dante deelachtig aan de onmiddellike schouwing van Gods wezen met de daaraan gepaard gaande unio beatifica of zaligmakende vereniging.

„De Liefde, die dit rijk vervult van vrede, 52
verwelkomt met deez' groet wie binnenkomen,
opdat de kaars zich voor zijn vlam bereide."[16]

Niet sneller nu was dit zo vluchtig spreken 55
tot mij gekomen, of mijn geest bevroedde,
dat boven eigen kracht 'k was opgeheven.

'n Hoger zien voelde ik in mij ontstoken, 58
zodat geen enkel licht, hoe klaar en helder,
ooit breken zou de weerstand van mijn ogen.[17]

En 'k zag 'n gloed, 'n licht-rivier gelijkend, 61
vol goud-gesprankel tussen bei z'n oevers,
met al de kleuren van 'n wondre lente.

En aan die vloed ontsprongen felle vonken 64
en wierpen links en rechts zich in de bloemen,
die vlamden als robijn door goud omsloten.

16. Woorden van Beatrice. — Zoals we in de vorige aant. zeiden, wordt Dante pas deelachtig aan de eigenlike visio beatifica in Z. XXXIII, 52—145. Natuurlik schenkt God („De Liefde" v. 52) aan alle zaligen en engelen, zodra zij in 't Empyrëum zijn, volkomen en ineens het lumen gloriae, waardoor 't verstand („de kaars" v. 54) geschikt wordt voor die zaligmakende aanschouwing („de vlam" v. 54). Maar Dante is, als ik het zo zeggen mag, per accidens of maar toevallig in 't Empyrëum en hij is nog 'n sterfelik mens. Hij moet dus voorbereid worden, kan niet zo maar ineens tot de visio beatifica opstijgen. Men herinnere zich verder, dat het derde deel van de Commedia de vereniging van de menselike ziel verbeeldt met God op aarde, naar de diepere of verborgen zin, de tweede betekenis van het gehele Gedicht. Gezien in dit licht, zal alles, wat nog in deze en volgende zangen behandeld wordt vóor de eigenlike visio beatifica plaats vindt en waarmee het doel van de tocht is bereikt, veel duideliker worden. Toch zijn er nog vele niet al te heldere punten, en is 't geen wonder dat over verschillende punten de kommentators het oneens zijn. — 17. Gaf Dante door v. 46—54 als 't ware objektief te kennen, dat er in 't Empyrëum 'n bovennatuurlik licht is n.l. het lumen gloriae (zie v. 100 vlgg.), waardoor het natuurlik licht verdwijnt (v. 51) en waardoor wij onmiddellik God kunnen zien, in deze terzine (v. 58—60) zegt de Dichter, dat hij reeds enigermate aan dat bovennatuurlik licht deelachtig wordt.

Dan wederom, als door de geur verzadigd, 67
verzonken ze in der golven wondre diepte;
en als er een verdween, verscheen 'n ander.[18]

„Het diep begeren dat uw ziel doorsiddert, 70
wijl zij wil weten, wat uw ogen schouwen,
verheugt mij méer naarmate 't u méer prikkelt.

Maar drink nu eerst van 't water uit deez' bronne, 73
voordat ge uw grote dorst geheel verzadigt!"
Zò sprak tot mij de Zonne mijner ogen.[19]

En zij ging voort: „De stroom en de topazen,[20] 76
die ìn en uìt gaan, en de lach der bloemen
zijn 't neevlig vóor-beeld van der waarheid klaarte.

Toch is hun taal en zin in zich niet donker; 79
alleen van ù komt hier het onvolmaakte,
omdat uw blik niet stijgt nog tot hùn hoogten."

Geen kindje duwt zo snel zijn gretig mondje 82
naar moeders borst, wanneer het uit z'n sluimer
veel later eerst ontwaakt dan naar gewoonte,

als ik, die hier mijn ogen wilde maken 85
tot klaarder spiegels, naar de golven bukte,
die stromen, opdat elk zijn dorst verzade![21]

18. Met v. 61 begint dus de schildering van het visioen, waardoor Dante voorbereid moet worden op de volle waarheid. In aansluiting op Dan. VII, 10 en Openb. XXI, 1. zeggen de uitleggers, dat die lichtstroom het lumen gloriae of het glorielicht der hemelen betekent. De vonken en de bloemen zijn, zoals aanstonds zal blijken, de engelen en de zaligen. Voor het zich werpen van de vonken in de bloemen en het terugzinken in de stroom zie Z. XXXI, 7—12. — 19. Om dit visioen te begrijpen en de volle waarheid te zien, moet Dante, zoals Beatrice beveelt, zijn ogen baden in de lichtstroom. Vgl. zijn dronk uit de Eunoë: Vagev. Z. XXXIII, 127 vlgg. Dit wil dus zeggen, dat Dante nog méer aan het lumen gloriae deelachtig moet worden. — 20. De gouden vonken uit v. 64 (de engelen) worden hier goudkleurige edelstenen genoemd of topazen. — 21. Vers 87 betekent dus: het lumen gloriae wordt door God geschonken, opdat het redelik schepsel Hem

Zohaast ik tot de stroom mij had gebogen 88
en 't water even met mijn wimpers raakte,
scheen 't mij niet langer recht, maar cirkelvormig.[22]

Toen — zoals zij, die eerst gemaskerd waren, 91
plots andren blijken dan ze pas nog schenen,
zodra het vreemde mom hun is ontvallen —

veranderden de bloemen en de vonken 94
in weidser heerlikheden; en ik schouwde
de dubble hofstoet van de grote Koning.[23]

O weerglans van Gods licht,[24] waardoor ik schouwde 97
der waarheid koninkrijk en hoogste zege,
o geef mij kracht te zeggen, hoe 'k dit schouwde![25] —

zou kunnen zien zoals Hij is. — 22. De Commedia-kommentaar van Artaud de Montor geeft bij dit vers de heel eenvoudige verklaring: „Het visioen veranderde geheel van aanblik," zoals iets rechts in iets ronds. De meeste kommentatoren echter zien in de woorden „recht" en „cirkelvormig" 'n diepere zin. Ze zeggen, dat in de rechtlijnigheid van het lumen gloriae (aktief gedacht n.l. als Gods uitstraling of genade-uitstorting) wordt verbeeld het neervloeien, of beter misschien, de weerglans van dat goddelik licht op de stoffelike wereld en de tijd. Zie v. 106—108. Immers ook het redelik schepsel op de wereld en in de tijd kan aan dat lumen gloriae enigermate als het ware van te voren participeren. — In de cirkelvormigheid van het lumen gloriae zien ze zijn betrekking tot de hemel en de eeuwigheid. Zie v. 109 vlgg. De cirkel immers is 't symbool van 't eeuwige. Dat de betrekking tot het tijdelike hier voorafgaat aan het eeuwige is akkomodatie met het eindig menselik verstand. — 23. „De dubble hofstoet" enz.: de zaligen en de engelen. — 24. „O weerglans van Gods licht": 't lumen gloriae. Verschillende uitleggers zeggen, dat hier de Tweede Persoon van de H. Drieëenheid of Kristus bedoeld is. Zij beroepen zich dan op Paulus' brief aan de Hebreeën, waar Kristus genoemd wordt „splendor gloriae Ejus" d.w.z. weerglans van de glorie des Vaders en op Apoc. XXI, 23 „En hun lamp is het Lam" en op nog meerdere Schriftuurplaatsen. Aangezien de Vader de zaligen en de engelen verlicht in de Zoon, kan men deze verklaring wel aanvaarden. Maar het is m.i. in 't geheel niet nodig; temeer omdat over Kristus en 't geheim van de menswording uitdrukkelik gesproken wordt in Z. XXXIII, 130 vlgg., waar Dante eindelik het wezen van God volkomen aanschouwt. — 25. Op te merken valt, dat Dante driemaal het woord „vidi" ik „zag" of „schouwde" gebruikt (v. 95, v. 97 en v. 99), alsof hij

Daarboven is 'n licht, waardoor de Schepper 100
zijn goddlik wezen openbaart aan 't schepsel,
dat enkel door Zijn aanblik wordt bevredigd.[26]

De licht-zee stort zich uit naar alle zijden, 103
gelijk 'n cirkel die zelfs voor de zonne
'n veel te wijde gordelriem zou blijken.

Ze is louter glans en gloed, zichzelf weerkaatsend 106
op 't toppunt van de kristallijnen hemel,[27]
die uit die licht-zee leven schept en krachten.

En evenals ' n heuvel, die zich spiegelt 109
in 't water aan zijn voet, als om te schouwen,
hoe weeldrig kruid en bloem zijn flanken sieren,

zo zag ik hier op meer dan duizend rijen, 112
die rezen rondom 't Licht, zich daarin spieglen,
wie van omlaag weer naar hier boven reisden.[28]

En als de laagste rang nu reeds omvatte 115
die zee van licht, hoe wijd moet dan wel wezen
de Roze, waar zij heft haar hoogste blaadren![29]

plechtig wil uitdrukken, dat na 't bevochtigen van z'n ogen in de lichtstroom, hij aan 't eigenlike lumen gloriae nu deelachtig werd, terwijl in de voorafgaande verzen er slechts 'n begin was, en hij 't in geheel zijn volheid eerst verkrijgt in Z. XXXIII, 52—145. — 26. Als men dit verstaat van de eigenlike visio beatifica, dan moet men hier vanzelf denken aan 'n bovennatuurlike bevrediging van 't verstand. Denkt men hier aan de verborgen zin van de Godd. Komedie (zie aant. 15.), dan kan men er de uitdrukking in zien van Augustinus' woord: „Voor U hebt Gij ons geschapen, o God, en zonder ruste blijft ons hart zolang het geen rust vindt in U." Voor v. 100—101 zie nog Z. XIV, 48, aant. 20 blz. 137. — 27. 't Primum Mobile, de grootste stoffelike hemel, die gans 't heelal in z'n wenteling meevoert. — 28. Rondom de ronde licht-kern zag Dante dus, amphitheatersgewijs gezeteld, de zaligen des hemels oprijzen. Vers 114 betekent: zij die van de aarde tot hun Oorsprong d.i. tot God terugkeerden. — 29. Hier gebruikt Dante voor 't eerst de beroemde beeldspraak van de witte Paradijs-roos. De zaligen, in hun witte kleederen amphitheatersgewijs geschaard rondom het lumen gloriae (aktief gedacht als uitstraling Gods), doen de Dichter

Mijn blik verdoolde er niet, nòch in de breedte
nòch in de hoogte, maar bezat volkomen
't „hoeveel" en 't „hoe" van al die zaligheden.

Hier brengt „nabij" geen baat, hier schaadt geen „verte":
want wàar God Zelf rechtstreeks bestuurt en regelt,
daar ziet Natuur haar wetten opgeheven.[30]

Naar 't gouden hart[31] van de onverwelkbre Roze,
die breed naar boven stijgt en als 'n hymne
van geuren stuwt naar de eeuwge Lentezonne,[32]

bracht mij, die woorden zocht, maar niet kon spreken,
mijn Hemelvrouwe en sprak: „Zie vol verbazing,
hoe groot de scharen zijn in witte kleedren![33]

Zie onze Stad, hoe ze oprijst groot en prachtig![34]
Zie onze tronen vol van zaalge geesten:
nìet velen zijn er meer, die wij nog wachten.[35]

De hoge troon, die om de gouden krone
daarop reeds neergelegd, uw blikken kluistert,
zal, eer gij zelf ter bruiloft wordt genodigd,[36]

de grote Hendrik dragen, die beneden
eens keizer worden zal en die Itaalje,
eer 't daartoe rijp nog is, zijn hulp wil brengen.[37]

denken aan 'n wijd-uitgespreide witte roos. Vergis ik me niet, dan is dit beeld niet van Dante zelf, maar zou ontleend zijn aan 'n overigens geheel onbekende Middeleeuwer. De zin van de gehele terzine is: Indien de onderste rand van de Roos de grote licht-zee omvatte, hoe groot moet dan de omvang niet zijn van de gehele Roos. — 30. In deze en voorafgaande terzine wordt gezegd, dat alle wetten van tijd en ruimte in de eigenlike hemel zijn opgeheven. — 31. D.w.z. naar het goddelik Licht. Zie v. 61 vlgg. — 32. God. — 33. Zinspeling op Apoc. VII, 9 vlgg. Zie Z. XXV, 95. — 34. Zinspeling op Apoc. XXI, 2 vlgg., waar het hemels Jeruzalem ons wordt geschilderd. — 35. Met zijn tijdgenoten meende ook Dante, dat het einde van de wereld niet zo ver af was: ongeveer vijfhonderd jaar. Zie Z. IX, 40. — 36. Eer ge zelf bij uw dood werkelik ten hemel zult worden opgenomen. Over de hemel als eeuwige bruiloft zie Apoc. — 37. Op de ledige zetel, waar 'n gouden

De blinde baatzucht, die uw ziel betovert, 139
maakte u gelijk aan 't kindje, dat zijn voedster
boos van zich stoot, ofschoon het sterft van honger![38]

Prefekt van 't goddlik forum[39] in die dagen 142
wordt éen, die openlik en in 't verborgen
niet met de Keizer langs éen weg zal wandlen.

Dan zal hem God 'n spanne tijds nog dulden 145
in 't heilig ambt; dra wordt hij neergeslingerd,
waar Simon Magus vond, wat hij verdiende:

Daar stoot hij dieper neer die van Anagni!"[40] 148

kroon (de keizerskroon) op ligt, zal eens zetelen Hendrik van Luxemburg, die in 1308 (v. 137) keizer werd en reeds in 1313 overleed. Van hem had Dante alle heil voor Italië verwacht. Maar Italië was voor zijn hulp nog niet rijp. — 38. Beatrice richt zich met haar verwijten grotendeels tot de Italianen, wier baatzucht de aangeboden hulp van de keizer van zich stiet. Voor Hendrik van Luxemburg zie Vagev. Z. XXXIII, 35 en Parad. Z. XVII, 82 vlgg. — 39. D.w.z. de hoogste bestuurder in Gods Kerk. — 40. Van v. 142—148 is de zin: „Ten tijde van Hendrik van Luxemburg zal er 'n man zijn die de Keizer in 't openbaar en in 't verborgen zal tegenwerken. Maar reeds 'n jaar na 't overlijden van de keizer, zal ook die paus sterven, n.l. Clemens de Vijfde, in 't jaar 1314. Hij zal verwezen worden naar de Gruwel-balg der simonisten, waar Simon Magus of Simon de Tovenaar is met zijn navolgers. Zoals vroeger gezegd, zijn de simonisten daar met het hoofd omlaag in de grond begraven, en telkens komt er boven 'n ingegraven zondaar 'n ander. Zoals paus Nikolaas de Derde in 1303 door paus Bonifacius de Achtste lager gedrongen zal worden, zó deze paus weer door Clemens de Vijfde. Zie Hel Z. XIX, 52—100. Bonifacius de Achtste wordt hier „die van Anagni" genoemd, omdat hij van Anagni geboortig was. Anagni is de latere naam van het oudere Alagni. Zie Vagev. Z. XX, 86. Het is wel sterk, dat Beatrice's laatste woorden in de hemel 'n doemvonnis zijn en ze bewijzen hoezeer (naar Dante's mening!) Clemens de Vijfde en Bonifacius de Achtste 't hogepriesterlik ambt der Kerk onwaardig waren.

Zo heerlik als 'n wijde witte roze 1
verscheen mij 't grote heir der heilge zielen,
die Kristus door zijn bloed tot bruiden kroonde.[1]

Doch de andre schaar,[2] die vliegend schouwt en jubelt 4
de lof van Hem, die ze àl ontvlamt in liefde
en door zijn goedheid hief tot zulk 'n hoogte,

dook als 'n zwerm van bijen, die zich werpen 7
in 't hart der bloemen, dan weer dáarheen spoeden,
waar zoete honing wordt hun rustloos werken,

diep in de grote Bloem, die zoveel blaadren 10
als krone draagt, of zweefde weer naar boven,
waar eeuwig woont hun aller Welbehagen.[3]

Als levend vuur gloeide op hun aangezichten, 13
goudkleurig was hun wiek en blank hun leden:
geen sneeuw, die ooit met zulk 'n blankheid schittert.[4]

En waar ze al zingend in de Roze daalden, 16
daar spreidden zij alom èn vrede èn liefde,
die ze op hun vlucht naar 't goddlik Licht vergaarden.[5]

1. „'t Grote heir der heilge zielen, die" enz. d.w.z. de zaligen, verlost door Kristus' lijden en dood. — 2. De engelen. — 3. „Aller Welbehagen": God. In aansluiting op Z. XXX, 68 zou men kunnen menen, dat de engelen neerdaalden in de Licht-kelk van de Roos. In v. 11 van deze Zang staat echter duidelik, dat de engelen naar boven vlogen. Men heeft zich het goddelik Licht dus wel te denken als 'n omgekeerde piramide van licht, die vanuit het hart der Roos steeds breder opstraalt naar boven. Dit steeds breder opstralend licht verbeeldt zò de Godheid; beneden in betrekking tot de schepping, boven in betrekking tot Zichzelf. — 4. Het vuur verbeeldt waarschijnlik de liefde der engelen; het goud hun wijsheid of onveranderlikheid; het wit hun zuiverheid. — 5. De zin van deze terzine is: De engelen, òp en néervliegend tussen God en de zaligen, brengen deze als 't ware van God telkens nieuwe geneugten. Daar, zoals vroeger al gezegd werd (zie Z. XIV, aant. 19 bl. 136.), de visio beatifica en de hemelse zaligheid essentieel niet verandert, is hier weer sprake van de accidentele zaligheid. De zaligen bezitten alles, wat voor hun geluk nodig is, in God; dit neemt niet weg, dat het hun aangenaam is, dit alles als 't ware nog eens

En schoon er tussen Bloem en Licht daarboven 19
miljoenen vleugels óp en néder wiekten,
werd nìets aan 't zien en nìets aan 't Licht ontnomen.[6]

Gods glorie toch vervult geheel de wereld, 22
alnaar zij 't waardig is,[7] met licht en luister;
en niets vermag die stroom van licht te weren.

Dit rijk van louter vreugde en louter vrede, 25
dat Oud en Nieuw Verbond vervult met zaalgen,
houdt naar éen Doel[8] èn oog èn hart geheven.

Drievoudig Licht, dat in éen Sterre fonklend[9] 28
hier aller ogen door uw gloed verzadigt,
o Licht, straal neder op onze aardse stormen! —

Indien barbaren — komend van de kusten, 31
waar Helice steeds schittert boven de einder,
rondwentlend met haar zoon, naar wie zij hunkert[10] —

bij 't zien van Rome en al z'n praalgebouwen 34
verbijsterd stonden, toen nog Lateranen[11]
al 't aardse in pracht en luister ging te boven:

hoe moest dan ik, van 't schepsel tot de Schepper, 37
vanuit de tijd naar de eeuwigheid gekomen,
en van Florence naar 'n volk van heilgen,

te ontvangen van de engelen. Zie St. Thomas: Summ. Th. Ia IIdae Qu. IV. 6. De zin van deze terzine is: De miljoenen engelen, zwevend tussen God en de zaligen, verhinderden Gods licht niet naar beneden te stralen, noch de zaligen ongestoord naar dat licht op te zien. — 7. Zie Z. I, 1 vlgg. en v. 109—114. — 8. God. — 9. God, drievuldig in Personen en éen in Wezen. 10. Helice en haar zoon Arcas zijn hier 't sterrebeeld de Grote Beer en de ster Arcturus in het sterrebeeld Bootes. Over de nymf Helice of Callisto zie Vagev, Z. XXV, 131, aant. 38 bl. 214; Ovid. Metam. II, 409—508 en Fasti, II, 180 vlgg. — 11. Eén der poorten van het oude Rome heette Porta Lateranensis. Buiten die Poort bezat de familie der Laterani 'n klein, maar buitengewoon prachtig paleis. Dante spreekt hier van het oude Lateranen, niet zozeer omdat de plaats in 't oude Rome zo beroemd of uitblinkend was, noch als van 'n deel voor heel Rome zelf, maar omdat daar

hoe moest dan ik versteld staan en verbijsterd! 40
O zeker, tussen zoveel schoonheids-wondren
mocht ik wel wensen doof en stom te wezen![12]

En als 'n pelgrim met verrukte blikken 43
rondziet in 't bedehuis van zijn gelofte[13]
en hoopt diens pracht ook andren eens te schildren,

zo, wandlend in het levend licht daarboven, 46
liet ik mijn blikken zweven langs de rijen,
omlaag en dan omhoog en weer in 't ronde.

'k Zag aangezichten, die tot liefde noodden 49
door 't licht van eìgen lach en van Gòds luister,
en 'k zag gebaren, schoon en ingetogen.

Reeds hield mijn blik de schoonheid van de hemel 52
in zijn geheel omvat, schoon ik mijn ogen
nog nergens tijd tot rusten had gegeven.

Zo wilde ik dan in nieuw-ontvlamd begeren 55
mij andermaal tot Beatrice richten
om wat mijn geest met twijfeling beklemde.[14]

later de beroemde kerk „Ecclesia Lateranensis" stond waar de Pausen hun verblijf hielden. In 1300, 't fiktieve jaar van 's Dichters fiktieve tocht, resideerde daar dus paus Bonifacius de Achtste voor wie volgens Dante de wereld niet in geestdrift behoefde te geraken. Vgl. hier de bijtende tegenstelling in v. 39. Verstaat men deze passus (v. 31—36) van het latere Rome, dan is met „Laterenanen" (v. 33) bedoeld de kerk en het pauselik paleis van die naam. Van dit paleis merkt Van Poppel op: „Vóor de grote brand van 1308 was de pracht en uitgebreidheid van 't paleis van Lateranen ongeëvenaard. Het werd met 'n kleine stad vergeleken." — 12. Dante wil zeggen: „Ik zag zulke verbazingwekkende schoonheid, dat ik niets wenste te spreken en niets wenste te horen om alleen mijn aandacht te geven aan wat ik hier aanschouwde." — 13. Dante denkt hier waarschijnlik aan wat hij eens beloofde n.l. voor Beatrice 'n gedicht te maken als nog nooit voor 'n vrouw gemaakt was. Zie „Nieuw Leven" § XLII. Nu hij in de hemel is en zijn gedicht z'n voltooiing nadert, zal zijn belofte ook weldra volbracht zijn. — 14. Welke twijfelingen dit waren, zegt Dante niet. Wellicht waren het die waarop in de volgende Zang antwoord wordt gegeven.




ST. BERNARDUS, Zang XXXI, Vers 58—61

Mijn éne doel.... 't ging anders in vervulling: 58
'k Verwachtte Háar te zien, en 'k zag 'n grijze,
die 't witte kleed der zaligen omhulde.[15]

De milde blijheid, die uit de ogen straalde, 61
verlichtte zijn gelaat; en vol van liefde
was zijn gebaar als bij 'n goede vader.

Plots riep ik: „Waar is Zij?"[16] En als vertederd 64
sprak hij: „Om uw verlangen rust te schenken,
riep mij uw Beatrice van mijn zetel.[17]

Wanneer ge omhoog ziet naar de derde ronde 67
van bovenaf,[18] zult gij Haar weer aanschouwen
ten troon, die ze om haar deugden heeft verworven."

En, zonder antwoord, blikte ik reeds naar boven; 70
en 'k zag, hoe Haar 'n aureool omkranste,
wijl 't eeuwig Licht weerspiegelde in haar ogen.[19]

15. Deze grijzaard in 't wit gekleed als de andere zaligen is, zoals hij zelf zal zeggen in v. 102, de wereldberoemde heilige abt van Clairvaux, St. Bernardus. Beatrice is, evenals Vergilius in 't aards paradijs (zie Vagev. Z. XXX, 49—51.), eensklaps aan Dante's zijde verdwenen. Men zou dit verdwijnen eerst verwacht hebben in Z. XXXIII, waar de volkomen visio en unio beatifica eerst plaats vindt, van welke laatste St. Bernardus naar de symboliese zin en in abstracto 'n voorstelling is. Waarom wordt de leiding dan door Beatrice (zie v. 66.) reeds nu overgedragen aan Bernardus? 't Komt mij voor, dat dit 'n concessie is van de symboliese zin aan de reële, of wil men: 'n artistieke eis van kompositie. Dante immers wilde Beatrice in 't Paradijs niet alleen zien als 'n symbool (van godgeleerdheid, openbaring, genade enz.), maar ook als 'n werkelik mens, als de vrouw die gedurende geheel zijn leven voor hem 't ideaal geweest was van het hoogste en edelste. Alvorens 'n nadere aanwijzing van zaligen in de Paradijs-roos gegeven gaat worden, moet Beatrice wel verdwijnen als symbool, daar 't anders nodig geweest was haar in dubbele betekenis te laten optreden en zij zich zelf had moeten aanwijzen op haar vaste plaats in de Roos. (zie v. 67—69.) Misschien kan men ook zeggen, dat Beatrice haar plaats van leidster aan Bernardus afstaat, omdat deze niet de unio beatifica zelf symbolizeert, maar alleen de hoogste of onmiddellike voorbereiding van die unio beatifica. — 16. Beatrice. — 17. Zie Hel Z. II, 124—125. 18. D.w.z. op de derde rij zetels van bovenaf. — 19. Het licht der God-

Van 't oord, waar 't hoogst de donder rolt en ratelt, 73
is nooit 'n sterflik oog zo maatloos verre
— hoe diep 't ook neer zou duiken in de baren —

als 't mijne verre bleef van Beatrice. 76
Doch 't schaadde niets, wijl door geen damp of nevel
haar beeltenis hier naar mijn oog moest dringen.[20]

„O Vrouwe, die het licht zijt mijner hope, 79
o Gij, die tot mijn heil U hebt verwaardigd
uw spoor te laten in het rijk der doden,[21]

alwat me aan hoger kracht kwam toegevloden 82
uit al de dingen, die mijn oog aanschouwde,[22]
ik dank het aan Uw liefde en Uw vermogen.

Gij hebt me als slaaf ter vrijheid opgeheven[23] 85
langs alle wegen en op alle wijzen,
die tot dat wonder U de macht verleenden.

Bewaar in mij die rijkdom van genade, 88
opdat mijn ziele, door Uw zorg genezen
vanuit het lichaam scheide, aan U behagend!"

Zò bad ik; en hoever van mij verwijderd, 91
scheen Zij glimlachend op mij neer te blikken.
Toen zag Zij weer naar de eeuwge Licht-fonteine.[24]

En hij, de heilge grijzaard, sprak de woorden: 94
„Opdat ge uw tocht gelukkig moogt beeinden,
waartoe gebed en hemelmin mij zonden,[25]

heid weerspiegelde zich in de ogen van Beatrice en vormde als 'n stralende gloriekroon om haar hoofd. Zie nog v. 50. — 20. Dus door geen stoffelik midden d.i. door geen midden-stof b.v. lucht. Zie Z. XXX, 118—123. — 21. Zie Hel Z. II, 52 vlgg. — 22. D.w.z. „op mijn wonderbare tocht." — 23. In deze éne regel ligt de gehele diepere inhoud van de gehele Goddelike Komedie. Door de genade komt de mens uit de slavernij der zonde tot vrijheid van de kinderen Gods. — 24. God. — 25. Zie v. 66.

doorvlieg met de ogen deze heilge gaarde; 97
want bij dit zien moet zich hun kracht verscherpen,
om naar het licht der Godheid op te varen.[26]

En 's hemels Koningin, voor wie mijn harte 100
in liefde gloeit, zal alle heil ons[27] schenken,
wijl ik haar trouwe dienaar ben: Bernardus."[28]

Zoals 'n man — zeg: van Kroatîes stranden[29] — 103
't waarachtig „Heilig Aanschijn"[30] komt vereren,
wijl de oude faam alleen hem niet verzadigt,

en als 't hem wordt getoond, zegt in gedachte: 106
„O enig ware God, Heer Jezus Kristus,
was dan zo schoon Uw Aanschijn eens op aarde?"

26. De zin van de terzine is: „Om tot de volledige visio en unio beatifica te komen, beschouw als laatste voorbereiding God nog eenmaal in de glorie zijner zaligen, vooral in die van Maria." Zie v. 116. — 27. Merk op, hoe Bernardus zich hier als 't ware met Dante vereenzelvigt! — 28. „Bernardus" (1091—1153): de grote heilige kerkleraar. Om 'n dubbele reden is deze grote heilige zeker uitgekozen en als aangewezen om het allerhoogste te verbeelden in 't allerhoogste Gedicht: 1o was hij tòt Dante's tijd zeker de meest beroemde mystikus en 2o was hij in z'n eigen tijd en tot Dàntes en ònze tijd wellicht de grootste Maria-vereerder. In de laatste zangen van de Godd. Komedie nu moest 'n grote plaats ingeruimd worden aan Maria, die terecht door de Kerk „smekende almacht" genoemd wordt, en dòor en mèt Kristus de redding is van alle kinderen van Eva. — 29. „Kroatîe" hier genoemd bijwijze van voorbeeld. — 30. Volgens 'n vrome legende heeft 'n vrouw Kristus' bezweet en bebloed gelaat afgewist op Zijn tocht naar Kalvarië. Tot beloning zou Kristus' gelaat in die doek zijn afgedrukt. In de tekst (v. 104) staat voor „waarachtig Aanschijn" 't woord „Veronica". Dit zou gevormd zijn naar 't latijnse „vera" en 't griekse „eikoon" wat samen „waar afbeeldsel" betekent. Vandaar heeft de bovengenoemde vrouw waarschijnlik de naam Veronica gekregen. Verschillende plaatsen in Dante's tijd beweerden in 't bezit te zijn van dit waar afbeeldsel. 't Meest beroemde was wellicht, dat te Rome in de St. Pieterskerk bewaard werd. Maar ook te Florence bevond zich 'n dergelike zweetdoek. Zie „Nieuw Leven" § 40. Op welk afbeeldsel Dante hier zinspeelt is niet zeker.

zo ging 't ook mij, toen ik verrukt aanschouwde
het laaiend vuur van hem, die op deez' wereld
reeds hemel-rust genoot in Godsbeschouwing.[31]

„Bevoorrecht kind, nooit zal uw oog omvatten,"
hief hij weer aan, „de zaligheid der heemlen
wanneer ge uw blik gestaag houdt neergeslagen.

Maar schouw de rijen langs totaan de hoogste,
zo vèr tot gij de Koningin ziet zeetlen,
wie heel dit rijk in liefde is onderworpen."[32]

Ik blikte omhoog; en evenals des morgens
het Oosten blijder schittert dan die einder,
waar 't oog het zinkend zonnelicht bewondert,

zò dan, als klom ik uit 'n dal naar boven,
aanschouwde 't oog in de opperste der rangen
het stralendste gedeelte uit heel de Roze.[33]

En is, waar 't oog de slecht-bestuurde dissel
van Faëthon[34] verwacht, de lucht één gloeien,
dat links en rechts al meer en meer vermindert,

zo gloeide en vlamde 't felst Gods Vrede-standerd[35]
juist midden in haar kring[36] en werd haar schittring
geleidlik minder fel naar alle kanten.

31. De bedoeling van deze terzine zal wel niet verder gaan dan dat Bernardus door zijn godsdienstige bespiegeling op aarde reeds als 't ware aan de hemelse zaligheid deelachtig werd. — 32. Ook in de hemel erkennen en beminnen de uitverkoornen Maria als het hoogste der schepselen. Zie Z. XXXIII, 1 vlgg. — 33. Deze plaats in de hoogste rij van de Hemel-roos is de plaats, waar Jezus' heilige Moeder zich bevindt. — 34. „Waar 't oog ....verwacht": daar waar wij de zon of zonnewagen verwachten. Over Faëthon zie Hel Z. XVII, 107 en Vagev. Z. IV, 73. Met „het gloeien" uit v. 125 is niet de Zon zelf bedoeld of Kristus, maar 't morgenrood of Maria, die de komst van Kristus aankondigde. — 35. „Gods Vrede-Standerd": Maria. In de tekst staat „Orifiamma". Velen willen daarin zien de beroemde Oriflamme of heilige Vlag van de middeleeuwse franse koningen, die door 'n engel naar de aarde gebracht zou zijn. Maar volgens anderen bezaten ook

En vóor haar troon, met uitgespreide vleugels, 130
zag 'k meer dan duizend englen hoogtij vieren,
elk met z'n eigen dans en lied en luister.

En tussen al die zangen en die spelen 133
glimlachte 'n Schoonheid,[37] die in aller ogen
steeds nieuwe glans en nieuwe jubel wekte.

Ware ook mijn woord met eender kracht begiftigd 136
als mijn verbeelding,[38] nòg zoude ik niet wagen
het duizendst deel dier Schoonheid u te schildren.

En toen Bernardus zag, hoe zich mijn blikken 139
als in die Zee van liefde-vuur[39] verloren,
hief hìj z'n blik tot Haar met zulk 'n liefde,

dat nog tot feller zien mijn oog ontvonkte. 142

in de M. E. verschillende italiaanse staten en staatjes krijgsbanieren die ook „orifiamma" genoemd werden. De zin van het vers blijft in ieder geval, dat de hemelscharen zich onder Maria verenigen als onder 'n banier, niet van krijgsgeweld, maar van eeuwige vrede. — 36. De hoogste rij uit de Roos. — 37. De schoonheid van Maria. — 38. Ofschoon 't enigszins vreemd blijft, dat Dante's woord niet in overeenstemming zou zijn met zijn verbeeldingskracht, meen ik het woord „verbeelding" toch te moeten behouden, alhoewel Basserman beweert, dat het hier „geheugen" betekent. In verband met verschillende plaatsen uit de Godd. Kommedie b.v. Z. I, 9, Z. XIV, 81 enz. schijnt mij deze betekenis juist uitgesloten. — 39. Maria.

Steeds in verrukking naar zijn Vreugde[1] schouwend, 1
aanvaardde uit eigen drang[2] de hoge Ziener[3]
zijn heilig leraarsambt met deze woorden:

„De schone vrouw, die aan Háar voeten zetelt,[4] 4
zìj is 't, die eens de wonde heeft geslagen,
de wonde, die Maria sloot en heelde.

En in der glorie-tronen derde cirkel[5] 7
rijst onder Eva's zetel die van Rachel;[6]
naast haar, zoals ge ziet, troont Beatrice.[7]

Sara, Rebecca, Judith[8] en diegene[9] 10
wier achterkleinzoon na zijn zware zonde
berouwvol aanhief: „Miserere mei,"

1. Maria. Zie einde van de vorige Zang. — 2. Zonder dat Dante erom gevraagd had. Vgl. echter Z. XXXI, 65—66 en v. 96. — 3. Bernardus. — 4. Zoals we gezien hebben Z. XXX, 122 vlgg., vullen de zaligen op hun zetels de Paradijs-roos als 'n reusachtig amphitheater. Wanneer we ons vlak voór de Roos geplaatst denken, zien we in 't midden van de bovenste rang tegenover ons Maria gezeten en juist onder haar op de tweede rij Eva, de schone vrouw genoemd, omdat ze als onmiddellik uit Gods hand is voortgekomen. „De wonde" (v. 5—6) betekent de erfzonde. Door Adam te verleiden om ook van de verboden vrucht te eten, werd Eva mede-oorzaak van 's mensen val (zie Vagev. Z. XXX, 52.), evenals Maria door moeder Gods te willen worden, medewerkster werd aan de verlossing door Kristus. — 5. De derde rij in de Roos van bovenaf. — 6. „Rachel" (zie Gen. XXIX, 1 vlgg.), dochter van Laban en vrouw van aartsvader Jakob. — 7. Naast Rachel in de derde rij zit Beatrice (zie Hel Z. II, 102.), en wel aan haar rechterzijde. (voor ons dus links) Zie v. 16 vlgg. Als symbool van het beschouwende leven (zie Vagev. Z. XXVII, 104 vlgg.) zit zij niet zonder reden naast Beatrice, symbool van de genade. — 8. Beneden Rachel zitten dan achtereenvolgens in dalende lijn Sara, de vrouw van Abraham (Gen. XVII, 15 vlgg.), Rebecca, de vrouw van Isaäc (Gen. XXIV, 15 vlgg.), Judith, de bevrijdster van Betulië. (Judith, VIII vlgg.) — 9. „En diegene, wier" enz.: d.i. Ruth, de vrouw van Boöz (Ruth IV, 7.); ze was de overgrootmoeder van de koninklike psalmist David, die na z'n overspel en doodslag (II Koning. XI en XII) 'n boetpsalm dichtte (Ps. L) die begint: „Miserere mei" (spreek uit: Miserère mèi) wat betekent: „Ontferm U mijner!"

gij kunt ze aldus aanschouwen op hun tronen, 13
àl lager steeds, naar ik bij elk dier namen
van blad tot blad omlaag daal in de Roze.

En van de zevende, zoals van de eerste 16
der rijen, volgen wéer hebreeuwse vrouwen,
aldus de Bloem verdelend in twee helften.[10]

Want, naar 't Geloof de blik op Kristus richtte,[11] 19
zijn 't deze vrouwen, die de heilge rangen
als door 'n muur steeds van elkander scheiden.[12]

Daar waar de Roos volgroeid is in heur blaadren, 22
zijn allen, die in Kristus reeds geloofden,
eer God de Zoon vanuit de heemlen daalde.[13]

Aan de andre zijde, waar nog open zetels 25
te wachten staan, zijn zìj die Kristus zochten,
nadat Hij in de wereld was verschenen.[14]

En zoals hier de luistervolle trone 28
van 's hemels Koningin[15] met de andre zetels
beneden haar gestoelte 'n scheidsmuur vormen,

10. De reeks van genoemde hebreeuwse vrouwen wordt nog door niet-genoemde jodinnen naar beneden voortgezet n.l. totaan de halve diepte van de Roos (zie v. 40 vlgg.); en zo deelt dus deze reeks van vrouwen 't bovengedeelte van de Bloem in twee helften: rechts en links. In de rechterhelft (van òns gezichtspunt uit links) bevinden zich de zaligen van 't N.V.; in de linkerhelft (voor ons dus rechts) die van 't O.V., zoals nader verklaard zal worden in de volgende drie terzinen. — 11. Dit wordt verklaard door v. 22 vlgg. — 12. Zoals gezegd in 'n linker en rechter helft. — 13. Links naast Maria zitten dus de zaligen van het O.V., zij die geloofden in de *toekomstige* Kristus. — 14. Rechts van de Moeder Gods zitten de zaligen van het N.V., zij die geloofden in de *gekomen* Verlosser. Hier zijn vanzelf nog onbezette zetels. Zie Z. XXX, 130 vlgg. — 15. Vanaf v. 28 tot en met v. 36 wordt gezegd, dat aan de zijde juist tegenover Maria in dezelfde lijn en op de hoogste rang is gezeten Joës de Doper, en in dalende lijn onder deze Franciskus van Assisië (zie Z. XI, 43 vlgg.), Benediktus van Nurcia (zie Z. XXII, 28 vlgg.), Augustinus de beroemde kerkleraar van Tagaste (zie Z. X, 120.) en andere ongenoemde heilige mannen, die als het onder-

zò ginds de zetel van de grote Doper, 31
die, heilig stéeds,[16] woestijn en doodstraf duldde[17]
en toen twee jaren wachtte in 't Voorgeborchte.[18]

En onder hem ziet gij de lijn volmáken 34
Franciskus, Benediktus, Augustinus,
en lager steeds, van troon tot troon, nog andren.

Bewonder nu Gods wijze voorbeschikking, 37
daar 't Heilsgeloof naar òude en nìeuwe wijze[19]
in volheid even groot de Roos zal sieren.[20]

En weet: vanaf de lijn, die beide zijden 40
der Bloem opnieuw verdeelt ter halver hoogte,
troont nergens éen door eigene verdiensten,

broken (zie v. 40.) verlengstuk zijn van de scheidingslijn, gevormd door de reeds genoemde joodse vrouwen uit de tegenovergestelde zijde van de Roos. Om voor de uitverkorenen van het O. en N.V. 'n gelijk aantal te krijgen (zie v. 38—39.), moest die scheidingslijn voor de helft aan 't O. en voor de helft aan 't N.V. behoren. Alle vrouwen uit die lijn, uitgezonderd Maria, behoren tot het O.V.; alle mannen, uitgezonderd Joës de Doper, behoren tot het N.V. Over het feit, dat Dante juist déze bovengenoemde mannen en vrouwen heeft uitgekozen, bestaat 'n uitgebreide litteratuur. Wat Maria en Joës de Doper betreft, spreken de namen luid genoeg voor zich zelf. Wat de andere personen betreft, willen we ons beperken tot deze enkele aanduiding, dat ze genoemd worden òfwel uit 'n persoonlike genegenheid van Dante voor hen, òfwel omdat zij allen 'n belangrijk aandeel gehad hebben in de geschiedenis van het O.V. of van de kath. Kerk, òfwel om beide redenen samen. — 16. Dit ziet waarschijnlik op Johannes' heiliging, reeds in de moederschoot. Zie Luk. I, 15. — 17. Zie Z. XVIII, 134—135; Vagev. Z. XXII, 151—154. — 18. Daar Joës de Doper onthoofd is ongeveer twee jaar vóor Kristus dood, heeft hij gedurende diezelfde tijd in 't Voorgeborchte van de Hel vertoefd. — 19. Zie v. 19 vlgg. — 20. Volgens Dante dus zullen er evenveel zielen uit het O. als uit het N.V. zalig worden. „Maar," zegt Haghebaert, „Dante weet er niet méer van dan wij." Zie nog Z. XX, 135, aant. 44 bl. 194. 's Dichters mening hieromtrent houdt natuurlik verband met zijn gevoelen aangaande 'n spoedig einde van de wereld. Zie verder over dit punt Philalethes: Göttl. Comödie: Das Parad. Bemerk. 9 s. 392.

maar — onder voorbehoud — door die eens Andren, 43
wijl ze uit hun lichaam scheidden deze zielen,
eer vrije keus nog stempelde hun daden.[21]

Gij kunt ze kennen aan 't gelaat en de ogen, 46
en ook nog aan hun ijle kinderstemmen,
indien ge naar hen kijkt en naar hen luistert.[22]

Ge twijfelt tans en zwijgt juist wijl ge twijfelt, 49
doch ìk zal u de vaste knoop ontwarren,
waarin uw geest verstrikt het straffe peinzen.[23]

In dezer heemlen grenzeloze ruimten[24] 52
kan nooit of nergens enig toeval wezen,
zo min als pijn of smart of dorst of honger;

21. Wordt de Roos, zoals we in de voorafgaande verzen zagen, door 'n lijn van levende personen verdeeld in 'n rechter en linker gedeelte, bovendien wordt ze nog door 'n horizontale lijn (zie v. 40—41.), m.i. niet uit levende personen bestaande, maar zuiver wiskundig gedacht, halverhoogte verdeeld in 'n boven- en beneden-gedeelte. Het boven-gedeelte (dus verreweg het grootste gedeelte) is bezet door volwassenen; het onder-gedeelte door kinderen, die stierven vóor zij tot de jaren van verstand zijn gekomen. Door eigen verdiensten konden deze niet tot de zaligheid geraken, daar zonder de genade en zonder de vrije wil van verdiensten geen sprake kan wezen. Ze zijn er dus door de verdiensten van 'n Ander n.l. door de verdiensten van Kristus, maar onder zeker voorbehoud of zekere voorwaarden, over welke gehandeld wordt in v. 76 vlgg. — 22. Ofschoon om de visio beatifica de zielen van àlle zaligen in 't volkomen bezit van hun verstand en vrije wil behoren te wezen en ofschoon na het algemene oordeel àlle mensen ook lichamelik als volwassenen in de hemel zullen zijn, was het Dante als dichter ongetwijfeld geoorloofd de zielen der bovengenoemde kinderen omhuld te zien met 'n lichaam overeenkomstig de leeftijd, waarin zij stierven. Hoogst waarschijnlik bedient Dante zich van deze vrije dichterlike voorstelling om te kunnen spreken (zie v. 76—84.) over 'n vraagstuk, dat in zijn tijd grote belangstelling had n.l. „Wat is het lot van ongedoopte en gedoopte kinderen, als zij sterven alvorens tot de jaren van verstand te zijn gekomen?" — 23. De twijfel, die bij Dante opkomt, is deze: „Ik zie die kinderen hoger en lager gezeten: er is dus verschil in glorie. Waar komt dit verschil vandaan, daar deze kinderen toch zelf geen verdiensten hebben?" — 24. Vanaf v. 58—75 zal St. Bernardus het verklaren: Toeval kan het niet wezen, daar dit in de hemel niet bestaat (v. 53). Zie nog Z.

want al wat ge om u heen ziet in deez' hemel, 55
is door Gods eeuwge wet zò juist en passend,
gelijk de ring zich sluit rondom de vinger.

Zo zijn de zielen, die vroegtijdig reisden 58
naar 't hemels vaderland, niet zonder reden[25]
in glorie van elkander onderscheiden.

Want onze Koning, die dit rijk bevredigt 61
met zoveel jubel en met zoveel liefde,
dat nooit 'n wil 't bestaat om méer te wensen,

deelt aan de zielen, als hun blijde Schepper,[26] 64
genadeschatten uit naar welgevallen:
zo stel u met het enkle feit tevreden!

En klaar en helder leert dit ons de Bijbel 67
door 't wondre voorbeeld van de tweelingbroeders,
die reeds in 't moederlijf de gramschap scheidde.[27]

Wijl nu gena, gelijk de kleur der lokken, 70
verschillend is, bepaalt ook zìj de luister
van dezer kleinen blijde hemel-krone.[28]

XIII, 63 en Z. XVII, 37 vlgg. Het moet dus berusten op 'n innerlike grond (v. 55—57). Deze grond is het verschil in genade aan deze kinderen verleend. (v. 64—65) Immers hoe groter genade, hoe groter glorie. De grond van deze meerdere of mindere genade-uitstorting blijft voor de schepselen 'n geheim. Zie Z. XIX, 79 vlgg.; Z. XX, 130 vlgg. — „Wees tevreden met het feit," zegt Bernardus in v. 66. Vgl. Vagev. Z. III, 37. — We moeten hier nog de opmerking maken, dat verschillende middeleeuwse theologen, o.a. ook Petrus Lombardus (Sent. l. II, Dist. 32) menen, dat er voor de kinderen, waarvan hier sprake is, geen verschil van glorie bestaat in de hemel. — 25. D.w.z. op 'n innerlike grond. — 26. — Zie Vagev. Z. XVI, 89 en Z. XXV, 70. — 27. Als voorbeeld van Gods vrije genade-beschikking worden hier aangehaald de tweelingsbroeders Esau en Jakob, die reeds in de moederschoot om de voorrang streden. En ofschoon Esau de eerstgeboorne werd, bleef Jakob toch door God uitverkoren om de stamvader van de Verlosser te worden. Zie Gen. XXV, 20 vlgg. Paul. ad Rom. IX, 10—13 en Malach. I, 2. — 28. Blijkbaar met 'n zinspeling op 't verschil in haar-kleur bij Esau (rood) en bij Jakob (zwart) vergelijkt Bernardus 't verschil in genade met het verschil in de kleur van de haren; en, zo-

Ook zonder loon dus voor hun goede daden 73
is toch hun heil en glorie hier verschillend
alleen om 't éerste licht reeds der genade.[29] —

Om eens de dag der zaligheid te aanschouwen, 76
volstond in dezer wereld vroegste tijden[30]
de staat der onschuld[31] en 't geloof der ouders.

Nadat dier tijden kring zich had voltrokken, 79
moest door besnijdenis[32] elk schuldloos knaapje
de vleugels sterken voor zijn vlucht naar boven.[33]

Maar sinds de tijd der gratie[34] was gekomen, 82
bleef buiten de volmaakte doop van Kristus[35]
deez' schuldeloze schare in 't Voorgeborchte.[36] —

als 'n hoofdbedekking of kroon om schoonheidsredenen zich moet regelen naar de verscheidenheid van haar-kleur, zo zal de kroon van de hemelse glorie zich regelen naar 't verschil in genade. — 29. D.w.z. in of buiten het doopsel. Zie volgende verzen 76—84. De twee laatste woorden uit v. 75 luiden in de tekst „primiero acume" en worden ook anders vertaald. De zin blijft evenwel grotendeels hetzelfde. — 30. Vanaf v. 76 tot en met v. 84 bespreekt Dante de voorwaarden, waaronder ongedoopte of gedoopte kinderen, die nog niet tot de jaren van verstand gekomen zijn, deelachtig kunnen worden aan de hemelse zaligheid. Hij onderscheidt drie tijdperken en aan elk van deze is 'n bepaalde voorwaarde verbonden. Deze tijdperken zijn: 1o. de tijd van de natuurwet of van Adam tot Abraham; 2o. de tijd van de mozaiese wet of van 't O.V. of van Abraham tot Kristus; 3o. de tijd van 't N.V. of van Kristus' wet. Dante deelt deze voorwaarden eenvoudig mee zonder op uitzonderlike gevallen in te gaan. — 31. D.w.z. het vrij zijn van dadelike schuld. — 32. Zie Levit. Over de besnijdenis en uitzonderlike gevallen zie St. Thomas: Summ. Th. P. III, Qu. LXX. — 33. Vers 80 en 81 betekenen dus, dat de besnijdenis nodig was om in de hemel te komen. — 34. D.w.z. van de volheid der genade in het Nieuwe Testament. — 35. Met 't woord „volmaakte" wil Dante Kristus' doopsel onderscheiden van het onvolmaakte doopsel van Joës de Doper. Zie Luk. III, 3. Maar vooral wil Dante hierdoor aanduiden het sakrament van 't Doopsel of 't doopsel des waters. Of Dante hier ook zonder enige restriktie bedoelt het sakrament in re (d.i. in feite) zou ik durven betwijfelen. Want, ofschoon de theologen in de M.E. (zie St. Thomas: Summ. Th. P. III Qu. LXVIII, Art. 2.) zo goed als éenstemmig hielden, dat voor de kinderen, waarover hier gesproken wordt, het sakrament in re nodig was om in de hemel te

Schouw tans naar 't zoet gelaat, wel 't meest gelijkend 85
op dat van Kristus;[37] want alleen zijn luister
kan u tot Kristus' eigen schoonheid leiden."[38] —

Ik zag 't omhuld van zulk 'n vreugde-regen, 88
als uitgegoten door de heilge boden,
die God bestemde om door dit rijk te zweven,[39]

dat alwat ik gezien had van te voren 91
mij niet vervulde met zóveel verbazing,
noch zulk 'n stralend beeld der Godheid toonde.

En hij die 't eerst hier neerdaalde uit de hoogte, 94
„Ave Maria, gratîa plena" zingend,
sloeg voor Haar troon de gouden vleugels open.[40]

En 't hemelse paleis, van alle kanten, 97
gaf antwoord op het heilig lied van de engel,
zodat van hoger licht elk aanschijn glansde.

„O heilge vader,[41] van die schone trone, 100
die 't eeuwig raadsbesluit voor u bestemde,[42]
om mij tans neergedaald in 't hart der Roze,[43]

wie is die geest, die als verrukte zanger 103
in de ogen blikt van onze Koninginne
met zulk 'n liefde, dat hij schijnt te branden?"

komen, helde Sint Bernardus (Tract. ad Hugon. de S. Vict. c. 2: Migne P. L. 182, 1035) over naar 'n mildere sententie. En 't is juist door Bernardus, dat Dante zich hier laat voorlichten! — 36. Zie Hel Z. IV, 29—30. — 37. N.l. 't gelaat van Maria. — 38. Zoals gezegd, moest Dante als mens tot de onmiddellike Godsaanschouwing voorbereid worden, vooral door God eerst nog te zien in zijn schoonste schepselen: engelen, zaligen en vooral Maria. — 39. „De heilge boden, die" enz. d.w.z. de engelen, die tussen God en de zaligen op en neer gaan. Zie Z. XXXI, 7—12. — 40. De engel, die 't eerst tot Maria hier nederdaalde, zong: „Ave Maria, gratîa plèna" d.w.z. „Wees gegroet Maria, vol van genade." En tot teken van vreugde en eerbied sloeg hij de vleugels uit voor Maria's glorie-troon. — 41. Bernardus. 42. N.l. zijn troon in de Roos. — 43. „In 't hart der Roze," waar Dante zich bevond. Zie Z. XXX, 124—128.

Zo zocht ik weer mijn toevlucht bij de Meester,
wiens wijsheid aan Maria's licht ontvonkte,[44]
gelijk aan 't zonnelicht de morgensterre.[45]

En hij tot mij: „Alwat ooit mens of engel
aan lieflikheid en kracht ons weet te bieden,
't is àl in hem en 't ìs, zoals wij 't wensen.[46]

Hij was 't, die eens de palmtak der viktorie
droeg naar Maria,[47] toen Zich 't Woord des Vaders
beladen wilde met ons aller zonden.

Doch laat uw oog mij volgen, nu 'k met spreken
wil voortgaan, en beschouw de grootste burgers[48]
in 't rijk van 't hoogste recht en heilge zeden.

Die twee daarboven op de schoonste tronen,
omdat zij zeetlen naast hun Keizerinne,
zijn als de beide wortlen van deez' Roze.[49]

Hij die zijn plaats heeft aan haar linkerzijde,[50]
is de eerste Vader, om wiens drieste bete
het mensdom zoveel bitters moest verbijten.

44. Dante zegt, dat Bernardus zijn hemelse wijsheid had ontvangen op voorspraak van Maria. — 45. „Niet zoals ze te zien is aan de morgenhemel, maar astronomies gedacht." (Bassermann) — 46. Zoals al vroeger gezegd is (zie o.m. Z. III, 70 vlgg.), strekt in de hemel 'n hoger trap van glorie bij de ene niet tot droefheid van 'n andere, maar tot vreugde. — 47. De engel uit v. 94 is dus de engel Gabriël, die Maria de palmtak der overwinning bracht d.w.z. haar de Verlossing aankondigde in haar goddelik moederschap. Zie Luk. I, 26 vlgg. — 48. D.w.z. de voornaamste zaligen. — 49. „Die twee" enz.: Adam en Petrus, resp. links en rechts naast Maria („hun Keizerinne") zijn de lichamelike en de geestelike vader van 't mensdom: de een vader van 't mensdom, door God geschapen; de ander vader van 't mensdom, door Kristus verlost. Als de twee eerste zaligen uit O. en N.V. noemt Dante hen als de twee wortels van de Roos. — 50. Links van Maria (rechts voor ons) zit Adam dus, die door het eten van de verboden vrucht zijn nageslacht in 't ongeluk stortte.

Ter rechterhand ziet gij de aloude Vader 124
der heilge Kerk, wie Kristus Zelf de sleutels
van deze schone tuin heeft nagelaten.[51]

En hij, die vóor zijn dood de donkre tijden 127
aanschouwde van de stralendste der bruiden,
gewonnen door de speer en door de spijkers,

zit nevens hem,[52] zoals naast Adam zetelt 130
de Leidsman, onder wie van manna leefde
het volk, ondankbaar, wuft en God weerstrevend.[53]

Zie tegenover Petrus Anna[54] zeetlen, 133
zo zalig in de aanschouwing van haar dochter,
dat zij niet opziet bij 't Hosanna-zingen.

En over aller mensen eerste Vader[55] 136
troont Lucîa,[56] die uw Vrouwe[57] heeft gezonden,
waar gij omlaag zaagt en toen néer zoudt vallen.[58]

51. Rechts van Maria (links voor ons) zit Petrus, aan wie Kristus de sleutels van het hemelrijk gaf. Zie Z. XXIII, 139. — 52. Naast Petrus zit de Evangelist Johannes, Jezus' meest beminde leerling, die in 't boek der Openbaring het toekomstig lijden beschreef der Kerk, de schone Bruid, die Kristus zich koos door lijden en dood. Zie Z. XI, 32—33. — 53. Naast Adam zit Mozes, die 't joodse volk uit Egypte naar Kanaän geleidde. Zie 't boek Exodus. — 54. In de tegenovergestelde zijde van de Roos troont, rechts van Joês de Doper (dus ook rechts voor ons) en *schuins* tegenover Petrus, Anna, de moeder van de H. Maagd. — 55. D.w.z. schuins tegenover Adam. — 56. Links naast Joês de Doper (dus ook links voor ons en, zoals gezegd, schuins tegenover Adam) zit Lucia, Dante's biezondere patrones. De laatst vermelde zaligen zijn aldus geplaatst naast de H. Maagd en de Doper: aan Maria's rechterhand Petrus en Johannes, aan haar linker zijde: Adam en Mozes. — Naast Joês de Doper zit rechts Anna en links Lucia. — 57. Beatrice. — 58. Toen Dante, teruggedreven door de drie wilde dieren op de helling van de Heils-heuvel (zie Hel Z. I, 31—54.), op 't punt stond terug te gaan naar 't donkere levenswoud (Hel Z. I, 58 vlgg.), verscheen hem Vergilius. (Hel Z. I, 62—63) Deze was de Dichter ter hulp gezonden door Beatrice, Beatrice door Lucia en Lucia door Maria. Zie Hel Z. II, 43 vlgg. Zoals daar gezegd werd (Hel Z. I, 124, aant. 21 bl. 13) verbeelden de drie genoemde vrouwen het bovennatuurlik element in het zielkundig proces van Dante's bekering, terwijl Vergilius 't natuurlik element voorstelt. Vergilius

Doch wijl van uw visîoen nu 't einde nadert, 139
beperk ik mij, gelijk 'n kundig snijder,
die, naar hij laken heeft, het kleed vervaardigt.[59]

En slaan wij de ogen tans op de Eerste Liefde,[60] 142
en, schouwend, zult gij ingaan tot Haar glorie,
zoverre uw oog die zee van licht weerspiegelt.

Nochtans, opdat uw geest bij 't vleugelreppen 145
niet lager drijve, waar hij dacht te klimmen,[61]
wil 'k door gebed voor u gena verwerven,

gena van Hàar,[62] die àlle heil kan schenken. — 148
O volg mij dan met al de gloed der liefde,
zodat uw hart stéeds blijft, waar 't mìj hoort spreken!"

En hij[63] begon met deze heilge bede: 151

symboliseert n.l. de natuurlike rede, Beatrice de meewerkende of volmakende genade (gratia perficiens), Lucia de verlichtende genade (gratia illuminans) en Maria de voorkomende genade (gratia praeveniens). Voor de betekenis van Bernardus zie Z. XXXI, aant. 15 en 28 resp. bl. 282 en 284. 59. De beeldspraak is in dit verband niet bepaald fraai te noemen. — 60. „De Eerste Liefde" (zie Hel Z. III, 6.): God. Met deze terzine wordt dus de eigenlike visio en unio beatifica aangekondigd. — 61. Wie uit eigen kracht op de weg der volmaaktheid meent vooruit te gaan, gaat achteruit. 62. Maria. — 63. Bernardus.



DE HEILIGE MAAGD, Zang XXXIII, Vers 1—13

„O Moedermaagd, van eigen Zoon de dochter,[1] 1
verheven en deemoedig als geen schepsel,
Gij, Heilsplan reeds van eeuwigheid verordend,[2]

Gìj zijt het, die de mensheid hebt geadeld 4
zo hoog, dat zelfs haar Schepper 't niet versmaadde
te worden wat Hij Zelf eens had geschapen![3]

't Was in ùw schoot, dat weer de liefde ontgloeide, 7
wier gloed in deze tuin van eeuwge vrede
zo wonderschoon de witte Roos deed bloeien.[4]

Hier zijt Gij ons de middagzon van liefde, 10
en daarbeneden bij de stervelingen
blijft Gij der hope levende fonteine.

Gij zijt zo groot, Gij zijt zo machtig, Vrouwe, 13
dat wie genade wil en U niet nadert,[5]
wil vliegen, maar wil vliegen zonder vleuglen.

O niet alleen, die biddend tot U komen, 16
ontsluit Ge uw tederheid, neen, duizend malen
wordt ongevraagd uw bijstand reeds geschonken.

In U barmhartigheid, in U ontferming, 19
in U grootmoedigheid, in U stroomt samen
alwat in 't schepsel zich aan goeds verenigt.

1. Maria is de dochter van Kristus, haar Zoon, in zover Hij God is. — 2. Dit vers betekent, dat Maria van eeuwigheid door God bestemd is tot het goddelik moederschap. Zie Eccli. XXIV, 5 en Proverb. VIII, 22 vlg. 3. Juist door de genade van Maria's goddelik moederschap werd de menselike natuur zo hoog verheven, dat God met welgevallen het wonder der menswording in Haar kon voltrekken. — 4. De zin van de terzine is: Doordat God de Zoon mens werd in en uit Maria, vlamde Gods liefde voor de mens weer zodanig op, dat de hemel heropend en de mens weer tot de eeuwige zaligheid kon komen. — 5. Het is de mening van ongeveer alle kath. theologen, dat de mens alle genaden toekomen op voorspraak van Maria.

Hij nu, die[6] van de diepste krocht der wereld 22
totaan het hoogste hemel-licht, aanschouwde,
van rijk tot rijk, het leven aller geesten,

hij smeekt U, hem genadevol te schenken 25
die sterke blik, waarmee zijn oog àl hoger
totaan het eindlik Heil zijn vlucht moog nemen.[7]

En ìk, die naar dit zien[8] zo fel nooit haakte 28
voor mij als nu voor hem, breng al mijn beden
tot U en smeek — o schenk hem die genade —

dat op ùw voorspraak iedre nevel wijke, 31
waardoor zijn sterflik oog nog wordt omsluierd,
en dat het hoogste Licht zijn ziel beschijne.

Nog vraag ik U, Verhevenste der vrouwen, 34
die alvermogend zijt,[9] dat Gij zijn liefde
bewaart voor God na zulk 'n hoge aanschouwing.

Uw zorg verwinne in hem alle aardse driften! 37
O zie, met hoeveel zaalgen voor mijn bede
de handen vouwt, zijn Vrouwe, Beatrice!" —

En in die ogen, God zo lief en heilig,[10] 40
daar las ik, toen ze rustten op Bernardus,
hoezeer Haar vrome beden steeds verblijden.

Van hèm sloeg Zij naar 't eeuwig Licht haar ogen; 43
en, neen, geloof toch nooit, dat enig schepsel
zo weifeloos kan ingaan tot deez' Zonne.

6. „Hij die" enz.: Dante, die de zuivere geesten en de zielen der afgestorvenen gezien heeft in Hel, Vagevuur en Hemel. — 7. Bernardus zegt dus, dat Dante vraagt, door de genade van Maria toegelaten te worden tot de visio beatifica d.i. God te zien, zoals Hij is. Uit v. 31 zal duidelik blijken, hoe Dante zich Maria's macht en vermogen denkt. — 8. De visio beatifica. — 9. Natuurlik niet absoluut te verstaan. — 10. De ogen van Maria.

En ìk, nabij het Einde-aller-wensen,
gevoelde tans, zoals ook mòest geschieden,
de gloed van àl 't verlangen in mij sterven.[11]

Glimlachend gaf Bernardus mij 'n teken
om òp te zien; maar reeds door eigen krachten
had ik volbracht, wat hij van mij begeerde:

want mijn gezicht, àl meer en meer verhelderd,
drong dieper voort reeds door de felle straling
van 't hoge Licht, dat wáar is door Zijn wezen.[12]

Sinds was in mij de kracht tot zien veel sterker
dan die der taal, te nietig voor dit schouwen,[13]
dat zelfs ook ons geheugen overweldigt.[14]

Gelijk wie ziende ging door 't land der dromen,
en in wiens geest niets nablijft dan de ontroering,
wijl hem elk helder denkbeeld is ontzonken,

zo ben ik zelf tans hier: want als vervlogen
is mijn visîoen en toch drupt nog in 't harte
het zoet gevoel, eens uit mijn droom geboren.

Zò smelt de sneeuw voor 't felle zon-geschitter;
zò vloden op de wind de lichte blaadren,
beschreven met de wijsheid der Sibylle.[15]

11. „Met het werkelik en onmiddellik aanschouwen van 't goddelik Wezen, dat het einddoel is van alle verlangen van de menselike geest, moet natuurlik alle verlangen z'n einde vinden." (Philalethes) — 12. „'t hoge Licht, dat" enz. d.w.z. God. Al het geschapene is metafysies slechts waar, in zoverre 't overeenkomt met God, maar God is de waarheid door Zijn wezen zelf. Zie St. Thomas: Summ. Th. P. I, Qu. XVI, Art. 5. — 13. N.l. in het goddelik Licht. — 14. Zie o.m. Z. I, 9 en Z. XIV, 81. — 15. Dante's herinneringen zijn verdwenen en verwaaid als de lichte boombladeren, waarop de Sibylle van Cuma haar voorspellingen had geschreven. Zie Verg. Aen. III, 445—451.

O hoogste Licht,[16] dat boven 't menslik denken
zo hoog verheven zijt, geef aan mijn ogen
iets weer van al het schone, hun verschenen,

en maak mijn taal in klank en beeld zo machtig,
dat zij 'n enkle sprankel van Uw glorie
beware voor de komende geslachten!

Want keert Uw glans maar even in mij weder
en wekt ze 'n flauwe weergalm in mijn verzen,
dan wordt Uw glorie dieper nog begrepen.[17]

Mij dunkt, dat om mijn star en blijvend staren
in 't hoogste Licht, ik zeker waar verbijsterd,
als ik mijn ogen toen had neergeslagen.[18]

En 't heugt mij nog, hoe dit mijn moed versterkte,
om vol te houden, tot ik vrij mijn blikken
met aller dingen Oorsprong had verenigd.[19]

O rijkdom van gena, waardoor ik 't waagde
zo diep in de afgrond van Gods licht te schouwen,
tot mijn gezicht volkomen was verzadigd.[20]

'k Zag in zijn diepte, hoe daar is verenigd,
als tot 'n boek door liefde saamgebundeld,
wat wijd in 't rond verspreid ligt door de wereld:[21]

16. God. — 17. Dante bedoelt: „Dan zullen de mensen nog beter begrijpen, hoe Gij, o God, in Uw oneindigheid al het eindige in heerlikheid te boven gaat." — 18. De symboliese zin is: Wie zich van de genade (het zien hier) afwendt, stelt zich bloot aan de grootste gevaren. — 19. In deze bovennatuurlike vereniging van geest en hart met God ligt het wezen van de visio en unio beatifica. — 20. D.w.z. dus: tot de visio beatifica volkomen is bereikt. Er bestaat ook 'n andere verklaring. — 21. Ofschoon al de geschapen dingen in hun realiteit los van elkaar bestaan, ziet Dante ze alle samen in God, als in hun eerste scheppende oorzaak, door Zijn alles omvattende en samenbindende Liefde, als 'n grote eenheid in de eenheid van Gods gedachte. Zie St. Thomas: Summ. Th. P. I, Qu. IV, Art. 2.

der dingen wezen en bijkomstigheden 88
en al wat ze eigen is,[22] zò saamgesmolten,
dat, wat ik zeg, niets is dan zwakke schemer.[23] —

De grondvorm van die vaste wereld-orde, 91
o zeker, zag ik daar; want onder 't spreken
voel 'k nog mijn hart verwijd door zoete vreugde.[24]

Hier wekt éen ogenblik veel meer verbazing 94
dan twee en half maal duizend jaar om 't pogen,
waarbij eens Argo's schim Neptuun verbaasde:[25]

zo bleef mijn geest in dromen als verzonken, 97
gespannen en met roerloze aandacht schouwen,
bij 't schouwen steeds in feller gloed ontstoken.

Het Goddlik Licht schenkt zulk 'n diepe vrede, 100
dat alwie 't ooit aanschouwt, niet eens kon willen
ooit elders heen zijn ogen nog te wenden.[26]

22. „Der dingen wezen en bijkomstigheden": hiermede worden bedoeld de substanties en de accidenten, d.w.z. alles wat op zich zelf bestaat zoals 'n engel, 'n mens, 'n dier, 'n steen enz. en alles wat niet op zich zelf bestaat, maar in 'n substantie rust als in zijn substraat, zoals kleur, lengte, breedte enz. Met „wat hun eigen is" wordt bedoeld de onderlinge verhoudingen van substantie en accidens en hun kenmerkende eigenschappen. — 23. „Wat ik hier zeg, drukt zo zwak uit, wat ik zag en bedoel, dat het maar schemerlicht genoemd mag worden." — 24. De zin van deze terzine is: „Aan de vreugde van mijn hart gevoel ik, dat ik de waarheid gezegd heb (v. 85—90), dat ik al die goddelike wonderen werkelik heb gezien." — 25. Met deze terzine bedoelt Dante: „Eén sekonde wekt hier meer verrukking dan vijf en twintig eeuwen aan verrukking verzameld hebben om „'t pogen" (v. 95) d.i. om de wonderbare tocht van de Argonauten (zie Z. II, 16 vlgg. en Hel Z. XVIII, 85 vlgg.), toen Neptunus verbaasd opzag bij de schaduw, die 't eerste schip „Argo" over de zee wierp. Er is ook 'n andere verklaring. 26. Wie Gods wezen ziet, wil en kan, zolang hij 't ziet, de blik niet meer afwenden. Zie St. Thomas: Summ. Th. $I^{a}$ $II^{dae}$ Qu. V, Art. 4.

Al 't goede toch, waar 't menslik hart naar hunkert,[27]
is in dàt Licht, en wat daarbinnen schittert
in hoogste glans, blijft vaal en dof daarbuiten.[28]

Van nu af wordt mijn taal nog méer gestamel —
ook bij wat mij nog heugt — dan die van 't wichtje,
dat met de moedermelk zich nog moet laven.

Niet of het levend Licht, dat mij omgloorde,
in waarheid ooit van aanzicht kan verwisslen,
wijl 't immer blijven zal, als 't was te voren,

doch, daar mijn zien gestadig won in krachten
en 'k zelf 'n ander werd, zag 'k ook Gods wezen,
schoon onveranderlik, met mìj verandren.[29]

Daar in de diepe en klare subsistentie[30]
van 't hoge Licht verschenen mij drie cirkels,
in kleur verschillend, doch van omtrek eénder.

27. Zie Vagev. Z. XVII, 124 vlgg. — 28. Deze terzine geeft de reden van de vorige. Alle aardse goed bovendien wordt eerst volmaakt in God. — 29. God is van wezen onveranderlik. Als Dante Hem dus als 't ware veranderen zag, kwam dit, omdat hij zelf veranderde d.i., omdat zijn gezichtskracht steeds toenam. Vgl. Vagev. Z. XXXI, 125 vlgg. — 30. „Subsistentie". In de tekst staat „sussistenza" d.i. 't latijnse „subsistensia". Aan deze term gaf de Scholastiek verschillende betekenissen b.v. „wezen" „substantie" „persoonlikheid" enz. Misschien bedoelt Dante naar 'n soort eigen etymologie „grondwezenheid" of „wezensdiepte". Volgens Absil (Stud. Cath. jrg. 7 blz. 73) is hier de beste betekenis „wesentliches sein." Van v. 115—120 beschrijft Dante 't diepste geheim der Godheid n.l. 't mysterie van de H. Drieëenheid. Hij ziet de drie goddelike Personen als drie cirkels, gelijk van omtrek, omdat in alle drie de goddelike Personen éen en hetzelfde Wezen is en omdat ze in al hun eigenschappen absoluut gelijk zijn. Maar hij ziet de cirkels verschillend van kleur, omdat de goddelike Personen verschillen in hun onderlinge betrekkingen. (v. 115—117) De Zoon wordt eeuwig geboren uit de Vader en de H. Geest komt voort van de Vader èn van de Zoon als van éen beginsel. 't Geboren worden van de Zoon vergelijkt de Dichter bij 'n regenboogweerspiegeling door 'n andere regenboog. („Als Iris straalt van Iris" (v. 119) — In welke plaatsing of ordening Dante deze cirkels zag, zegt hij niet, maar wordt aan onze eigen verbeelding overgelaten. Volgens Streckfusz zag Dante deze cirkels „zonder enige twijfel in el-

En de ene scheen weerspiegeling van de andre, 118
als Iris straalt van Iris; en de derde
leek gloeiend vuur, door beiden uitgeademd.

Hoe beeld ik in mijn taal wat in mij leefde! 121
En ach, hoe zwak is dìt bij wat ik schouwde!
En nog is 't niet genoeg van „zwak" te spreken.

O eeuwig Licht, dat rust in eigen diepte,[31] 124
U zelf slechts kent,[32] en zò gekend en kennend,
U zelf bemint en toelacht in Uw liefde,

de cirkel, die 'k in U te aanschouwen meende 127
als licht, weerkaatst door licht, en waar mijn blikken
liefkozend even eerst om henen gleden,

hij scheen mij toe vanbinnen als geschilderd 130
in de eigen kleur ons menslik beeld te dragen[33]....
En roerloos staarde ik op naar beeld en cirkel.

kaar d.w.z. achter elkaar naar de diepte toe."(?) — 31. In deze aanspreking van het eeuwig Licht d.i. van God wordt weer gewezen op de betrekkingen van de drie goddelike Personen. (zie v. 115—120.) God de Vader rust alleen op Zichzelf, heeft Zijn bestaansgrond alleen in Zichzelf. God de Zoon wordt uit de Vader geboren als diens Woord, waarin de Vader Zichzelf kent. God de H. Geest komt voort uit de wederkerige liefde van de Vader en de Zoon, ìs Zelf die Liefde. — 32. God kent Zichzelf alleen volkomen. — 33. 't Tweede grote geheim, dat Dante in Gods wezen ziet openbloeien, is 't mysterie der menswording van God de Zoon. Hoe ziet hij dit? In de tweede cirkel (gezien als weerkaatst licht, zie v. 118—119 en v. 127—128.) ziet hij ons menselik beeld, en wèl met de eigen kleur van die tweede cirkel. Hiermee schijnt Dante te bedoelen, dat er in Kristus slechts eén goddelike Persoon is n.l. de tweede Persoon van de H. Drievuldigheid. Welke die kleur is, zegt Dante weer niet, evenmin als we iets hoorden van de kleur der beide andere cirkels. Bij 't beschrijven van zulke allerverhevenste geheimen wil de Dichter zo sober mogelik blijven. Met de mening van Bassermann, dat we hier (in verband met Vagev. Z. XXIX, 131 vlgg.) aan goud-kleur moeten denken, kan ik mij niet verenigen, daar Dante alle drie de cirkels (de goddelike Personen) 'n verschillende kleur toekent.

Gelijk het hem vergaat, die moeizaam peinzend
de cirkel-kwadratuur[34] tracht op te lossen,
maar nooit de weg vindt naar 't vereist beginsel,

zo ging 't ook mij nu bij dit laatste wonder:
zien wilde ik, hoe het beeld zich met de cirkel
verbonden had en hoe het daarin troonde.[35]

Op eigen vlucht kon ik zo hoog niet stijgen,
had niet mijn geest 'n bliksem-licht doorsidderd,
waarin hem gans gewerd wat hij begeerde.[36]

Hier ging de fantazie voorgoed ten onder. —
Maar reeds bewoog mijn wil en mijn verlangens,
gelijk 'n wiel in vaste gang bewogen,

de Liefde, die beweegt èn zon èn sterren.[37]

34. Het bekende wiskunstig probleem of er 'n bepaald kwadraat of vierkant te vinden is, dat dezelfde inhoud heeft als 'n bepaalde cirkel. — 35. Evenals dus 'n wiskunstenaar tevergeefs zoekt naar de kwadratuur van de cirkel, zo tracht Dante tevergeefs twee dingen te zien n.l. hoe de menselike natuur met de goddelike natuur in de tweede Persoon van de H. Drievuldigheid zich verbònd; en hoe deze vereniging feitelijk is in de Zoon. — 36. Door eigen krachten kon Dante tot zulk 'n zien niet opstijgen. Als 'n plotse blikseming verlicht hem de laatste genade en de visio en unio beatifica is daar. Dante ziet God zoals Hij is, wat evenwel, gelijk al meer gezegd werd, in 't geheel niet betekent, dat hij het goddelik Wezen volkomen begrijpt. — 37. Het doel van de hoge tocht is eindelik bereikt. Alle fantazie staat hier machteloos, maar de Dichter behoeft ook niets meer te zeggen, want zijn wil en zijn wens is de volkomen vrede ingegaan en wordt alleen nog maar bewogen door God, d.i. door de Liefde, die al het geschapene beweegt. (zie Z. XXIV, 133.) Evenals Hel en Vagevuur sluit ook het Paradijs op het woord „sterren". Het uiteindelik doel van de mens is de hemel of God. — Wat ten slotte de esthetiese waardering betreft van zulk 'n ingewikkeld en geleerd Gedicht als de Godd. Komedie, eindig ik met 'n woord van Bierens de Haan (Dante's Mystische Reis, Voorspel bl. 1—2): „Niet voor de menschen van primaire funktie, die voor hun schoonheidsgevoel een direkt werkenden prikkel wenschen, maar voor de meer bezonnenen, in wie de schoone ontroering volgt uit nawerking van het opgenomene, [voor hen alleen] is de Commedia gedicht."

# CORRIGENDA

## DE HEL

Blz. 61. Z. VII, 104. golven.: golven,
„ 111. Z. XIV, 111. andre,: andre.
„ 131. Z. XVII, 104. deze.: deze,
„ 146. Z. XIX, 93. gevorderd,: gevorderd.
„ 147. Z. XIX, 108. drijven.[43]: drijven:[43]
„ 231. Z. XXXI, 3. kruis: kruid

## HET VAGEVUUR

Blz. 16. Z. II, 3. bedekte;[2] —: bedekte;[2]
„ 17. Z. II, 25. mees1er: meester
„ 23. Z. III, 13. boven: boven,
„ 29. Z. III, 117. spreken[25]: spreken.[25]
„ 37. Z. IV, 93. drijven —: drijven,
„ 128. Z. XVI, 22. Meester: Meester?"
„ 194. Z. XXIII, 101. Florence,: Florence

## HET PARADIJS

Blz. 52. Z. VI, 8. wereld; wereld,
„ 94. Z. X, 13. afwend: afwendt
„ 96. Z. X, 33. schittert..: schittert.
„ 98. Z. X, 74. vleugels: vleugels,
„ 109. Z. XI, 76. wezen: wezen,
„ 122. noot 62. Paus Joês XXII: Paus Joês XXI
„ 135. Z. XIV, 28. levend: levend,
„ 179. Z. XIX, 7. schetsen: schetsen,
„ 192. Z. XX, 98. zij: ze
„ 196. Z. XXI, 27. vernietigd.[12]: vernietigd,[12]
„ 238. Z. XXVI, 97. verborgen: verborgen,
„ 241. Z. XXVI, 139. baren[45]: baren,[45]